

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND VE TÜRKLER

DOKTORA TEZİ

TARIK SAYGI
2902040002

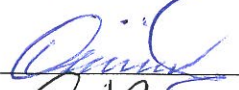
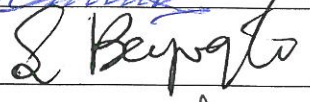
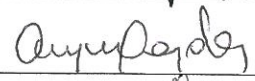
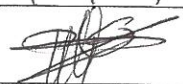
TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. H. CEVAHİR KAYAM

İSTANBUL-2011

DOKTORA TEZ ONAYI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Bilim Dalında 2902040002 numaralı Tarık SAYGI'nın hazırladığı “İngiliz Generali Townshend ve Türkler” konulu **DOKTORA TEZİ** ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, İ.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca 26/04/2011, Salı günü saat 12'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ**'ne* **OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
Yrd.Doç.Dr.H.Cevahir KAYAM (Danışman)	Kabul	
Prof.Dr.Sabahattin ÖZEL	Kabul	
Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU	Kabul	
Yrd.Doç.Dr.Aynur SOYDAN ERDEMİR	Kabul	
Yrd.Doç.Dr.Şamil ÜNSAL	Kabul	

Doktora Tezi olarak sunduğum “**İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND VE TÜRKLER**” adlı çalışmamın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dışecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir, bunu şerefim ve onurumla doğrularım.

26/04/2011

Tarık SAYGI

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	398708
Yazar Adı / Soyadı	Tank Saygı
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 34213904534
Telefon / Cep Telefonu	02165820593 05382765743
e-Posta	sinansaygi@gmx.de
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İngiliz Generali Townshend ve Türkler
Tezin Tercümesi	British General Townshend and Turks
Konu Başlıkları	Tarih Türk İnkılap Tarihi Uluslararası İlişkiler
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2011
Sayfa	292
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. H.Cevahir Kayam
Dizin Terimleri	Mondros Mütarekesi=Mondros Armistice Dünya Savaşı I=World War I Irak-Bağdat=Iraq-Baghdad Kutulammare muharebeleri=Kutulammare wars Milli Mücadele=National Struggle Milli Mücadele Dönemi=National Struggle Period
Önerilen Dizin Terimleri	General Townshend=General Townshend
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelemesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **01.05.2014** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Ertelama süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

02.05.2011

İmza:.....

Yazdır

ÖZET

İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND VE TÜRKLER

İngiliz Generali Townshend ve Türkler adlı tez 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'yla başlayan 1924 yılında General Townshend'in ölümüyle biten olaylar dizisini inceleyen bir çalışmadır. İngiliz Generali Townshend Birinci Dünya Savaşı'nda Mezopotamya Cephesi'ne atanmasıyla Türklerle karşı karşıya gelmiştir. Irak İngiliz Harekat Kuvveti ya da bilinen ismiyle 6. Tümen, General Townshend kumandasında bir dizi savaşlar sonunda Kut-ül Amare'de Halil Paşa komutasındaki Türk Ordusu'na 29 Nisan 1916'da teslim olmuştur. Kut-ül Amare kuşatması General Townshend'in hayatında önemli bir safha olup aynı zamanda askerlik kariyerinin de bittiği bir nokta olmuştur. Irak Türk Ordusu Komutanı Halil Paşa General Townshend'a centilmence davranmış, General Townshend yaklaşık 2.5 sene süren esaret hayatını İstanbul yakınındaki Heybeliada ve Büyükkada'da geçirmiştir. Esir olan askerleri ise çeşitli esir kamplarına gönderilmişlerdir. Kendisi Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuyla birlikte İtilaf Devletleri adına İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın gerçekleşmesinde Türklerle karşı duyduğu iyi duyguların olumlu bir ifadesi olarak aracılık etmiştir. General Townshend savaştan sonra esareti bitip 1918'de İngiltere'ye dönmüş, 1920 yılında askerlikten ayrılmıştır. 1920 ile 1922 arası dönemde General Townshend milletvekili olarak İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası'nda çalışmıştır. Bu dönemde 24 Temmuz 1922 yılında milletvekili olarak Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Türkiye'ye olan bu son ziyaretinde Türkler tarafından iyi karşılanmıştır. General Townshend Birinci Dünya Savaşı'nda ve esareti sırasında Türkleri daha yakından tanımış, Türklerle duyduğu saygı ve sevgi artmış, bu zaman zarfında ve Avrupalılar nezdinde hayatının sonuna kadar Türklerin menfaatlerini savunan az sayıda Türk dostlarından biri olmuştur.

ABSTRACT

BRITISH GENERAL TOWNSHEND AND TURKS

The thesis named British General Townshend and Turks is the study which researches series of events which start in 1914 with The First World War and finish in 1924 with General Townshend's death. British General Townshend met with the Turks when he appointed to the Front of Mesopotamia in the First World War. At last, British Iraq Operational Troops or the Sixth Division with the known name commanded by General Townshend surrendered to the Turkish Army commanded by Halil Pasha on the 29th of April in 1916. The siege of Kut-ül Amare is important turning point in General Townshend's life, at the same time it is the point where his military career ended. Halil Pasha, the commanding officer to the Turkish forces in Iraq behaved General Townshend in kind manner, General Townshend spent his life of prisoner lasting for about two and half years in Halki Island and Prinkipo Island near the Stamboul. British prisoners too were sent to the concentration camps in Anatolia. With the end of the First World War, he became intermediary between England as to the name of Combining Forces and the Ottoman State in the Treaty of Moudros as he felt good ideas for Turks. After war, General Townshend returned to his country finishing his prisoner period in 1918, left the army in 1920. General Townshend worked in the British Parliament as member of parliament in the period of 1920 and 1922. He came to Anatolia and made conversation with Mustafa Kemal Pasha on the 24th of July in 1922. He was welcomed friendly by the Turks in this last voyage. At the time of First World War and during his prisoner period in Stamboul, General Townshend knew Turks in near, during this time he became one of the few Turcofils (Turk's Friend) defending Turk's aims by the Europeans until the end of his life.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi-viii
ÖNSÖZ	ix-x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1-28

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ

1- İngilizlerin Basra Körfezi'ne Asker Çıkarması ve Basra'nın İşgali.....	29
1-1-Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nin Oluşumu.....	29
2-Türk Birliklerinin İngilizlere Şuayyibe Saldırısı, İngilizlerin Amara'yı İşgali ve İngilizlerle Türkler Arasındaki Nasırıye Savaşı.....	34
2-1- General Townshend'in Irak'ta 6. Tümenin Komutasını Alması ve Türkler ile İngilizler Arasındaki Şuayyibe Savaşı	34
2-2-İngilizlerin Amara'yı ve Nasırıye'yi İşgali.....	36
2-3-İngilizlerle Türkler Arasındaki Nasırıye Savaşı.....	39
2-4-İngilizlerle Türkler Arasındaki Birinci Kut Savaşı.....	40
3-İngilizler ve Türkler Arasındaki Selmanpak Çarpışması.....	45
3-1-İngilizlerin ve Türklerin Selmanpak'ta (Ctesiphon) Karşı karşıya Gelmesi.....	45
3-2-İngilizlerin Kut-ül Amara'ya Ulaşması.....	51
4-Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması.....	54
4-1-Türklerin Kut-ül Amara'yı Kuşatmaya Başlaması.....	54
4-2-Kut-ül Amara'da Türkler ve İngilizler Arasındaki 1916 Yılı Savaşları.....	59
4-3-Türkler ile İngilizler Arasındaki Birinci Felahiye Savaşı	65
4-4-İngilizlerin Kut-ül Amara'daki Son Durumu.....	73
4-5-Türkler ile İngilizler Arasındaki Beytiisa Savaşları.....	81
4-6-Kut-ül Amara'daki İngilizlerle Türkler Arasında Teslim Görüşmeleri'nin Başlaması.....	89

4-7-General Townshend'in Kut-ül Amara'da Türklere Teslim Olması ve Bu Olayın İçteki Yankıları.....	92
4-8-Kut-ül Amara'nın Türklere Tarafından Alınması'nın Dıştaki Yankıları.....	98
4-9-Kut-ül Amara'da Esir Düşen İngiliz Askerleri'nin Durumu.....	112
5-İngilizlerin Halep'i İşgal Etmesi.....	120
5-1-İngilizlerin Bağdat'ın İçlerine İlerlemeleri.....	120
5-2-Irak Cephesi'nde İngilizler ve Türklere Arasındaki 1917 Yılı Savaşları.....	121
5-3-İngilizlerin Bağdat'ı ve Musul'u Ele Geçirmeleri.....	123

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND'İN ESARET HAYATI

1-General Townshend'in Bağdat'tan İstanbul'a Seyahati.....	131
1-1-General Townshend'in Kendisine Eşlik Edenlerle Birlikte Bağdat'tan Ayrılması.....	131
2-General Townshend'in İstanbul'daki Esaret Yılları.....	135
2-1-General Townshend'in İstanbul'a Getirilmesi ve Heybeliada'ki Esaret Hayatı.....	135
2-2-General Townshend'in Büyükkada'daki Esaret Hayatı.....	140
3-General Townshend'in Mondros Görüşmeleri'nde Arabulucuk Girişimleri.....	153
3-1-General Townshend'in İngiltere ve Bağlaşıkları ile Osmanlı Devleti Arasında Uzlaşma Sağlama İsteği.....	153
4-General Townshend'in Ülkesine Geri Dönüşü.....	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND'İN TÜRKLER HAKKINDAKİ FİKİR VE DÜŞÜNCELERİ

1-General Townshend'in İngiliz Parlamentosu'nda Milletvekili Seçilmesi.....	176
1-1-General Townshend'in Askerlik'ten Ayrılması ve Milletvekili Olması.....	176
2-General Townshend'in Türkiye ve Türklere Hakkındaki Düşünce ve Yorumları.....	178
2-1-General Townshend'in İngiliz Parlamentosu'nda Türkiye ve Türklere Hakkında Yaptığı Konuşmalar.....	178
3-General Townshend'in Türkiye'yi Ziyareti.....	185
3-1-General Townshend'in Türkiye'ye Gelişi ve Atatürk ile Görüşmesi.....	185
3-2-General Townshend'in Konya'ya Gelişi.....	188

3-3-General Townshend'in Ankara'ya Gelişİ.....	191
4-General Townshend'in Türkiye'yi Ziyareti'nin Yankıları.....	193
4-1-General Townshend'in Türkiye'yi Ziyareti'nin İçteki Yankıları.....	193
4-2-General Townshend'in Türkiye'yi Ziyareti'nin Dıştaki Yankıları.....	199
5-General Townshend'in Türkiye'yi Ziyareti'nden Edindiğı İzlenimler.....	201
6-General Townshend'in Emeklilik Hayatı ve Kendisi için Söylenenler.....	205
SONUÇ	209-214
BİBLİYOGRAFYA	215-232
EKLER	233-277
YAZARIN KISA ÖZGEÇMİŞİ	278

ÖNSÖZ

Tarih sahnesinde Türklerin ve İngilizlerin ilk karşılaşmaları 16. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Bu iki millet o zamandan itibaren bazen uzak bazen yakın etkileşim içinde olmuş, yaptıklarıyla tarihin şekillenmesine yardımcı olmuşlardır. Birbirlerini savaş meydanlarında daha iyi tanımışlar, tanıdıkça birbirlerine saygı ve takdir duymuşlardır. Gelibolu ve Kut-ül Amare bunlara iyi birer örnektir. Kut-ül Amare Türklerin Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerle karşı karşıya geldiği, savaşı kazanarak elde ettiği ikinci başarı olmasına rağmen Gelibolu kadar tanınmamış, üzerinde inceleme yapılmamıştır.

İngiliz Generali Townshend'in Türklerle ilişkisinin başlangıcı 1915 yılının ilkbaharı'na kadar gitmektedir. Fakat General Townshend kendisiyle yapılan bir mülakatta Türkleri çocukluğundan beri tanıdığını ve saygı duyduğunu söylemiştir. Türklerle ve Türk Tarihi ile ilgilendiğini belirtmiştir. Kendisinin Türkleri yakından tanınmasında ve Türk dostu olmasında Birinci Dünya Savaşı ve İstanbul'da geçirdiği esaret hayatının rolü büyük olmuştur. General Townshend Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde ülkesinin kendisine verdiği görevleri yapmış, Kut-ül Amare'yi cesur bir şekilde 147 gün savunmuş, sonunda açlığın da etkisiyle Türklerin etkili kuşatmasına dayanamayarak teslim olmuştur. Türkler General Townshend'in askeri kişiliğini küçültmemişler, kılıcını kendisine geri vererek hak ettiği saygıyı göstermişlerdir. General Townshend'a İstanbul'da tören kıtası ile büyük bir karşılama yapılmış, kendisi Büyükkada'ya esaretini geçirmek üzere götürüldüğü zaman Büyükkada'nın en önemli şahsiyeti olmuştur.

İngiliz Generali Townshend ve Türkler adlı tez General Townshend gibi değerli bir İngiliz generalinin Türklerin yalnızlığa terk edildiği Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonlarında yaptıklarını ve söylediklerini, Türkler hakkındaki olumlu düşüncelerini açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu sayede Türk İnkılap Tarihi'nin az aydınlatılmış olan bölümü daha fazla gün ışığına çıkmış olacak ve Türk- İngiliz ilişkilerine farklı bir bakış açısı kazandırılacaktır.

İncelemede tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. H. Cevahir Kayam'a gerek derslerde gerekse tez aşamasında değerli yardımları için teşekkürlerimi arz ederim. Tez konusunu öneren Prof. Dr. Sabahattin Özel'e bana Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi Bölümü'nde okumak imkanı tanıdığı ve bütün yardımları için minnettarım. Ayrıca jüri heyetinde ve tez izleme komitesinde bulunan değerli hocalarıma da teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bk./bk.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CAB.	: Cabinet Papers (İngiliz Hükümet Tutanakları)
C.	: Cilt
FO.	: Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı)
HA.	: Hansard Archive (İngiltere Parlamento Arşivi)
K.	: kısım
s.	: sayfa
vs.	: ve saire
vb.	: ve benzeri
WO.	: War Office (İngiliz Savaş Bakanlığı)

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ilişkilerin bazı Avrupa devletleri yanında geç başladığı muhakkaktır. Ortaçağda İngilizlerin Türkler hakkında bilgileri oldukça azdır. Fakat iki devlet arasındaki ilişkiler hızlı bir gelişme göstermiştir.¹ İngiltere gerçekleştirdiği ticari faaliyetler nedeniyle 16. yüzyıldan beri Akdeniz ve ticaret yolları ile ilgilenmiş, Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'in büyük bir bölümüne sahip bulunduğundan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret ilişkileri kurmuştur.²

İki ülke ilişkilerinin gelişmesinde ülkelerin menfaatleri etkili olmuştur. İki memleketin birbirinden hayli uzakta bulunması, İngiltere'nin Kraliçe I. Elizabeth dönemine (1558-1603) kadar Akdeniz ülkeleriyle bir işi olmaması, Türklerin ise İngiltere ile ilişkiler başlatmak için bir neden görmemeleri nedeniyle iki ülke arasında ilişkilerin meydana gelmesi sürekli ertelenmiştir. O zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu İngiltere için büyük askeri kuvveti dolayısıyla çekinilecek bir güçtür.³ Geçmiş 16. yüzyıla Sultan III. Murat dönemine (1574-1595) kadar uzanan Türk-İngiliz ilişkilerinin başlamasının İngiltere açısından ağırlıklı olarak ekonomik alanlarda olduğunun söylenmesi gerekir.

İngiltere'nin ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'nun yakınlığını kazanmak istemesi 16. yüzyıla rastlar. Bunun sebebi, Osmanlı İmparatorluğu o zaman en kuvvetli dönemini geçirirken Batı dünyası nezdinde de çok etkili bir durumdadır. Avrupa kuvvetler dengesinin korunmasında önemli bir ögedir. Diğer bir denizci ülke İspanya İngiltere için bir tehdit oluşturduğundan Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini görmeyi amaçlamaktadır. İspanya ile İngiltere'nin ilişkileri aralarında siyasi, ekonomik rakiplik ve dini mezhep farkı bulunduğundan iyi değildir. İspanya Katoliktir, İngiltere Protestan mezhebindedir. İspanya İngiltere'deki İrlandalıları desteklemekte, İrlanda ticaret yolundan İngiltere'ye nazaran daha fazla pay almak

¹ Mübahat S.Kütükoğlu, "The Ottoman-British Commercial Treaty of 1838", **Four centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, The Eothen Press, 1984, p.53.

² Elif Uyar, **Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007, s.7.

³ Geoffrey Lewis, "Turks and Britons Over Four Hundred Years", **Four centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.114.

istemektedir. İspanya aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanıdır. İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun İspanya'ya düşman olmasından yararlanmayı düşünmekte, İspanya'nın sahip olduğu güçlü donanma karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğunu bir dengeleyici güç olması açısından önemli bulmaktadır.⁴ Bir başka neden de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ile önemli ticari ilişkilerde bulunmasıdır. İngiliz müteşebbisleri de bu ticaretin içinde yer almak istemektedirler ve İngilizlerin kendi ürünleri için pazarlar keşfetme zorunlulukları söz konusudur.

İngiltere elçisi Harborne İstanbul'a gelişinden bir yıl sonra zeka ve yeteneği sayesinde İngiliz tüccarları için düşük gümrük vergisi ödemeli bir tercihli gümrük tarifesi yapılmasını sağlamıştır.⁵ Esasen Harborne İstanbul'da büyükelçi olarak bulunmadan önce ticari temsilci sıfatı ile gelmiş olup⁶ ticaretle uğraşmaktadır.⁷ İngilizlere bu ayrıcalıklar verildiği sıralarda Osmanlı Padişahı III.Murat ile İngiltere Kraliçesi arasında resmi olarak mektuplar gönderildiği görülmektedir. Bu çeşit bir mektup ilk defa 20 Mart 1579 yılında III. Murat'tan Kraliçe Elizabeth'e yazılmıştır. Kraliçe de bu mektuba 25 Ekim 1579 tarihinde cevap vermiştir.⁸ Karşılıklı gönderilen mektuplarda Türkiye ile İngiltere arasındaki yakınlık belirtilmekte ve bu yakınlığın sürmesi dile getirilmektedir. Bunu takip ederek iki hükümdar arasında pek çok mektup yazılarak resmi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.⁹

İngiltere İstanbul'a ilk elçisini 1583'te gönderdiği zaman elçinin masraflarını uzun süre, 19. yüzyılın başına kadar İngiltere Hükümeti değil de İstanbul'da 1581'de kurulan Levant Company (Levant Ticaret Şirketi) karşılamıştır.¹⁰ İlk kurulduğu

⁴ Halil İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün", **Doğu-Batı Dergisi**, s.14.

⁵ Ali İhsan Bağış, "Giriş: Tarihsel Gelişim", **Four centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.15.

⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.54.

⁷ Susan Skilliter, "William Harborne-The First English Ambassador 1583-1588", **Four centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.22.

⁸ Önder Kocatürk, **Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.2.

⁹ Hamit Dereli, **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951, s.70.

¹⁰ G.R.Berridge, "Dragomans and Oriental Secretaries in the British Embassy in İstanbul", **Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional ?** (Edited by A. Nuri Yurdusev), Palgra and Macmillan, London, 2004, p.152.

zaman ismi Türkiye Şirketi olan¹¹ İngiltere'deki Levant Şirketi İngilizlerin dünyadaki kapitalist gelişmesinin temellerini atmıştır.¹² İngiltere dünyaya yayılmasını ekonomik güce sahip çevreler tarafından kurulan sömürge şirketleriyle gerçekleştirmiştir.¹³

İngiliz elçisi Harborne'a İngiltere tarafından İstanbul'da gerçekleştireceği siyasi ve diplomatik görevlere ek olarak birtakım ticari görevler de verilmişti. Örneğin, Londra'daki tüccarlar elçinin maiyetindeki memurlardan o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmiş bir sanat olan dokumacılık ve boyacılık hakkında bilgi edinmelerini ve daha sonra kendilerine öğretmelerini istemişlerdi.¹⁴ On altıncı yüzyılda İngilizler bütün dikkatlerini kumaş ve boyalarının kalitesini yükseltmek, satışlarını arttırmak, kendi sanayi ürünleri için uygun pazarlar bulmak üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Bu nedenle Türkiye'nin ünlü olan yünlü kumaşlarından İngiltere'ye götürülüp orada Boyacılar Çarşısı'nda¹⁵ gösterilerek İngiliz boyacıların kendi sanatlarını geliştirmeleri sağlanacaktı.

İngiliz elçisi Harborne İstanbul'da beşbuçuk yıl kalmakla elçiliği sağlam temeller üzerine oturtmuş ayrıca Mısır, Suriye, Cezayir, Sakız ve Patras'ta konsolosluk açtırması sayesinde İngiltere'nin elde ettiği ayrıcalıkları da iletmiş olmaktadır. III.Murat'ın İngiliz tüccarlarına ilk ticari ayrıcalıkları vermesinden sonra 1675 yılına kadar bu imtiyazlar her padişah değişikliğinde yenilenmiştir. İngiltere 1603 ile 1675 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı antlaşmalar sayesinde İngiliz tüccarlarına tanınan hakları iletmiştir.¹⁶

Türk-İngiliz ilişkilerinde ticaret yönlendirici bir etmen olmasına rağmen ilişkilerdeki siyasal olaylardan ticaretin de etkilendiği belirtilmelidir.¹⁷ 1620 ile 1683 arasındaki dönem İngiltere ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde en parlak

¹¹ Mübahat Küçüköğlü, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s.135.

¹² Halil İnalçık, **a.g.m.**, s.22.

¹³ Kadir Kasalak, "Sömürgecilik ve Osmanlı Devleti'nin Son Yılları", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:17, Sayı:33, Ağustos 1992, s.69.

¹⁴ Hamit Dereli, **a.g.e.**, s.83.

¹⁵ O zaman İngiltere'de kumaş boyamak için boyaların yapıldığı ve satıldığı, ipliklerin boyandığı, kumaş boyama sanatının öğretildiği Diers Hall denilen bir merkezdi. Bkz. Hamit Dereli, **a.g.e.**, s.83-84.

¹⁶ Elif Uyar, **a.g.e.**, s.9.

¹⁷ Hamit Dereli, **a.g.e.**, s.73-74.

dönemdir.¹⁸ Fakat 17. yüzyılın sonlarında İngiliz gemilerinin Osmanlı sularında korsanlık yaptığı söylentileri İngiliz-Türk ilişkilerinin en hareketsiz dönemini geçirmesine neden olmuştur.¹⁹ 18. yüzyılın başlarında İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkiler siyasi ilişkilerin soğukluğuna bağlı olarak gerileme dönemini yaşamıştır. 18. yüzyıldan itibaren Türk-İngiliz ilişkilerinin şekillenmesinde Rusya'nın da etkinliği olmuştur. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşında Rusların Baltık Donanması Mora Rumlarını ayaklandırmak amacı ile 1770'de Akdeniz'den geçerek Ege Denizi'ne doğru giderken İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'ya destek vermiştir. Rus Donanması Baltık Denizi yoluyla Akdeniz'e girmiş, Ege Denizi'ne ilerleyerek Çeşme'de bulunan Osmanlı Donanması'na 10 Temmuz 1770 tarihinde İngilizlerin yardımıyla önemli zarar vermiştir.²⁰

İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri geliştirecek koşullar 18. yüzyılın sonlarına doğru daha belirginleşecektir. Dolayısıyla İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret yeniden gelişme gösterecektir.²¹ İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirecek koşullara şu iki olay önayak olmuştur. Rusya 1774 ile 1783 yılları arasında Kırım'ı ele geçirmesiyle birlikte güneye doğru inmeye başlamıştır. Rusya'nın bu yayılcı politikası İngiltere'nin zararına. Bir diğer olay ise, İngiltere'nin 18. yüzyılda Hindistan'ı almasıyla Doğu Akdeniz'deki menfaatlerini arttırmasıdır. İngiltere bu tarihten sonra İran Körfezi ile ilgilenmeye başlamıştır. Bilhassa Hindistan İngiltere için çok karlı bir sömürgecilik bölgesidir. İngiltere Hindistan yolunda kendisine rekabet eden ülke istememektedir. Çünkü İstanbul ve Çanakkale Boğazları Rusya'nın kontrolüne geçerse bu İngilizlerin Hindistan'a giden en kestirme yolu için bir tehdit unsuru olacaktır. Bu nedenle İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini Rusya'ya karşı önemli görmüştür.²²

¹⁸ Ali İhsan Bağış, "British Economic Policy in the Ottoman Empire Under George III", **Four centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.43.

¹⁹ C.J.Heywood, "English Diplomatic Relations With Turkey, 1689-1698", **Four centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.41.

²⁰ Elif Uyar, **a.g.e.**, s.10.

²¹ Mübahat S.Kütükoğlu, "The Ottoman-British Commercial Treaty of 1838", **Four centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.53.

²² R.Evans, **A Brief Outline of the Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, Sifton Praed and Co.Ltd., London, 1930, p.2.

Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Rusya baskısının arttığı oranda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na görünürde dost bir siyaset izlemesi doğal karşılanmalıdır. Aynı bağlamda dönemin İngiltere Başbakanı Pitt, 1791 yılında "Rusya'nın Türkler aleyhine büyümesi, İngiltere'nin ticari ve siyasi menfaatlerine ters düşmektedir." diye açıklamada bulunmuştur.²³ Ayrıca Napolyon'un 1798 yılında İngiltere'nin sömürgelerine giden yolu tehlikeye sokmak için Mısır'ı işgal etmesi İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya karşı aynı tarafta olmalarını sağlamış ve İngiltere'nin bu topraklarla olan ilgisinin başını oluşturmuştur.²⁴ Çünkü Fransa, İngiltere'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit etmektedir.

O sıralarda 5 Ocak 1799'da İstanbul'da Osmanlı-İngiliz İttifakı adıyla İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında tarihte ilk defa olarak bir askeri bağlılık antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma Osmanlı Devleti-İngiltere ilişkilerinde olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinde de etkili olmuştur. Antlaşma gereğince Türk Ordusu ve Donanması Fransa'ya karşı savaşırken İngiliz Donanması da onları desteklemiştir. Fransızlar İngilizlerin ve Rusların yardımıyla Osmanlı Devleti tarafından Mısır'dan çıkarılmıştır. 1798 ile 1878 yılları arası yaklaşık bir asır süre içinde İngiltere Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini iyi tutarak Osmanlı'ya birçok defa siyasi ve askeri olarak yardım edecektir.

On yedinci yüzyıldan beri Avrupa diplomasisinde önemli gelişmeler kaydeden İngiltere'nin on altıncı yüzyıldan beri elçiler vasıtasıyla temsil edildiği Osmanlı Devleti'nde etkili bir konumu olduğu açıktır. Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Rus tehlikesi nedeniyle Türk devlet ileri gelenleri İngiltere ile daha sıkı işbirliği içine girilmesi gerektiğinin farkındadırlar. Osmanlı İmparatorluğu Padişah III.Selim zamanında Divan sekreterlerinden Yusuf Agah Efendi'yi 1794'te İngiltere'ye göndererek Londra'da ilk olarak daimi büyükelçilik açmasıyla Avrupa ile ilişkilerini geliştirmiştir. Londra gibi bir Avrupa kentinde Osmanlı Devleti'nin büyükelçilik açması Osmanlı Devleti'nin batılılaşmasında önemli bir adımı teşkil etmiştir. III. Selim değişen dünya konjonktürü içerisinde Osmanlı dış siyasetinin Avrupa ile ilişki

²³ Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetleri'ne Kısa Bir Bakış (1553-1952)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s.13.

²⁴ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000, s.404.

içine girmesinin ve bu suretle Avrupa güçler dengesinden yararlanmasının bir zorunluluk olduğunu anlayarak Avrupa'yı tanımak gereğini hissetmiştir.²⁵ Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu Londra gibi Avrupa'nın büyük şehirlerinde açtığı elçilikler vasıtasıyla Avrupa hakkında düzenli bilgi ve değerlendirme sahibi olmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa başkentlerinde daimi büyükelçilikler açmasından sonra Avrupa ülkelerinde konsolosluklar kurmaya da başlamıştır. Yine ilk Osmanlı Konsolosluğu 1804'te Londra'da açılmıştır.

1700 ile 1780 arasında İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret siyasal ilişkilerin soğukluğuna balı olarak uzun süre önemsiz düzeyde kalmıştır. Bunda Fransa'nın önemli ticari faaliyetleri, Hindistan ve Batı Hint adaları gibi yeni elde edilen sömürgelerin İngiliz pazarları için daha cazip olmaları ve Levant Ticaret Şirketi'nin ticareti kısıtlayıcı faaliyetleri etkili olmuştur. Buna ek olarak Fransa'nın Mısır'ı ele geçirmesi Fransa'nın bölgedeki ticaretini olumsuz yönde etkilemiş ve İngiliz girişimcileri için önemli bir fırsat olmuştur.

1820'lerden sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne olan ihracatı yükselmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi'nin önemli ürünleri olan pamuklu kumaş ve pamuk ipliği İngiltere'nin bu ihracatında önemli kalemleri oluşturmuştur.²⁶ 1827 yılında Osmanlı Devleti'ne ilk buharlı gemiyi de İngilizler satmışlardır.²⁷

Aynı yıllarda İngiltere'de oluşmaya başlayan serbest ticaret kuralları sonucu 1825 yılında ticareti elinde bulunduran Levant Ticaret Şirketi kapanmış ve bu durum İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaretin gelişmesine yardım etmiştir. Levant Ticaret Şirketi Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticarete tekel uyguladığından başka girişimcilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapmasına imkan vermemiştir.

İngiltere on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığıyla yakından ilgilenen devletlerden biri olmuştur. Bunda İngiltere'nin sahip olduğu

²⁵ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.108.

²⁶ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.204.

²⁷ Osmanlı Devleti Deniz Kuvvetleri'ndeki buharlı gemilerin makinist ve çarkçıları İngilizdi. Vapurların yönetimi ise Ford adında bir İngiliz tarafından sağlanıyordu. Bkz. Sabahattin Özel-Önder Kocaturk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesi'ne Dair Notlar", **Tarih Dergisi**, Sayı:46, İstanbul, 2009, s.208-209.

büyük sömürge imparatorluğunu devam ettirme amacının payı büyüktür. İngiltere Ortadoğu'daki çıkarlarının artması sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticari menfaatlerini sürdürebilmek amacıyla zayıf düşmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun bir süre daha reformlarla yaşamaya devam etmesini dış politikasının²⁸ bir amacı saymaktadır.

İngiltere Osmanlı Devleti'nin kendi egemenliği altında yaşayabileceğini düşünmekte idi. Eğer bu olmazsa ya da Osmanlı Devleti'nin varlığını tamamlaması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları başka bir devletin eline geçmemeli idi. Bu yüzden İngiltere 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisini hissettirecek bir ülke olacaktır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun uğraşmak zorunda bulunduğu iç problemler devletin zayıflaması yüzünden sürekli uluslararası problem haline gelerek Batılı büyük devletlerin işe karışmaları sonucunu getirmiştir.²⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla çökmesi ve böylece kaybettiği toprakların Avrupa devletlerinden hangisinin payına düşeceği meselesi Doğu Sorunu denen konunun temelini teşkil etmektedir.³⁰ Bu sorunda Osmanlı Devleti'nde en büyük rol oynayacak devletlerden biri de İngiltere'dir.

İngiltere Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak diğer güçlü devletlere bırakmak istemediğinden kendisi ile daha fazla ekonomik, siyasal ilişkilere giren bir Osmanlı Devleti istemektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin parçalanması süreci İngiltere ile ilişkilerin daha fazla ve kapsamlı olmasını amaç edinen ve bunu gerektiren reform hareketi olarak adlandırılan birtakım yollarla İngiltere tarafından istediği gibi yavaşlatılmaya yada kontrol altında tutulmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak da Osmanlı Devleti'nde kapitalist bağlantılar ve dışa bağımlılık fazlasıyla artmıştır.³¹

²⁸ İngiltere dış politikasının temel hedefi Britanya İmparatorluğunun zenginliğini sürdürmek ve dışarıya karşı güvenliği sağlamaktır. Bunun gerçekleşmesi için üç kural saptanmıştır: 1-Açık denizlerin İngiliz donanması kontrolünde bulunması. 2-Avrupa'daki kuvvetler dengesinin devam etmesi. 3-İngiliz İmparatorluğu'nun sınırlarının ve ulaşımının gerçekleştirilmesi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s.10.

²⁹ Elif Uyar, **a.g.e.**, s.12.

³⁰ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, Der Yayınevi, İstanbul, 1994, s.317-318.

³¹ Orhan Kurmuş, **Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974, s.23.

İngiltere denizlerdeki egemenliği, ekonomik durumunun iyi olması, ticaret hayatını iyi uygulaması ve devletler arası siyaseti iyi kavraması gibi nedenlerle 19. yüzyılın başlarında dünyada en fazla sözü dinlenir devletlerden biriydi.³² Osmanlı İmparatorluğu ise 19. yüzyılın ortalarında kritik bir dönemden geçiyordu. Çünkü o dönemde Fransa İmparatoru Napolyon'un izlediği politika sonucu sürekli olarak değişen ittifaklar kurulmuş, İngiltere de Rusya'nın Yunanistan'ı kullanarak güneye sıcak denizlere ulaşmasını engellemek istediğinden kendisine taraf bağımsız bir Yunanistan'ı tercih ettiği için o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olan Yunan İsyanı'nı desteklemiştir.

Mısır Ayanı (Valisi) Mehmet Ali Paşa³³ kendisine sunulan Mora ve Girit valilikleri karşılığında isyanı bastırmakla memur edilmiştir. Fakat Mehmet Ali Paşa'ya verilen sözlerin yerine getirilmemesi yüzünden Mehmet Ali Paşa da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan etmiştir.³⁴ Mehmet Ali Paşa'nın isyanı Avrupa devletlerini harekete geçirmiştir.³⁵ Bu isyan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın menfaat mücadelesine sahne olmuştur. Bu meselede Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında olmuş, Mehmet Ali Paşa'yı desteklememiştir. 8 Temmuz 1833'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Hünkar İskelesi Antlaşması imzalanarak Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçişi kabul edilirken İngiltere'nin de içinde olduğu diğer devletler bu olanaktan mahrum bırakılmıştı.³⁶ Bu durum İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir ve Rusya'nın bu eylemleri ise İngiltere ve Fransa'yı hareketlendirerek Mısır probleminin çözümünde çaba sarf etmelerinin sebebi olmuştur.³⁷ İngiltere ve Fransa Rus Donanması'nın İstanbul'a ulaşmasına ciddi muhalefette bulunmuşlardır. Hatta İngiltere İstanbul'un Rusya'ya bağlanması konusunda çok itinalı davranmaktadır.³⁸

Osmanlı Devleti'nin başında bulunan II.Mahmut Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ilerleyişi karşısında İstanbul'un da düşeceği endişesini taşıdığından

³² Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.193.

³³ Mehmet Ali Paşa Mısır Valiliği'ne 8 Temmuz 1805'te getirilmiştir. Bkz. Halil Halid, **İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti**, Ekim Yayınları, İstanbul, 2008, s.28.

³⁴ Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar**, s.30.

³⁵ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s.200.

³⁶ Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Camı Boğazlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1994, s.63.

³⁷ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.172.

³⁸ Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar**, s.32.

İngiltere ve Fransa'dan yardım talep etmiştir. Halbuki Fransa Osmanlı Devleti'ni Mısır'daki menfaati yüzünden oyalamaya çalışmaktadır. İngiltere ise Belçika ve Hollanda problemleri nedeniyle yardım etmede isteksiz davranmıştır.³⁹ II.Mahmut İngiltere ve Fransa'dan olumlu yanıt göremeyince Rus Çarı I.Nikola'nın yardım önerisini kabul etmiştir. İngiltere ve Fransa İstanbul'a hemen elçilerini göndermişler, İstanbul'a gelen Rus Donanması karşısında İngiliz ve Fransız Donanması da Çanakkale'ye gitmiştir. Ve İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne Mehmet Ali Paşa ile anlaşp Rus Donanması'nın ayrılması için baskı yapmışlardır. Avusturya ve Prusya da Rusya'nın yanında durunca İngiltere ve Fransa daha ileri gidememişlerdir. Esasen o tarihlerde başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Avrupa dengesi ve politik statüsü nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü devam ettirmesini hayati bir mesele olarak benimsiyorlardı.

Daha sonra, İngiltere Hünkar İskelesi Antlaşması'ndan memnun olmayınca⁴⁰ Osmanlı Ordusu'nun 1839'da Nizip'te Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine yenilmesini fırsat bilerek aynı yıl Avusturya ve Rusya ile anlaşarak Mehmet Ali Paşa'yı Kuzey Afrika'da durdurmak için bir antlaşma imzalamış, İngiliz ve Avusturya gemilerinden oluşan ortak donanmanın Beyrut Limanı'nı sarmasıyla Mehmet Ali Paşa Ordusu da çekilmek zorunda kalmıştır⁴¹ ve İngiltere Mısır meselesinden oldukça kazançlı ayrılmıştır.

İngiltere, Hint ticaret yolunun güçsüz düşmüş Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasını tercih ettiği için isyanın bastırılmasında Osmanlı Devleti'ne destek vermiş ve bu suretle Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bastırılmıştır. İngiltere ayrıca isyan sırasında yaptığı yardımlara karşılık olarak Osmanlı İmparatorluğu'na 1838 Balta Limanı Antlaşması'nı yaptırarak Osmanlı toprakları içinde ayrıcalıkları olan ticaret yapma hakkını elde etmiştir.⁴² Antlaşma taraflar arasında 16 Ağustos 1838'de imzalanmış, 8 Ekim 1838'de Kraliçe Victoria, Kasım ayında da II.Mahmut tarafından onaylanmıştır. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan 1838 Ticaret Antlaşması ticaretteki tüm tekelleri ortadan kaldırarak, İngiliz girişimcilerine

³⁹ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.186.

⁴⁰ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, s.311-312.

⁴¹ Oral Sander, **a.g.e.**, s.189.

⁴² Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih I, Ortaçağ'dan 19. Yüzyıl Sonları'na Dek**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1989, s.325.

imparatorluğun her tarafında iş yapmalarına imkan vererek iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesini sağlamıştır.

Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ticaretine açılma sürecinin 1838 Ticaret Antlaşması'yla başladığı kabul edilmektedir.⁴³ Buna rağmen, Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı Hükümeti'nin kendi halkı üzerinde ekonomik hak ve yetkiler gerçekleştirme yetkisini önemli ölçüde azalttığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran bir antlaşma olduğu söylenmelidir.⁴⁴ Ayrıca, antlaşma İngiliz sınai ürünlerinin yüzde 5 gümrük vergisiyle dışalımını sağlamaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla iç pazarı küçük ve üretim teknolojisi de gelişmemiş olan Osmanlı sanayi gelen yabancı mallar karşısında korunaksız kalmış ve gerilemiştir.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde bazı ürünlerde Yed-i Vahit (Tekel) sistemi varken bu sistem bu antlaşma ile kaldırılmış yerine İngiliz tüccarlarının üreticilerden malları doğrudan kendileri alabilecekleri böylece fiyatları kendileri belirleyebilecekleri bir sistem getirilmiştir.⁴⁷

1838 Antlaşmasıyla Osmanlı topraklarında ticaret yapan İngilizlere iç ticaret yapma hakkı verilirken Osmanlı hazinesi bazı gelir kaynaklarından yoksun bırakılmıştı.⁴⁸ Bunun sonucu olarak ülkede bulunan geleneksel şekilde üretim yapan küçük ölçekli sanayi korunamamıştı.⁴⁹ Korumadan mahrum olan yerli sanayinin ve var olan ticaretin bitme noktasına gelmesi devletin ve halkın hızla yoksullaşması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Kırım Savaşı'nın masraflarını⁵⁰ kendi imkanlarıyla sağlayamayan Osmanlı Devleti Avrupa'daki sermaye sahiplerinden,

⁴³ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.153.

⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976, s.111.

⁴⁵ İngilizler daha sonra sanayi mallarının gümrük vergisini %5'den %3'e düşürmeyi başarmışlardır. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s.135.

⁴⁶ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s.16.

⁴⁷ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s.23.

⁴⁸ Mübahat Kütükoğlu, "The Ottoman-British Commercial Treaty of 1838", **Four centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.57.

⁴⁹ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

⁵⁰ Osmanlı Devleti'ne 11.2 milyon sterline malolan Kırım Savaşı masrafları 1854 ve 1855 borçlanmalarıyla sağlanan 7.4 milyon sterlinle kapatılmak istenmiştir. Bkz. Emine Kiray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.92.

bankerler ve bankalardan ilk olarak borç para almaya girişmiştir.⁵¹ İngiltere ilk önce Osmanlı Devleti'ni kendisinden borç para almaya ikna etmiş, daha sonra borç para verme konusunda kararsız kalıp geri adım attığından boşluğu Fransız sermaye çevreleri doldurmuştur.⁵²

19. yüzyıl Osmanlı Devleti ıslahatlarında İngiltere'nin baskısının öteki devletlere nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde III.Ahmet'ten itibaren başlamış olan Avrupalılaşıma çabaları içinde önemli bir basamak olan Tanzimat Fermanı'nın⁵³ ilanında İngiltere'nin etkisi önemlidir. Ferman anlık bir belge olmayıp 1832'den beri yapılan çalışmaların bir ürünüdür. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanı 1838 Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin memnuniyetine sebep olan en önemli girişim olmuştur. Tanzimat Fermanı İmparatorluktaki yönetim, sosyal ve ekonomik politikanın önemli bir olayıdır.⁵⁴ İngiltere Tanzimat Fermanı'nıyla Osmanlı Devleti'nin güçleneceğini umduğundan 1839 Tanzimat Fermanı İngiltere'de olumlu yankı meydana getirmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısındaki Türk-İngiliz ilişkilerinde İstanbul'da birkaç defa görev yapan ve İngiltere temsilcisi bulunan Stratford Canning'in önemli etkileri bulunmuştur.⁵⁵ 1842 yılında Osmanlı Devleti'ne İngiltere büyükelçisi olarak gönderilen Stratford Canning'in⁵⁶ temel görevi Osmanlı Devleti'nde İngiltere'nin istediği ölçüde bir reform hareketinin başlatılmasını ve geliştirilmesini sağlamaktır. Eğer Osmanlı Devleti İngiltere'nin istediği miktarda siyasal ve ekonomik bakımdan sağlam olursa dış tehlikelere karşı kendisini daha sağlam idare edebilirdi.

1853 yılının sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında savaş çıktığı zaman Rusya Osmanlı Donanması'na 30 Kasım 1853'te Sinop'ta büyük zayıflık verdi. Bu Türk-Rus Savaşı'nda önemli bir safha oldu.⁵⁷ Sinop faciasından

⁵¹ Avrupa'dan alınan borçlar da sarayın lüks harcamaları ve silah alımı gibi verimsiz alanlarda kullanılmıştır. Örneğin, Abdülmecit'in 12 çocuğundan biri olan Fatma Sultan, Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu Ali Galip ile evlendirildiği zaman yapılan düğün 15 gün sürmüştü ve 2 milyon altın harcanmıştı. Bkz. Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s.32.

⁵² Tefrik Çavdar, **Türkiye Ekonomisi'nin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.56.

⁵³ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.222.

⁵⁴ Douglas A.Howard, **The History of Turkey**, Greenwood Press, 2001, p.60.

⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.15; Ayrıca Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.236.

⁵⁶ Elie Kedourie, **England and the Middle East**, Mansell Publishing Limited, London, 1987, p.10.

⁵⁷ Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, s.82.

sonra Rus Donanması'nın Karadeniz'deki gücünü gören İngiltere ve Fransa Rusya'nın İstanbul ve Boğazları da tehdit edebileceğini anladıkları için 12 Mart 1854'te Osmanlı Devleti ile ülkenin toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı koruyacaklarına dair bir anlaşma imzaladılar.⁵⁸ Bunun üzerine İngiliz ve Fransız savaş gemilerinden oluşan donanma da Osmanlı İmparatorluğu'na yardım için Marmara'ya geldi.⁵⁹ Daha sonra bu gemiler 1854'te Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na yardım ettiler. Savaşta Rusya yenildi. Kırım Savaşı 19. yüzyılda ikiden fazla Avrupa Devleti'nin içinde yer aldığı tek savaş olmaktaydı.⁶⁰

Savaş sona erip 1856'da Paris Barış Antlaşması imzalanmasıyla Rusya Karadeniz'de savaş gemisi bulundurmamayı taahhüt etmiş ayrıca Karadeniz tarafsızlaştırılmış olduğundan Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini 1877 yılına kadar ertelemiş oldu.⁶¹ Bir başka deyişle Osmanlı Devleti üzerindeki Rusya baskısı bir süre için ortadan kalkmış oldu.⁶²

Kırım Savaşı'nın sonucuyla birlikte 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerce garanti altına alınmış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemi'nin tam olarak bir üyesi olduğu kabul edilmiş bulunmaktaydı. Antlaşmanın 7. maddesi "Majesteleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne ayrı ayrı sahip çıktıklarını" ifade etmekteydi.⁶³ 8. maddeye göre ise antlaşmayı imzalayan taraflar ile Osmanlı Devleti arasındaki ihtilaflarda öteki devletler de müdahale edebileceklerdi. Böylelikle Osmanlı Devleti Rusya karşısında yalnız bırakılmamağa çalışılmıştır.⁶⁴ Paris Barış Antlaşması'nın şartları Osmanlı Devleti için çok olumlu olmuştur.⁶⁵ 15 Nisan 1856'da İngiltere, Fransa, Avusturya kendi aralarında bir antlaşma daha yaparak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını

⁵⁸ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.22.

⁵⁹ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.200-201; William Hale, **a.g.e.**, p.26.

⁶⁰ Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi 19. Yüzyıl**, Belge Yayınları, İstanbul, 1988, s.42.

⁶¹ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s.122.

⁶² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.186.

⁶³ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s.19.

⁶⁴ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.23.

⁶⁵ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, s.344.

tanımışlar ve Paris Antlaşması'nın çiğnenmesi durumunda Osmanlı Devleti'ne askeri yardım yapmayı kararlaştırmışlardır.⁶⁶ Bu şekilde Osmanlı Devleti bir süre daha rahatlama imkanı bulmuştur.

Paris Barış Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Türklere karşı olan politikasının ana hatlarını İstanbul'daki Büyükelçi Stratford Canning, İngiltere'nin Hindistan ile olan ulaşım ve İngiliz ticaretinin ihtiyaçları olarak tanımlamıştır.⁶⁷ Gerçekten, Kırım Savaşı'ndan sonra savaştan kazançlı ayrılan İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi artmıştır. O zamana kadar Avrupa'ya borçlanmayan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin de içinde bulunduğu Avrupalı büyük devletlerden ilk defa borç para almaya başlaması daha önce bahsedildiği gibi Kırım Savaşı sıralarına rastlamaktadır.⁶⁸ Batılı devletler Osmanlı Devleti'ne borç para verme işini müttefike yardım adı altında isimlendirmişlerdir.⁶⁹ Fakat Osmanlı Devleti'nin aldığı yardım olarak isimlendirilen borçlar gelecekte devletin mali denetiminin Avrupalı ülkelerin eline geçmesine sebep olacak ve devleti içinden çıkamayacağı rakamlara götürecektir.⁷⁰

Daha önce ifade edildiği gibi Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin ilişkileri daha da fazlalaşmıştır. Bu, İngiliz tüccarlarının Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetini arttırmıştır. Bu yıllarda İngiltere Osmanlı Devleti'nin önemli bir dostu ve müttefiğidir. Bu şekilde Rusya'nın geleneksel amacı olan güneye doğru inmesini bir süre daha engellemiştir. Fakat karşılığında daha önce benzerlerini yapmış olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni 1856 Islahat Fermanı'nı ilan etmeye zorlamıştır. Islahat Fermanı dış politika gelişmelerinin bir sonucu olarak

⁶⁶ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.23.

⁶⁷ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.24.

⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin ilk borçlanması Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılayabilmek için 1854 yılında İngiliz Dent-Palmer ve Fransız Goldschmidt şirketleri aracılığıyla 3 milyon sterlin olarak yapılmıştır. Bilgi için bkz. Coşkun Çakar, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.66; Osmanlı Devleti'nin ilk borçlanma girişimi yine I. Abdülhamit zamanında İngiltere'ye olmuştur. İngiliz elçisi vasıtasıyla İngiltere'den 20000000 kuruş borç istenmiş, teklif İngiltere tarafından reddedilmiştir. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976, s.111.

⁶⁹ Başka bir kaynak Osmanlı Devleti'nin ilk defa Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile yaptığı antlaşma uyarınca %4 faizle 5 milyon sterlin borç para aldığını belirtmektedir. Bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.256.

⁷⁰ Tefvik Çavdar, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.41.

yapılmıştır. İngiltere için Islahat Fermanı modern bir toplumun etkili bir yönetime sahip olmasının bir gereğidir.⁷¹

Kırım Savaşı'nı takip eden 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın eksikliklerini tamamlamakta, Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyanları Müslümanlarla siyasal ve hukuki açıdan eşit statüye getirmekteydi. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olduklarını söyleyerek Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek konusunda kendilerinde yetki ve hak görüyorlardı.⁷² Bir başka deyişle, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyanları korumak suretiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek istiyorlardı.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bu gelişmelerle birlikte fazlasıyla ilerledi ve Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere'nin siyasi ve ekonomik baskısı yoğun bir şekilde hissedilmeye başlandı. Örneğin, yüksek seviyedeki bir Osmanlı bürokratını görevinden aldırarak için İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı "Şu Namık Paşa'yı yerinden kaydıralım, kendisi çok zararlı bir kişi" diye İngiltere Dışişleri Bakanı'na bir mektup yazmış, buna karşılık Dışişleri Bakanı da "İstanbul'daki büyükelçiye durumu anlat, yerine Tefik Paşa'yı koydurtsun" diye cevap yazmıştır.⁷³ 1863 yılında Sultan Abdülaziz İzmir'i ziyaret ettiği zaman ilk önce İngiliz tüccarları Whittall'ları ziyaret etmiş, diğer büyük tüccar Baltazzi'lerle yemek yemiş, Türk mahallesini ancak beşinci gün ziyaret ederek Türkleri hayal kırıklığına uğratmıştır.⁷⁴

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yüksek yöneticiler arasında İngiltere'ye sadakat son derece artmıştır. Öyle ki Osmanlı Bakanlar Kurulu tutanakları bile İngiltere Büyükelçisi'ne aktarılmakta, tutanağı yazan Türk üst düzey memur ise altına imzasını İngiltere'li diye atmaktadır. Bunun yapmasının nedenini ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini koruyabilmesi için devlet sırlarını bilmesinde bir sakınca olmadığı biçiminde açıklamıştır.⁷⁵

⁷¹ Oral Sander, **a.g.e.**, s.201.

⁷² Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar**, s.54; Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, s.330.

⁷³ Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s.24.

⁷⁴ Reşat Kasaba, **a.g.e.**, s.70.

⁷⁵ Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s.25.

İngiliz-Türk ilişkilerinin artmasında Sultan Abdülaziz'in 1867'de yaptığı Avrupa gezisinde İngiltere Kraliçesi'nin daveti üzerine Londra'ya uğraması da etkili olmuştur. Fransa İmparatoru III. Napolyon, Padişahı Paris Uluslararası Sergisi'ne onur konuğu olarak davet etmiştir. Bunun üzerine Abdülaziz Avrupa gezisine çıkmıştır. Padişahın bu ziyareti aynı zamanda bir Türk hükümdarının Avrupa'ya yaptığı ilk seyahat olmaktadır. O sırada İngiltere tahtında Kraliçe Victoria bulunmakta ve İngiltere tarihinin en güçlü zamanını yaşamaktadır. Sultan Abdülaziz için Londra'da resmi kabul yapılmış, ziyafet verilmiştir. Bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin seviyesini arttırmıştır. Sultan Abdülaziz'in Londra'yı ziyareti sebebiyle İngiliz basını ve kamuoyu bir süre Türkiye ile ilgilenmiştir. Bu yakınlığın da 1877-1878 Rus-Türk Savaşı zamanında yardımları olmuştur. Bu savaş sırasında Rus Orduları İstanbul önlerine yaklaştığı zaman İngiltere'nin İstanbul'a gönderdiği bir donanma Rusların daha fazla ilerlemelerine engel olmuştur.

İngiliz-Türk ilişkilerinden bahsedilirken ilişkilerin ekonomik boyutunu oluşturan İngiliz sermayesinin Osmanlı Devleti'ne nüfus edişi ayrı bir safha teşkil etmektedir. İngiltere'nin de içinde bulunduğu yabancı sermaye Osmanlı Devleti'nde genellikle bankacılık, sigortacılık, ticaret gibi hizmeti kapsayan alanlarla demiryolu gibi ulaştırma alanında faaliyet göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde o zaman görülen toplam yabancı sermayenin yüzde 17'si İngiltere'ye aittir. Osmanlı Devleti'nin dış ülkelere olan toplam dış borçlarının yüzde 11,2'si İngiltere'yedir. O dönemde İngiltere Osmanlı ticaretindeki sahip olduğu payı %400 arttırmıştır.⁷⁶

İngiltere 1913 yılına kadar Osmanlı Devleti içinde toplam 25 milyon sterlin tutarında yatırım yapmıştır. Fakat İngiltere devlet borçları dahil olmak üzere Osmanlı Devleti içinde yaptığı ekonomik girişimlerin %44'lük miktarını 1864 ile 1913 yılları içinde kurduğu demiryolu şirketinin kar payı transferleri yoluyla tekrar geri elde etmiştir. Bir başka deyişle İngiltere Osmanlı Devleti'ne yaptığı sermaye aktarımından kazançlı ayrılmıştır.⁷⁷

İngiltere özellikle 1878 yılına kadar olan zaman zarfında Napolyon Savaşları'ndan beri Osmanlı Devleti'nin siyasi haritasının korunması politikasını

⁷⁶ Reşat Kasaba, **a.g.e.**, s.45.

⁷⁷ Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s.74.

izlemiştir. Çünkü Hindistan ve Çin kendi sömürgesi altındadır. Buralara kolayca Osmanlı İmparatorluğu denetiminde bulunan Suriye ve diğer yerlerden ihracatını gerçekleştirecektir.⁷⁸ İyi yönetilen bir devlet İngiliz malları için iyi bir pazar demektir.⁷⁹ Osmanlı Devleti zayıflamaya başladığı için bölgede denge unsuru olarak oynadığı rolün azalmaya başlamasıyla İngiltere Doğu Sömürge Yolları üzerinde bulunan Suriye'deki halkla bağlantı sağlamaya gidecektir. Ayrıca İngiltere Rusya'nın güneye doğru inmesini istememektedir. Osmanlı İmparatorluğu için boğazlar sadece ulusal güvenliğine yönelik önemli bir bölge olmamış, aynı zamanda Rusya ve İngiltere'nin güvenliği için de önemli bir bölge olmuştur.⁸⁰ Ancak Rusya 1870'ten sonra gerçekleştirdiği stratejiyle İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin arasını açmış ve onu dış politikada yalnız bırakmıştır.

Şöyle ki Osmanlı Devleti'nde 1877'de Birinci Meşrutiyetin başladığı günlerde Rusya amacı olan Panistlavist hareketine yani Osmanlı Devleti sınırları içindeki bütün Slav milletleri bir devlet altında bir araya getirme amacına paralel olarak bir yandan Balkanlar'daki Hıristiyan toplumlarını Osmanlı'ya karşı durmaya kışkırtırken bir yandan da Avrupa devletlerini Osmanlı Devleti'ne cephe almaları için etkilemeye çalışmıştır. Bir yandan da Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ıslahat gerçekleştirmesini istemiştir.

İngiltere Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesi durumunda Boğazlar ve Süveyş Kanalı'nı⁸¹ istila edeceği endişesini taşıdığından Balkan bunalımını uluslararası bir konferansta çözmek, muhtemel bir savaşın çıkmasını önlemek için ıslahat şartlarının yeniden ele alınması amacıyla 23 Aralık 1876-20 Ocak 1877 tarihleri arasında İstanbul'da bir konferansın toplanmasını sağlamıştır. Rusya Osmanlı Devleti'nin konferansa katılmasına karşı çıkmış, İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin katılması için ısrar etmiştir.⁸² Fakat savaşın çıkması

⁷⁸ Hüner Tuncer, **a.g.e.**, s.229.

⁷⁹ Reşat Kasaba, **a.g.e.**, s.49.

⁸⁰ Barbara Jelavich, **The Ottoman Empire, The Great Powers and The Straits Question 1870-1887**, Indiana University Press, 1973, p.14.

⁸¹ Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasıyla İngiltere Hindistan yolunun güven altında olması için Yakın Doğu ve Akdeniz'le daha fazla ilgileniyordu. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.26.

⁸² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.511.

engellenememiştir.⁸³ Böylece, Rusya Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan iyi yararlanmışır.⁸⁴

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 3 Mart 1878'de imzalanan Ayestefanos Antlaşması'nı İngiltere kabul etmeyince⁸⁵ daha sonra yapılan 1878 Berlin Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında kritik bir dönüm noktası olmuştur. Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti 287510 km yer kaybetmiştir.⁸⁶ Berlin Antlaşması'nı yapan bu kongrede, bozulan güçler dengesi yerine Osmanlı Devleti'nin topraklarının Avrupa büyük devletleri arasında paylaşılmasıyla Yeni Avrupa güçler dengesi meydana getirilmiştir. Nitekim 1856 Paris Antlaşması'nda yer almış bulunan Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı kavramının Berlin Kongresi'nde olmaması⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin iç dengelerini kuvvetlendirememesinin ve Rusya'ya yenilmesinin Avrupa Kuvvetler Dengesi için itibarını kaybetmesinin bir sonucu olmuştur.⁸⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda İngiltere Osmanlı Devleti'nin yenilgisine paralel olarak artık Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın saldırılarını önleyemeyeceğini görerek ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumanın çıkarlarına uymadığını anladığı için imparatorluğu bölme politikası takip etmeye başlamış, bu suretle Akdeniz'deki Osmanlı deniz üslerini işgal etmeye girişmiştir. Bir başka deyişle kendini güven altına almıştır.⁸⁹ Nitekim dönemin İngiltere Kraliçesi Victoria'nın bu konuda söylediği söz anlamlıdır: "Mısır'da hem Hindistan sömürgezinin güvenliğini ve hem de Doğu'da üstünlüğümüzü sağlayacak bir pozisyona sahip olmamız kesin bir zorunluluktur."⁹⁰

İngiltere'nin Hindistan sömürge yolu üzerinde bulunan en stratejik yerlerden biri olan Kıbrıs'a yerleşmesi 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiştir.⁹¹ 1882 yılında da Süveyş Kanalı'nın denetimini sağlamak amacıyla savaştan

⁸³ Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar**, s.75-76-77.

⁸⁴ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, 333-334.

⁸⁵ Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, s.91.

⁸⁶ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.529.

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s.532.

⁸⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:8, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.79.

⁸⁹ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1961, s.382.

⁹⁰ Ronald Robinson and John Gallagher, *Africa and the Victorians*, New York, Macmillan, 1967, p.123'ten aktaran Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.476.

⁹¹ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, s.395.

Avrupa, Asya ve Afrika yollarının birleştiği yerde bulunan Mısır'ı işgal eden İngiltere bu politikaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun muhalefetine neden olmuştur.⁹²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın imzalanan Ayestafanos Antlaşması'na⁹³ Ermeniler ile ilgili madde getirerek Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırması Rusya'yı Doğu Anadolu üzerinde etkili hale getirmiş, bu da İngiltere'nin doğu menfaatlerini tehlike altına koymuştur. Bu durum nedeniyle İngiltere Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek ve kendisine bağlı devletler oluşturmak için kullanmak istemiştir. Bunun için de 1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne Ermeniler'in yaşadığı yerlerde birtakım yenilikler yapmak ve yapılan bu yeniliklerden Avrupa'ya haber verilmesi zorunluluğu getirilmiştir.⁹⁴ İngiltere'nin bu faaliyetlerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu da Almanya'ya yaklaşma siyaseti uygulayarak İngiltere'den uzaklaşmaya başlamıştır.

O sıralarda Osmanlı Devleti'nin başında bulunan II. Abdülhamit'in nazarında⁹⁵ İngiltere Osmanlı Devleti için en büyük tehdit unsuru olarak görülmektedir. Zira Abdülhamit, III. Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'nin başına gelen felaketlerde İngilizlerin parmağı olduğuna inanmaktadır.⁹⁶ II. Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin dış politikasını yürütmede İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşısında Almanya'nın desteğini elde ederek devleti yaşatmaya çalışmaktadır. Bir bakıma Avrupa devletleri arasında denge politikası izleyecektir. II. Abdülhamit'e göre İngiltere'nin Osmanlı-Rus Savaşı'nda tarafsız kalarak kenara çekilmesi politikasını değiştirmesinin bir işaretidir ve artık İngiltere Osmanlı Devleti'ni

⁹² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s.415.

⁹³ Ayestafanos Antlaşması Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkilerinde önemli bir noktadır. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde önemli bir aşamadır. Rusya antlaşmayla Slavcılık politikasında büyük bir başarı elde etmiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:8, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.67.

⁹⁴ İngiltere Başbakanı Lord Salisbury 1 Ağustos 1895'te Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Osmanlı Devleti bağımsızlığını ileri sürerek Ermenilerle ilgili ıslahat işini geciktirecek olursa bunun büyük bir hata olacağını ve Osmanlı Devleti için sonucunun felaket olacağını söylemiştir. Bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi tarihi (1789-1914)**, s.576.

⁹⁵ Uzun zaman II. Abdülhamit'in başkatipliği görevini yapmış olan Tahsin Paşa'nın söylediğine göre II. Abdülhamit'in dış politika anlayışı Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla sorun çıkarmamak, Almanya'nın desteğini almak, Avusturya'nın Makedonya amacının olduğunu hatırdan çıkarmamak, diğer devletlerle mümkün olduğu kadar iyi geçinmek, Balkanları birbirine düşürerek Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar arasında anlaşmazlık çıkarmak esasına dayanıyordu. Bilgi için bkz. Vahdettin Engin, **II. Abdülhamit ve Dış Politika**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

⁹⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:8, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.185.

yıkmaya çalışacaktır. Sultan Hamit Rusya'ya karşı İngiltere'den yardım istenemeyeceğine sağlam bir şekilde inanmaktadır. II. Abdülhamit İngiltere hakkındaki fikirlerini şöyle dile getirmiştir: “ Büyük devletler arasında en fazla çekinilmesi icap eden İngilizlerdir. Çünkü onlarca söz vermenin hiçbir kıymeti yoktur.”⁹⁷

Sultan Hamit'in düşündüğü gibi bu şartlar altında İngiltere'nin Rusya ile dostluk kurduğu ve böylece Osmanlı topraklarını Rusya'ya verme planı içinde olduğu kolayca anlaşılabilir. İngiltere ile Rusya arasındaki 1908'de yapılan Reval Görüşmeleri'yle⁹⁸ iki devletin Osmanlı Devleti'ni parçalama projesi Anadolu sınırına kadar getiriliyordu. İngiltere ile Rusyanın bu faaliyeti Osmanlı Devleti'nde ülkenin parçalanacağı fikrini güçlendirmiştir. İngiltere-Rusya yakınlaşmasından Osmanlı Devleti'nin rahatsız olduğu ve Avrupa'nın karışmasını önlemek, içinde bulunulan güç durumu atlatmak için 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilan edildiği söylenmelidir.⁹⁹

II. Meşrutiyetin ilanında İngiltere kendi sömürgeleri konusunda olumsuz düşünceler oluşturabileceği sebebiyle Osmanlı yönetimine mesafeli davranmıştır.¹⁰⁰ Çünkü İngiltere Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime geçilmesini onaylamış gibi gözükürken Osmanlı Devleti'nde meydana gelen meşrutiyet ilanından kendi idaresi altındaki memleketlerin olumsuz olarak etkilenebileceğini düşündüğünden kaygı duymaktadır.¹⁰¹ Yine de İngiliz Hükümeti resmi tebriklerini iletmiş,¹⁰² bir nezaket belirtisi olarak İngiltere Kralı VII. Edward Padişah II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümünü 15 Eylül 1908 günü telgraf göndererek kutlamıştır. Ayrıca İngiltere Büyükelçisi 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılıp çalışmalarına başladığı

⁹⁷ Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.25-27.

⁹⁸ 1908 yılında Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı II. Edward arasında Makedonya sorununu konuşmak için yapılmıştır. Bkz. Caroline Finkel, **Osman's Dream**, John Murray, London, 2006, p.571; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.600.

⁹⁹ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.404; Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.194.

¹⁰⁰ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.76.

¹⁰¹ İngiliz Dışişleri Bakanı Sir E.Gery, İngiltere Büyükelçisi Sir G.Lowther'a 31 Temmuz 1908'de gönderdiği mektupta Osmanlı Devleti'nin yaptığı reformların Mısır'da da aynı şekilde isteklere sebep olabileceğini, bu durumun İngiltere için sakıncalı olacağını altını çizerek yine de Osmanlı Devleti'ndeki islahatlara destekleniyor imajı verilmesini belirtiyordu. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.30.

¹⁰² Marian Kent, **The Great Powers and The End of The Ottoman Empire**, Frank Cass, London,1996, p.178; Bu kitabın aynı yazardan Türkçe baskısı da bulunmaktadır. Bkz. Marian Kent, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

gün İngiltere Kralı VII. Edward'ın meclisin açılışı dolayısıyla tebrik telgrafını Padişah II. Abdülhamit'e iletmiştir. Padişah da İngiltere Kralı'na cevaben gönderdiği telgrafta teşekkürlerini iletmiştir.¹⁰³

II. Meşrutiyet'ten sonra İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde, yeni Osmanlı Hükümeti İngiltere ile ilişkilerini iyileştirmek istedi, karşılıklı telgraf teatisi sonucunda meydana gelen görünürdeki yumuşamaya dayanarak 11 Eylül 1908'de Londra'daki bankalardan İngiltere'nin 1 milyon Türk lirası vermesi için aracılık yapması istendi. Fakat, İngiliz bankaları artık İngilizlerin Türk tahvillerini satın almadıklarını öne sürüp Osmanlı Devleti'ne borç verilmesinin doğru olmayacağını İngiliz Hükümeti'ne söylediler.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde 13 Nisan 1909 tarihinde ortaya çıkan, tarihte 31 Mart Olayı olarak bilinen ayaklanmada da kesin kanıtlar olmamasına rağmen İngiltere'nin rolü olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü isyanın önde gelen kişisi konumunda olan Derviş Vahdeti aslen Kıbrıs'lıdır. İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı Prens Sabahattin¹⁰⁵ hayranıdır ve yerinden yönetim fikrini savunmaktadır. İngilizce bilmesi nedeniyle Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği'nde çalışmış, orada Kraliçe Victoria adına düzenlenen balo törenlerinde bulunmuştur. Kıbrıs'ın İngiltere'nin yönetimi sayesinde kendi ifadesiyle küçük bir İsviçre memleketi haline gelmesini memnuniyetle karşılamaktadır.¹⁰⁶

Hindistan yolu üzerinde bulunan yerleri ele geçiren İngiltere 1911 yılında ortaya çıkan Trablusgarp Savaşı'nda da Osmanlı Devleti'nin anlaşma teklifini kabul etmemiştir.¹⁰⁷ Aynı zamanda Türkleri Avrupa'dan kesin olarak çıkarmak politikasını uygulayan İngiltere Balkan Savaşı'nda Balkan devletlerini menfaati için kullanmış, 1912-1913 yılındaki Balkan Savaşı'yla Türkleri Meriç Nehri'nin doğusuna atarak bu

¹⁰³ Önder Kocatürk, **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.33-34.

¹⁰⁴ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.31.

¹⁰⁵ II.Abdülhamit'in kızkardeşi Seniha Sultan ve Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın oğludur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi (Yerinden Yönetim ve Şahsi Girişim) fikirlerini savunan bir hareketin önderi olmuştur.

¹⁰⁶ Önder Kocatürk, **a.g.e.**, s.58-59; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s.51.

¹⁰⁷ 1911 yılının ortalarında İngiltere-Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler düşmanca sayılabildi. Bkz. Joseph Heller, **British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914**, Frank Cass and Company Limited, London, 1983, p.43-50.

amacına biraz daha yaklaşmıştır.¹⁰⁸ Etkisi altındaki Yunanistan'a Ege Adaları'nın kalmasını sağlamıştır. 1912 Balkan Savaşı yenilgisinin Osmanlı Devleti'ne zararı çok fazla olmuştur.¹⁰⁹ Balkan Savaşları kayıpları halkı, imparatorluğun zayıflığını anlamasına ve bazı reformların gerekli olduğu fikrine getirmiştir.

1913 yılının sonlarına gelindiğinde ise Türkleri Avrupa'dan ayırmak politikasının gereği olarak İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Asya kıtasında yaşamasını isteyen bir devlettir. Dahası Dicle-Fırat Nehirleri ve Basra Körfezi kıyılarını tamamen ele geçirmenin planlarını yapmaya başlamaktadır.¹¹⁰ Böylelikle karşısına bir zamandan beri ekonomik alanda rakip olarak duran Almanya çıkmıştır. Bu etmen Osmanlı-Alman ilişkilerinde ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

Yine bu dönemde İngiltere Osmanlı İmparatorluğu içindeki Arap, Ermeni ve Kürtleri devlete karşı ayaklandırarak ülke içinde karışıklıklar çıkarmalarını teşvik etmiştir.¹¹¹ 1913 ve 1914 yıllarında İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini etkileyecek pek çok antlaşmaya imza atmıştır. Bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik olarak parçalanması gayretlerinin neden olduğu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla yapılmıştır. Bu antlaşmaların bazılarında Osmanlı Devleti taraf olarak bulunmuş, geri kalanları İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya kendi aralarında yapmışlardır. Ancak bu tasarılar Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleşmemiştir. Bu gelişmeler olurken Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşları yenilgileriyle artarak devam eden problemleri nedeniyle çok zor durumdaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu günlerde İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnız bırakmış durumdaydı ve bu ülkenin Almanya ile de dostluk ilişkileri içinde olmasını istememekteydi. Çünkü diğer ülkeler gibi, İngiltere de Alman ekonomisinin hızla gelişmesinde ve Almanya'nın askeri bakımdan çabuk ilerlemiş olmasında önemli sakıncalar bulmaktaydı.¹¹² Böylelikle

¹⁰⁸ Donald Everett Webster, **The Turkey of Atatürk**, The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1939, p.25; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s.65.

¹⁰⁹ Elif Uyar, **a.g.e.**, s.19.

¹¹⁰ 1913 yılında W.Churchill'in hazırlattığı bir raporda İngiliz Donanması'na ek bir yakıt kaynağı olarak Mezopotamya ve İran'daki petrol rezervleri gösterilmiştir. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.31.

¹¹¹ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.453.

¹¹² Almanya Avrupa'da o zamana değin görülmemiş bir kara ordusu oluşturmuş ve İngiltere'ye rakip olarak da güçlü bir donanma kurmuştu. Bkz. Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.209.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'ya yaptığı ittifak teklifinin reddedilmesi, Osmanlı Devleti'nin politik ve askeri olarak yalnız kalması ve savunmasız kalmamak, ortada olmamak endişesi ile Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşması İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin arasını tamamen açan sebeplerdendir.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı Devleti'nden menfaat sağlamak işinde coğrafi konum itibariyle etki yapabilecek konumda olan iki ülke vardı: İngiltere ve Rusya. Fransa ve Almanya ise Osmanlı Devleti'ne İngiltere ve Rusya kadar etki yapabilecek durumda olmasa da büyük ölçüde isteklerini elde edebilecek durumdaydı. Almanya Osmanlı Devleti'nin dostluğunu elde etmek için elli yıldan fazla çalışmıştır.¹¹³ İngiltere takip ettiği Avrupa siyasetindeki değişiklikler nedeniyle Asya politikasını terk etmiş, Rusya ile uzlaşarak Asya'daki ulusları Rus merhametine bırakmıştır. İngiltere daha önce üzerinde durulduğu gibi Osmanlı Devleti'ne 1908 Devrimi'nde yeterli ilgiyi göstermemiş, bunun yanında İngiliz kamuoyu Balkan Savaşları esnasında Türklerin sorununu haklı görmemişti. Ek olarak İngiltere, Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti'nin ısmarladığı iki gemiyi yapıp vermek yerine savaşı bahane edip o gemilere el koymak yoluna gitmişti.¹¹⁴ Bu Türk kamuoyunda İngiliz karşıtlığını oldukça arttırmıştı.¹¹⁵ Böylece iki ülke arasında uzun zaman devam eden barış ve iyi ilişkiler sürecinden sonra açık bir savaş durumu belirmiş olmaktadır.¹¹⁶

Bunun yanında İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'ne Balkan Savaşları'ndan önce Balkanlardaki mevcut durumun korunması için yardım edeceklerine dair söz verdikleri halde bunu yerine getirmemiş bulunuyorlar, onların siyasi ortakları Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri ise Osmanlı Devleti'ni Almanya ile ittifak yapmaya itmekteydi.¹¹⁷ Ayrıca, Almanya'nın Bağdat

¹¹³ Bunun için Osmanlı Devleti'ne borç para sağlamış, demiryollarını finanse etmiş, Türk askerlerini eğitmiş, Türk Ordusu'na malzeme yardımı yapmış, Alman gemilerini Türk donanmasına vermiş, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur. Bkz. Russell Braddon, **The Siege**, Jonathan Cape, London, 1969, p.14.

¹¹⁴ Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s.76-77; Sabahattin Özel-Önder Kocatürk, **a.g.m.**, s.249-250.

¹¹⁵ Sabahattin Özel-Önder Kocatürk, **a.g.m.**, s.263.

¹¹⁶ Osman Okyar, "Turco-British Relations in the Inter-War Period: Fethi Okyar's Missions to London", **Four centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs**, p.61.

¹¹⁷ Rauf Orbay hatıralarında "Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeseydi, o zaman İngilizlerin bağlaştığı olan Ruslar İstanbul'a girerlerdi." şeklinde bahsetmektedir. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, s.119.

Demiryolu'nun tamamlanmasına yardım etmesi Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin arttığının bir işaretiydi.¹¹⁸

Savaştan hemen önceki siyasi konjonktür böyle iken İngiltere 3 Kasım 1914 günü ise Kuveyt'in kendi koruyuculuğunda kurulmuş olduğunu bildirmiş, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ın İngiltere'ye dahil edildiğini açıklamıştır.¹¹⁹ İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği 1914 Kasım'ının 11. günü¹²⁰ İngiltere Başbakanı Asquith, İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı açıklamada Osmanlı Devleti'nin savaşa bilerek ve isteyerek girdiğini, bunun cezasını ise en ağır şekilde göreceğini söylemiştir.¹²¹ Başbakan Asquith ayrıca Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle intihar ettiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914'te Vekiller Heyeti kararı ve Padişah iradesi ile İngiltere'ye ve bağlaşıklarına savaş açmıştır.¹²² Böylelikle Osmanlı Devleti için son ve yıkıcı savaş başlamıştır.¹²³

Osmanlı Devleti bir oldu bittiyle¹²⁴ Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra birçok cephelerde savaşmıştır. Bunlar arasında Çanakkale Cephesi, Güney Cephesi savaşları diye adlandırılan Suriye ve Filistin Cephesi, Arabistan Harekatı ve Irak Cephesi İngiltere ile doğrudan muharebe verilen cephelerdir. Osmanlı Devleti savaştığı cepheler arasında sadece Çanakkale ve Irak Cepheleri'nde başarılı sonuçlar almış, diğer cephelerde İngilizler kuvvet dengelerine bağlı olarak Türkleri yenilgiye uğratmışlardır.

Irak Cephesi Kafkas Cephesi'nin ardından ikinci açılan cephe olma özelliğini taşımaktadır. Irak Cephesi İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı ikinci cephe olması dolayısıyla oldukça önem arz etmektedir ve İngilizlerin savaşın başlamasıyla birlikte bu cephede hemen harekete geçmeleri İngiltere'nin amacını açık olarak

¹¹⁸ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.29.

¹¹⁹ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.38.

¹²⁰ **Mesopotamia Commission Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia**, London, 1917, House of Commons Parliamentary Papers Online, p.12.

¹²¹ Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.69.

¹²² **Türkiye Tarihi 4; Çağdaş Türkiye 1908-1980**, s.46.

¹²³ Coşkun Üçok, **a.g.e.**, s.213.

¹²⁴ İsmet İnönü'nün Hatıralarına göre Birinci Dünya Savaşı'na meclis kararı olmadan girilmiştir. Savaşa girme kararından ne Devlet Başkanı'nın ne de kabine üyelerinin haberi vardır. Bkz. İsmet İnönü, **Hatıralarım**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969.

ortaya koymaktadır.¹²⁵ Nitekim İngiltere Savaş Kabinesi Sekreteri Hankey'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Balfour'a yazdığı mektupta belirttiği gibi İngiltere'nin kontrolü altındaki en büyük petrol kaynakları olan İran Körfezi ve Mezopotamya'daki rezervlerin korunması gerektiği İngiltere'nin bu amacını doğrular niteliktedir.¹²⁶ İngiltere Irak Cephesi'nde D Seferi Kuvveti denilen birliklerden yararlanmıştı. Bu birlikler önce Hindistan'da eğitimlerini tamamladıktan sonra savaşın çıkmasıyla bölgeye nakledilmişlerdir. Osmanlı kaynaklarında bu İngiliz tümeni 6. Fırka olarak adlandırılmaktadır. İngilizlerin D Seferi Kuvveti 624 subay, 16745 er ve erbaş, 5872 hayvan ve 384 araçtan meydana gelip iyi eğitilmiş ve yüksek moralli bir ordu durumundaydı.¹²⁷ D Seferi Kuvveti'nin komutasını 22 Nisan 1915 günü alan General Townshend ise 21 Şubat 1861'de İngiltere Southwark'ta doğmuş İngiliz general ve politikacıdır. Charles Thornton Townshend'in oğludur. Çok geniş imkanlar içinde büyümedi. Aristokrat, İngiliz Ordusu'nda bağları olan köklü bir aile geçmişi vardı. Fakat aile servetinin büyük bölümü o doğmadan önce tükenmişti.¹²⁸ Kent'te bulunan Cranleigh Okulu'nda okuduktan sonra Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'ni bitirdi.¹²⁹

Townshend'in askerlik kariyeri 1881'de İngiltere'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katılmasıyla başladı. Üç yıl sonra Khartoum'da General Gordon kuvvetlerinin yükünü azaltmak için harekete katıldı.¹³⁰ Fakat 1886 yılında Hindistan Ordusu'na gönderildi. O zamandan itibaren askerlik kariyerinde hızlı bir şekilde yükselmeye başladı. Hunza'nın askeri valisi olarak Himalayalar'a düzenlenen 1891 Hunza-Nagar Seferi'nin Kaşmir kuvvetlerindeki subaylardan biri oldu.¹³¹ 1895'te yüzbaşılığa terfi etti ve Umra Khan ve Sher Afzil isyanlarında Sir G.Robertson ile Chitral'e gitti. Orada Garnizon Komutanı olarak görev yaptı. Ünlü Chitral

¹²⁵ Murat Çulcu, **Tarihin Satır Aralarında İngiliz Esir**, Toplumsal Çözüm Yayınları, İstanbul, 2007, s.10.

¹²⁶ Helmut Mejcher, **a.g.m.**, p.386.

¹²⁷ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.11.

¹²⁸ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967, p.1.

¹²⁹ King's College London İnternet Sitesi, Liddell Hart Centre for Military Archives, <http://www.kcl.ac.uk/> Summary Guide: Townshend..

¹³⁰ Holger H.Herwig and Neil M.Heyman, **Biographical Dictionary of World War I**, Greenwood Press, Connecticut, 1982, p.338.

¹³¹ **The Brisbane Courier**, 19.5.1924.

Savunması'nı yaptı.¹³² 1896'da Kitchener'ın Mısır Ordusu ile Mısır'a döndü. Dongola seferinde yer aldı.¹³³ 1898'de Alice Townshend ile evlendi. Aynı yıl Atbara Savaşı'nda ve Sudan'da Omdurman Savaşı'nda savaştı.¹³⁴ 1900 yılında Kraliyet Tüfekli Piyadeleri'ne (Londra Alayı) katıldı ve Güney Afrika'ya gitti.¹³⁵

1901'de ilk kitabı olan Mareşal George Townshend'in Askeri Hayatı'nı yayınladı. 1905 yılında Fransız askerliğinin coşkulu bir hayranı olarak Fransa'da askeri ateşelik görevi üstlendi.¹³⁶ O sırada Napolyon'un savaştığı bütün savaş alanlarını gezdi. 1906 yılında Kralın Shropshire Hafif Piyadeleri'ne tayin edildi. 1907'de Hindistan'da yetkisi geniş bir göreve atandı ve albay oldu. 1908'da ise tümgeneral rütbesiyle Hindistan'da bulunan Orange River Kolonisi'ne komuta etti. İki yıl sonra korgenerallik rütbesine yükseltildi.¹³⁷

Townshend kısa bir zaman İngiltere'de bölge komutanlığı yaptı. Fakat 1913 yılında tekrar Hindistan'a geri döndü. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Khyber'de konuşlanmış bulunan 2. Rawal Pindi Tümeni'ne komuta etti.

Fransa'ya gönderilmek istemesine rağmen¹³⁸ kaderin bir oyunu olarak üstleri ile birçok tartışmalardan sonra¹³⁹ General Townshend'a Mezopotamya' (Bugünkü Irak) daki 6.Hint Tümeni'nin komutası verildi.¹⁴⁰ 6. Tümen, Hindistan Ordusu'nun en önemli bölümlerinden biriydi ve 1915 yılının başlarında Irak'a gönderildi. Basra Bölgesi'nin güvenliğini sağlamak için İngiliz General Sir John Nixon General Townshend'a kuzeye Tigris (Dicle) ve Euphrates (Fırat) Nehirleri'ne doğru ilerleme emri verdi. General Townshend'ın tümeni Mayıs'ta Tigris Nehri'nin yukarılarına doğru hareketine başladı. Harekatın ilk ayları İngilizler için çok başarılı geçti. İngilizler 3 Haziran 1915'te Amara'yı işgal etti, oradan Kut şehrine hareket etti.

¹³² **The Sydney Morning Herald**, 2.11.1928.

¹³³ **Encyclopedia Britannica**, v.22, p.338.

¹³⁴ Russell Braddon, **The Siege**, Jonathan Cape, London, 1969, p.28.

¹³⁵ **The War Illustrated**, v:5, p:1608.

¹³⁶ Holger H.Herwig and Neil M.Heyman, **a.g.e.**, p.338; General Townshend'in taktik ve stratejilerini Napoleon Bonaparte ile karşılaştırma alışkanlığı vardı. Bkz. Russell Braddon, **a.g.e.**, p.29.

¹³⁷ **Encyclopedia Britannica**, v.22, p.338.

¹³⁸ **Vakit**, 28.10.1918.

¹³⁹ Ian V.Hogg, **Historical Dictionary of World War I**, The Scarecrow Press, London, 1998, p.183.

¹⁴⁰ **Vakit**, 28.10.1918.

Başarılı şekilde yönetilen bir operasyondan sonra Kut şehrini 29 Eylül'de ele geçirdi.¹⁴¹

O zaman Türk Ordusu'nun içinde bulunduğu organizasyon bozukluğu İngilizlerde Bağdat'ın önemli bir hedef olarak belirlenmesini sağlamıştı. Londra'daki hükümet Mezopotamya'daki başarılı bir operasyonun İngiltere'nin Gelibolu'da sarsılan prestijlerini onarabileceğini düşündüğünden General Nixon'a Bağdat'a ilerlemesi emrini verdi. General Nixon da General Townshend'a İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından verilecek yedek kuvvetleri beklemeden hareket emrini ilettiler. Kendisinin karşı çıkmasına rağmen 1 Kasım 1915'te General Townshend yönetimindeki 6.Tümen Kut'tan ayrıldı. İngilizler 20 Kasım günü Selmanpak'a vardılar. General Townshend orada büyük bir Osmanlı Ordusu'yla karşılaştı. 22 Kasım 1915'te Türk kuvvetleri ordunun Ctesiphon'da (Türkçe'de Selmanpak) arka tarafını koruyarak İngilizleri yenilgiye uğrattılar.

Tigris (Dicle) Nehri'nin su derinliği düşmeye başladığı zaman azalan malzemesi dolayısıyla General Townshend Kut'un 96 km gerisinde bulunan Aziziye'de durmak zorunda kaldı.¹⁴² Selmanpak'ta kuvvetlerinin üçte birini kayıp verince kuvvetlerini tamamen kaybetmemek için biraz daha ilerleyip tümeniyle birlikte 3 Aralık 1915'te Kut-ül Amare'ye geldi. Yaralı ve esirleri gönderip savunmasını hazırladı. Kendisine gelecek yardımı beklemeye başladı.

7 Aralık'ta Türkler kuşatmaya başladılar. İngilizler burada Türklerin karşısında 147 gün savunma pozisyonunda kaldı. Kendisini kurtarmak için Londra tarafından vaat edilen iki tümen asla varmadı. General Nixon ise Basra'da yedek kuvvetlerin gelmesini bekledi. General Townshend birlikleri Nurettin Paşa tarafından yapılan üç tane saldırıyı geri püskürttüktan sonra Mareşal Von Der Goltz tarafından yönetilen Türk kuvvetlerine yenilerek geriye doğru sürüldüler.

İngilizlerin çok uğraşmasına rağmen General Townshend ve askerlerini kurtarmak için yapılan saldırılar başarıya ulaşamadı. Bu saldırılarda İngilizler 24000 kişiyi daha kaybettiler. Sonunda Kut-ül Amare'de bulunan yiyeceklerin bitmesiyle birlikte birçok İngiliz askeri de açlıktan ve hastalıktan ölmeye başlayınca General

¹⁴¹ Anthony Bruce, *An Illustrated Companion to the First World War*, Penguin Group, London, 1989, p.378.

¹⁴² Holger H.Herwig and Neil M.Heyman, *a.g.e.*, p.339.

Townshend 29 Nisan 1916'da 13300 askerle birlikte Türklere teslim oldu. Teslim olması sırasında askerlik onuru küçültülmedi, kılıcı alınmadı, kendisine iyi davranıldı. Esaretini geçirmek üzere İstanbul'a gönderildi. Askerleri ise Anadolu'daki çeşitli esir kamplarına gönderildiler.

General Townshend Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerine kadar yaklaşık iki buçuk sene İstanbul yakınlarında önce Heybeliada'da sonra Büyükkada'da serbestlik içinde oldukça rahat bir şekilde kaldı. Esareti sırasında savaş sırasındaki notlarını kullanarak Strateji ve Büyük Birliklerin Tabyası adlı iki kitap yazdı. Bu sırada Türkleri daha yakından tanıma ve takdir etme fırsatı elde etti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya ve Bulgaristan'ın teslim olmasıyla Türkler için en iyi ateşkes şartları sağlayacak bir arabuluculuk yapması için serbest bırakıldı.¹⁴³ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrılma belgesi olan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında aracılık yaptı.

General Townshend savaş sona erip esareti bitince İngiltere'ye döndükten sonra Kut Kahramanı diye çağırıldı ve büyük saygı gördü.¹⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda Mezopotamya'daki hizmetleri için devlet nişanıyla ödüllendirildi ve bir daha askeri göreve getirilmedi. 37 yıl askerlik görevi yaptı. Bu süre zarfında dokuz tane büyük harekate katıldı.¹⁴⁵

1920'de askerlikten ayrıldı. Emekli oldu. Aynı yıl dördüncü kitabı olan Irak Seferi'ni yayınladı. 1920 yılında Wrekin Bölgesi'nde Alan Palmer'ın ölmesiyle aynı bölgede milletvekilliğine aday olarak seçmenlerinin verdiği destekle Mayıs'ta Wrekin bölgesi için bağımsız milletvekili seçildi.¹⁴⁶ 1922 yılına kadar iki yıl İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası'nda milletvekilliği görevini sürdürdü. 1922 yılındaki seçimlerde tekrar aday olmadı. İngiltere Hükümeti Townshend'in hizmetine bir daha gerek duymadı. Hayatının son yıllarında İngiliz dış politikası konusundaki ve Türkler lehindeki görüşleri nedeniyle İngiltere Hükümeti ile arası iyi olmadı.

¹⁴³ Anthony Bruce, **a.g.e.**, p.378.

¹⁴⁴ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, Faber and Faber, London, 1967, p.465.

¹⁴⁵ **Observer**, 11.11.1928.

¹⁴⁶ Wikipedia, **The Free Encyclopedia**, v.22, p.338.

General Townshend Konya'ya Temmuz 1922 yılında İngiltere Hükümeti'nin karşı çıkmasına ve seyahat için vize vermemesine rağmen Suriye üzerinden gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Türkler tarafından nazik karşılandı ve iyi muamele gördü. Ankara'ya gitti. Orada Rauf Orbay ile bir kez daha karşılaştı. Türkiye gezisinden dönüşte geri kalan zamanını İngiltere'de Raynham'da bulunan ailesine ait evde sükunet içinde geçirdi. Askerlik haricinde tiyatro yazarlığı, bestekarlık, sporculuk yaptı ve askeri tarih incelemelerinde bulundu.¹⁴⁷ 18 Mayıs 1924'te Paris'te kısa bir hastalıktan sonra 63 yaşında öldü.¹⁴⁸

¹⁴⁷ **Vakit**, 28.10.1918.

¹⁴⁸ **The New York Times**, 18.5.1924; **The Argus Melbourne**, 19.5.1924; Ayrıca **The Brisbane Courier**, 19.5.1924.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ

1-İNGİLİZLERİN BASRA KÖRFEZİ'NE ASKER ÇIKARMASI VE BASRA'NIN İŞGALİ

1-1-BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ'NİN OLUŞUMU

11 Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden biri de İngilizlere karşı açılan Irak Cephesi olmuştur.¹⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mezopotamya Cephesi diye adlandırdıkları Irak Cephesi İngilizlerle Türklerin Gelibolu'dan sonra bir defa daha karşı karşıya geldikleri önemli muharebeleri içermektedir. Irak Cephesi'nin Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği sıralarda İngiltere tarafından açılması kendi açısından bir zorunluluk olmuştur.¹⁵⁰ İngiltere Irak'taki politik çıkarlarını korumak amacıyla Irak Cephesi'ni önemli görmekte idi. Ayrıca İngiltere Irak Cephesi'ni diğer cephelerde kaybettiği itibarını kazanabileceği bir yer olarak değerlendirmekte idi.¹⁵¹

Takip ettiği yolun esasını Hint Denizi'nde güçlü bir devletin sahili bulunmaması üzerine kurmuş olan İngiltere için Kahire ve Kalküta yolu üzerinde bulunan Irak ve Filistin'in büyük bir değeri bulunmaktadır.¹⁵² Sömürgecilik siyasetine geç atılan Almanya, eski İpek Yolu'nun demiryolu haline gelmesi demek olan Bağdat Demiryolu projesiyle İngiltere'nin Mısır ve Basra'daki siyasi ve ekonomik menfaatleri için bir tehdit olmaktadır.

¹⁴⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sitesi, [http://www.tsk.tr/Türk Tarihi'nde Önemli Günler](http://www.tsk.tr/Türk_Tarihi'nde_Önemli_Günler), "Kut-ül Amare Zaferi (29 Nisan 1916)"

¹⁵⁰ Hint Okyanusu'nda kuvvetli bir devlet istemeyen ve Basra Körfezi'ni denetimi altında tutmak isteyen İngiltere, Alman şirketleri Bağdat Demiryolu yapımına başlamasından sonra ilgisini bu bölgeye çevirmişti. Alman-Türk yakınlaşması bir ittifaka doğru gidince de bazı politik ve askeri önlemler aldı. Bkz. İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.155.

¹⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C:3, K.3, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.88.

¹⁵² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.3.

Almanya hızla Irak'ta kendi menfaatleri için girişimlerde bulunurken İngiltere Basra Körfezi'ndeki adalara yerleşmeye, körfezin girişinde bulunan birtakım nüfuzlu kişileri kendi yanına çekmeye ve Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmaya başlamıştır. Ayrıca Ahvaz ve Irak petrol kaynakları gibi ekonomik etmenler de daha önce değinildiği üzere Irak'ın İngilizler için öneminin bir başka sebebini oluşturmaktadır.¹⁵³

Almanya'nın Osmanlı Devleti ile bağlaşıklık yaptıktan sonra İngiltere için Basra Körfezi'ni elde etmek önemli bir sorun meydana getirmekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmiş olmaktadır. Bu durum aynı zamanda Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı savaş planlarının temelini oluşturmaktadır.

Osmanlı Genelkurmay'ı savaş başlayana kadar Irak Bölgesi'nde bir İngiliz saldırısına ihtimal vermemiştir.¹⁵⁴ Bu yüzden, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın başında Irak Cephesi'ne gereken itinaı göstermemiş, bölgeye askeri yığmak yapmada zayıflığa düşmüştür. Savaşın başında bu bölgede ancak 8000 kişilik Türk tümeni bulunmaktadır.¹⁵⁵ Orasının Trablusgarp gibi yerli aşiretlerden toplanan kuvvetlerle savunulması düşünülmektedir.¹⁵⁶ Cihat ilanı ile da Müslüman dayanışmasından yardım umulmaktadır.¹⁵⁷ Ayrıca Osmanlı Devleti Irak Cephesi'nde bulunan 12 inci ve 13 üncü Kolordularını da Halep'e ve Kafkaslar'a nakletmeyi planlamaktadır. Ancak daha sonra oluşan askeri ve siyasal gelişmeler nedeniyle bölgede 6. Ordu¹⁵⁸ kurulmuş, fakat düzenlerin ve önlemlerin alınmasındaki gecikmeler kuvvet ve güç üstünlüğünün sürekli olarak İngilizlerde olmasına neden olmuştur. Irak Cephesi'ndeki Türk birlikleri ikiye bölündüğünden hem İngilizlerle hem de kuzeybatı İran'da Ruslarla savaşmak zorunda kalmıştır.

¹⁵³ İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.155.

¹⁵⁴ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C:9, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.485.

¹⁵⁵ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Vakfı, İstanbul, 1991, s.109; **Genel Türk Tarihi**, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.433.

¹⁵⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.88.

¹⁵⁷ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.72.

¹⁵⁸ Halil Paşa'nın komuta ettiği dönemde 6. Ordu 13. ve 18. Kolordulardan meydana geliyordu. Bkz. Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003, s.53.

Irak'taki stratejik koşullar ve iklim koşulları bölgede büyük birliklerin yer değiştirmesinde zorluklar meydana getirmiştir. Yaz aylarında su bulmada zorluk, birlikleri nehir boylarında kalmaya zorlamıştır. Göl ve nehirlerin birçoğunun sularının acı olması su teminini sınırlamıştır. Irak'ın merkezle bağlantısı güçlü olmadığından, ulaştırma imkanlarının yeterli olmayışından ve ikliminin de çok sıcak olması¹⁵⁹ dolayısıyla, daha fazla deniz aracına sahip olan ve bunları kullanan İngiltere'nin operasyonlarına daha uygun bir bölge olma niteliğinde bulunmaktadır.

İngilizler bahsedilen amaçlarına ulaşabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını beklemeden 15 Ekim 1914'te İngiliz-Hintli askerlerden oluşan bir tümeni (4500 İngiliz ve 16000 Hintli) Bahreyn'e¹⁶⁰, 1914 yılının Kasım ayının 7.günü ise Hindistan'dan getirdikleri birlikleri İran Körfezi'nin girişine çıkartmışlar,¹⁶¹ oradan kuzeye Irak'ın iç bölgelerine doğru yayılmaya başlamışlardır.¹⁶² İngilizler 8 Kasım'da Basra Körfezi'nin girişinde bulunan tahkim edilmiş bir kasaba olan Fao'yu 2 tugay askerle ele geçirerek¹⁶³ tarihi ve önemli, Irak'ın tek liman kenti olan Basra'ya doğru harekete geçmişlerdir.¹⁶⁴ İngilizler 9 Kasım'da önemli çarpışmadan sonra ve deniz botlarının yardımıyla 1200 esir ve 9 tane top ele geçirerek Dicle ve Fırat'ın birleştiği noktada bulunan, stratejik bakımdan önemli, Basra'dan 64 km uzaklıkta bulunan Kurna'yı¹⁶⁵ işgal etmişlerdir.¹⁶⁶ Bir

¹⁵⁹ Bölgede sıcaklığın yaz aylarında çadır içinde 48C 'ye çıktığı İngiliz Savaş Bakanlığı kaynaklarınca nakledilmiştir. Bkz. **The Times**, 6.4.1916.

¹⁶⁰ Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.58; Mehmet Özel, **Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na**, C:1, Ankara Ticaret Odası, s.172; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:9, **İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.486; Sir George Buchanan, **The Tragedy of Mesopotamia**, William Blackwood and Sons Limited, London, 1938, p.4.

¹⁶¹ **The Guardian**, 27.2.1917; Alex Hook, **Gün Gün Birinci Dünya Savaşı**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.35; American Heritage, **History of World War I**, American Heritage Publishing Co., 1964, p.184.

¹⁶² Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.472.

¹⁶³ **Tanin**, 21.10.1915; Ayrıca **Tanin**, 3.11.1915.

¹⁶⁴ **Hansard Archive, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 20.7.1916, Vol:22, cc:835-74; **İkdam**, 30.4.1916; R.Evans, **A Brief Outline of the Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, Sifton Praed and Co.Ltd., London, 1930, p.8.

¹⁶⁵ Martin Swayne, **In Mesopotamia**, Hodder and Stoughton, London, 1917, p.87; Pseud Black Tab, **On The Road To Kut, A Soldiers Story Of The Mesopotamian Campaign**, Hutchinson and Co.London, 1917, p.15.

¹⁶⁶ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967, p.138-141; John H.Morrow JR., **The Great War: Imperial History**, Routledge, London, 2004, p.90.

amacın elde edilmesi diğeri takip etmiş,¹⁶⁷ böylelikle deniz ile Kurna arasındaki bütün nehir yolunun hakimiyeti İngilizlerin eline geçmiştir.¹⁶⁸ 11 Kasım 1914'te İngiliz birlikleri Basra Körfezi'nde bulunan Saniye'ye saldırı girişiminde bulunmuşlardır.¹⁶⁹ Osmanlı birlikleri içinde yer alan aşiret kuvvetlerinin dağılmasıyla Türkler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 22 Kasım günü İngilizler Hindistan'dan getirdikleri birlikleri de alarak İran Körfezi'nin kontrolünün güvenliğini sağlamak için General Barrett yönetiminde Basra'yı ele geçirmişlerdir.¹⁷⁰

O zamana kadar İngilizlerin hareketi tam bir başarı olmuş ve Mezopotamya (Irak) Bölgesi için önemli bir konumda bulunan Basra İngilizler tarafından kolay bir şekilde alınmış ve işgal edilmiş olmaktadır.¹⁷¹ İngilizlerin amacı öncelikle Abadan (İran) petrollerini ele geçirmektir. Bölgedeki Araplar da Türklere karşı kışkırtılmaya başlanmıştır.¹⁷²

23 Kasım 1914'te İngiliz Ordusu'nun Basra'yı işgali dolayısıyla İngilizler kentte askeri tören yapmışlardır. İngiliz Ordusu törende halka yayınladığı bildiriye Arap halkına kötülük yapmayacaklarını, Osmanlı yönetimi yerine bölgede adil bir düzen kuracaklarını, halkın dinine ve geleneklerine özen göstereceklerini, artık o bölgede Türk yönetiminden eser kalmadığını ve orada İngiliz bayrağının yerleşmiş olduğunu söylemiştir.¹⁷³ 4 Aralık 1914'te Türklerle İngilizler Kurna yakınındaki mevzilerde karşı karşıya gelmişler, Birinci Müzeyra Savaşı olarak adlandırılan savaşta İngilizler Türk mevzilerini aşarak ileriye gitmeye başlamışlar, yapılan

¹⁶⁷ A.J.Barker, *The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918*, Faber and Faber, London, 1967, p.102.

¹⁶⁸ Sir George Buchanan, *a.g.e.*, p.9.

¹⁶⁹ Alex Hook, *a.g.e.*, s.36.

¹⁷⁰ *The Guardian*, 6.12.1915; Süleyman Kocabaş, *İngiliz Tuzağı (Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü) 1783-1923*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003, s.232; A.F.Pollard, *A Short History of the Great War*, Harcourt, Brace and Howe, NewYork, 1920, p.178; William L.McPherson, *A Short History of the Great War*, G.P.Putnam's Sons, 1920, p.148; Sir George Buchanan, *a.g.e.*, p.4; Sir Charles F.V.Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*, Thornton Butterworth Limited, London, 1920, p.35; General Townshend'in kitabının Askeri Tarih Encümeni tarafından basılan Türkçe baskısı da mevcuttur. Bkz. Charles F.V.Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Tercüme:Tarih-i Askeri Osmani Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

¹⁷¹ Sir Llewellyn Woodward, *Great Britain and the War of 1914-1918*, Methuen Co.Ltd., London, 1967, p.101.

¹⁷² Alex Hook, *a.g.e.*, s.34-39.

¹⁷³ Kemal Arı, *a.g.e.*, s.79; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*,C:9, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.486; *Türk Ansiklopedisi*, C:19, s.457; Sir George Buchanan, *a.g.e.*, p.9.

savaşta iki İngiliz gemisi de hasar görmüştür. Bölgedeki Muhammara aşiretleri de İngilizlerle işbirliği yaparak Türklere saldırmışlardır. 7 Aralık 1914 günü İngilizlerle Türkler arasında ikinci Müzeyra Savaşı olmuş, Türkler yenilerek geri çekilmek zorunda kalmışlar, İngilizler Müzeyra mevziini ele geçirmiştir.¹⁷⁴ Yapılan savaşta 38.Tümen Komutanı Albay Suphi Bey, 45 subay ve 989 er ile İngilizlere esir düşmüştür.¹⁷⁵

Osmanlı İdaresi ve Genelkurmayı başlangıçta Irak Cephesi'ne İngilizlerin Hindistan yolunu kapatmaktan ziyade, Irak petrollerini koruma amacıyla gittiğini anlamadığından ve Irak Muharebeleri'ni zayıf kuvvetlerle başarabilme inancını taşıdığından yeteri dikkati göstermemiş, iyi savunma hatları oluşturamamıştır.¹⁷⁶ Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa İngilizlerin bu düzensiz kuvvetlerle Basra Körfezi'nden dışarı çıkarılacağını düşünmektedir. Ancak İngiliz kuvvetlerinin süratle Irak'ın iç taraflarına doğru ilerlemesi üzerine birtakım ciddi tedbirler alınmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti kendi imkanları ölçüsünde Irak Cephesi'ne destek vermeğe çalışmaktadır. Bu amaçla Osmanlı egemenliği altındaki Irak'ın İngiltere tarafından işgal edilmesine engel olmak ve Basra'yı tekrar geri almak için, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda cesaret ve fedakarlığıyla tanınan Süleyman Askeri Bey, Bağdat Valisi ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanı ünvanıyla bölgeye gönderilmiştir.¹⁷⁷ İstanbul'dan kendisine yardımcı olmak üzere Teşkilat-ı Mahsusa'dan iki tabur ve 35. Tümen de yollanmıştır.¹⁷⁸ Kendisi Trablusgarp Savaşı'nda olduğu gibi aşiret ve mücahitlerle Irak'ı savunmayı düşünmektedir.¹⁷⁹ Enver Paşa Süleyman Askeri Bey'e Fırat ve Dicle Nehirleri'nin birleşerek oluşturduğu Şattülarap Bölgesi'ni geri alması emrini vermiştir.¹⁸⁰ Süleyman Askeri Bey bölgeye ulaşınca Arap aşiretlerinden

¹⁷⁴ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.82-83.

¹⁷⁵ **Milliyet**, 20.2.1991; Suphi Bey Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'taki ilk Osmanlı kumandanı olmaktadır. Bkz. Hew Strachan, **First World War**, Oxford University Press, 1998, p.87.

¹⁷⁶ Şükrü Kanatlı, **Irak Muharebeleri'nde 3. Piyade Alayı Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.8.

¹⁷⁷ **Milliyet**, 20.2.1991.

¹⁷⁸ Suphi Saatçi, **a.g.e.**, s.110.

¹⁷⁹ Orhan Avcı, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1997, s.14.

¹⁸⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa**, C:3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.193.

derlediği kuvvetleri kullanarak ordusunun Dicle ve Fırat kollarını meydana getirmiştir.¹⁸¹

Basra'yı ele geçirerek ilerlemelerine devam eden İngilizlere engel olmak için ayrıca On ikinci ve On üçüncü Kolordu'ların bölgeye dönmeleri emredilmiştir.¹⁸² Irak Bölgesi'ne yollanan Süleyman Askeri Bey 20 Ocak 1915'te Kolordu'ların gelmesini beklemeden topladığı kuvvetlerle Kurna'da İngilizlere karşı küçük saldırılar düzenlemeye başlamıştır.¹⁸³ Bunun üzerine İngiliz birlikleri karşı saldırı yaparlar. Ancak Türk birlikleri tarafından geriye atılırlar. Bu galibiyet Türklerin Irak Cephesi'nde ilk başarısı olmaktadır. Birinci Rota Savaşı olarak adlandırılan bu saldırılarda Süleyman Askeri Bey iki bacağundan yaralanır. Ordu Sol Grubu Komutanı Cemil Bey şehit olur.¹⁸⁴ Türkler 27 Ocak'ta Hüveyze'yi ele geçirirler. İngiliz birlikleri Basra'nın batısında stratejik bir noktada bulunan Şuayyibe'de yerlerini almışlardır. Ve savunma için gerekli hazırlıklarını yerine getirerek Türklerin saldırısını beklemeye başlarlar.¹⁸⁵ Bu sırada cephede bulunan İngiltere Hindistan Valisi Lord Hardinge Kurna'ya gelerek askerlere moral vermek ve birliklerin ihtiyaçlarını görmek için onları ziyaret eder.¹⁸⁶

2-TÜRK BİRLİKLERİ'NİN İNGİLİZLERE ŞUAYYİBE SALDIRISI, İNGİLİZLERİN AMARA'YI İŞGALİ VE İNGİLİZLERLE TÜRKLER ARASINDAKİ NASİRİYE SAVAŞI

2-1-GENERAL TOWNSHEND'İN İRAK'TA 6.TÜMENİN KOMUTASINI ALMASI VE TÜRKLER İLE İNGİLİZLER ARASINDAKİ ŞUAYYİBE SAVAŞI

İngilizler 22 Kasım 1914 günü Musul ve Bağdat arasında Aşağı Mezopotamya diye isimlendirdikleri Tigris (Dicle) Vadisi'ndeki General Barrett yönetimindeki tümen düzeyindeki kuvvetleri Basra'da bulunan General Sir John E.Nixon

¹⁸¹ Alex Hook, **a.g.e.**, s.40.

¹⁸² Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.192.

¹⁸³ **Tanin**, 3.11.1915.

¹⁸⁴ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.97.

¹⁸⁵ Alex Hook, **a.g.e.**, s.50.

¹⁸⁶ Pseud Black Tab, **a.g.e.**, p.43.

komutasındaki topçu birliğine, piyade tugayına ve iki piyade tümenine dahil etmişler, kuvvetlerini Kolordu seviyesine çıkarırken, General Nixon İngiliz Mezopotamya Sefer Kuvveti'nin komutasına 9 Nisan 1915'te atanmıştır.¹⁸⁷ General Townshend Hindistan'daki İngiliz üssünden gelerek Nisan'ın 22. günü Mezopotamya'ya (Irak) varmıştır ve 6.Tümenin komutası kendisine verilmiştir.¹⁸⁸ Bu sırada İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener'in mesajı telgraf ile Mezopotamya'daki İngiliz Kuvvetleri'ne ulaşır. Lord Kitchener mesajında İngiliz Ordusu'nun düşmanı yenilgiye uğrattığını ve şimdilik durumunu sağlamlaştırmakla uğraştığını bildirmektedir.¹⁸⁹

İngiltere'nin Irak'taki hareketini başlangıçta Hindistan Ordusu Karargahı yönetmektedir. İngiliz Savaş Bakanlığı Mezopotamya Harekatı'nı planlamış değildir.¹⁹⁰ General Nixon Hindistan'daki Genel Karargah'tan aldığı emirler üzerine kendi inisiyatifiyle Bağdat'a ilerleme ihtimalini araştırmak için küçük bir gemi filosu ve kuvvetlendirilmiş bir tümeni General Charles V. F. Townshend komutasında Dicle'ye doğru göndermiş bulunmaktadır.¹⁹¹

General Townshend kendisini uzun yıllar tanıyan bir subayın belirttiği gibi askerlik sanatını A'dan Z'ye bilen bir asker ve azmiyle tanınan bir komutandır. Birlikler arasında da çok tanınan bir generaldir ve zor görevler için ideal bir asker olarak gözükmektedir.¹⁹² General Townshend Bağdat'a ilerlemenin yetersiz malzeme ile akıllıca olmadığını Genel Karargah'a bildirmesine rağmen iyi bir asker olarak alınan emirleri uygulamaya hazır olduğundan orduyu harekete geçirmiştir.¹⁹³

12 Nisan 1915 günü Süleyman Askeri Bey yönetimindeki Türk birlikleri, Nasırıye'deki yedek kuvvetleri ve Hüveyze'deki Fazıl Ahmet Paşa'nın birliklerini de alarak Basra Körfezi'nin batısında savunma hattında tahkim edilmiş bulunan Kurna

¹⁸⁷ **The Guardian**, 6.12.1915; Ayrıca Kemal Arı, **a.g.e.**, s.126.

¹⁸⁸ **Mesopotamia Commission Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia**, London, 1917, House of Commons Parliamentary Papers Online, p.17; Sir Arnold T.Wilson, **Loyalties Mesopotamia 1914-1917**, V:1, Oxford University Press, London, 1931, p.38; Edmund Dane, **British Campaigns in the Nearer East 1914-1918**, Hodder and Stoughton, p.107; İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", **Akademik Bakış**, Cilt:2, Sayı:3, 2008, s.81.

¹⁸⁹ Pseud Black Tab, **a.g.e.**, p.49.

¹⁹⁰ **The New York Times**, 7.5.1916.

¹⁹¹ **History of World War I**, V:I, Marshall Cavendish Corporation, New York, 2002, p.197.

¹⁹² **The Times History of the War**, Volume:10, London, 1917, p.217.

¹⁹³ **The Times**, 31.5.1916.

bölgesindeki İngilizlere saldırı düzenlerler.¹⁹⁴ Türk birliklerinin çoğu bölge yerlilerinden, Arap ve Kürt aşiretlerinden oluşmaktadır ve düzensiz bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle de İngilizlerden zayıf durumdadır. İngilizlerin ise üstün ateş gücüne sahip kolorduları vardır.¹⁹⁵

Saldırı esnasında Türkler Dicle Nehri üzerindeki bir köprüyü tahrip ederler.¹⁹⁶ Fakat, Süleyman Askeri Bey gerekli hazırlığı yapmadan İngilizlere saldırmıştır. Irak Cephesi'nde bulunan bir İngiliz yazarının bildirdiğine göre savaşın ikinci gününde aşiret kuvvetleri ortadan kaybolurlar.¹⁹⁷ İki gün iki gece devam eden savaşta ordu kuvveti yarı yarıya eksilince, gerçekleşen savaşta Türk birlikleri dağılır ve geri çekilmek zorunda kalırlar.¹⁹⁸ Türklerin verdiği kayıplar 400'ün üzerinde olup oldukça fazladır.¹⁹⁹ Süleyman Askeri Bey yenilmeyi gururuna yediremez, Arapların savaşta gösterdiği performansa sinirlenir ve görevini yerine getiremediği için 14 Nisan 1915'te intihar eder.²⁰⁰ Türk birlikleri İran Bölgesi'ne geçerek Hüveyze tarafına yerleşirler. 24 Nisan 1915 tarihinde Basra'nın 80 km kuzeyinde bulunan ileri bir gözlem noktası olan Ahvaz'a yapılan bir diğer Türk saldırısı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2-2-İNGİLİZLERİN AMARA'YI VE NASIRIYE'Yİ İŞGALİ

Bu şekilde İngilizler Basra'dan Kurna'ya kadar olan araziye yerleşmiş bulunmaktadır.²⁰¹ Bu durum İngilizleri bölgede daha geniş kararlar almaya

¹⁹⁴ **History of World War I**, V:I, p.197; Ronald Millar, **Death of An Army, The Siege of Kut 1915-1916**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1970, p.9; **İkdam**, 23.4.1915.

¹⁹⁵ **Milliyet**, 20.2.1991.

¹⁹⁶ **İkdam**, 23.4.1915.

¹⁹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.92; Iraklı askerler arasında savaştan kaçma yaygındır. 24 Şubat 1916'da 6. Ordu Vekili Ali İhsan Bey Irak Grubu'na telgrafla çoğunlukla Bağdat'lı olan askerlerin ordudan sürekli kaçtığını bildirmiş, 1918 yılında 6. Ordu'dan Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen yazıda ise Irak'lı askerlerin savaş hattındaki askerlerin maneviyatını ve ahlakını bozduğu ve Anadolu askerine ordudan kaçmayı öğrettikleri, savaş hattında da başlarında Anadolu askeri olmazsa işin iyi yürümediği bildirilmiştir. Bkz. Orhan Avcı, **a.g.e.**, s.184.

¹⁹⁸ **Türk Ansiklopedisi**, C:19, s.456.

¹⁹⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.38.

²⁰⁰ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara, 1978, s.448; Hew Strachan, **a.g.e.**, p.87; Edward J.Erickson, **A History of the Ottoman Army in the First World War**, Greenwood Press, Connecticut, 2001, p.110; Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.500.

²⁰¹ Alex Hook, **a.g.e.**, s.62-63.

yönelmiştir.²⁰² Süleyman Askeri Bey'in Şuayyibe'de İngilizlere yenilmesi ve intihar etmesinden sonra Irak'ta bulunan Türk birlikleri komutanlığına ünü yayılmış olan Nurettin Bey getirilir.²⁰³ Nurettin Bey 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a ulaşır. Kendisine bütün Irak Bölgesi'ni topyekün savunması ve durum uygun olduğunda saldırması emri verilmiştir.²⁰⁴

General Townshend ise ilerlemesine devam edip 31 Mayıs'ta amfibe saldırıda (hem karada hem de denizde yapılabilen) kara ve deniz toplarının yardımıyla Amara'nın güneyinde Kurna yakınındaki bir Türk gözlem noktasını dağıttı.²⁰⁵ Buradaki Türk kuvvetleri yok edildiler.²⁰⁶ Türk ileri hatları İngilizlerin eline geçti.²⁰⁷ Irak Cephesi'nde İkinci Rota Savaşı olarak bilinen bu muharebeden sonra yarımadadan yukarıya doğru Türklerin İngilizlerin petrol yataklarına problem oluşturduğu Amara kentine doğru ilerlemeye devam etti. Amara o zaman 20000 nüfusa sahip bir kasaba idi.²⁰⁸ Kurna'dan 140 km uzaklıktaydı, önemli ve askeri değere sahip bir yerdi.²⁰⁹ Townshend komutasında İngilizler 3 Haziran'da Amara'yı aldılar.²¹⁰ Amara'nın işgali İngiliz kuvvetlerinin 1 Haziran'dan beri ilerlemesinin önemli bir aşamasını meydana getirdi. İngilizler Amara'da bulunan 30 subay ve 700 Türk askerini esir aldılar.²¹¹ 17 top ve 2718 tüfek ele geçirdiler.²¹² Bu operasyonlar boyunca hava oldukça sıcak seyretmişti.²¹³ Bölgede sıcak mevsim başlamıştı. Sıcaklık daha önce değinildiği gibi çok fazla idi ve çadırın içinde 48 C'ye kadar çıkıyordu.²¹⁴ Sadece aşırı sıcak yüzünden Amara'da 2400 İngiliz askeri hastanelik olmuştu.²¹⁵

²⁰² Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.194.

²⁰³ Hew Strachan, **a.g.e.**, p.87.

²⁰⁴ Alex Hook, **a.g.e.**, s.71.

²⁰⁵ **History of World War I**, V:I, p.197.

²⁰⁶ William L.McPherson, **a.g.e.**, p.149.

²⁰⁷ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.152.

²⁰⁸ Sir Arthur Lowley, **A Message From Mesopotamia**, Hodder and Stoughton, London, 1917, p.121.

²⁰⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.51.

²¹⁰ R.Ernest Dupuy and Trevor N.Dupuy, **The Encyclopedia of Military History From 3500 B.C. to the Present**, Jane's Publishing Company Limited, London, 1986, p.957; Eleanor Franklin Egan, **The War in the Cradle of the World**, Harper and Brothers Publishers, NewYork, 1918, p.165; Peter Sluglett, **Britain in Iraq 1914-1932**, Ithaca Press, London, 1976, p.12.

²¹¹ **The Times**, 7.6.1915.

²¹² **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²¹³ **Second Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²¹⁴ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916; Naval Intelligence Division, **Iraq and The Persian Gulf**, Kegan Paul Limited, London, 2005, p.277.

²¹⁵ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.85.

General Townshend komutasında İngilizler Amara'ya neredeyse Türkler tarafından direniş olmadan girmişlerdi.²¹⁶ İngilizler açısından bu hareket iyi planlanmış ve zamanlaması iyi yapılmıştı ve az bir kayıpla önemli bir başarı sağladığı için takdire değerdi.²¹⁷ General Nixon'a göre General Townshend'in bu operasyonları dikkatli bir şekilde yürütmesi Amara'yı almasını sağlamıştı.²¹⁸ Türk birlikleri ise 1 Haziran 1915'ten itibaren bölgedeki İngiliz birlikleri nedeniyle geriye doğru çekilmeye başlamışlardı. Bölgenin Arap halkı Türklerin geri çekilmelerini ve İngilizlerin Amara'yı almalarını fırsat bilip 4 Haziran'da Türk subay ve memurlarının evlerini, hastaneleri yağmalamaya kalkmışlar, buldukları eşyaları, halıları, yatakları götürmüşlerdir. İngilizler bir süre sonra durumu kontrol altına almışlar, kentte düzeni tekrar sağlamışlardır.²¹⁹

İngilizler Amara'yı ele geçirdikten ve kuvvetlerini organize ettikten sonra Türklerin İngilizlere saldırı yapmak için üs olarak kullandıkları Nasıriye'nin işgali için hazırlıklar ele alınmıştır.²²⁰ Nasıriye Basra'ya nehirden 129 km uzaklıkta olup²²¹ Basra Vilayeti'nin geniş bir bölümünün sivil yönetim merkezi durumunda idi.²²² Bu durum Basra'daki İngiliz varlığı için bir tehdit meydana getirmekteydi.²²³ Ayrıca Fırat boyunca yerleşmiş olan Muhammerah gibi güçlü Arap kabileleri üzerinde kontrolün sağlanabileceği bir merkezdi.²²⁴

Irak'ta yaz aylarında ordunun ileri yürüyüşü çok zor olduğu halde İngilizler yürüyerek Basra boyunca ilerlemelerine devam etmektedirler.²²⁵ General Townshend 9 Haziran 1915 günü rahatsızlanmış ve tedavi için Bombay'a gönderilmiştir. Bombay'da tedavi görerek hızlı bir şekilde iyileşmiş ve Mezopotamya'ya geri

²¹⁶ **The Times**, 6.4.1916.

²¹⁷ **Mesopotamia Commission Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia**, London, 1917, House of Commons Parliamentary Papers Online, p.18.

²¹⁸ **The Guardian**, 6.4.1916.

²¹⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.71-72.

²²⁰ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.143; **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.16.

²²¹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.36.

²²² **Second Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²²³ **The Times**, 6.4.1916.

²²⁴ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²²⁵ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi**, 3. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 2002, s.104.

dönmüştür.²²⁶ İngilizler 14 Haziran 1915 tarihinde iki uçakla Türk Karargahı'nı bombalamışlardır.²²⁷

2-3-İNGİLİZLER İLE TÜRKLER ARASINDAKİ NASIRIYE SAVAŞI

26 Haziran'da General Gorringe'in kuvveti Kurna'da savunmasını hazırlamıştır.²²⁸ 1 Temmuz gecesi Fırat Nehri tarafındaki Türk mevzilerine İngilizler 4 silahlı botla şiddetle saldırmışlar,²²⁹ saldırı gece yarısına kadar devam etmiş, Türklerin kuvvetle karşı koyması ile İngilizler silahlarını ve iki makineli tüfeği suya atarak, bir silahlı botlarını kaybederek ve bir miktar esir bırakarak tekrar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²³⁰ Esirlerden Müslüman olanların anlattığına göre İngilizlerin bu başarısızlıklarından son derece üzüntü duydukları anlaşılmıştır.²³¹ 4-5 Temmuz günleri İngilizler ile Türkler arasında savaş şiddetlenmiş, bir zaman aradan sonra Kurna'nın kuzeyinde dört çarpışma meydana gelmiştir.²³² 21 Temmuz'da yine Fırat Nehri havzasında İngilizlerle Türkler arasında çarpışmalar olmaktadır.²³³ Bu sırada, General George F.Gorringe komutasındaki bir savaş birliği 25 Temmuz 1915'te Nasıriye'de bulunan bir Türk savunma pozisyonunu bombalayıp Türklerin silahlarının ve malzemelerinin çoğunu ele geçirerek²³⁴ Townshend'in tümenini ve iletişim vasıtalarını korumak amacıyla Fırat Nehri boyunca yukarıya doğru ilerlemeye başladı.²³⁵ Bununla birlikte Türklerin direnişi kuvvetliydi ve General Gorringe ancak hareketin birinci ayından sonra başarılı oldu. İngilizler toplam 533 kayıp vermişlerdi. Türklerin ise toplam kaybı bilinmemekle birlikte kayıpları fazlaydı ve arkalarında 1000 esir,17 top, 5 makineli tüfek, 1586 tüfek bırakarak geri çekildiler. Nasıriye'nin ele geçirilmesi İngilizlerin Basra Vilayeti'nin batı tarafını

²²⁶ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.84.

²²⁷ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.157.

²²⁸ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²²⁹ **İkdam**, 17.7.1915.

²³⁰ **İkdam**, 15.7.1915.

²³¹ **Tanin**, 17.7.1915; **İkdam**, 17.7.1915.

²³² **Tanin**, 3.11.1915.

²³³ Alex Hook, **a.g.e.**, s.77; **Tanin**, 4.7.1915.

²³⁴ William L.McPherson, **a.g.e.**, p.148; William Yale, **The Near East**, The University of Michigan Press, 1958, p.227; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.17.

²³⁵ **The New York Times**, 11.1.1916.

kontrol etmelerini sağladı.²³⁶ Böylelikle İngilizler Bağdat yönünde önemli iki hamlelerini yapmış oldular.²³⁷

İngilizler ile Türkler arasındaki Nasırıye Savaşı'nda bölge aşiretlerinde bulunan erkeklerle beraber kadınlar da yer almış ve İngilizlerle savaşmışlardır. Meclis-i Mebusan'ın 22 Eylül 1915 tarihli toplantısında Divaniye Mebusu Mehmet Tevfik Bey'in verdiği bilgilere göre Nasırıye Savaşı'na Türkler yanında katılan Müntefek Aşireti'nden 40 kadar yaralı ve ölü kadın bulunmaktadır.²³⁸

İngilizlerin Nasırıye galibiyeti onlar için dikkate değer bir başarı idi ve Nasırıye General Nixon'un deyimiyle bölgede stratejik bir nokta idi. İngilizler bu galibiyetten sonra yukarıya doğru kuzeye Bağdat istikametine yürüyüşlerine devam etmekteydiler. Kut-ül Amara da Dicle Nehri üzerinde bir kasaba olup Nasırıye gibi önemli bir nokta idi. 1915 yılındaki nüfusu 6000 idi.²³⁹ Şattelhay ve Tigris (Dicle)'in birleşme noktasında Basra Vilayeti'nin kuzey bölümünün etkili kontrolü için önemli bir ticari merkezdi.²⁴⁰ Türklerin önemli kuvvetlerinin Kut-ül Amare'de toplandığı haber veriliyordu.²⁴¹ İngilizler tarafından Kut-ül Amare'nin işgali stratejik bir gereklilik olarak düşünülmekteydi. İngilizlerin Kut-ül Amare'yi ele geçirmeleriyle Basra Vilayeti'nin tümünün işgali tamamlanacaktı.²⁴²

2-4-İNGİLİZLER İLE TÜRKLER ARASINDAKİ BİRİNCİ KUT SAVAŞI

1 Ağustos'ta 6. Tümenin bir bölümü donanma botları eşliğinde Ali Garbi'yi ele geçirdi. General Townshend 21 Ağustos'ta Basra'ya geri döndü. Ağustos-Eylül 1915 tarihleri arasında Townshend'in tümeni yedek birliklerle takviye edildi.²⁴³ Tigris ve Şattelhay Nehirleri boyunca uzanan Kut-ül Amare'yi alması ve düşman kuvvetlerini

²³⁶ **The Guardian**, 6.4.1916.

²³⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.426.

²³⁸ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1915).

²³⁹ Joseph T.Parfit, **Marvellious Mesopotamia**, Partridge and Co., London, 1920, p.107.

²⁴⁰ **The Times**, 6.4.1916.

²⁴¹ **The Guardian**, 6.4.1916.

²⁴² Ayrıca Kut-ül Amara çevresindeki bölgeler için bir sulama merkezi oluşturmaktaydı. O yerin alınması demek Mezopotamya bölgesindeki İngiliz petrol hatlarına zarar veren bölge Arapları'nın kontrol edilmesi demektir. Bkz. A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.156.

²⁴³ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.104.

dağıtması ve yok etmesi için kendisine 23 Ağustos'ta Hindistan'daki Genel Karargah'tan direktif verildi.²⁴⁴ General Townshend başarıya ulaşacağından emindi.²⁴⁵

1 Eylül 1915'te İngilizler harekete başladılar.²⁴⁶ 12 Eylül'de Townshend'in saldırı gücü Kut şehrinin tam altında bulunan Tigris (Dicle) Nehri'nin güney havzası üzerindeki Ali Garbi'de yerleştirildi.²⁴⁷ İngiliz kampı Türklerin mevkisinden yaklaşık 16 km mesafede idi.²⁴⁸ İletişim kuvvetleri ise İngiliz Ordusu'nun cepheyle ve cephe gerisiyle haberleşmesini sağlamak için Tigris Nehri boyunca yaklaşık 483 km mesafeyi yetersiz nehir ulaşımı yoluyla geçip ilerlemelerine devam ettiler. İki İngiliz piyade tümeninden biri yolu korumak amacıyla nehir aşağı boyunca dağımık olarak konuşlandırıldı.

Türk Komutan Nureddin Paşa Kut şehrinin altındaki Tigris (Dicle) boyunca General Townshend'in kuvvetlerinden 13 km uzaklıkta, 10000 asker ve 38 adet top ile Essin tarafında savunmaya elverişli sağlam bir pozisyon tuttu.²⁴⁹ Türklerin savunma hattı iyi tasarlanmıştı. Siperlerin önü tel örgüler ve kara mayınları ve ağır top bataryalarıyla çevrilmişti.²⁵⁰ Nureddin Paşa'nın 35., 37., 38. Tümenlerden oluşan 3 Tümenine sahip olduğu haber veriliyordu. Townshend'in ise 11000 askeri ve 30 topu bulunmaktaydı.²⁵¹ Hava sıcaklığı mevsim sonbahar olmasına rağmen yakıcı idi.²⁵²

İngiliz Generali Townshend 26 Eylül'de yardımcı kuvvetler sağladıktan sonra Türk hatlarının 6 km içine kadar girdi.²⁵³ Amacı ana kuvvetleri ile Türkleri sol taraftan kuşatarak kararlı bir saldırı gerçekleştirmektir. 27 Eylül günü saldırıya başlayarak Tigris'in güney havzası boyunca ilerlemeye devam edip nehri geçti ve topçu ateşi desteği altında yaptığı genel bir saldırıyla 28 Eylül'de Türkleri 1300'ü

²⁴⁴ R.Evans, **a.g.e.**, p.36; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.24.

²⁴⁵ Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.25.

²⁴⁶ Edward J.Erickson, **A History of the Ottoman Army in the First World War**, p.111.

²⁴⁷ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²⁴⁸ **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, P.F.Collier and Sons, NewYork, 1916, p.426.

²⁴⁹ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916; Kemal Arı, **a.g.e.**, s.179.

²⁵⁰ **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.426.

²⁵¹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.88.

²⁵² **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.426; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.24.

²⁵³ **The Guardian**, 6.4.1916; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.108.

esir olmak üzere 4000 kayıp verdirerek ve 14 tane top, çok miktarda tüfek ve cephane ele geçirerek buldukları Kut'tan Dicle'nin 11 km aşağısında bulunan Essin adlı mevkinden ileri sürdü. Gece ateş kesilince Türkler geriye gitmişlerdi. Birinci Kut Savaşı olarak adlandırılan savaşta İngilizlerin başarısı çarpıcıydı.²⁵⁴ Türklerin kayıpları ağır olup siperler cesetlerle doluydu.²⁵⁵

Birinci Kut Savaşı Hindistan İngiliz Ordusu'nun tarihinde en önemli başarılarından biri oldu.²⁵⁶ Nurettin Bey'in yenilgisi Türk birliklerinin Basra Vilayeti'nden dışarı çıkarılmasını tamamladı.²⁵⁷ Değerli stratejik mevziler İngilizlerin eline geçti.²⁵⁸ 29 Eylül'de Kut şehri İngilizler tarafından işgal edilmişti.²⁵⁹ 5 Ekim'de de İngilizler Bağdat yolu üzerinde Selmanpak'ın 48 km doğusunda, Bağdat'tan 80 km mesafede bulunan Aziziye kentindeydiler.²⁶⁰ Aziziye'ye varınca İngilizler biraz durdular.²⁶¹ Burada General Townshend Selmanpak'ta eski bir din büyüğünün Selman Farisi'nin türbesinin bulunması dolayısıyla İngiliz Ordusu'ndaki Hintli askerlerin savaşma gücünü azaltmamak için bölgenin ismini Ctesiphon olarak değiştirtti.²⁶² İngilizler Aziziye'de destek ve yardım kuvvetlerinin gelmesini beklemek ve ileri hareket için hazırlanmak için 6 hafta kaldılar.²⁶³ Bu sırada Türk savunma hatlarının durumunu havadan gözetleyerek tespit ettiler.²⁶⁴ Türkler Kut ve Bağdat arasında orta bir yol olan Selmanpak'a gece ve gündüz yürüyerek yaklaşık 150 km geri çekilmişlerdi.²⁶⁵

²⁵⁴ **The Times**, 6.4.1916; Türk resmi tarihi Birinci Kut Savaşı'nda Türklerin yenilgisini birlikler arasındaki düşük morale bağlamaktadır. Bkz. Edward J.Erickson, **a.g.e.**, p.76.

²⁵⁵ **The Guardian**, 1.10.1915.

²⁵⁶ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.162.

²⁵⁷ **The Guardian**, 6.4.1916; **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²⁵⁸ Suphi Saatçi, **a.g.e.**, s.111.

²⁵⁹ Peter Sluglett, **a.g.e.**, p.12; John H.Morrow JR, **a.g.e.**, p.90; **Meydan Larousse**, C:2, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti., 1972, s.686; **Evening Post**, 11.1.1916.

²⁶⁰ **Third Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916; Edward J.Erickson, **A History of the Ottoman Army in the First World War**, p.112; Peter Sluglett, **a.g.e.**, p.12; A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.166.

²⁶¹ Eleanor Franklin Egan, **a.g.e.**, p.168.

²⁶² İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.84.

²⁶³ **The Times**, 8.3.1917.

²⁶⁴ **Third Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916.

²⁶⁵ İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.156; Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.500.

Bu şekilde İngilizler için bir tehdit oluşturmaktaydılar.²⁶⁶ Townshend'in birlikleri kara ulaşımı imkanından yoksundu, Türkleri takip edemedi. İngiliz donanması mevsimin kuru olması, nehir sularının derinliğinin azalması²⁶⁷ sebebiyle ilerleyemedi.²⁶⁸ İngilizler piyade saldırısında birtakım zayıflıklar verdiler. Fakat saldırının şiddeti düşünüldüğünde bunların çoğu hafif yaralıydılar.²⁶⁹

O tarihte İngiliz Ordusu'nda bulunan bir kurmay binbaşı Birinci Kut Savaşı'nda 6. Ordu'nun geri çekilmesinin zor gerçekleştiğini, orduda bulunan top çekerlerin birçoğunun kullanılamaz hale geldiğini, malzemenin bitmek üzere olduğunu ve askerin yorgunluğunun fazla olduğunu kaydetmiştir. Aynı binbaşının belirttiğine göre General Townshend General Nixon'un kendi birliklerine yardım göndereceğini beklemektedir. Ordunun kayıpları General Townshend'a fazla gelmiştir.²⁷⁰

Birinci Kut Savaşı'ndan sonra Mezopotamya Seferi'nin amaçları olan Arapların tarafsızlığını sağlamak, petrol yataklarının güvenliğini sağlamak, doğudaki İngiliz egemenliğini sağlamlaştırmak gerçekleştirilmiş olmasına rağmen General Townshend'a yeni bir görev daha verilmişti.²⁷¹

General Townshend'in²⁷² kuvvetlerinin ulaşım, yiyecek ve genel kaynaklar bakımından yetersiz olduğunu söylemesine rağmen²⁷³ uzun bir tartışmadan sonra başta Irak İngiliz Ordusu Başkomutanı General Nixon olmak üzere yüksek komuta kademesi, Tümen Komutanı olan Townshend'a Bağdat'a ilerlemelerine devam

²⁶⁶ **Mesopotamia Commission Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia**, London, 1917, House of Commons Parliamentary Papers, p.21.

²⁶⁷ İngilizler için nehir ulaşımı, yeterliliği veya yetersizliği hareketin hareketlerini düzenlediğinden hareketin başından beri önemli bir etken olmuştur. Bkz. **Mesopotamia Commission Report**, London, 1917, House of Commons Parliamentary Papers, p.43.

²⁶⁸ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²⁶⁹ **Supplement To The London Gazette**, 5.4.1916.

²⁷⁰ Murat Çulcu, **Tarihin Satır Aralarında İngiliz Esir**, Toplumsal Çözüm Yayınları, İstanbul, 2007, s.13.

²⁷¹ **The Times**, 14.4.1916.

²⁷² General Townshend günlüğüne yazdığı notta İngilizlerin o zamana kadar ele geçirdikleri yerleri tutmaları gerektiğini ve daha fazla ilerlemelerinin büyük bir stratejik hata olduğu görüşündedir. Ona göre bu karar savaşın temel prensiplerinin çiğnenmesi demektir ve tarih bu prensiplerin çiğnenmesinin pahalıya mal olduğu sayısız örneklerle doludur. Bkz. Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.85.

²⁷³ **The New York Times**, 7.5.1916; General Townshend Türkler kuvvetlerini takviye edecekleri için bir zayıf tümenle Bağdat'a ilerlemenin büyük bir tehlike olduğunu söylemiştir. Bkz. **Grey River Argus**, 31.5.1916; **Evening Post**, 16.5.1916.

etmeleri emrini verdi.²⁷⁴ İngiliz Hükümeti de Hindistan Valiliği'ne bir telgraf göndererek General Nixon'un istediği yardımların en kısa sürede sağlanmasını istedi.²⁷⁵ Böylelikle savaşın akışında çarpıcı bir başarı sağlanmış olacaktı.²⁷⁶ Bağdat İngilizlerin Türklere en az bedelle en çok zararı verebilecekleri Mezopotamya Bölgesi'ndeydi.²⁷⁷ İngilizler Bağdat'a girmeyi İstanbul'a girme ile eşdeğer görüyorlardı.²⁷⁸

Daha önce bahsedildiği gibi İngilizler Irak Seferi'ne çok hassasiyet vermekteydiler.²⁷⁹ İngilizlerin hızlı başarısı ve Türklerin o zaman içinde bulunduğu organizasyon bozukluğu Bağdat'ın kesin bir hedef olarak belirlenmesini sağlamıştı.²⁸⁰ Ayrıca, Almanların İran'da hareket noktası azalacak²⁸¹, Arabistan Yarımadası'nda kabileleri ayaklandırma planı engellenecek, Ruslara kuzeyde yardım edilmiş olacak, İngiltere'nin Çanakkale'de kaybettiği imajının aksine iyi etki yapılacaktı ve bütün Arabistan boyunca Türklerin gücü ve prestiji azalacaktı.²⁸² Ancak Mezopotamya (Irak) Bölgesi'nde bulunan İngiliz Ordusu'nda da mevcut takviye kuvvet kalmamıştı.

²⁷⁴ A.F.Pollard, **a.g.e.**, p.179; David Fromkin, **a.g.e.**, p.200; Ekim ayında İngiliz Kabinesi İngiliz Komutana gönderdiği telgrafta yeterli kuvvetlere sahip olduğuna inanıyorsa Bağdat'a yürüyebileceğini söyledi. Bkz. John Terraine, **The Great War**, Wordsworth Editions, London, 1965, p.171; General Nixon o kadar kendisine güveniyordu ki General Townshend'a "Bağdat'a gireceğin zaman bana telgrafla haber ver ki ben de senin yanında gireyim." demiştir. Bkz. Russell Braddon, **The Siege**, Jonathan Cape, London, 1969, p.66.

²⁷⁵ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.117.

²⁷⁶ İngiliz Hükümeti ve yüksek komuta kademesi beklenmesi halinde Türklerin savunmalarını iyileştirebileceklerini düşünüyorlardı. Ayrıca Doğuda Bağdat'ın ele geçirilmesinin çok çarpıcı bir başarı olacağı fikrindeydiler. Bunun için Fransa'dan bölgeye iki piyade tümeni göndereceklerini belirterek Bağdat'a yürüme emrini verdiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Mesopotamia Commission Report**, London, 1917, p.23.

²⁷⁷ **CAB(Cabinet Papers)/24/1**, 16.10.1915, Report of an Inter-Departmental Committee on the Strategical Situation in Mesopotamia, p.1.

²⁷⁸ İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Srasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.82; Ronald Millar, **a.g.e.**, p.4.

²⁷⁹ **İkdam**, 29.3.1916.

²⁸⁰ **The Guardian**, 1.5.1916.

²⁸¹ Çünkü Almanların İran'daki pozisyonu tamamen Bağdat'a ve sonra Kirmanşah'a giden yolu açık tutabilmelerine bağlı idi. Bkz. **CAB/2471**, 16.10.1915, Report of an Inter-Departmental Committee on the Strategical Situation in Mesopotamia, p.1.

²⁸² **The Guardian**, 4.7.1917; A.J.P.Taylor, **The First World War**, Penguin Books, 1963, p.106; Sir Llewellyn Woodward, **a.g.e.**, p.105.

3-İNGİLİZLER VE TÜRKLER ARASINDAKİ SELMANPAK (CTESIPHON) ÇARPIŞMASI

3-1-İNGİLİZLERİN VE TÜRKLERİN SELMANPAK (CTESIPHON) 'DA KARŞI KARŞIYA GELMESİ

General Townshend nehir botlarına ek olarak iyileştirilmiş deve ve eşek ulaşımı ile malzemeleri taşıyarak ilerlemeye devam etti.²⁸³ 11 Kasım'da İngiliz Süvari ve Piyade Bölüğü Aziziye'den ilerleyerek²⁸⁴ Türk ileri mevzilerinin içine girerek²⁸⁵ direnişle karşılaşmadan Kutuniye'yi işgal etti.²⁸⁶ 18 Kasım 1915 günü General Townshend bütün kuvvetlerini Kutuniye'ye getirmişti. 19 Kasım'da ilerlemeye devam etti ve Selmanpak'ın doğusuna ulaştı.²⁸⁷

General Townshend Bağdat'ın 39 km güneyinde yer alan eski tarihi bir şehir olan Selmanpak'a²⁸⁸ ulaşmadan önce, Türklerin geniş bir şekilde kuvvetlerini takviye ettiklerini özellikle Komutan Nureddin Paşa'nın kuvvetlerinin 18000 düzenli asker ve ek olarak Arap aşiretlerinin katkılarıyla 45 adet topa sahip bulunan bir orduya ulaştığını öğrendi. Townshend iletişim tugaylarından birini kuvvetlerine ekledikten sonra 10000 piyade, 1000 süvari askeri ve 30 top daha sağladı.²⁸⁹ Townshend ayrıca dünya savaş tarihinde bir ilk olarak 7 adet uçaktan oluşan bir filoya sahip bulunuyordu.²⁹⁰ Fakat uçaklardan ikisini Türkler ele geçirmişti.²⁹¹ İngilizlerin ayrıca 500 kişiyi barındırabilecek ve tedavi edebilecek seyyar hastaneleri mevcuttu.²⁹²

²⁸³ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.186.

²⁸⁴ **İkdam**, 29.11.1915; Ayrıca **Tanin**, 26.11.1915.

²⁸⁵ **İkdam**, 29.11.1915.

²⁸⁶ **Third Supplement To The London Gazette**, 9.5.1916.

²⁸⁷ **Third Supplement To The London Gazette**, 9.5.1915; **Third Supplement To The London Gazette**, 9.5.1916.

²⁸⁸ Selmanpak (İngiliz kaynaklarında Ctesiphon) eski tarihi geçmişi olan bir yerdi. İlkçağda Pers Krallığı'nın başkenti olmuştu. Bkz. **The Times History of the War**, volume:10, London, 1917, p.234; **Poverty Bay Herald**, 4.12.1915; Alex Hook, **a.g.e.**, s.93; Edmund Dane, **a.g.e.**, p.120; Selmanpak yüzyıllardır Ortadoğu'nun bir savaş alanı olmuştu. Bkz.Ronald Millar, **a.g.e.**, p.1; **Evening Post**, 22.1.1916.

²⁸⁹ **History of World War I**, V:I, p.198.

²⁹⁰ R.Ernest Dupuy and Trevor N.Dupuy, **a.g.e.**, p.957.

²⁹¹ **İkdam**, 27.11.1915.

²⁹² **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 20.7.1916, Vol:22, cc:835-74.

Türkler ise siperlerini hazırlamış durumda nehrin 2 km yukarısında bulunuyordu. Türklerin asker sayısının dört tümen olduğu tahmin ediliyordu.²⁹³ Türklerin savunması iki güçlü siper hattından oluşmaktaydı.²⁹⁴ General Townshend Türk mevzilerine yaklaştı. 20-21 Kasım 1915'te kuvvetini Laj'da topladı.²⁹⁵ General Townshend'in esas niyeti Türklere mümkün olan en erken tarih olan 19 Kasım günü saldırmaktı. Fakat ulaşımın azlığı gibi hesaplanamayan gecikmeler yüzünden saldırı tarihi 22 Kasım olarak belirlendi.²⁹⁶

İngiliz birlikleri komutanları General Townshend'in yönetiminde Laj'dan bir gecelik bir yürüyüşten sonra 22.11.1915 günü erken saatlerde Türkleri meydan muharebesinin yapıldığı arazide sola doğru döndürerek sarmak amacıyla Türklerin bulunduğu mevkinin solundan ve kuzeydoğu tarafından birinci savaş hattına doğru şiddetli bir saldırıya başladılar.²⁹⁷ Fakat Townshend şansını fazla zorlamıştı. Şiddetli savaş bütün gün devam etti.²⁹⁸ İlk Türk savaş hattı 1300 esir ile birlikte alındı ve sürekli olarak tekrarlanan karşı saldırılara karşı tutuldu. İngilizler burada 2000'den fazla yaralı ve ölü verdiler.²⁹⁹ İngiliz birlikleri daha sonra Türklerin ikinci siper hattına sızdılar ve sekiz top ele geçirdiler.³⁰⁰ Fakat burada Townshend'in birlikleri Türklerin yedek kuvvetleri tarafından ağır bir saldırıya uğradılar. Ve daha önce ele geçirdikleri ilk siper hattına geri sürüldüler.³⁰¹ Ele geçirilen toplar birkaç kez el değiştirdi. General Townshend 23 Kasım'da askerlerini bir araya getirmek ve yaralılarının bir kısmını toplamakla uğraştı. Türkler Bağdat tarafından çabuk yardım sağladılar. Türklerin karşı saldırıları 23-24 Kasım günleri devam etti. Türklerin bu karşı saldırıları İngilizleri oldukça hırpaladı³⁰² ve İngilizler buldukları hatlardan

²⁹³ **The Times**, 30.11.1915.

²⁹⁴ Edward J.Erickson, **A History of the Ottoman Army in the First World War**, p.112.

²⁹⁵ Edward J.Erickson, **Ottoman Army Effectiveness in World War I**, Routledge, Great Britain, 2007, p.74.

²⁹⁶ A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, The Dial Press, NewYork, 1967, p.103.

²⁹⁷ **The Times**, 11.5.1916; John Terraine, **a.g.e.**, p.171; Edmund Dane, **a.g.e.**,p.121; John H.Morrow JR., **a.g.e.**, p.90; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.28; Lieutenant Colonel Thomas A.York, "A Comparison Between The Mesopotamia Campaign And The Persian Gulf War", U.S.War College, Pennsylvania, 1991, p.14; **Evening Post**, 1.5.1916.

²⁹⁸ **Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916; A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.174.

²⁹⁹ **İkdam**, 27.11.1915.

³⁰⁰ Eleanor Franklin Egan, **a.g.e.**, p.169; Edmund Dane, **a.g.e.**, p.122.

³⁰¹ A.F.Pollard, **a.g.e.**, p.179.

³⁰² **İkdam**, 27.11.1915.

fazla sayıda asker kaybetmeleri nedeniyle çekilmek zorunda kaldılar.³⁰³ İngilizler Türklere bir yandan hücum ederken bir yandan da onları kuşatmak istemişler fakat başarılı olamayarak kendileri Türkler tarafından çevrilmişti.³⁰⁴ Adeta İngilizlerin taktik zaferi stratejik bir yenilgiye dönüşmüştü.³⁰⁵ 25 Kasım sabahına kadar savaş bitmişti.³⁰⁶ Bu arada General Townshend'in birliğinin yiyecek stoku tükenmekteydi. İngilizler verdikleri ağır yaralı ve ölü kaybı yüzünden saldırıları yeniden yapmamaya karar verdiler.

25 Kasım günü, günün ilk ışıklarıyla ağır tablo ortaya çıkmıştı.³⁰⁷ İngilizler şaşkın durumdaydılar.³⁰⁸ 25 Kasım 1915 günü General Townshend komutanlarına yiyecek ve kaynaklar azaldığı ve daha güvenli bir yere gitmeleri gerektiği için nehir yatağında bulunan Laj'a doğru çekilme emrini verdi.³⁰⁹ General Nixon da bu emri onayladı.³¹⁰ General Townshend 6.Tümen'e bir duyuru yayınlayarak geri çekilmenin sadece malzeme sorunundan meydana geldiğini bildirdi.³¹¹ 25/26 Kasım gecesi İngilizler geri çekilmeye başladılar. Üç gün süren meydan muharebesinde Townshend 4567 askerini kaybetmişti.³¹² Bunlar toplam kuvvetinin yüzde otuzuna karşılık geliyordu.³¹³

Ölü ve yaralı olarak verilen kayıplar arasında 2500 yaralı vardı.³¹⁴ Bunların 133'ü rütbeli askerlerdi.³¹⁵ Bu kayıpların yüzde 82'si savaşın ilk gününde meydana gelmişti. Buna karşılık Türklerin kayıpları ise resmi kaynakların raporuna göre 9500

³⁰³ **The Guardian**, 30.11.1915; **Tanin**, 27.11.1915.

³⁰⁴ A.F.Pollard, **a.g.e.**, p.180.

³⁰⁵ **HO 45/10838/331607**, Report of the Mesopotamia Commission.

³⁰⁶ Edward J.Erickson, **A History of the Ottoman Army in the First World War**, p.113.

³⁰⁷ A.J.Barker, **The Neglected War Mesopotamia 1914-1918**, a.g.e., p.138.

³⁰⁸ A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.113.

³⁰⁹ Sir Charles V.F.Townshend, **a.g.e.**, p.185; Eleanor Franklin Egan, **a.g.e.**, s.169; General Townshend'in esas kararı harekettten önce 1 gün daha beklemektir. Fakat daha sonra İngiliz uçakları bir Türk kuvvetinin Selmanpak yakınına doğru gelmekte olduğunu haber verince General Townshend fikrini değiştirdi. Bkz. A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.113.

³¹⁰ R.Evans, **a.g.e.**, p.50.

³¹¹ İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.85.

³¹² **The Observer**, 5.12.1915.

³¹³ İsmail Hami Danişmend, **a.g.e.**, s.429; Lieutenant Colonel Thomas A.York, **a.g.m.**, p.15.

³¹⁴ **Poverty Bay Herald**, 29.11.1915.

³¹⁵ **Poverty Bay Herald**, 6.11.1915.

idi.³¹⁶ Bununla birlikte Türkler esirlerin anlattığına göre ön cepheyi tutan 45.Türk Tümeni'ni tamamen kaybetmişlerdi.³¹⁷ Savaş alanı Türklerin ölü ve yaralılarıyla dolmuştu. Ölüler yığın halinde siperlerin içine birikmişti³¹⁸.

25 Kasım'da İngiliz yaralıların geri kalan bölümü nehre kadar yürüyerek ve oradan Musul ve Mediciye adlı tekneler vasıtasıyla Laj'a gönderildi.³¹⁹ General Townshend'in kendisi de Laj'a doğru çekilmeye başladı. 26 Kasım'da bulunduğu yerde kaldı.³²⁰ Kuvvetlerini dinlendirdi.³²¹ Kuvvet üssünden uzakta bulunduğu için daha güvenli bir savunma noktası bulmak zorundaydı. Bunun için zaman kaybetmeden 27-28 Kasım gecesi yürüyüşle Aziziye'ye çekildi.³²² Aziziye kasabasının içi ve kasaba civarı cephane ve erzak yığınları ile doldu.³²³ General Nixon ise Basra'ya döndü.³²⁴

İngilizlerin tabiriyle Ctesiphon Türklerin deyimiyle Selmanpak'ta İngilizler yenilgiye uğramaları nedeniyle su kaynakları azaldığından su bulmak için süratle nehre doğru geriye gitmeye başlamışlardır.³²⁵ Hızlı bir şekilde geri çekildikleri için de beraber götüremediği cephane sandıklarını Dicle Nehri'ne attıkları görülmüştür. İngilizler bir kısım cephanelerini de ateşe vermişlerdir.³²⁶ İngilizlerin 25 Kasım'ta Kut şehrine doğru geri çekilmeleri Kut kuşatmasıyla son bulacaktır.³²⁷ İngiltere'nin Hindistan Ordusu'na komuta eden General Sir John Nixon Selmanpak Savaşı'ndan sonra yayınladığı bildiride İngiliz askerlerinin iyi kalitede asker olduklarını ispatladıklarını ve savaşma ruhlarının yüksek olduğunu, İngiliz piyadesinin ve topçusunun övgüye değer olduğunu, General Townshend'in büyük bir komutan

³¹⁶ **The Times**, 21.11.1925; A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.115; Ronald Millar, **a.g.e.**, p.44.

³¹⁷ **The Guardian**, 11.5.1916; **Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916.

³¹⁸ **Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916; **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.442.

³¹⁹ **HO 45/10838/331607**, Report of the Mesopotamia Commission.

³²⁰ **Poverty Bay Herald**, 29.11.1915; **Poverty Bay Herald**, 12.3.1917.

³²¹ Edmund Dane, **a.g.e.**, p.126.

³²² A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.115; General Townshend'in 7500 kişi ve 34 ağır top ile birlikte Aziziye'ye çekildiği İngiliz Savunma Bakanlığı Raporu'nda yer almaktadır. Bkz. **CAB/24/1**, 29.11.1915, An Appreciation of the Situation in Mesopotamia, p.1.

³²³ **Tanin**, 1.5.1916.

³²⁴ Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.30.

³²⁵ **The Times**, 27.11.1915.

³²⁶ **Tanin**, 1.5.1916.

³²⁷ **The Times**, 21.11.1925.

olduğunu ve orduyu iyi idare ettiğini belirtmiştir.³²⁸ General Townshend ise birliklerine yayınladığı bildiriye bütün askerler tarafından gösterilen kahramanlık ve cesaret için teşekkürlerini ifade edecek kelime bulamadığını açıklamıştır.³²⁹

Selmanpak Savaşı'nda 1 İngiliz Tümeni 4 Türk Tümeni ile savaşmak zorunda kalmıştır.³³⁰ General Townshend bu nedenle Selmanpak Savaşı'nın tarihte bildiği en zor savaşlardan biri olduğunu söylemiştir.³³¹ Aynı nedenle bu savaş Hindistan Ordusu tarihinde de en önemli savaşlardan biridir.³³² İngiltere Başbakanı da İngiltere'de yaptığı konuşmada Mezopotamya'daki İngiliz başarısından söz etmiştir. General Nixon İngiltere'de bir ulusal kahraman gibi alkışlanmış ve bütün Arap kabilelerinin İngiltere'nin bölgedeki egemenliğini tanımasını gerektiği üzerinde durulmuştur.³³³

Türk askerinin gösterdiği üstün fedakarlık ve gayret ise takdire değerdir. Bu durum 26.11.1915'te Irak ve Havalisi Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi (Kurmaya Başkanlığı) tarafından Cephane Depo Kumandanlığı'na iletilmiştir. Bütün subaylara ve erlere Selmanpak Meydan Muharebeleri'nde yaptıkları fedakarlıklardan dolayı teşekkür edilmekte olup mükafata layık olanların, yaralıların ve ölenlerin isimlerinin bildirilmesi rica edilmiştir.³³⁴

Irak'taki halk İngilizlerin Selmanpak'ta yenilgiye uğrayıp geri çekilmeye başlaması üzerine sokaklara çıkıp ellerinde bayraklarla Türk Ordusu lehine tezahürat gösterilerinde bulunmuştur. Zafer akşamı da Bağdat Sineması'nda Türklerin Selmanpak galibiyetini anlatan film gösterilmiştir.³³⁵ İstanbul'da da zafer haberlerinin gelmesi şehirde sevince neden olmuş, evler Türk bayraklarıyla süslenmiştir.³³⁶

³²⁸ **Third Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916; **The NewYork Times**, 27.11.1915.

³²⁹ Russell Braddon, a.g.e., p.100; **Evening Post**, 1.3.1916.

³³⁰ **The Times**, 30.11.1915.

³³¹ **The Argus Melbourne**, 8.2.1919.

³³² **Grey River Argus**, 19.1.1916; **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.439.

³³³ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2416, Gömlek No:9**, 7.12.1915, Irak Cephesi'nde Osmanlı Kuvvetleri'nin Kazandığı Zaferle İlgili Olarak Aftonbladet Gazetesi'nde Neşredilen Haber.

³³⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2237, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3609, Dosya No:26, Fihrist No:41-1**, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.70-71.

³³⁵ Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1972.

³³⁶ **The Guardian**, 6.12.1915.

Türk birlikleri İngilizlerin savaş alanından geriye doğru çekilmelerini engellemeye çalışmaktadırlar. İngilizlerin geri çekilmelerini engellemesi amacıyla Irak Kumandanı Nurettin Paşa Müeyyib denilen bölgede bulunan Fazıl Paşa'ya acele olarak 26.11.1915 tarihinde bir yazı göndererek dört gün devam eden Selmanpak Muhaberesi'nde İngiliz birliklerinin yenilip Aziziye taraflarına doğru kaydırıldığını ve Türk Ordusu'nun düşmanı takip ettiğini ifade etmiştir.³³⁷ Türk birlikleri daha sonra düşmanı arkadan takip ederek, bir günde 25 km yol yürümüş, onun Reşadiye ve Bağile denilen bölgelerde geri çekilme hattını kesmişlerdir ve Bağile kasabasını ele geçirmişlerdir.³³⁸ Türk kuvvetleri de 30 Kasım 1915'te Aziziye'ye ulaşmıştır. 30.11.1915'te Türkler ve İngilizler arasında Delabihe Savaşı olarak anılan çarpışma olmuş, İngilizler Türklere ani olarak baskın gerçekleştirmişler, Türk kuvvetleri dağılmak zorunda kalmıştır.³³⁹ İngiliz uçakları Türklerin Bağdat'tan 16 km uzaklıkta olan Dailah bölgesine çekildiklerini bildirmişlerdir.³⁴⁰

İngilizler Selmanpak Muharebesi'nde ve takip eden çarpışmalarda önemli kayıplar vermişlerdir.³⁴¹ Bu kayıpları 8824 numaralı yazı ile Altıncı Ordu bildirmiştir. 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasındaki Selmanpak Muharebesi'nde toplam 4593, 30 Kasım-1 Aralık Delabihe Muhaberesi'nde toplam 536, 4 Aralık 1915'den 28 Nisan 1916'ya kadar toplam 2566 olmak üzere toplam olarak 7695 İngiliz askeri kayıp olarak kaydedilmiştir.³⁴²

³³⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2238, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3609, Dosya No:27, Fihrist No:11-16, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.73.**

³³⁸ **İkdam, 30.4.1916.**

³³⁹ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.189; İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.164.

³⁴⁰ **The Guardian, 27.11.1915; The NewYork Times, 27.11.1915.**

³⁴¹ **İkdam, 30.4.1916.**

³⁴² İngilizlerin verdiği kayıplar için bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:5, BDH Klasör No:551, Dosya No:2140, Fihrist No:102-1, Yıl.53, Sayı:117, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.19.**

3-2-İNGİLİZLERİN KUT-ÜL AMARA'YA ULAŞMASI

Türklerin İngilizleri takibi etkili olmamakla birlikte İngiliz askerleri 1.12.1915'te Umm-at-Tubal denilen yerde ordunun arka bölümünü koruduktan sonra³⁴³ birkaç yüz asker kaybederek³⁴⁴ 145 km'lik bir yürüyüşten sonra 2 Aralık 1915 günü Şadiye kentine, 3.12.1915 günü yani Selmanpak Savaşı'nın başlamasının on üçüncü gününde Kut-ül Amare şehrine varmıştır.³⁴⁵ Kut-ül Amare Selmanpak'tan 129 km uzaklıkta bulunan bir yerdir.³⁴⁶ Bağdat'a uzaklığı da 170 km.'dir.³⁴⁷ General Townshend Tümeni'nin 8 günde Kut'a çekilmesi İngiliz Ordusu tarihinde en kuvvet gerektiren tecrübelerden biri olmuştur.³⁴⁸ General Townshend kuvvetlerinin Kut'a çekilme sırasında az kayıp verdiğini açıklamıştır.³⁴⁹ Yabancı kaynaklar da İngiliz kuvvetlerinin düzgün bir sıra içinde ve başarılı bir şekilde Kut'a çekildiklerini haber vermektedirler.³⁵⁰ Bu arada Fransa'dan Echo de Paris gazetesi Türklerin ve Almanların Bağdat'a yaklaşan İngiliz Ordusu'na karşı Arap kabilelerini kutsal bir savaşa yöneltmek için onlara değerli taşlar ve para verdiklerini, fakat Arapların Türklerin ve Almanların savaş çağrısına soğuk baktıkları için bu teklife yanıt vermediklerini belirtmiştir.³⁵¹

General Townshend 3.12.1915'te General Nixon'a, Chitral'de yaptığı gibi Kut'ta da iyi bir savunma yapacağını açıklamıştır.³⁵² Irak İngiliz Ordusu Komutanı Sir John Nixon ise 3 Aralık 1915'te General Townshend'a gönderdiği telgrafında İngiliz Ordu Komutanı'nın General Townshend'ın çekilme kararını duymaktan

³⁴³ **The London Gazette**, 22.3.1918.

³⁴⁴ **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.443.

³⁴⁵ **The Guardian**, 11.5.1916; William L.McPherson, **a.g.e.**, p.150; John Keegan, **An Illustrated History of the First World War**, Alfred A.Knopf, NewYork, 2001, p.28; Michael Neiberg, **World War I**, Cromwell Press, Wiltshire, 2005, p.87; Keith Robbins, **The First World War**, Oxford University Press, 1984, p.45; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.29; **Meclisi Umumi Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, İ:1, 1 Teşrinisani 1332 (14 Kasım 1916), s.78; **Evening Post**, 1.5.1916; Naval Intelligence Division, **a.g.e.**, p.279; Pseud Black Tab, **On the Road to Kut, A Soldier's Story of Mesopotamian Campaign**, Hutchinson and Co., London, 1917, p.159.

³⁴⁶ **The Times**, 6.12.1915.

³⁴⁷ **İkdam**, 30.4.1916.

³⁴⁸ A.J.Barker, **The Bastard War**, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918, p.117.

³⁴⁹ **The Guardian**, 7.12.1915.

³⁵⁰ **The Guardian**, 6.12.1915; Ayrıca Russell Braddon, **a.g.e.**, p.117.

³⁵¹ **Grey River Argus**, 2.12.1915.

³⁵² Paul K.Davis, **Ends and Means**, The British Mesopotamian Campaign and Commission, Associated University Press, Toronto, 1994, p.142; A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.121.

memnun olduğunu, askerlerin bütün operasyon boyunca gösterdikleri üstün ruhu savunmada da göstereceklerine inandığını, yardımın mümkün olan en kısa sürede gönderileceğini belirtmiştir.³⁵³

Bu arada İngiliz Hindistan Savaş Bakanlığı 4 Aralık 1915 günü Irak İngiliz Ordusu Komutanı General Sir John Nixon'a telgraf göndererek General Townshend'in ordusundaki yaralıların güvenli bir şekilde Basra'ya gönderilip gönderilmediklerini sormuş ve bu telgrafın acil olarak ilgililere ulaştırılmasını istemiştir. Genral Sir John Nixon ise İngiliz Hindistan Savaş Bakanlığı'na verdiği cevapta yaralıların başarılı bir şekilde Basra'ya nakledildiğini ve oradaki hastanelere yerleştirildiklerini duyurmuştur.³⁵⁴

General Townshend ve tümeninin çekildiği Kut-ül Amare kasabası ise Irak'ın doğusunda Bağdat'ın güneydoğusunda yer alıp, Dicle Nehri'nin sol sahilinde bir dere üstünde bulunmaktadır.³⁵⁵ Dere yatağı içinden ilerleyerek Kut kasabasına ulaşan İngilizler nehrin sağ tarafına geçip ileriye gitmek için bir köprü mevcut olmadığından bir tarafa hareket edememektedirler. İngilizlerden sonra Kut'a gelen Türkler Kut'u çember içine almağa başlamışlardır. General Townshend kuvvetleriyle Türk kuşatmasının içine girmiş bulunmaktadır.³⁵⁶ Kut şehrini kuşatan Türk Ordusu içinde bazı Arap kabileleri de bulunmaktadır.³⁵⁷ Bu arada Çanakkale Cephesi'nden gönderilen yardımcı Türk kuvvetlerinin bölgeye geldiği İngilizlere haber verilmiştir.³⁵⁸

General Townshend piyadelerin daha geriye çekilmek için çok yorgun olduklarını anlayarak bulunduğu yerde kalmağa karar vermiş ve süvarilerini içlerinde hasta ve yaralı olanlar ve Selmanpak'ta ele geçirilen Türk esirler dahil olmak üzere ulaşım hayvanları konvoyuyla birlikte daha önce belirtildiği gibi nehir yoluyla

³⁵³ Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.200; General Nixon General Townshend'a gönderdiği telgrafta yardımın en geç iki ay içinde gönderileceğini ifade etmiştir. Bkz. Paul K.Davis, **a.g.e.**, p.142; A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.121.

³⁵⁴ **HO 45/10838/331607**, Report of the Mesopotamia Commission.

³⁵⁵ Joseph T.Parfit, **Marvellous Mesopotamia**, Partridge Co.Ltd., London, 1920, p.107.

³⁵⁶ Halil Paşa (Kut), **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Derleyen:Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003, s.111.

³⁵⁷ **The Guardian**, 15.5.1916.

³⁵⁸ **The Guardian**, 6.12.1915.

Basra'ya yollamıştı.³⁵⁹ Kendisine ulaşım için bir feribot bırakarak takviye Türk kuvvetleri bölgeye çabuk geldiği için³⁶⁰ kendisi Kut şehrinde kalarak savunmasını kuvvetlendirip,³⁶¹ hazırlıklarını yaparak kendisine yardım edecek İngiliz kuvvetlerinin gelmesini beklemeye başlamıştır.³⁶²

General Townshend kuşatmalara alıştı ve Kut'u da korumak için aynı kararlılıkta idi.³⁶³ General Sir John Nixon'a gönderdiği telgrafta Selmanpak Savaşı'nda ve Kut'a çekilme sırasında değerli yardımları bulunan General Melliss, Delamain, Hamilton'un kendisi için çok değerli komutanlar olduklarını belirtti. General Townshend'in önceki kuşatma tecrübeleri, duyurular yayınlarak birliklerin morallerini yüksek tutmanın avantajlarını kendisine göstermişti.³⁶⁴ Bunun için birliklerine bir duyuru yayınlarak Kut'u savunma niyetinde olduğunu ve daha fazla çekilmeğeceğini,³⁶⁵ etraftaki siperlerin askerler tarafından çabuk ve derin bir şekilde kazılması gerektiğini, İngiltere'nin kendilerinden Kut-ül Amare'yi onurlu ve cesur bir şekilde savunmalarını beklediğini ifade etti.³⁶⁶ İki aydan biraz daha fazla yiyecek stokuna sahip bulunuyordu. Bu arada hiçbir İngiliz askeri, kuşatmanın bir aydan fazla süreceğini düşünmemektedir.³⁶⁷ Fakat Kut-ül Amare kuşatması İngilizlerin tarihte karşılaştıkları en uzun kuşatma olacaktır.³⁶⁸

³⁵⁹ **The Times**, 6.4.1916.

³⁶⁰ **The New York Times**, 30.11.1915.

³⁶¹ **Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916; İngilizler Kut-ül Amare'ye varınca ilk iki hafta sürekli geceleyin siperler kazdılar. Türk keskin nişancıları da bu sırada İngilizlere günde 15-20 kayıp verdirdiler. Bkz. İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.86.

³⁶² **The New York Times**, 7.5.1916.

³⁶³ General Townshend 1895'te Chitral'de de (Hindistan'ın Kaşmir bölgesinde bir yerleşim yeri) Binbaşı rütbesindeyken bir kuşatma deneyimi yaşamıştı. Chitral'ın savunulmasında önemli bir rol oynamıştı. Bkz. Edmund Candler, **The Long Road to Baghdad**, Houghton Mifflin Company, V:1, New York, 1919, p.215; Field Marshal Lord Carver, **The National Army Museum Book of the Turkish Front 1914-1918**, London, 2003, p.133.

³⁶⁴ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.217.

³⁶⁵ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.120.

³⁶⁶ A.J.Barker, **The Neglected War Mesopotamia 1914-1918**, p.150; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.212.

³⁶⁷ H.C.W.Bishop, **A Kut Prisoner**, Anchor Press, Essex, p.15; Keith Robbins, **I. Dünya Savaşı**, Dost Yayınları, Ankara, 2005, s.54.

³⁶⁸ İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.81.

4-TÜRKLERİN KUT-ÜL AMARA KUŞATMASI

4-1-TÜRKLERİN KUT-ÜL AMARA'YI KUŞATMAYA BAŞLAMASI

6 Aralık 1915 günü üç Türk tümeni, Selmanpak Savaşı'nda yenilgiye uğrayarak Kut-ül Amare'ye çekilen İngilizleri takip ederek Kut-ül Amara'ye gelmiş bulunmaktadır.³⁶⁹ Türklerin toplam kuvveti son gelen üç tümenle birlikte 4 piyade tümeni, 15000 tüfek, 1000 deve, 400 piyade, 31 hareket edebilen top, 7 ağır top ve birkaç bin Arap atlısından oluşmaktadır.³⁷⁰ Türkler İngilizlerin topçu ateşine rağmen birkaç gün içinde Kut'un etrafındaki siperleri hazırlamışlardır.³⁷¹ Irak Türk Ordusu Komutanı Halil Paşa Nurettin Bey'le durumu konuşup İngiliz tarafına teslim teklifi yapmayı kararlaştırmıştır.³⁷² Bu arada 16 Kasım 1915'te İstanbul'dan ayrılan Alman Mareşal Von der Goltz 6 Aralık'ta Bağdat'a gelmiş ve cepheye gitmiştir.³⁷³

Ordu Kumandanı Nurettin Bey, Kut-ül Amare'ye sığınan İngiliz Ordusu kumandanı General Townshend'a saldırı başlamadan önce bir haber göndermiştir.³⁷⁴ Bu haberde özetle düşmanın hemen teslim olması istenmektedir. Teslim olunmadığı takdirde ordunun kaleye zorla gireceği belirtilmektedir. Bu yüzden dökülecek kandan da İngiliz komutanın sorumlu olacağı söylenmektedir. Eğer teslim olunmazsa şehir ahalisinin savaştan zarar görmemesi için serbest bırakılması istenmektedir.³⁷⁵ General Townshend verdiği cevapta savaş görevlerini yerine getirmelerinin doğal olduğunu söyleyerek ve Türklere nezaketleri için teşekkür ederek teslim olma önerisini geri çevirmiştir.³⁷⁶ Yapılan teklifi şehir ahalisine bildirdiğini, şehir halkının

³⁶⁹ Alex Hook, **a.g.e.**, s.94.

³⁷⁰ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.214.

³⁷¹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.220.

³⁷² Halil Paşa (Kut), Derleyen:Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.111.

³⁷³ **Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi**, Çev:Emekli General Pertev Demirhan, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1953, s.33; İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.164; Goltz Paşa o zaman 72 yaşındaydı. Ve bir strateji uzmanıydı. 1883 ile 1896 yılları arasında Türk Ordusu'nun organize edilmesinden sorumlu olmuştu ve daha sonra 1909'da Osmanlı Devleti'ndeki Alman Askeri Misyonu'na başkanlık yapmıştı. Bkz. A.J.Barker, **The Neglected War Mesopotamia 1914-1918**, p.146.

³⁷⁴ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.215.

³⁷⁵ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.221.

³⁷⁶ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.87.

şehirden ayrılmaktansa İngiliz Ordusu'yla kader birliği yaparak şehirde kalmayı tercih ettiğini aktarmıştır.³⁷⁷

7 Aralık'ta İngilizleri takip ederek gelen Türk Ordusu'nun dışarıdan Kut şehrini kuşatması devam etmiştir.³⁷⁸ 8 Aralık'ta Nurettin Paşa komutasındaki Türk birlikleri üç taraftan Kut'u bütün gün bombalamıştır.³⁷⁹

General Townshend'in kumandasındaki iki piyade ve bir süvari alayından oluşan kuvvet Kut-ül Amare'yi adeta bir kale haline getirmiş bulunmaktadır. Bunun yanında, General Townshend Ordusu Dicle Nehri'nin mevcut durumundan da yararlanmışır.³⁸⁰ General Townshend'a yardım için iki İngiliz tümeninden oluşan bir kuvvet Fransız Cephesi'nden alınarak Basra'ya yollanmıştır.

Bu arada İngiltere'de General Townshend'in ve tümeninin düştüğü zor durum görüşülmekte, hareketin haklı gerekçeleri ortaya konulmaktadır. 8 Aralık 1915 günü İngiltere Lordlar Kamarası'nda Lord Crewe yaptığı açıklamasında Bağdat Harekatı'nı eleştirilerin yanlış anlamadan kaynaklandığını,³⁸¹ Bağdat Seferi'nin sadece General Townshend'in hazırlığı olduğunu söylemenin büyük bir yanlışlığı olacağını söylemiş, hareketin aylar öncesinden planlandığını, sefere katılacak kuvvetin önceden belirlendiğini belirtmiştir. Yapılacak işlerin Başkomutan General Sir John Nixon tarafından düşünüldüğünü ifade ederek görevin Türklerin üstün gücü ve silahları nedeniyle beklenildiğinden daha zor olduğunu anlatmıştır.³⁸²

Türk askeri üstün savaş kabiliyeti sayesinde Çanakkale'de olduğu gibi Irak'ta da büyük güçlülere rağmen centilmence savaşmaktadır. Irak Cephesi'nde sadece İngilizler değil aynı zamanda bölgedeki yüksek sıcaklık, salgın hastalık ve olumsuz çevre koşulları da Türk Ordusu'nu zorlamaktadır. Zaten Türk askerinin cesur ve dürüst bir savaşçı olduğunu bizzat İngilizler diğer bir cephe olan Gelibolu'da itiraf

³⁷⁷ Yüzbaşı Selahattin'in Romani, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1972; A.J.Barker, **The Neglected War Mesopotamia 1914-1918**, p.156.

³⁷⁸ Liddell Hart, **History of the First World War**, The Chaucer Press Ltd., London, 1970, p.155; S.L.A.Marshall, **World War I**, American Heritage Press, NewYork, 1985, p.266; B.H.Liddell Hart, **The Real War 1914-1918**, Little, Brown and Company, Boston, 1931, p.141; A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.125; Sir George Buchanan, **a.g.e.**, p.29.

³⁷⁹ **The Observer**, 30.4.1916; **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.445.

³⁸⁰ **İkdam**, 30.4.1916.

³⁸¹ **The NewYork Times**, 8.12.1915.

³⁸² **The Times**, 8.12.1915.

etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin savaşta düşmanı olan İngiliz basınında bile Türklerin düşmanlarına alicenaplık ve insaniyetle davrandıkları belirtilmektedir.³⁸³

Irak Cephesinde de böyle olaylar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, İngiliz Daily Telegraph Gazetesi 'Türk İnsaniyeti' başlıklı bir yazısında Türklerin cephede yaralı İngilizlere yardım ettiklerinden bahsetmekte ve İngilizlere kötü davranışlarda bulunanların yalnız Araplar olduğunu söylemektedir. Gazetenin haberinde Türk askeri takdirle ve şükranla anılmaktadır.³⁸⁴ Türk askerinin insaniyetli davranışına bir diğer canlı örnek, bir İngiliz subayının anlattığına göre Selmanpak Savaşı'nda 300 yaralı taşıyan bir İngiliz botunun Dicle Nehri'nde çamura saplanması, Türklerin gemiye beyaz bayrak asarak çamurdan çıkmasına yardım etmeleri ve gemiyi tekrar zarar vermeden İngiliz hattına göndermeleri olmuştur.³⁸⁵

Cephede ise durum ısınmaya başlamıştır. General Townshend'in savunma taktiği yaklaşan her hareketi izleyerek küçük bir güç ile merkezi bir kütleyi elde tutmaktır.³⁸⁶ 9 Aralık 1915'te Nurettin Bey komutasındaki Türk birlikleri Kut'ta kuşatma halinde bulunan Townshend kuvvetlerine yoğun bir saldırı düzenlerler.³⁸⁷ 9, 10,11 Aralık günleri Türklerin bombardımanı sürer.³⁸⁸ Bombardıman kalede birtakım gedikler açılmasına neden olur.³⁸⁹ Savaş beş gün devam eder.³⁹⁰ Bombardımanları yoğun piyade saldırıları takip etmiştir.³⁹¹ Türklerin 11 Aralık tarihli bombardımanlarında yaralı ve ölü olmak üzere İngilizlerin kaybı 202 kişi olmuştur.³⁹² 12 ve 13 Aralık tarihli Türklerin saldırılarında ise 1000 Türk askeri hayatını kaybetmiştir.³⁹³ Türkler başarılı olamamışlar, etkisiz saldırılarından dolayı

³⁸³ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:49**, 12.6.1916, Osmanlı Devleti Lahey Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

³⁸⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:11, BDH Klasör No:548, Dosya No:2132, Fihrist No:95**, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.33.

³⁸⁵ **Grey River Argus**, 10.2.1916.

³⁸⁶ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.216.

³⁸⁷ **Grey River Argus**, 16.5.1916.

³⁸⁸ **The Times**, 14.12.1915; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.223-225.

³⁸⁹ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.216.

³⁹⁰ **The Times**, 1.5.1916.

³⁹¹ **Grey River Argus**, 11.5.1916.

³⁹² Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.225.

³⁹³ **The Times**, 21.12.1915; 13 Aralık'ta Türklerin siperleri İngiliz siperlerinden sadece 50 metre mesafededir. Askerler çalıştıkları zaman karşılıklı olarak birbirlerinin seslerini duyabilmektedirler. Bkz. Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.228.

yorgun düşmüşlerdir.³⁹⁴ Ne var ki başarı elde edemezler. Bu yüzden Türk birlikleri Dicle üzerinde yer alan stratejik önemi bulunan Şeyh Said Bölgesi'ne kadar ilerlemelerine devam ederler.³⁹⁵ Kuşatmanın birinci ayının sonuna doğru İngilizlerin kaybı 1840, Türklerin ki ise 4000'dir.³⁹⁶

14 ve 17 Aralık'ta İngilizler kuşatmayı açmak amacıyla Türklere saldırmışlardır.³⁹⁷ Bu saldırılarda 30 Türk süngülenmiş, 11 Türk esir alınmış,³⁹⁸ İngilizlerin kaybı bir yaralı olmuştur.³⁹⁹ General Townshend 16 Aralık'ta Kut'taki askerlerine cesaretlerini ve güvenlerini arttırmak için Irak Seferi'nin amaçlarını anlatan ve İngiltere'nin kendilerinden çok fedakarlıklar beklediğini bildiren bir dizi emirler yayınlamıştır. Ayrıca General Townshend bu emirlerde kendisinin askerleri ile her zaman birlikte olduğunu ifade etmiştir. Emirlerde Kut'taki sığınakların derinleştirilmesi ve iletişim yollarının iyileştirilmesi yer almış olup emirler askerlerin yüzlerine doğru okunmuştur.⁴⁰⁰ Savaş alanında 18 ve 19 Aralık günleri çatışmasız geçmiştir.⁴⁰¹ 19 Aralık gecesi İngilizler ile Türkler arasında bir çatışma meydana gelmiş, 11 Türk İngilizlerce esir alınmıştır. 19 Aralık günü General Townshend'in günlüğüne yazdığına göre İngilizlerin kaybı ise 57 kişi olmuştur.⁴⁰²

İngiliz askeri yetkilileri meydana gelen bu muharebelerde Irak Arapları'nın İngiliz Yardım Kuvveti'ne yaklaşımını olumlu ve memnuniyet verici olarak ifade etmişlerdir.⁴⁰³ Öte yandan, Türkler kuvvetlerini takviye etmektedirler.⁴⁰⁴ 20 Aralık 1915 günü İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Nixon 3 Ocak'ta Türklere karşı İngiliz Yardım Kuvveti'nin ileri hareketinin başlamasını istemiş, ilk amaçlarının Kut-ül Amare Kuşatması'nı kaldırmak olduğunu, ikinci hedef olarak da Kut-ül Amare'nin kuzeyine gitmek olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁵

Bu arada Hindistan Savaş Bakanlığı İngiliz Hükümeti'nin General Nixon'a ve

³⁹⁴ **Poverty Bay Herald**, 16.5.1916; Edmund Candler, **a.g.e.**, p.216.

³⁹⁵ Alex Hook, **a.g.e.**, s.94.

³⁹⁶ **The Times**, 15.5.1916.

³⁹⁷ Pseud Black Tab, **a.g.e.**, p.247.

³⁹⁸ **History of the European War from Official Sources, The Story of the Great War**, p.445.

³⁹⁹ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.216.

⁴⁰⁰ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.229.

⁴⁰¹ **The New York Times**, 21.12.1915; **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 22.12.1915, Vol:77, cc:472-3.

⁴⁰² Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.230.

⁴⁰³ **The Guardian**, 14.12.1915.

⁴⁰⁴ **Poverty Bay Herald**, 16.5.1916.

⁴⁰⁵ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.193.

General Townshend'a İngiliz Ordusu'ndaki askerlerin Mezopotamya Harekatı sırasında gösterdikleri cesaret ve yetenek için duyduğu takdir mesajını İngiltere Parlamentosu'nda açıklamıştır.⁴⁰⁶ Hindistan Savaş Bakanlığı cephede 21-22 Aralık gecesinin sessiz geçtiğini bildirmiştir.⁴⁰⁷

24 Aralık 1915 tarihinde Irak'taki Türk kuvvetlerinin komutanı Nurettin Bey, Irak ve İran'da bulunan tüm Türk ve Alman kuvvetlerinin komutasını alan Alman General Mareşal Von der Goltz'un verdiği emirle kuşatma altındaki Kut'a bir saldırı girişiminde daha bulunmuştur.⁴⁰⁸ 24 Aralık 1915 günü Türkler İngilizlerin Kut'un karşısında savunma noktası olarak tuttuğu bir köye ağır tüfek ve top ateşi açarlar.⁴⁰⁹ Gece de yoğun bir çarpışma devam eder. Fakat Türkler siperlerinin mesafesi 183 m'den⁴¹⁰ fazla olmamasına rağmen İngiliz hattına doğru ilerlemezler.⁴¹¹ Saldırıdan bir sonuç çıkmaz ve şehrin kontrolünü elde edemezler.⁴¹² 700 kişilik bir kayıpla geri çekilmek zorunda kalırlar.⁴¹³ İngilizlerin kayıpları 190'dır.⁴¹⁴ Burada Türkler Hintçe hazırladıkları Hintli askerlerin Türklere karşı savaşmalarının doğru olmadığını anlatan duyuruları gece İngiliz tel örgülerinin önüne bırakmışlar, bazılarını ise İngiliz siperlerinin içine atmışlardır. Fakat bu bildirimlerin çok azı Hintli askerlerin eline geçmiştir.⁴¹⁵ İngilizlerin eline geçen Türk esirler Türklerin General Townshend'ın cephanesinin bitmek üzere olduğuna ve eğer saldırılar yoğun bir şekilde yapılırsa Kut Garnizonu'nun düşeceğine inandıklarını söylemişlerdir.⁴¹⁶

26 Aralık günü savaş bölgesinde kuvvetli bir kasırga olmuştur.⁴¹⁷ İstanbul Harbiye Nezareti kaynaklı savaş raporuna göre Türklerin Kut-ül Amare'deki İngiliz savaş hatlarını çevirme hareketi iyi gitmektedir.⁴¹⁸ 26 Aralık günü Türk Kuşatması

⁴⁰⁶ **The Guardian**, 16.12.1915.

⁴⁰⁷ **The Guardian**, 24.12.1915.

⁴⁰⁸ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.231.

⁴⁰⁹ **The Times**, 27.12.1915.

⁴¹⁰ İngiliz uzunluk birimi olan yard Türkçe'de metreye karşılık gelmektedir.

⁴¹¹ **The Guardian**, 27.12.1915.

⁴¹² **The New York Times**, 27.12.1915.

⁴¹³ **The New York Times**, 17.1.1916.

⁴¹⁴ **Grey River Argus**, 29.12.1915.

⁴¹⁵ İsmet Üzen, "Türklerin Kutül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.90.

⁴¹⁶ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.217.

⁴¹⁷ **The Guardian**, 30.11.1915.

⁴¹⁸ **The Guardian**, 27.12.1915.

altındaki tümene yardım için gelen İngiliz Yardım Kuvveti Kut'u ele geçirmek için tekrar saldırmışlardır.⁴¹⁹

29 Aralık günü herhangi bir çatışma olmamış, aynı gün General Townshend Türklerin savaş alanından ölü ve yaralıları almak için 4 saatlik bir ateşkes önerdiklerini bildirmiştir.⁴²⁰ General Townshend da eğer Irak Türk Ordusu Başkumandanı izni kendi isterse böyle bir izin verebileceğini cevap olarak bildirir.⁴²¹ Sonuçta, Türklere ölü ve yaralıları almaları için izin verilir.⁴²²

24 Aralık saldırısının başarısızlığı ve 26 Aralık saldırısı kuşatmada yeni bir safha teşkil etmiştir.⁴²³ Mareşal Von der Goltz Kut'ta bulunan Türklerin ağır toplara sahip bulunmadıklarından Kut-ül Amare şehrinin İngilizleri açlığa mecbur etmek suretiyle alınması emrini verir.⁴²⁴ Böylece Türklerin kuşatmasının aylarca sürmesi gerekecektir.

4-2-KUT-ÜL AMARE'DE TÜRKLER VE İNGİLİZLER ARASINDAKİ 1916 YILI SAVAŞLARI

Savaş alanında 1916 yılının ilk günü sessiz geçmiştir.⁴²⁵ İngiltere Kralı V. George'un yılbaşı mesajı Kut-ül Amare'deki İngiliz askerler arasında okunmuştur.⁴²⁶ General Townshend da 6.Tümenin bütün birliklerine bir duyuru yayınlayarak yeni yılın 6.Tümene ve bağlı birliklere iyi şans, mutluluk getirmesini ve Kut-ül Amare Kuşatması'nın hızlı bir şekilde bitmesini dilemiştir.⁴²⁷

Yeni yılın ilk gününde İngiliz Yardım Kuvveti ise Kut-ül Amare'deki Türk kuşatmasını kaldırmak için bölgeye yığınak yapmaktadır.⁴²⁸ İngiliz General Alymer

⁴¹⁹ **A Road To Kut, A Soldier's Story Of Mesopotamian Campaign**, Hutchinson and Co., London, 1917, p.247.

⁴²⁰ **The New York Times**, 1.1.1916.

⁴²¹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.234.

⁴²² **The Guardian**, 1.1.1916.

⁴²³ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.217.

⁴²⁴ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.97.

⁴²⁵ **The New York Times**, 28.12.1915.

⁴²⁶ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.121.

⁴²⁷ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.128.

⁴²⁸ **The Guardian**, 1.1.1916.

1 Ocak günü Hindistan'dan Aligarbi'ye gelmiştir.⁴²⁹ General Alymer'in kuvveti bir piyade tümeni, bir süvari ve bir piyade tugayından oluşmaktadır.⁴³⁰ Ayrıca kendisine 9 vapur ve romörkür, 3 istimbob ve 16 duba tahsis edilmiştir.⁴³¹

Türkler 2 Ocak'ta uçak kullanmak suretiyle⁴³² Kut-ül Amare savunma hatlarını bir saat süreyle bombalarlar.⁴³³ Hindistan Bakanı Austin Chamberlain'in İngiltere Parlamentosu'nda bildirdiğine göre General Townshend'in kaybı 200 ölü olmak üzere 1127 kişi olmuştur.⁴³⁴ 2 Ocak günü Türkler Kut Kalesi önündeki ölümlerini gömmek için yine beyaz bayraklı bir subayı göndererek ateşkes isterler.⁴³⁵ 4 Ocak sabahına kadar bölgede taraflar birbirlerine ateş açmamışlardır.

Kuşatma altındaki İngiliz Tümeni'ni kurtarmak için bölgeye ulaşan General Alymer yönetiminde İngiliz-Hint birleşik ordusu 6 Ocak'ta Kut-ül Amare etrafındaki Dicle Nehri'nin sağ tarafında bulunan 3 tünden oluşmuş Türk birliklerine bir saldırı girişiminde bulunur.⁴³⁶ Şeyh-el Said Çarpışması olarak anılan savaşta iki taraf arasında yoğun bir çatışma yaşanır.⁴³⁷ Türkler şiddetli bir direniş gösterirler.⁴³⁸ Saldırı girişimi başarısız olur. İngilizler 3000 kayıp verirler.⁴³⁹ Özellikle İngiliz süvarilerinin kaybı ağırdır. Buna rağmen İngilizler 600 esir ve 2 top ele geçirirler.⁴⁴⁰ 8 Ocak'ta İngilizler çok yoruldukları için buldukları yerde dururlar.⁴⁴¹

9 Ocak'ta General Alymer Türklerin çekilmeğe mecbur olduklarını bildirmiştir.⁴⁴² Kendisi Türkleri Şeyh Said yönünde takip etmektedir.⁴⁴³ Türklerin kaybının 4500 olduğu tahmin edilmektedir. Operasyonlar boyunca hava çok kötü

⁴²⁹ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.115.

⁴³⁰ Dicle Kolordusu adı verilen bu kuvvet 18 tabur, 17 süvari bölüğü ve 42 toptan meydana gelmekteydi. Bkz. Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.279.

⁴³¹ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, s.115.

⁴³² Edmund Candler, **a.g.e.**, p.217.

⁴³³ **The New York Times**, 6.1.1916; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.238.

⁴³⁴ **The New York Times**, 17.1.1916.

⁴³⁵ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.239.

⁴³⁶ **The Guardian**, 13.1.1916; Alex Hook, **a.g.e.**, s.97; Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.280; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.188.

⁴³⁷ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 10.1.1916, Vol:77, cc:1287-8.

⁴³⁸ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.196.

⁴³⁹ **İkdam**, 30.4.1916.

⁴⁴⁰ **The Guardian**, 12.1.1916; **Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916.

⁴⁴¹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 10.1.1916, Vol:77, cc:1287-8.

⁴⁴² **The Guardian**, 11.1.1916.

⁴⁴³ **The New York Times**, 11.1.1916.

gitmektedir.⁴⁴⁴ Ağır yağmur ve şiddetli rüzgar savaşı birliklere büyük rahatsızlık vermekte, kara ve nehir yoluyla hareketi çok zorlaştırmaktadır.⁴⁴⁵ Bölgede ulaşımın zor olması bir başka olumsuz etmeni oluşturmaktadır.⁴⁴⁶ Türk kuvvetleri ise 16 km geri çekilerek Kut'un 11 km doğusunda bulunan Essin bölgesinde bulunmaktadır.⁴⁴⁷ Burası 1915 Eylül'de Kut-ül Amare Savaşı'nda General Townshend tarafından yenilgiye uğratılan Türkler'in çekildiği mevkidir.⁴⁴⁸

8 Ocak'ta General Nixon General Townshend'a haber göndererek sağlık durumunun kötü olması nedeniyle Mezopotamya'dan ayrılacağını ve General Alymer'in kendisini kurtaracağına inandığını belirtir.⁴⁴⁹ 11 Ocak'ta İngiliz Mezopotamya Ordusu Komutanı General Nixon kötü giden sağlık durumu⁴⁵⁰ nedeniyle İngiltere'ye dönmek zorunda kalır.⁴⁵¹ İngiltere Hindistan Ordusu Kurmay Başkanı General Lake yerine atanır.⁴⁵² 12 Ocak'ta Kut-ül Amare'ye yardım için Dicle'nin yukarısına doğru ilerleyen General Alymer komutasındaki kuvvet ağır hava koşulları yüzünden Şeyh-el Said'de durmak zorunda kalmıştır.⁴⁵³ İngiliz askeri uzmanlarına göre de İngiliz Yardım Kuvvetleri'nin aldığı pozisyon iyi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵⁴

13 Ocak'ta General Townshend Londra'ya, Kut üzerinde uçan bir Türk uçağının şehre iki bomba bıraktığını, hasarın büyük olmadığını haber vermiştir.⁴⁵⁵ 13 Ocak'ta İngilizler üç piyade ve bir süvari tugayı ile Kut'un 40 km aşağısında Orak'ta bulunan Türklere saldırmışlardır.⁴⁵⁶ Vadi-i Kelal Savaşı olarak bilinen savaş bütün gün devam

⁴⁴⁴ **Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916.

⁴⁴⁵ **Third Supplement To The London Gazette**, 10.5.1916; Soğuk da İngiliz Ordusu içindeki askerleri olumsuz etkilemektedir. Hintli askerler soğuktan korunmak için battaniyeleri kafalarına sarmaya başlamışlar, General Townshend bu uygulamayı askerliğin gereklerine uymadığı için yasaklamıştır. Bkz. Ronald Millar, **a.g.e.**, p.97.

⁴⁴⁶ **Grey River Argus**, 29.6.1917.

⁴⁴⁷ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.137.

⁴⁴⁸ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**11.1.1916, Vol:77, cc:1446.

⁴⁴⁹ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.147.

⁴⁵⁰ Bu durumu İhsan Sabis Paşa İngilizlerin Selmanpak'ta yenilgiye uğramış olmalarına bağlamaktadır. Bkz. Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.108.

⁴⁵¹ General Nixon'un yerine atanan General Lake 60 yaşındadır. Bkz. Field Marshal Lord Carver, **The National Army Museum Book of the Turkish Front 1914-1918**, London, 2003, p.142.

⁴⁵² **The New York Times**, 11.1.1916.

⁴⁵³ **The Guardian**, 12.1.1916.

⁴⁵⁴ **The New York Times**, 12.1.1916.

⁴⁵⁵ **The Guardian**, 15.2.1916.

⁴⁵⁶ Naval Intelligence Division, **a.g.e.**, p.280.

etmiştir.⁴⁵⁷ Türkler gece Dicle Nehri ile Süveyce Bataklığı arasında bulunan 7 km gerideki Hana mevziine geri çekilmişlerdir.⁴⁵⁸ İngilizler Türklerin kayıplarının ağır olduğunu tahmin etmektedirler.⁴⁵⁹

İngilizler verdikleri kayıplar üzerine ölü ve yaralıları savaş alanından toplamak için Türklere ateşkes anlaşması teklifinde bulunurlar. Anlaşmayı yapmak için gelen İngiliz subayının Türk subayına biraz da abartılı olarak söylediği sözler adeta tarihe geçmiştir:

“Karşımızdaki askerin kesinlikle Türk olduğuna şununla eminim ki, yüz binlerce mermilik bombardımanımız onu yerinden kıpırdatmadı. Gözlerimi bağlayan Topçu Kumandanı'nın mendilini bir hatıra olarak ve tümenimin bir kefeni olarak saklayacağım.”⁴⁶⁰

İngilizlerin Kut-ül Amare'ye yardım göndermedeki plansızlıkları ve acelecilikleri Irak'taki Türk birliklerince memnuniyetle karşılanmaktadır. Bu konuda Milli Ajans⁴⁶¹ tarafından yurt dışına bir yazı gönderilmiştir. Gönderilen yazıda vaktiyle İngilizlerin Selmanpak'a tedbirsizce ulaşmaları nasıl ki kendileri için tehlikeli sonuçlar doğurduysa, bu defa da Kut-ül Amare'ye yardım girişimleri o derece tehlikeli olacaktır denilmektedir. Kut-ül Amare'nin Türkler tarafından o zamana kadar ele geçirilememesindeki anlamı*İngilizlerin yakında anlayacakları ifade edilmektedir.⁴⁶² İngilizlerin hareketleri hakkında hesaplamadıkları şey Türklerin kuvvetlerini arttırmadaki yetenekleri olmuştur.⁴⁶³

Kut-ül Amare'deki kuşatmanın ağırlık merkezinin kent ve civarı olması ve kuşatmanın aylardır devam etmesi sebebiyle İngilizlerin saldırılarından bölge halkı olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Sürekli savaş hali nedeniyle halk perişan bir

⁴⁵⁷ İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.165.

⁴⁵⁸ **The Guardian**, 17.1.1916; Kemal Arı, **a.g.e.**, s.197; Bu mevziin genişliği 1.3 km.'dir. Koridorun ortasında Felahiye Mevzii yer aldığı için burada yapılan savaşlar Felahiye Savaşları adıyla anılırlar. Bkz. Fahri Belen, **a.g.e.**, s.280; Naval Intelligence Division, **a.g.e.**, p.280.

⁴⁵⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.244.

⁴⁶⁰ Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1972.

⁴⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ajansı olan Anadolu Ajansı'ndan önce 11 Mayıs 1911'de Osmanlı Telgraf Ajansı kurulmuştur. Osmanlı Telgraf Ajansı'nın yerine Birinci Dünya Savaşı sırasında Milli Ajans kurulmuştur. Fakat her iki ajans da etkili olamamış, çalışma süreleri kısa olmuştur. Bkz. <http://www.wk2.com/adli> İnternet Sitesi.

⁴⁶² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Belge No:12, BDH Klasör No:548, Dosya No:2132, Fihrist No:117, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.36.*Belgede açıklandığına göre, Türkler İngilizler tarafından, kuvvetlerinin toplu olarak ele geçirilmesi hususunda, Kut-ül Amare'nin bu kadar lehlerine hizmet edeceğini düşünmemişlerdir.

⁴⁶³ **The Guardian**, 11.1.1916.

haldedir. Konuyla ilişkili olarak Irak Kumandanlığı Altıncı Ordu Kumandanlığı'na bilgi vererek Kut-ül Amare sakinlerinin atılan toplardan ve bombalardan dolayı ağlayış ve bağırış içinde olduklarını anlatmıştır. Halkın birçoğu kadın ve çocuk bombardımanlarda hayatını kaybetmiştir. Kut-ül Amare'deki İngiliz kumandanı Türklerin uyarılarına kulak vermemektedir. Türkler ise haklı olarak muhabereye devam etmektedirler. Fakat süren savaş ortamından dolayı insanlık duyguları rencide olmaktadır. Bu konuda maddi ve manevi sorumluluğun İngilizlere ait olduğu bildirilmekte olup Kut-ül Amare içindeki düşkünlerin ve kadınların kurtarılması için siyasi yollara başvurulması Irak'taki Türk makamlarından rica edilmektedir.⁴⁶⁴

Irak Ordusu Kumandanlığı savaş hatlarının durumuyla ilgili olarak birlikleri bilgilendirmektedir. Cephenin durumuyla ilgili olarak Küt-ül Amare'nin 7 km batısındaki Irak Ordusu Kumandanlığı'ndan 18. Kolordu'ya, 13. Kolordu'ya, Birinci Hecin Süvari Alayı'na, 15. Alay Kumandanlığı'na, Süvari Livası'na (Tugayı), Fazıl Paşa'ya⁴⁶⁵ ve Topçu Kumandanlığı'na Küt-ül Amare'deki İngiliz birliklerinin durumu özetlenmiştir. 18. ve 13. Kolorduların İngilizler karşısında alması gerekli pozisyon anlatılmıştır. Ayrıca Amare civarından Kut-ül Amare'deki İngilizlere yardım için bazı habercilerin gönderildiği hatırlatılarak konu üzerinde dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir. Ordunun ileri yürüyüşüne devam edebilmesi için Kut-ül Amare'nin mutlaka ele geçirilmesine titizlikle çalışılması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶⁶

Öte yandan General Alymer komutasındaki kurtarma kuvvetleri General Townshend'a yardım için operasyonlarına devam etmektedirler.⁴⁶⁷ General Alymer komutasındaki yardım kuvvetleri Kut-ül Amare'ye 11 km uzaklıkta bulunan Essin mevkiine ulaşmışlardır.⁴⁶⁸ General Alymer 15 Ocak günü Essin'deki Türk

⁴⁶⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2247, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3611, Dosya No:34, Fihrist No:67, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.104.**

⁴⁶⁵ Fazıl Paşa Dağıstanlı'dır. Rus Harp Okulu'ndan mezun olmuş, Binbaşı rütbesinde Türkiye'ye iltica etmiş ve emekli olmuştur. Savaşın başında Doğu Cephesi'nde Yedek Süvari Kolordusu Komutanlığı'na, sonra Irak Cephesi'nde Aşiret Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilmiştir. Bkz. Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, s.128.

⁴⁶⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2245, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3611, Dosya No:34, Fihrist No:23, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.98-99.**

⁴⁶⁷ **The New York Times**, 9.2.1916.

⁴⁶⁸ **The New York Times**, 31.12.1916.

mevzisinin ele geçirildiğini açıklamış, 16 Ocak'ta Türklerin Essin'in gerisine çekilmekte olduklarını bildirmiştir.⁴⁶⁹ Hava hala kötü gitmektedir ve General Alymer'ı zorlamaktadır.⁴⁷⁰ General Alymer'ın 17 Ocak 1916'da General Townshend'a gönderdiği telgraftaki haberler pek iç açıcı değildir. Kendisi, 7 ve 13 Ocak'taki saldırılarda 6000'den fazla ölü ve yaralı verdiklerini, havanın kötü gitmesi yüzünden ilerlemelerinin geciktiğini bildirmiştir.⁴⁷¹ Yaralılar botlarla nehirden aşağı bölgeye doğru gönderilmişlerdir.⁴⁷²

17 Ocak 1916 günü İngiltere Parlamentosu'nda milletvekili Sir Carnwall Kut'taki İngilizlerin kurtarılması için yeterli tedbirlerin alınıp alınmadığını Hindistan Savaş Bakanı Chamberlain'e sormuştur. Bakan Chamberlain Sir Carnwall'a verdiği cevapta bu konunun İngiliz Hükümeti'nin dikkatini çekmeye devam ettiğini bildirmiştir.⁴⁷³ Chamberlain General Townshend'ın her şeye dayandıklarını belirten 15 Ocak tarihli mesajını anons etmiş, milletvekilleri kendisini alkışlamışlardır.⁴⁷⁴ Ayrıca, Bakan Chamberlain İran'da İngiliz ve Rus kuvvetlerinin yardımlaşma yaptıklarına dair bir bilgisi olmadığını aktarmış,⁴⁷⁵ General Alymer'ın Kut-ül Amare'nin 40 km doğusundaki Türk mevzilerini tamamen ele geçirdiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁶ General Alymer'ın ele geçirdiği Türk mevzilerinde Türklerin bıraktıkları malzemelerin çoğu Alman malıdır. Mezopotamya'daki Türk Ordusu'ndaki bazı komutanların da Alman olduğu bildirilmektedir.

17 Ocak'ta Alman Mareşal Von Der Goltz da Mezopotamya'ya gelmiş ve Kut'taki Türk mevzilerini ziyaret etmiştir.⁴⁷⁷ 18 Ocak'da Türkler Kurna'nın batısında bulunan İngiliz kampına sürpriz bir saldırı düzenlemişler, saldırıda bazı İngiliz askerleri öldürülmüştür.⁴⁷⁸

⁴⁶⁹ **The Guardian**, 18.1.1916.

⁴⁷⁰ **Poverty Bay Herald**, 26.1.1916.

⁴⁷¹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.246.

⁴⁷² Ronald Millar, **a.g.e.**, p.151.

⁴⁷³ **The Guardian**, 18.1.1916.

⁴⁷⁴ **Poverty Bay Herald**, 26.1.1916.

⁴⁷⁵ **Grey River Argus**, 21.1.1916.

⁴⁷⁶ **The Guardian**, 18.1.1916.

⁴⁷⁷ **The Guardian**, 17.1.1916.

⁴⁷⁸ **The New York Times**, 27.1.1916.

4-3-TÜRKLER İLE İNGİLİZLER ARASINDAKİ BİRİNCİ FELAHIYE SAVAŞI

18 Ocak'ta Kurna'nın batısında verilen ağır kayıplara rağmen General Alymer 20 Ocak'ta General Townshend'a bir mesaj göndererek saldırı için hazır olduğunu söyler. General Townshend da aynı gün 6.Tümene kaleden dışarı çıkıp General Alymer'a yardım etmek için bir dizi emirler yayımlar.⁴⁷⁹ General Alymer komutasındaki İngiliz Yardım Kuvveti hazırlığını tamamlayarak 20 Ocak 1916 günü Umm-el Hannah yakınındaki Türk siperlerine saldırırlar.⁴⁸⁰ Türklerin bulunduğu yer İngiliz kampına 6 km mesafededir. Yağan yağmur nehrin taşmasına sebep olmuştur. 21 Ocak 1916 günü İngiliz-Hint birleşik ordusu Hana-Fellahiye önünde topçu ateşi desteğinde piyade saldırısına başlar.⁴⁸¹ Fakat Türklere yenilerek çekilir.⁴⁸² O gün İngilizlerin attığı mermilerin akşama kadar iki yüz bin olduğu tahmin edilmiştir. Birinci Felahiye Savaşı olarak bilinen savaşta Türklerin ölü sayısı yüz, yaralı sayısı ise iki yüz elli olup bu rakam yaklaşık olarak İngilizlerin kayıplarının onda biri oranında bulunmaktadır.⁴⁸³ 21 Ocak günü bütün gün boyunca çok ağır yağmur yağar.⁴⁸⁴ Yağmur 22 Ocak günü de devam eder.⁴⁸⁵ 22 Ocak günü taraflar arasında karşılıklı olarak yaralıları sığınaklara kaldırmak ve ölüleri gömmek için altı saatlik bir ateşkes yapılmıştır.⁴⁸⁶ Türkler ateşkes sırasında siperlerinin hemen önündeki yaralılarını kendi hatlarına çabuk bir şekilde almışlardır.⁴⁸⁷ 22 Ocak'ta Türkler Essin bölgesine geri çekilmeye başlamışlardır.⁴⁸⁸ Hindistan Savaş Bakanlığı'nın aktardığına göre 24 Ocak'ta Essin'deki Türk mevzisine bir saldırı düzenlenmiş, saldırının başarısız olduğu açıklanmıştır.⁴⁸⁹

⁴⁷⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.252.

⁴⁸⁰ **The Observer**, 30.4.1916.

⁴⁸¹ **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1915; Ali Rıza Yalt, **Birinci Dünya Savaşı**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.110.

⁴⁸² **The Times**, 6.4.1916; Alex Hook, **a.g.e.**, s.98.

⁴⁸³ Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1972.

⁴⁸⁴ **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1915.

⁴⁸⁵ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.253.

⁴⁸⁶ **The Guardian**, 25.1.1916.

⁴⁸⁷ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.255.

⁴⁸⁸ **The Guardian**, 22.1.1916.

⁴⁸⁹ **The New York Times**, 25.1.1916.

24 Ocak 1916 günü Mezopotamya İngiliz Ordusu Komutanı General Lake Dicle Nehri'nin Kut'ta 2 m, Amara'da 76 cm yükseldiğini haber vererek bu durumun, nehir sularının yolları kaplaması nedeni ile karadan bütün birliklerin hareketini engellediğini belirtmiştir.⁴⁹⁰ General Townshend'in kuzeybatı cephesine düşen Türk birlikleri de oluşan sel dolayısıyla buldukları siperleri boşaltarak yaklaşık 2 km geriye doğru çekilmişlerdir.⁴⁹¹ General Townshend'in bulunduğu mevki Türklerinkine nazaran biraz daha yüksekte kaldığı için selin olumsuz sonuçlarından daha az etkilenmiştir.⁴⁹²

Bu arada Kut-ül Amare'ye yardıma gelen İngiliz Yardım Kuvveti Dicle boyunca ilerlemesine devam etmektedir. General Townshend Yardım Kuvveti ile günlük olarak telgraf haberleşmesinde bulunmaktadır.⁴⁹³ İngiliz Yardım Kuvveti Kut-ül Amare'ye 40 km mesafede kamp kurmuştur.⁴⁹⁴ General Townshend'in 25 Ocak günkü raporuna göre 6. Tümenin 84 günlük yiyeceği kalmıştır.⁴⁹⁵ Kuşatma sırasında yemek problemi çok önemli bir sorundur.⁴⁹⁶ Tedbirli davranmak gerektiği için İngiliz askerlerine verilen yemek de yarı yarıya azaltılmıştır. Taze et tükendiği için askerler at ve deve eti yemeye başlamışlardır.⁴⁹⁷ 26 Ocak'ta General Townshend askerlerine bir duyuru yayınlarak İngiliz İmparatorluğu'nu, Krallarını ve ülkelerini savunmanın bir görev olduğunu, cephede işlerin nasıl yürüdüğünü ve tarihte nasıl bir rol oynadıklarını belirten, İran'daki Rus Harekat Kuvveti Komutanı General Baratoff'tan aldığı bir övgü mesajını da anlatan bir duyuru yayınlamıştır.⁴⁹⁸ Duyuru garnizon arasında olumlu bir etki yapmış, askerleri son nefeslerine kadar General Townshend ile beraber olduklarını kendisine bildirmişlerdir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁰ **The New York Times**, 25.1.1916; Joseph T.Parfit, **a.g.e.**, p.116; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.254.

⁴⁹¹ **The Guardian**, 28.1.1916; **Poverty Bay Herald**, 4.2.1916.

⁴⁹² **The Guardian**, 3.2.1916.

⁴⁹³ **Grey River Argus**, 5.2.1916.

⁴⁹⁴ **The Observer**, 6.2.1916; **İkdam**, 30.4.1916.

⁴⁹⁵ **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1915.

⁴⁹⁶ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.260.

⁴⁹⁷ H.C.W.Bishop, **a.g.e.**, p.22; İngiliz Ordusu'ndaki Hintli askerlerin at eti yiyebilmeleri için Hindistan'daki dini liderlerden de telgrafla izin alınmıştır. Bkz. A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.197; Ronald Millar, **a.g.e.**, p.173.

⁴⁹⁸ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.219; Ronald Millar, **a.g.e.**, p.168; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.264; Russell Braddon, **a.g.e.**, p.177-178.

⁴⁹⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.266.

27 Ocak 1916 günü Türk mevzilerine saldırılmış, fakat Türklerin savunma hattı güçlü olduğu için gelecek destek kuvvetleri beklenmeye karar verilmiştir.⁵⁰⁰ 28 Ocak günü General Townshend Türklerin Kut-ül Amare'nin kara tarafındaki siperlerini terkettiklerini Londra'ya bildirmiştir.⁵⁰¹ Ocak ayının sonunda ise nehirdeki su seviyesi düşmeye başlamıştır.⁵⁰² 4 Şubat'ta bir İngiliz uçağı Kut'ta mahsur bulunan İngilizlere havadan sigaralar atmıştır. İngilizler iyi kurtarıma haberleri beklemektedirler. Aynı gün İngiliz Hindistan Savaş Bakanlığı General Alymer'a gönderdiği telgrafında General Townshend ve askerlerinin Türklerin saldırılarına karşı direnmelerinin hayranlıkla takip edildiğini söylemekte ve yakın gelecekte yardım gelene kadar direnişin sürmesini umduklarını, Hindistan'ın General Townshend'ı ve askerlerini düşündüklerini belirtmiştir.⁵⁰³

Cephede 13 Şubat 1916 günü tekrar çok yağışlı geçmiştir.⁵⁰⁴ Yağan yağmur bölgenin çoğunu adeta bir çamur denizi haline getirmiştir.⁵⁰⁵ General Townshend'ın ve General Alymer'ın raporuna göre cephede genel durumun değişmediği bildirilmektedir. Kut-ül Amare üzerine bir uçak iki bomba bırakmış, bombalar önemli bir hasara neden olmamıştır.⁵⁰⁶

Kut-ül Amare'de direnmeye devam eden General Townshend ve emrindeki İngiliz tümeninin durumunu İngiltere'deki yetkililer yakından takip etmektedirler. General Townshend'ı kurtarmaya gelen General Alymer'ın ilerlemesi büyük bir umut ve endişe ile takip edilmektedir.⁵⁰⁷

Bizzat İngiltere Kralı V.George 14.2.1916 tarihinde General Townshend'a bir mesaj göndererek bütün İngiltere ile beraber General Townshend ve askerlerinin cesur savunmasını takip ettiğini bildirmiştir.⁵⁰⁸ Kendilerine yardım için mümkün olanların yapılmakta olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁹ General Townshend İngiltere

⁵⁰⁰ HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu), 15.2.1916, Vol:21, cc:3-29.

⁵⁰¹ Poverty Bay Herald, 28.1.1916.

⁵⁰² Sir Charles F.V.Townshend, My Campaign in Mesopotamia, p.267.

⁵⁰³ IVM 76/115/1, Diary From Siege of Kut.

⁵⁰⁴ Rafael de Nogales, Four Years Beneath The Crescent, Taderon Press, London, 2003, p.194.

⁵⁰⁵ Field Marshal Lord Carver, a.g.e., p.143.

⁵⁰⁶ Grey River Argus, 16.2.1916.

⁵⁰⁷ Poverty Bay Herald, 26.1.1916.

⁵⁰⁸ The Guardian, 1.4.1916.

⁵⁰⁹ The Times, 1.4.1916.

Kralı'nın mesajını kendi birliklerine de iletmiş, askerler oldukça etkilenmişlerdir.⁵¹⁰ General Townshend'in İngiltere Kralı'na yazdığı "Kralın takdirinden dolayı ne kadar etkilendiklerini belirten ve Kralın ilgisinin kendileri için çok önemli bir manevi destek" olduğunu belirten cevap ise İngiltere Parlamentosu'nun 16 Şubat 1916 günkü oturumunda okunmuş, bütün milletvekilleri tarafından yüksek sesle alkışlanmıştır.⁵¹¹ Aynı oturumda İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener General Townshend'in o an için yiyecek sıkıntısı içinde bulunmadığını açıklayarak⁵¹² bir bakıma gerçeği saklamağa çalışmıştır. Lord Kitchener ayrıca 27 Ocak'a kadar meydana gelen çarpışmalar hakkında da açıklama yapıp Türklerin mevzilerinin gayet kuvvetli bulunduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir.⁵¹³

Öte yandan, Mezopotamya'ya önemli sayıda Türk kuvvetinin gönderilmekte olduğu haber verilmektedir.⁵¹⁴ 18 Şubat 1916 tarihli Irak Genel Karargahı'ndan bildirildiğine göre Kut-ül Amare'de yalnız topçu ve piyade ateşleri olmuştur. Felahiye tarafında Dicle'nin sağ sahilinde ilerlemek isteyen İngiliz birlikleri 3 saatlik çarpışmadan sonra çekilmeğe mecbur olmuş, Türkler tarafından ikinci hat siperlerine kadar takip edilmiştir. Ayrıca bir İngiliz süvari bölüğü ile yapılan çarpışmada İngilizler otuzdan fazla ölü bırakarak çekilmişlerdir.⁵¹⁵ Hollanda kaynaklı Londra'ya ulaşan haberlere göre 21 Şubat'tan beri Dicle'deki İngiliz yardım kuvvetleriyle Türkler arasında şiddetli çarpışmalar olmaktadır. Çarpışmalar özellikle Nasıriye kasabası yakınlarında sürmektedir.⁵¹⁶ İngilizler gece olduğu zaman Türklerin yaktıkları kamp ateşlerini görebilmektedirler.⁵¹⁷ İngiliz Yardım Kuvveti 22 Şubat akşamı Likör Fabrikası'nın olduğu köye yaklaşık 1.5 saat süren ağır bir saldırı düzenlemiş, fakat süngülerle piyade saldırısına geçemediklerinden saldırının Türkler üzerinde pek etkisi olmamıştır.

26 Şubat 1916 tarihinde İngilizlerin saldırıları devam etmiş, yaklaşık 1 bölük İngiliz askeri Felahiye yakınındaki Türk noktasına kayıklarla çıkarak saldırı

⁵¹⁰ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.185.

⁵¹¹ **The Times**, 18.4.1916.

⁵¹² **The Guardian**, 16.2.1916.

⁵¹³ **Tanin**, 19.2.1916.

⁵¹⁴ **The NewYork Times**, 9.2.1916.

⁵¹⁵ **Tanin**, 19.2.1916.

⁵¹⁶ **The NewYork Times**, 7.3.1916.

⁵¹⁷ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.187.

düzenlemiş, Türklerin açtığı karşı ateş sonucu İngilizler geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵¹⁸ Türk Askeri Karargahı'nın raporuna göre İngilizler 7 subayı kaybetmişler, 17 tane de esir vermişlerdir.

Bu arada General Townshend'in tümenine havadan yiyecek ve aydınlatma malzemesi ve istediği gramofon iğneleri atıldığı bildirilmektedir.⁵¹⁹ General Townshend da aynı zamanda boş durmamakta Kut-ül Amare'ye yemek için sebze tohumları ektirmektedir.⁵²⁰ Ekilen yerler 30000 hektarı bulmuştur.⁵²¹

29 Şubat 1916'da İngiliz Yardım Kuvveti Komutanı General Alymer 26 Şubat'ta gelişen saldırısının detayları hakkında General Townshend'i telgrafla bilgilendirmiştir.⁵²² Rus Harekat Kuvveti Komutanı General Baratoff da Hamadan'dan 29 Şubat'ta General Townshend'a mesaj göndererek 12 Şubat'ta Kirmanşah'a girdiğini, orada vali ve halk tarafından karşılandığını yakında Mezopotamya'da el sıkışabileceklerini bildirmiştir.⁵²³ Bununla birlikte İran'daki Rus kuvvetlerinin sayısı fazla değildir ve eğer başları derde girse Mezopotamya'daki İngiliz Yardım Kuvveti Ruslara yardım edecek durumda bulunmamaktadır.⁵²⁴

Mart ayının gelmesiyle birlikte askerler heyecanla İngiliz Yardım Kuvveti'nin ulaşmasını beklemektedirler.⁵²⁵ General Townshend sık sık hastanelere uğramakta,⁵²⁶ sürekli askerler arasında dolaşmakta, yaralıları ziyaret etmekte ve İngiliz askerlere güven aşılacaktır.⁵²⁷ Bu dolaşmalarından birinde İngiliz subaylardan biri kendisine "Neden Kut kasabasına ulaşmaya çalışmıyorsunuz?" diye sorduğu zaman General Townshend subaya "eğer parmaklarım bir köprü olsaydı, çekinmez olurum." cevabını vermiştir.⁵²⁸

⁵¹⁸ **Tanin**, 29.2.1916.

⁵¹⁹ **The Guardian**, 26.2.1916.

⁵²⁰ **Grey River Argus**, 28.2.1916.

⁵²¹ **Poverty Bay Herald**, 4.9.1917.

⁵²² Ronald Millar, **a.g.e.**, p.189.

⁵²³ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.287.

⁵²⁴ **CAB/24/2**, 2.2.1916, Secret Report about Situation in Mesopotamia, p.3.

⁵²⁵ H.C.W.Bishop, **a.g.e.**, p.27.

⁵²⁶ Major Charles H.Barber, **Besieged in Kut and After**, William Blackwood and Sons, Edinburg and London, 1918, p.75.

⁵²⁷ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.219; General Townshend'in Kut Kuşatması sırasında köpeği Fox ile birlikte geceleri Kut-ül Amare'nin içinde dolaşma alışkanlığı olmuştur. Bkz. Ronald Millar, **a.g.e.**, p.103.

⁵²⁸ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.284.

Mart ayının başında Kut-ül Amare'yi ele geçirmek için Türklerin yaptığı topçu saldırıları ve uçakla bombalama artmıştır. 1 Mart öğleden sonra Türkler Kut'u 21 topla ağır biçimde bombalamışlar, aynı anda 3 tane Alman uçağı Kut üzerinde uçarak 40 bomba bırakmış, İngilizler 9 ölü ve 28 yaralı olmak üzere kayıp vermişlerdir.⁵²⁹ Türklerin Kut-ül Amare'deki İngiliz savunma hatlarını bombalamaları arttıkça İngilizler de Kut'taki siperleri daha derin kazmaktadırlar.⁵³⁰ Atılan toplardan ve bombalardan zaman zaman Arapların oturduğu evler de nasibini almaktadır. Bir defasında Türklerin açtığı topçu ateşinde atılan bombaların birkaçı yalnızlıkla Arap evlerinin üstüne düşmüş ve 25 kişinin ölümüne sebep olmuştur.⁵³¹

Bu arada General Alymer kötü hava koşulları yüzünden ilerlemesini biraz geciktirmiş, daha sonra hazırlıklarını tamamlayarak 6 Mart 1916 günü İngiliz Yardım Kuvveti'ne Dicle Nehri'nin güneyinden Essin mevziine saldırıya geçilmesi emrini vermiştir.⁵³² Kut'ta kuşatma altında bulunan General Townshend kuvvetlerine yardım etmek için İngiliz-Hint birleşik ordusu 8 Mart 1916 tarihinde Essin'de bulunan Türklere ait 13. Kolordu'ya üç taraftan yaptıkları saldırılarından bir sonuç alamamışlar⁵³³ ve Sabis Meydan Savaşı olarak bilinen savaşta Vadi-i Kelal mevkiine geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵³⁴ İngiliz askerleri atılan topların seslerini Kut'taki kaleden duymuşlardır.⁵³⁵ Savaşta Türklerin kaybı ağır olmuş, Türkler ancak buldukları pozisyonu kuvvetlendirebilmişler,⁵³⁶ İngilizler Türklere nazaran daha az asker kaybetmişlerdir.⁵³⁷ Bu esnada yerli Arap aşiretlerinin atlıları boş durmamışlar, ölü askerleri savaş meydanında soymaya kalkmışlardır.⁵³⁸ 9 Mart sabahı İngilizler Felahiye mevzilerine şafakla birlikte sadece topçu ateşi açmakla yetinmişler, taarruza kalkmamışlardır.⁵³⁹ Bunun sebebi ise İngilizlerin resmi

⁵²⁹ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.286.

⁵³⁰ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.233.

⁵³¹ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.201.

⁵³² Kemal Arı, **a.g.e.**, s.205.

⁵³³ **The Guardian**, 1.4.1916; Alex Hook, **a.g.e.**, s.101; İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.165.

⁵³⁴ **The Guardian**, 6.4.1916.

⁵³⁵ H.C.Bishop, **a.g.e.**, p.27; Paul K.Davis, **a.g.e.**, p.161.

⁵³⁶ **The Guardian**, 10.3.1916.

⁵³⁷ **The Guardian**, 10.3.1916.

⁵³⁸ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.221.

⁵³⁹ Field Marshal Lord Carver, **a.g.e.**, p.150.

raporlarına göre savaş alanında kalan yaralıları toplamak için vakit ve fırsat kollamaktır.⁵⁴⁰

Halil Paşa kazanılan galibiyet üzerine General Townshend'a bir mektup göndererek İngiliz generalin görevini cesurca yerine getirdiğini, fakat İngilizlerin kurtulmak için artık bir araçları yani kuşatmayı yarma olasılığı kalmadığını söyleyerek General Townshend'ın teslim olmak ya da savunmasına devam etmede serbest olduğunu ve Türklerin en yüksek takdirlerini kabul etmesini belirtmiştir.⁵⁴¹ General Townshend da teklifi reddettikten sonra 10 Mart günü askerlerine bir duyuru daha yayınlarak zor şartlara rağmen askerlerin güvenini arttırmaya çalışmıştır.⁵⁴² General Townshend'ın Türklerin teslim teklifini reddetmesi İngiliz kitaları içindeki Hintli askerler arasında birtakım firarların yaşanmasına ve kendini yaralama olaylarına da sebep olmuştur.⁵⁴³

Bu arada, Türk birliklerinin Kut-ül Amare yakınındaki Felahiye Muharebesi'nde İngilizlere karşı gösterdikleri başarı üzerine Mehmed Reşad imzasıyla İstanbul'da bir Padişah iradesi yayınlanarak Irak Grubu Komutanı Halil Paşa'ya birinci dereceden bir Osmanlı Nişanı verilmesi uygun bulunmuştur.⁵⁴⁴ Ayrıca, Felahiye Savaşı'nda gösterilen başarı için Irak Kumandanı Halil imzasıyla 10.3.1916 tarihinde Irak Kumandanlığı'na bağlı bulunan 52. Fırka'ya (Tümen'e)⁵⁴⁵, 51. Fırka'ya, 45. Fırka'ya, Cephane Taburu'na, Erzak Kolları'na Tamim (Genelge) gönderilerek Padişahın emriyle 43. Alay Sancağı'na altın ve gümüş savaş madalyası verileceği duyurulmakta, aynı başarının ve fedakarlığın diğer alaylardan da beklendiği vurgulanmaktadır.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.143.

⁵⁴¹ Halil Paşa (Kut), Derleyen:Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.119; Kemal Arı, **a.g.e.**, s.207; A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.194; Paul K.Davis, **a.g.e.**, p.163; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.246; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.294; Russell Braddon, **a.g.e.**, p.207.

⁵⁴² Edmud Candler, **a.g.e.**, p.225.

⁵⁴³ İsmet Üzen, "İki Kuşatma,İki Komutan:Plevne (1877) ve Kut-ül Amare (1915-1916), Gazi Osman Paşa ve Tümgeneral C.V.F.Townshend", **Tarih Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sayı:35, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, s.13.

⁵⁴⁴ **Osmanlı Belgeleri'nde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Yayın No:88, Ankara, 2007, s.263.

⁵⁴⁵ 52.Tümen cepheye destek için Kafkas Cephesi'nden nakledilmiştir. Bkz. **The Times**, 15.5.1916.

⁵⁴⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2251, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3612, Dosya No:42, Fihrist No:42-3, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.119.**

Irak Kumandanı Halil Bey tarafından 10.3.1916'da cephede gösterilen başarı üzerine On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na da üstün gayretleri için teşekkür edilmektedir. On Üçüncü Kolordu'nun Kut Kuşatması'nı sonunda başarı ile gerçekleştireceği ifade edilmekte olup, Ordu Komutanı Goltz Paşa'nın da bütün grubu tebrik ettiği belirtilmektedir.⁵⁴⁷

Öte yandan, Irak'taki İngiliz Yardım Kuvveti Kumandanı General Alymer İngiltere Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta General Townshend'in karargahına yetişmeye ümidi olmadığını yazmıştır. Kut-ül Amare'nin üzerinde uçuş yapan uçaklar oradaki İngiliz askerinin fevkalade zahmet çektiğini rapor etmişlerdir. General Townshend birkaç hafta içinde kuşatmayı yarmak üzere girişimde bulunacağını yahut teslim olmaya mecbur kalacağını ifade etmiş ve General Alymer'dan ne şekilde hareket etmek gerektiğini sormuştur. General Alymer General Townshend'in kuşatmayı yarma teşebbüsünde bulunmasının bir işe yaramayacağı kararını vermiştir.

Irak'taki İngiliz Askeri Harekat Kumandanı'nın haberine göre ise, Dicle Nehri'nin sağ sahilinde hareket icra eden General Alymer'ın geri çekilmeye mecbur olduğu bildirilmiştir.⁵⁴⁸ İngiliz Ordusu'nda subaylar ordunun sevk ve yönetimini kendi aralarında eleştirmeye başlamışlardır.⁵⁴⁹ İngilizlerin 8 Mart'taki mağlubiyetinden sonra 11 Mart günü General Alymer'ın yerine İngiliz Dicle Kolordusu Komutanlığı'na 12. Tümen Komutanı General Gorringe atanmıştır.⁵⁵⁰ General Gorringe ilk iş olarak 12 Mart sabahleyin Zemzir tepelerini almak için 35. Türk Fırka Karakolları'na saldırmıştır. Saldırı sonuçsuz kalmış, Türkler karşı

⁵⁴⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Belge No:2250, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3612, Dosya No:42, Fihrist No:42-1, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.115-116.

⁵⁴⁸ **Tanin**, 14.3.1916.

⁵⁴⁹ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, s.135.

⁵⁵⁰ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.146.; General Alymer görevinden ayrılmadan önce 12 Mart 1916 günü General Townshend'a uçaktan atmak suretiyle gönderdiği mektubunda kendisini kurtaramadığı için çok üzgün olduğunu, fakat yerine gelen kişinin General Townshend'ı kurtarmak için her şeyi yapacağından emin olduğunu, başından beri General Townshend'ın Kut savunmasını takdirle takip ettiğini ve kendisine iyi şanslar dilediğini belirtmiştir. Bkz. A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.192; Paul K.Davis, **a.g.e.**, p.162; Ronald Millar, **a.g.e.**, p.207; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.298; Russell Braddon, **a.g.e.**, p.212.

koymuşlar, bu saldırıda Türkler 7 subay ve 71 er olmak üzere toplam 78 yaralı vermişlerdir.⁵⁵¹

Daha sonra, İngiliz yardım kuvvetleri 15-16 Mart 1916 günü akşamı Dicle'nin sağ yakasındaki Felahiye'deki Türk noktasına sürpriz bir saldırı gerçekleştirmişler, küçük bir Türk noktasını ele geçirmişlerdir.⁵⁵² İngilizlerin bu saldırıda kayıpları 4 kişi olmuştur.⁵⁵³ 17 Mart 1916'da 6. Ordu Komutanı Mareşal Von Der Goltz Paşa Irak'taki Türk Cephesi'ni ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur.⁵⁵⁴

4-4-İNGİLİZLERİN KUT-ÜL AMARE'DEKİ SON DURUMU

Gelen raporlara göre General Townshend'in mühimmatı azalmaktadır. İngiliz askerlerinin sağlık durumları iyi değildir.⁵⁵⁵ General Townshend'in erzakının azalması gittikçe daha kötü bir duruma doğru gittiğini göstermektedir.⁵⁵⁶

Askerlerin durumu hakkında gelen telgraf haberleri kuşatma altındaki İngilizler hakkındaki endişeleri arttırmaktadır. Bir taraftan İngiltere Avam Kamarası'nda milletvekilleri eksik kuvvetlerle Irak Seferi'ne kalkışılmasından dolayı İngiliz Hükümeti'ni suçlarken diğer taraftan Times ve Daily Mail gibi gazeteler de İngiliz Hindistan Ordusu'nun gidiş hattını eleştirmektedir. Alman gazeteleri'nde de bu saldırı ve eleştirilere dair ayrıntılara rastlanmaktadır. Şöyle ki, Irak'taki duruma ilişkin Avam Kamarası'nda verilen bir soruya Hindistan Bakanı Chamberlain tarafından verilen bir cevapta, Irak'taki hareketin önceleri küçük ölçekli olduğundan Hindistan'dan gelen askerlerin yettiği, fakat hareketin sınırları büyüyünce mevcut kuvvetlerin yeterli olmamağa başladığının görüldüğü belirtilmiştir. Chamberlain cephedeki seyyar hastanelerin durumunun kötü bir halde olduğunu itiraf etmiş, Basra'da sağlık teşkilatının yeterli olduğunu, halbuki Dicle'nin daha yukarılarına çıkıldığı zaman yeterli miktarda vasıta olmadığı için seyyar hastaneleri de beraber

⁵⁵¹ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.158-159.

⁵⁵² **The Observer**, 26.3.1916.

⁵⁵³ **The Guardian**, 27.3.1916.

⁵⁵⁴ Goltz Paşa cephedeki incelemelerinden sonra 23 Mart'ta Alman Genel Karargahı'na yazdığı yazıda Türk askerinin bölgedeki gayri müsait durumlara tahammül ettiğini, bu durumun Türk askerinin tavır ve davranışına en ufak bir tesir bile yapmadığını belirtmiştir. Bkz. Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, s.136.

⁵⁵⁵ **Tanin**, 17.3.1916.

⁵⁵⁶ **Tanin**, 27.3.1916.

götürmenin mümkün olmadığını, hastane malzemelerinin bir kısmının denizde ve yolda Dicle Nehri üzerinde kaybolduğunu söylemiştir. Belirtilen sağlık sorunları üzerinde araştırmada bulunmak için bir general ile bir doktorun bölgeye gönderildiğini, araştırma henüz sonuçlanmadığı için bu konuda bir şey söyleyemeyeceğini aktarmıştır. Chamberlain konuşmasının sonunda askeri malzemelerden dolayı endişeye düşmeye gerek olmadığını belirtmiş, Irak'taki İngiliz Ordusu'nun durumunu düzeltmek için gerekli malzemenin sağlanacağını söyleyerek İngiliz Milletvekilleri'nin korkularını azaltmaya çalışmıştır. Açıklamalardan tatmin olmayan bir milletvekili İngiliz Ordusu'nun mevcut kuvvetlerle Türklere saldırmasından ve kötü bir duruma düşmesinden Irak İngiliz Ordusu Komutanı'nın sorumlu tutulması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁷

Bir taraftan Avam Kamarası'nda Irak Seferi hakkında tartışmalar sürmekteyken İsviçre Ajansları Kut-ül Amare'de mahsur kalan İngiliz Ordusu'nun durumunun kötüleştiğini bildirmektedir. İsviçre Haber Ajansı General Townshend'in Dicle yolu sayesinde bir dereceye kadar mühimmat ve erzak alabildiği halde General Townshend'ı kurtarmaya gelen General Alymer Ordusu'nun Türkler tarafından yenilmesinden sonra General Townshend'in Dicle yoluyla yardım elde edememesinin ortaya çıktığından bahsetmektedir. Bu duruma bir de ilaç ve sağlık malzemesinin azlığı eklenmiştir. Times Gazetesi'nin yayınladığı makalelerde Irak'taki İngiliz savaş idaresinden şikayet etmekte olduğu telgraf haberleri olarak verilmiştir.⁵⁵⁸

Times Gazetesi'nin Irak'taki İngiliz Ordusu'nun durumu hakkında yayınladığı makalelerden sonra gazeteye cephedeki askerlerin durumuna ilişkin birçok mektup gelmiştir. Gelen mektuplarda askerinin aldığı yardımın ve giydiği giysilerin yetersiz olup, yüzlerce yaralıya ancak üç doktorun düştüğünden bahsedilmekte, sargı malzemesinin yeterli olmadığı, ameliyatların anestezi kullanılmadan yapıldığı, 500 yaralıya bir tek hastabakıcının düştüğü, hamalların personel azlığından dolayı hastabakıcılara yardım ettikleri anlatılmaktadır.⁵⁵⁹ Konuyla ilgili olarak verilen bir örnekte ayağından yaralanan bir İngiliz subayının 18 gün bakılmadığı ve sargısının

⁵⁵⁷ **Tanin**, 4.4.1916.

⁵⁵⁸ **Tanin**, 4.4.1916.

⁵⁵⁹ **İkdam**, 22.3.1916.

değiştirilmediğinden bahsedilmiştir. Okuyucular İngiliz Hükümeti'nin çocuklarını Irak'a gönderip onlarla ilgilenilmemesinden İngiliz Hükümeti'nin ve Savaş Bakanlığı'nın sorumlu olduğunu, kabahatin Hindistan Hükümeti'ne atılmasıyla hatanın giderilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁵⁶⁰

Berlin'den gelen haberlere göre, Dicle ile Fırat arasındaki harekatta İngiliz askerlerinden şikayetler alınmaktadır. Askerler suyun azlığından dolayı pis su birikintilerinden su içtiği için birçoğu dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmıştır.⁵⁶¹ Hindistan Harbiye Nezareti'nin (Genelkurmay Başkanlığı) sorumluluğu İngiltere Harbiye Nezareti'yle aynı olduğundan İngilizlerin çektikleri sıkıntılarda iki Nezaretin (Bakanlık) de ortak sorumluluğu bulunmaktadır. İngiliz askerleri yaralandıklarında ancak iki üç gün sonra tedavileri yapılmaktadır. Dicle Nehri'nden aşağı inen vapurlar yaralılarla dolmuş vaziyettedir. Bombay'a gelen yaralıların durumu feci haldedir. Yağan ağır yağmurlar da yaralıların yaralarını kötüleştirmektedir. İngiliz Yardım Kuvveti'ne gerekli levazım sevk edilememiştir. Bilhassa ağır mermilerin azlığından şikayet edilmiştir. General Townshend'ı kurtarmak üzere gerçekleştirilen teşebbüslerin boşa çıkması İngiliz gazetelerinde ve kamuoyunda endişenin başladığı, telgraf haberleri olarak yazılmaktadır.⁵⁶²

Morning Post gazetesi Hindistan Ordusu'nu yöneten General Nixon'un tavsiyeleriyle General Townshend'ın Bağdat üzerine gönderilmesinden dolayı İngiliz Hükümeti'ni suçlamıştır.⁵⁶³ Gazete İngilizlerin Kut-ül Amare'de fevkalade mahrumiyetler içinde bulduklarını yazarak boşuna yardım beklediklerini ifade etmiştir.⁵⁶⁴ Örneğin, İngiltere Hükümeti Mezopotamya'da demiryolu yapımı için gereken malzemeyi göndermiş ise de malzemeler vapurlara uygun yerleştirilemediğinden bunlardan fayda sağlanamamıştır. Morning Post gazetesi daha sonra İngiliz savaş raporlarını konu ettikten sonra gazetenin sorduğu askerlerin içinde bulunduğu durumları ile ilgili sorulara hükümet cevap verememiştir. Hollanda basınından Nöyyie Rottördamsche Kövis gazetesinin İstanbul özel muhabiri Kut-ül Amare'de bulunan İngiliz askerlerinden çoğunun Avrupa kökenli olduğunu,

⁵⁶⁰ **Tanin**, 22.3.1916; **İkdam**, 30.3.1916.

⁵⁶¹ F.J.Moberly, **The Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, V:1, The Imperial War Museum, London, 1923, p.232.

⁵⁶² **Tanin**, 21.4.1916.

⁵⁶³ **Poverty Bay Herald**, 7.4.1916.

⁵⁶⁴ **Tanin**, 5.4.1916.

askerlerin İngilizlerin asıl kuvvetlerinden oluşturulduklarını, General Townshend'a yardım gelmesinin zor olduğunu, bölgede sıcaklıklar başlayacağından Türklerin durumunun daha uygun görüldüğünü aktarmıştır.⁵⁶⁵

Londra'da çıkan Tarvatt adlı başka bir gazete 23 Mart tarihli nüshasında General Alymer'in Kut-ül Amare'ye yetişmesinin zor olduğunu, bu nedenle General Townshend'ın başka bir yardıma başvurmasının gerekli olduğunu açıklamıştır.⁵⁶⁶

Daily News gazetesi yazarlarından Louvret Fraizer Irak konulu yayınladığı makalesinde Kut-ül Amare'nin hal ve durumundan bahsederek General Townshend'ın içinde bulunduğu durumun eksik malzeme ile Bağdat seferine kalkışılmasından kaynaklandığını, Kut-ül Amare'nin ne zamana kadar direneceğini bilemediklerini, fakat kuşatmayı kaldırmak için gerekli askeri hareketin bir an evvel yapılması lüzumlu olduğunu yoksa geç kalınacağını belirtmektedir.⁵⁶⁷ Havaaların yağışlı olmasının General Gorringe'in ilerlemesini engellediğini yazmaktadır. Şans Kut-ül Amare'de İngilizlerin aleyhine işlemektedir. Olayların İngilizlerin lehine sonuçlanmasını ümit etmekten başka çare yoktur. İngilizlerin Irak Seferi'ne dair yayınladıkları harp raporları incelenecek olursa, Kut-ül Amare'de mahsur kalan General Townshend Ordusu'nu kurtarmak için Dicle Nehri'nin her iki sahilinde General Gorringe'in Ordusu'nun bütün kuvvetiyle ilerlemeğe çalıştığı, fakat ilerleyemediği anlaşılmaktadır. General Gorringe'in Ordusu'yla Türkler arasındaki çarpışmalara General Townshend'ın katılmamasından General Townshend'ın askerlerinin çok kötü bir halde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁸ Öyle ki askerler Mart ayının sonuna doğru otların büyümesiyle topladıkları otları var olan malzemelerle karıştırıp yemek yapmaya başlamışlardır.⁵⁶⁹ Askerler yeterli olarak beslenemedikleri için 104. Nişancı Alayı'nın 1.4.1916 tarihli harp raporunda İngiliz askerlerin günde 1 saatten fazla çalışamayacakları yazılmıştır.⁵⁷⁰

General Alymer'in aylardan beri harcadığı gayretin boşa çıkması General Townshend'ın artık sona yaklaştığının belirtileri arasındadır. Kut-ül Amare'nin

⁵⁶⁵ **Tanin**, 5.4.1916.

⁵⁶⁶ **Tanin**, 5.4.1916.

⁵⁶⁷ **Tanin**, 5.4.1916.

⁵⁶⁸ **Tanin**, 21.4.1916.

⁵⁶⁹ H.C.Bishop, **a.g.e.**, p.29.

⁵⁷⁰ İsmet Üzen, "**Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)**", s.96.

teslimi gün geçtikçe yaklaşmaktadır.⁵⁷¹ Kut-ül Amare'de mahsur kalan General Townshend'ı kurtarmak için gelen yeni kuvvetler de taarruzlarında başarılı olamamışlar, geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. General Townshend'ın durumunun ciddiliğini bizzat İngiliz gazeteleri de itiraf etmektedir.⁵⁷² General Townshend kuvvetlerinin savunduğu Kut-ül Amare yakında kendi kararını verme durumundadır. İngiliz Yardım Kuvvetleri'nden de bir sonuç çıkmadığından yeni bir karşı koyma gelene kadar General Townshend'ın dayanabilmesi ihtimali pek az kalmıştır. Bu Felahiye Savaşı'ndan sonra Irak Muharebeleri'nin Türkler açısından iyi bir döneme girmiş olduğunu göstermektedir.⁵⁷³ Gerçekten, son üç hafta içinde İngiliz Yardım Kuvveti'nin verdiği kayıp 10000 kişidir. İngilizler Kut'a hala 32 km den fazla yaklaşamamışlardır.⁵⁷⁴ Burada İngilizlerin yaralı ve ölü olmak üzere verdikleri ağır kayıplar Türklerin başarısının derecesinin önemini gösterir bir özelliktir.⁵⁷⁵

Cephede General Townshend 21-23 Mart arasında Türk topçusunun aralıklarla ateş açtığını, kendilerinin karşılık verdiğini, kayıplarının hafif olduğunu rapor vermiştir.⁵⁷⁶ Alman resmi raporuna göre ise Türkler Basra'da silahlı bir treni ele geçirmişlerdir.⁵⁷⁷ Savaş alanında genel durumun değişmediği bildirilmektedir.⁵⁷⁸ 1916 yılı Mart ayının sonunda yeni kuvvetlerle takviye edilen İngiliz Dicle Kolordusu üç piyade tümeni ile üç piyade ve bir süvari tugayından oluşmaktadır. General Gorringe 31 Mart'ta General Townshend'a gönderdiği telgrafta kendilerini kurtarmak için yapılan hazırlıkların çok ilerlediğini bildirmiştir.⁵⁷⁹ Irak Türk Genel Karargahı'ndan 1 Nisan 1916'da yapılan tebliğde ise Irak Cephesi'nde sessizliğin hüküm sürdüğü duyurulmuştur.⁵⁸⁰

23 Mart ile 4 Nisan arasında yağan aşırı yağmurlardan dolayı İngiliz hatları ile Türk hatları arasında göl oluştuğu için bu günler sakin geçmiştir.⁵⁸¹ Bu günlerde

⁵⁷¹ **İkdam**, 29.4.1916.

⁵⁷² **Tanin**, 23.3.1916.

⁵⁷³ **Tanin**, 19.3.1916.

⁵⁷⁴ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.246.

⁵⁷⁵ **İkdam**, 15.4.1916.

⁵⁷⁶ **The Observer**, 26.3.1916.

⁵⁷⁷ **Poverty Bay Herald**, 28.3.1916.

⁵⁷⁸ **The New York Times**, 26.3.1916.

⁵⁷⁹ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.226.

⁵⁸⁰ **İkdam**, 15.4.1916.

⁵⁸¹ Şükrü Kanatlı, **a.g.e.**, s.23.

İngilizler sel suyunun Kut'a ulaşmasını engellemek için iç içe büyük iki set yapmışlardır.⁵⁸² Aynı zamanlarda, İngiliz Kurtarma kuvveti ve Türk birlikleri de selin olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kalmıştır.⁵⁸³

5 Nisan 1916'da İngiliz-Hint birleşik kuvvetlerinden oluşan 13.Tümen Türklerin Irak'taki Kut-ül Amare kuşatmasını yarmak ve Kut'taki İngiliz birliklerine yardım amacıyla Sannaniye tarafındaki Türk siperlerine doğru saldırıya geçmiştir.⁵⁸⁴ İngilizler İkinci Hana Savaşı olarak bilinen saldırıda en az 15000 top mermisi kullanmışlardır.⁵⁸⁵ Meydana gelen fırtına kurtarma kuvvetlerinin işini zorlaştırmaktadır.⁵⁸⁶

Bu saldırı sırasında 7. İngiliz Tümeni⁵⁸⁷ 13. İngiliz Tümeni'nin önüne alınır. 6 ve 7 Nisan'da 7. İngiliz Tümeni'nin 51. Türk Tümeni'ne yaptığı saldırılar Türklerin hemen karşılık vermesi sonucu yeterli olmamış ve istenilen başarıyla sonuçlanmamıştır.⁵⁸⁸

8 Nisan akşamı 13. Tümen tekrar 7. Tümenin yerini alır.⁵⁸⁹ Ertesi gün 13. Tümen saldırıyı başlatır. General Gorringe komutasında 3. Tümen'in Türkler tarafından Felahiye'nin arkasına düşen Sannaniye mevkiisi civarında ilerlemeleri engellenir.⁵⁹⁰ İngiliz-Hint birlikleri daha ileriye gidemezler.⁵⁹¹ İkinci Felahiye Savaşı olarak bilinen Felahiye civarındaki savaş 6 saat sürmüştür. İngilizler yoğun kayıplardan sonra Türk siperlerine girmişler,⁵⁹² karşılıklı olarak süngü savaşı yapmışlardır. Savaşta Türkler İngilizleri 3000 ölü vererek durdurabilmişlerdir.⁵⁹³ İngilizler ise yaklaşık 5000 ölü ve yaralıyı Türk siperleri önünde bırakarak geri

⁵⁸² H.C.Bishop, **a.g.e.**, p.30.

⁵⁸³ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.307.

⁵⁸⁴ **The Observer**, 30.4.1916; Alex Hook, **a.g.e.**, s.103; Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.287; R.Evans, **a.g.e.**, p.67.

⁵⁸⁵ Şükrü Kanatlı, **a.g.e.**, s.23.

⁵⁸⁶ **The New York Times**, 8.4.1916.

⁵⁸⁷ 3.ve 7.Hint Tümenleri General Townshend'a yardım için Fransa Cephesi'nden getirilmişlerdir. Bkz. Ronald Millar, **a.g.e.**, p.136.

⁵⁸⁸ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.287; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.255.

⁵⁸⁹ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.287.

⁵⁹⁰ **The Times**, 24.4.1916; Ayrıca İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.165.

⁵⁹¹ Alex Hook, **a.g.e.**, s.104.

⁵⁹² Bir savaş taktiği olarak Türkler düşmanı siperlerinde karşılarken İngilizler siperlerinden çıkıp düşmana saldırmayı tercih etmişlerdir. Bkz. A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.260.

⁵⁹³ **The Guardian**, 14.4.1916.

çekilmişlerdir.⁵⁹⁴ Aşırı sıcak İngiliz Kurtarma Kuvvetleri'ni olumsuz etkilemektedir.⁵⁹⁵ İngilizlerin Mezopotamya gibi zor bir cephede daha önce pek az savaştıkları ifade edilmektedir.⁵⁹⁶

Noyyi Freyye Press gazetesi İngilizlerin Irak Harekatı Komutanı General Alymer'in geri çağırılmış olduğundan bahsederek General Alymer'in geri çağırılmasının İngilizlerin kötü durumunu açık bir şekilde anlattığını yazmıştır.⁵⁹⁷ Morning Post gazetesi de Irak Seferi'ni eleştirilerine devam edip, İngilizlerin hareket heyetinin yanlış bir şekilde kurulmuş olduğu üzerinde durarak Osmanlı askeri kıtalarının teçhizatının üstünlüğünü itiraf etmektedir.⁵⁹⁸ Irak Cephesi ile ilgili olarak Daily Telegraph gazetesi son zamanlarda İngilizlerin Irak'ta ulaşım ve sağlık imkanlarının yetersizliğiyle ilgili haberlerin ortaya çıktığını söylemiştir.⁵⁹⁹ Journal de Jeune gazetesinin Londra muhabiri General Townshend'in uğrayacağı sonucun Londra'da kaygıyla takip edildiğini, General Townshend'in durumunun vaktiyle General Gordon'un Hartum'da uğradığı duruma benzediğini belirtmiştir. Sekolo gazetesinin Londra muhabiri ise Irak'ta İngiliz askerinin İngilizleri memnun edecek bir vaziyette bulunmadığı üzerinde durarak, General Townshend'in kuşatmaya girdiği ilk üç ay müddetince düzenli olarak raporlar alındığı halde son haftalarda herhangi bir rapor ve haber yayınlanmamasının dikkati çeker bir nokta olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁰

Aynı günler zarfında General Townshend Halil Paşa'nın teslim olmasıyla ilgili olarak kendisine yazdığı mektuba verdiği cevapta, "Gösterdiğiniz kibarlığa teşekkür ederim, Türkler savaşta iyi bir asker ve centilmendirler fakat henüz ben teslimiyeti planlamıyorum" diyerek karşılık vermiştir.⁶⁰¹ General Townshend bir yandan da tümenindeki askerlere bir bildiri yayınlarak tarihin yaptıkları savunmayı hatırlayacağını, 38 günlük stokları olduğunu, ayrıca yemek için 3000 tane canlı

⁵⁹⁴ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.170.

⁵⁹⁵ **The New York Times**, 14.4.1916.

⁵⁹⁶ **The Observer**, 6.2.1916.

⁵⁹⁷ **İkdam**, 15.4.1916.

⁵⁹⁸ **Tanin**, 15.4.1916.

⁵⁹⁹ **İkdam**, 15.4.1916.

⁶⁰⁰ **Tanin**, 17.4.1916.

⁶⁰¹ Halil Paşa (Kut), Derleyen: Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.120; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.246.

hayvanları olduğunu, askerlerin cephanelerini altın gibi kullanmaları gerektiğini bildirmiştir.⁶⁰²

İngilizler ve Türkler arasındaki muharebelerde oldukça dikkat çekici ve örnek teşkil edebilecek hayat sahneleri de yaşanmaktadır. İngilizlerin Kut-ül Amare'deki birliklerine yardım etmek için giriştikleri üçüncü saldırılarında meydana gelen ve daha sonra Türk Ordusu arasında yayılan bir olay son derece trajik ve ibret verici olması bakımından dikkate değerdir.

5 Nisan'da başlayan İngiliz saldırısının çok fena bir anında Türk tarafında Piyade Bölük Kumandanı olan genç bir subay boğazından ağır şekilde yaralanır. Yanında bulunan bir er yardımına koşar ve subayın işaretleriyle gömleğini açarak içinden bir zarf çıkarır. Subay yine bir işaretle erden aldığı kalemi boğazından akan kanla ıslatarak zarfın üstüne kelime-i şehadetten sonra bölük intikamımı alsın diye yazar ve kısa bir süre sonra ölür. Bu yazıyı alan er yüksek sesle subayın öldüğünü bölüğe bildirir. Emri alan bölük askerleri siperlerin içine girmiş olan İngilizleri olağanüstü bir kahramanlıkla siperlerden dışarı atar ve muhaberenin kazanılması sağlanır.

Grup Kumandanlığı olayı bir emirle orduya bildirir ve zarfı Başkumandanlığa gönderir. Başkumandanlık da bu zarfın ve kumandanlığın emrinin suretini bütün askeri okullara bir kahramanlık levhası olarak dağıtmıştır.⁶⁰³ Türk askeri diğer cephelerde olduğu gibi Irak Cephesi'nde de kahramanlığını, cesaretini ve savaşın ustası olduğunu göstermektedir. Eğer iyi idare edildiği taktirde Türklerin iyi bir asker olacağını İngilizler de bizzat cephede söylemişlerdir.⁶⁰⁴

Irak Cephesi'nde İngilizler 9 Nisan 1916'da 13. Tümenle kuşatmayı kaldırmak için yeniden Türklere saldırmışlardır. Üçüncü Felahiye Savaşı olarak adlandırılan bu savaşta İngilizlerin hazırlıksız yaptıkları saldırılar Türklerin güçlü direnişi karşısında amacına ulaşamamıştır.⁶⁰⁵ General Townshend bu durumu 10 Nisan günü bir duyuru ile askerlerine duyurur.⁶⁰⁶ Ve askerlere biraz daha dayanmalarını tavsiye eder.⁶⁰⁷

⁶⁰² **The Guardian**, 8.9.1919.

⁶⁰³ Yüzbaşı Selahattin'in Romani, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 9 Aralık 1972.

⁶⁰⁴ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.159.

⁶⁰⁵ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.212; İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.165.

⁶⁰⁶ E.O.Mousley, **The Secrets of a Kuttite**, William Clowes and Sons Ltd., London, 1921, p.132-133.

⁶⁰⁷ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.321.

Irak'taki İngiliz yardım kuvveti ise 12 Nisan'da ilerlemelerine devam eder.⁶⁰⁸ İngilizler 12 Nisan'da hafif bir saldırı yapıp gece geri çekilmişlerdir. General Gorringe'in General Alymer yerine komutaya getirilmesi Türklerin son muharebelerinin bir başarısı olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰⁹ Bu arada, General Gorringe komutayı devraldıktan sonra İngilizler 14 Nisan'da Türklere ön saldırılarını yapmışlardır. Artık General Townshend'in bir an önce kurtarılması gerekmektedir. İngiliz Yardım Kuvveti bir defa daha nehrin güney tarafından saldırmaya karar verir. Nehrin güney tarafında Ali İhsan Paşa'nın yönettiği 2. ve 35. Tümenlerden oluşan 13.Kolordu bulunmaktadır.⁶¹⁰

Bu esnada, General Townshend 16 Nisan'da İngiliz Ordu Komutanı'na bir özel telgraf göndererek İngiliz Hükümeti'ne işe yarar askerlerden 500-600 kişiyi Sumana gemisiyle kuşatmayı yarıp İngiliz Yardım Kuvveti'ne katılmayı önermiştir.⁶¹¹ Yapılan plana göre bundan sonra kasabada kalacak olan 8000 kişi bir tugay komutanının emrinde Türklerle görüşecektir. İngiliz Ordu Komutanlığı prensipte bu planı kabul etmeye hazır olduğunu, fakat kasabadaki İngiliz kuvvetlerine General Townshend'in kumanda etmesinin daha uygun olacağını, bu planın en son düşünülecek bir çare olduğu cevabını vermiştir.⁶¹²

4-5-TÜRKLER İLE İNGİLİZLER ARASINDAKİ BEYTIİSA SAVAŞLARI

Irak'ta bulunan İngiliz kuvvetleri General Lake komutasında 3. ve 13. Tümenleri kullanarak Kut-ül Amare'deki Türk kuşatmasını yarmak için 17 Nisan 1916'da birtakım girişimlerde daha bulunmuştur. İngiliz Yardım Kuvveti operasyonda ağır toplar kullanmıştır.⁶¹³ Saldırının ağırlık merkezi 35. Türk Tümeninin karşısındadır. Birinci Beytiisa Muharebesi denilen bu savaş gece saat 4'e kadar devam etmiş olup İngilizler Essin mevki civarında yenilerek geri

⁶⁰⁸ **The Observer**, 30.4.1916.

⁶⁰⁹ **İkdam**, 15.4.1916.

⁶¹⁰ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.287.

⁶¹¹ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.233.

⁶¹² İsmet Üzen, "**İki Kuşatma, İki Komutan: Plevne (1877) ve Kut-ül Amare (1915-1916), Gazi Osman Paşa ve Tümgeneral C.V.F.Townshend**", s.10.

⁶¹³ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.331.

çekilmişlerdir.⁶¹⁴ İngiliz Savaş Bakanlığı Türklerin 200-300 ölü ve 180 esir verdiklerini, 2 top ve 5 makineli tüfeklerini savaş alanında bıraktıklarını açıklamıştır.⁶¹⁵ Buna karşılık İngilizlerin kayıpları ise 4000 yaralı ve ölü olup 14 makineli tüfeği de savaş alanında bırakmışlardır.⁶¹⁶ İngilizler ertesini gün 18 Nisan'da İkinci Beytiisa Muharebesi diye anılan savaşta da başarılı olamamışlardır. Ve geri püskürtülmüşlerdir. 19 Nisan günü de İngiliz birlikleri Türk kuşatması altındaki General Townshend kuvvetlerini kuşatmadan kurtarmak için yeni bir saldırı düzenlemiş ve Üçüncü Beytiisa Savaşı olarak bilinen saldırıda Türk kuvvetlerinin gece hazırlık yapması sayesinde başarılı olamayarak geri atılmışlardır.⁶¹⁷ Yapılan üç savaşta Türklerin ölü, yaralı ve haber alınamayan olmak üzere toplam kayıpları 3541 kişi olmuştur. Bu arada Irak Cephesi'nde 6.Ordu Komutanı Goltz Paşa tifüsten⁶¹⁸ ölmüş⁶¹⁹ ve naaşı İstanbul'a gönderilerek toprağa verilmiştir.⁶²⁰

Savaş bölgesinde ise aşırı yağış sonucu sel yayılmakta, nehirdeki su seviyesi yükselmektedir.⁶²¹ Kuşatmanın 138. gününe gelinmesine rağmen İngiliz Yardım Kuvveti Sannaiye önünde tıkanıp kalmıştır.⁶²² General Lake 19 Nisan'da Irak hakkındaki son raporunda evvelki gece Türklerin Dicle'nin güney sahilinde şiddetli hücumlar gerçekleştirdiklerini ve İngiliz savaş hattının bazı yerlerde 550 ile 800 metreye kadar geri alındığını bildirmiştir.⁶²³

Kuşatma sırasında yiyecek General Townshend'in ana problemlerinden biridir. Açlıkla savaşmak Türklerle savaşmak kadar önem taşımaktadır.⁶²⁴ Bu yüzden İngilizler 19 Nisan günü uçaklarla Birinci Dünya Savaşı'nda ilk defa olarak Kut-ül Amare'dekilere aç kalmalarını engellemek için erzak atmaya başlamışlardır.⁶²⁵

⁶¹⁴ Alex Hook, **a.g.e.**, s.104.

⁶¹⁵ **The Times**, 21.4.1916.

⁶¹⁶ **The Times**, 24.4.1916; **İkdam**, 21.4.1916.

⁶¹⁷ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.214-215.

⁶¹⁸ Goltz Paşa Bağdat'taki Türk Hastaneleri'ni ziyaret ederken tifüs hastalığına yakalanmıştı. Bkz. Faruk Yılmaz, **General Falkenheim'in Hatıratı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s.170.

⁶¹⁹ **İkdam**, 19.5.1916.

⁶²⁰ İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.166; Joseph Pomiankowski, Çev:Dr.Kemal Turan, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918) I. Dünya Savaşı**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990, s.171.

⁶²¹ **The Times**, 22.4.1916.

⁶²² **The Observer**, 30.4.1916.

⁶²³ **Tanin**, 21.4.1916.

⁶²⁴ A.J.Barker, **The Neglected War**, Mesopotamia1914-1918, p.268.

⁶²⁵ **The New York Times**, 11.5.1916; Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.325; **İkdam**, 21.4.1916.

İngilizlerin o tarihte bölgede kullandıkları yirmi uçakları bulunmaktadır. Türklerin ise sadece bir uçakları bulunmaktadır. İngilizler Dicle'deki ORA üssünden kaldırdıkları 3 adet 186 tipi 225 beygirlik deniz uçaklarıyla Kut'ta bulunanlara yiyecek, giyecek gibi yardım malzemesi atmışlardır.⁶²⁶ Yiyecekler arasında özellikle un, şeker ve çikolata bulunmaktadır. Bu arada atılan un çuvallarından iki tanesi Kut'un karşısında bulunan 103. Türk Alayı'nın 3. Taburu'nun üstüne düşmüş, askerler bu undan ekmek yapıp yemişlerdir.⁶²⁷ Havadan yiyecek atılması sırasında bir İngiliz uçağı düşürülmüş, bir uçak da hasar görmüştür.⁶²⁸ Kazada gözlemci ölmüş, uçağın pilotu yaralanmıştır.⁶²⁹ İngilizler bu yüzden daha yüksekte uçarak yiyecekleri rastgele atmaya başlamışlardır. Sonunda Türk mevzilerinin isabetli atışları sonucu İngilizler uçakla Kut 'ta bulunanlara malzeme atmayı bırakmışlardır.

Bunun üzerine İngiliz Yardım Kuvveti General Townshend'a gıda malzemesi ulaştırmak için başka bir tedbir düşünerek Felahiye'den Dicle'nin yukarısına doğru içinde gönüllülerden oluşan Culnar⁶³⁰ adlı zırhlı ve oldukça hızlı bir erzak gemisi göndermiş,⁶³¹ gemi Türkler tarafından görülmüş, nehirde bir kabloya çarparak karaya oturmuş, gemi kaptanı öldürülmüş⁶³², ikinci kaptan da yaralanarak⁶³³ gemi ele geçirilmiştir.⁶³⁴ Gemide 5000 kişiyi iki ay idare edebilecek un, pirinç, bisküvi, konserve gibi 270 ton yemek malzemesinin alıkonulması büyük bir boşluğu gidermiştir.⁶³⁵ Ele geçirilen yiyecekler 13. ve 18. Kolordu arasında dağıtılmıştır.⁶³⁶ Culnar gemisinin Türkler tarafından ele geçirilmesiyle İngilizlerin Kut Garnizonu'nun yiyecek stoğunu arttırma umutları bitmiş olmaktadır.⁶³⁷

⁶²⁶ **The Guardian**, 9.9.1916.

⁶²⁷ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.166.

⁶²⁸ **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1916.

⁶²⁹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 10.5.1916, Vol:82, cc:638-40.

⁶³⁰ Culnar gemisi İngilizlerin Mesopotamya Harekatı'nda daha önce de hastane gemisi olarak kullanılmıştır. Bkz. A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.190.

⁶³¹ Gemiye Türkler tarafından Kendi Gelen ismi verilmiştir. Bkz. **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1916; 'Kendi Gelen' gemisi Türkler tarafından yakalandıktan sonra 2000 İngiliz esir ile birlikte Bağdat'a gönderilmiştir. Bkz. **İkdam**, 21.5.1916.

⁶³² Stephen Hemsley Longrigg, **Iraq 1900 to 1950**, Oxford University Press, London, 1956, p.87.

⁶³³ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.288.

⁶³⁴ **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1916; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, s.148.

⁶³⁵ **The Guardian**, 29.4.1916; Russell Braddon, **a.g.e.**, p.247; Naval Intelligence Division, **a.g.e.**, p.280.

⁶³⁶ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.176.

⁶³⁷ **Supplement To The London Gazette**, 12.10.1916.

20 Nisan 1916 tarihinde Türk Komutanlık Karargahı Kut-ül Amare'deki İngilizlerin kritik bir safhaya girdiklerini, Komutan General Townshend'in yemek kıtlığı sorununu azaltmak için şehri tahliye ettirmeye başladığını bildirmiştir.⁶³⁸ Hatta son on gün askerlerin sigaraları da tükenince askerler kullanılmış çay ve portakal yapraklarından sigara yapıp içmeye başlamışlardır.⁶³⁹ Şehirde sigara, süt gibi en çok tüketilen ürünler karaborsa olmuş, birtakım tüccarlar bunlardan küçük bir servet kazanmışlardır.⁶⁴⁰ 21 Nisan 1916'da Berlin'den İngilizlerin Irak'taki vaziyetleri hakkındaki endişelerin artmakta olduğu haberi gelmiştir. Durumun kritik olduğu, eğer yakın zamanda kendilerine yardım kuvveti ulaşmazsa General Townshend'in teslim olmağa mecbur olacağı ifade edilmiştir.⁶⁴¹ Bir ay öncesine kadar Kut-ül Amare'yi kurtabileceklerini söyleyen İngiliz Yardım Kuvveti gelinilen noktada mevkisini koruyabilme endişesine düşmüştür.⁶⁴²

İngilizler Kut-ül Amare'de son günlerini geçirmektedir.⁶⁴³ İngiltere kamuoyu artık kendini Kut-ül Amare'nin düşmesine hazırlamaktadır.⁶⁴⁴ İngiliz basınından New Statesman İngilizlerin durumunun oldukça vahim olduğunu açıklamaktadır.⁶⁴⁵ Aynı gazete diğer bir yazısında İngilizlerin uzun zamandan beri bu hale düşmediklerini belirtmiştir.⁶⁴⁶ Daily Telegraph gazetesi ise Kut-ül Amare'de Türkler tarafından kuşatılmış olan General Townshend'in artık kurtulma ümidinin kalmadığına değinerek, 130 günden beri dış dünyadan ayrılmış durumda bulunan İngilizlere malzeme yardımı yapıldığına dair haber yayınlanamadığını aktarmıştır.⁶⁴⁷ Bu hal oradaki İngilizlerin kötü bir sona doğru gittiklerini göstermektedir.⁶⁴⁸ Londra'dan gelen haberlerde bunun sorumlularını meydana çıkarmak için Avam Kamarası'nda yapılan teşebbüslerin İngiliz Hükümeti'nin kaçamak cevaplar vermesiyle yarım kaldığı görülmektedir. Hindistan Bakanı Chamberlain sürekli

⁶³⁸ **The Times**, 21.4.1916.

⁶³⁹ H.C.W.Bishop, **a.g.e.**, p.31; Edmund Candler, **a.g.e.**, p.222.

⁶⁴⁰ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.223.

⁶⁴¹ **Tanin**, 21.4.1916.

⁶⁴² **İkdam**, 21.4.1916.

⁶⁴³ **İkdam**, 23.4.1916; **Tanin**, 27.4.1916.

⁶⁴⁴ **İkdam**, 30.4.1916; Ünlü İngiliz casusu T.E.Lawrence da hatıralarında Kut için artık yapılacak bir şey kalmadığını belirtmektedir. Bkz. T.E.Lawrence, **Seven Pillars of Wisdom**, Doran and Company, New York, 1935, p.60.

⁶⁴⁵ **Tanin**, 21.4.1916.

⁶⁴⁶ **Tanin**, 28.4.1916.

⁶⁴⁷ **İkdam**, 23.4.1916.

⁶⁴⁸ **İkdam**, 21.4.1916; **İkdam**, 25.4.1916.

sorulan sorulara verdiği cevaplardan birinde Kut-ül Amare Kuşatması'nda General Townshend'in bir hatası olmadığını, General Townshend'in İngiliz Doğu Orduları Komutanı General Nixon'ın emirlerini uyguladığını, bu nedenle Selmanpak Savaşı'ndaki yenilginin ve kuşatmanın sorumluluğunun General Nixon'a ait olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁹ Bir yandan da West Minister Gazette, Daily News ve Nation gazeteleri de İngiliz Malzeme Bakanı Lloyd George'a şiddetli saldırılarda bulunmaktadır.⁶⁵⁰ Morning Post gazetesinin sorduğu sorulara hükümet açık bir cevap verememiştir.⁶⁵¹ Lahey'den gelen telgraflar İngilizlerin yenilgilerinin asker azlığına değil belki İngiliz Ordusu'ndaki çeşitli rütbelerdeki subayların bilgi eksikliğine bağlı olduğuna işaret etmektedir.⁶⁵²

Öte yandan Irak'ta İngilizlerin yenilgisi her tarafta dikkati çekmektedir. İngiltere Irak'taki durumunu düzelterek Çanakkale yenilgisini telafi etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle İngilizlere Irak'taki kuvvetlerini takviye ederek Bağdat üzerine yürüme emri verilmiştir. General Townshend Selmanpak Savaşı'ndan sonra Londra'ya gönderdiği raporda su azlığından dolayı işgal ettiği yerlerden 1-2 km geriye çekilmeye mecbur olduğunu bildirmiştir. Geri çekilirken de pek çok malzemeyi arkasında bırakmıştır. General Townshend kuvvetlerinin çoğunu İngilizler oluşturmaktadır. Duyulan endişenin birinci sebebi budur. İkinci olarak İngilizlerin duyduğu gurur meselesidir. İngilizler 1884-1885 yıllarında General Gordon'un Türk Ordusu'na teslim olmasını unutmamışlardır. O yüzden General Townshend Ordusu'nu Kut-ül Amare'de kurtarmak için var güçleriyle çalıştılar. Gerçekleştirdikleri saldırılar başarı ile sonuçlanmadı. İngilizler birçok kayıplar vererek geri çekildiler.

Gerek Avam Kamarası'nda gerekse İngiliz basınında İngiliz Ordusu'nun sağlık durumunun kötülüğünden, yardım meselesinin düzensizliğinden sürekli bahsedilmektedir. İngiliz Ordusu'nun düzensizliği ve verilen kayıplar tahmin edilen rakamların üstündedir. Avam Kamarası'nda bu mesele üzerinde sorulan bir soruya İngiliz Hükümeti açıklayıcı bir cevap verememiştir. İngiliz Yardım Kuvvetleri'nin girişimleri Türklerin azimli direnişleri karşısında kırılmaktadır. Reuter Haber Ajansı

⁶⁴⁹ **İkdam**, 23.4.1916.

⁶⁵⁰ **İkdam**, 25.4.1916.

⁶⁵¹ **Tanin**, 21.4.1916.

⁶⁵² **Tanin**, 28.4.1916.

gerek Türk tebliğlerinden gerekse havaların kötü gitmesinden bahsederek İngiliz Kamuoyu'nu yatıştırmaya çalışmaktadır.⁶⁵³

Gelişmeler böyleyken İngiltere Parlamentosu'nda yapılan hareket hakkında görüşmeler devam etmektedir. Mecliste Sir Henry Dalziel Kut'ta kuşatma altında bulunan General Townshend'in durumuna ilişkin bilgi verilmesini rica etmiştir. İngiliz Hükümet temsilcisi Tennant soruya ilişkin verdiği cevapta General Townshend'in içinde bulunduğu durumu açıklamanın zamanının uygun olmadığını, kendisinin vereceği cevabın İngiliz Ordusu'ndan fazla Türk Ordusu'nun işine yarayacağını belirtmiştir.⁶⁵⁴ İngiliz Hükümet temsilcisi Tennant'ın Kut-ül Amare'deki İngiliz Ordusu'nun durumu hakkındaki sorulara tatmin edici yanıtlar verememesi Londra'da Irak ile ilgili kötü haberler dolaştığının bir belirtisidir. Ayrıca savaş gazisi Edmund Candler'ın Felahiye'den gönderdiği savaş haberleri de iyi gözükmemektedir.⁶⁵⁵

Kut-ül Amare'de bulunan Arap halkı kuşatmanın sonlarına doğru Türk hatlarına geçerek Türklere teslim olmaya başlamıştır.⁶⁵⁶ Bu olay şehirde artık açlık ve açlığa dayalı ölümlerin başladığını göstermektedir.⁶⁵⁷ Kut-ül Amare'den gelen Araplar kaledeki İngilizlerin zayıf düştüklerini, fakat morallerinin iyi olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵⁸ Arapların anlattığına göre, askerlerinin General Townshend'a güveni tamdır.⁶⁵⁹ Genel Karargah'tan yapılan tebliğe göre 22 Nisan 1916 günü 491 kadın, ihtiyar, çocuk kasabadan çıkarak Türklerin birinci hatlarına⁶⁶⁰ sığınmışlardır.⁶⁶¹ Ne var ki Arapların Kut-ül Amare'den çıkışları Türklerin aleyhine olmaktadır. Çünkü kasabadan her çıkan Arap kasabanın açlık yüzünden teslim olmasının önüne geçmektedir. Bu yüzden Halil Paşa Townshend'a bir mektup yazarak kendisinin halkı dışarı çıkarmak suretiyle kaleyi güçlendirdiğini ve verdiği sözü yerine getirmediğini dile getirmektedir:

⁶⁵³ **Tanin**, 23.4.1916.

⁶⁵⁴ **The Times**, 20.4.1916.

⁶⁵⁵ **Tanin**, 25.4.1916.

⁶⁵⁶ **Tanin**, 29.4.1916.

⁶⁵⁷ **İkdam**, 29.4.1916.

⁶⁵⁸ **The Sydney Morning Herald**, 16.5.1916.

⁶⁵⁹ **Poverty Bay Herald**, 16.5.1916.

⁶⁶⁰ Birinci hat cephede düşmana en yakın olan ateş hattı anlamındadır.

⁶⁶¹ **İkdam**, 21.4.1916.

“Biz Kut-ül Amare’yi muhasaraya (kuşatmaya) başladığımız zaman size halkın şehirden çıkarılmasını teklif etmiştik. Siz halkın akıbetini İngiliz hükümetiyle birlik gördüğünüzü söylemişsiniz. Ve halkı çıkarmadınız. Şimdi açlık baş gösterince bunları çıkarmak suretiyle kalenin mukavemetini arttırıyorsunuz. Siz de pek güzel takdir edersiniz ki biz buna müsaade edemeyiz. Birinci hatlarımıza iltica edecek (geçecek) halka karşı silah kullanacağız. Bu tarzı hareketinizden (hareket şeklinizden) dolayı tarih sizi sözünü tutmamış bir kumandan olarak tanıyacaktır.”

General Townshend ise iki gün sonra verdiği cevapta halkı çıkararak ve tutanın kendisi olmadığını söyleyerek tarihin kendisini sözünü yerine getirmeyen bir kumandan olarak tanıyamayacağını belirtmektedir:

“Kut-ül Amare kuşatması başladığı zaman müracaatınız üzerine ben de halka Kut-ül Amare’yi terk etmelerini tebliğ etmişim. O vakit onlar bunu kabul etmediler. Takdir edersiniz ki, İngiliz Ordusu’yla mukadderatını birleştirmek isteyen bu halkı zorla yurtlarından çıkarmak elimden gelemezdi. Muhasaranın bütün meşakkatine bizimle birlikte katlanmış olan bu halk, nihayet askerinin tahammüle mecbur olduğu zorluklara tahammül edemedi, çıkmak istedi. Kendilerine yaptığım her türlü tebligat ve yardıma rağmen çıkmaya devam ettiler. Şimdi de sizin silahla karşılayacağınız yolundaki tebligatınızı tekrar halka ilan ettim. Fakat müessir (etkili) olmadı. Tekrar çıkıyorlar. Çıkararak ve tutan ben değilim, kendileridir. Tarih bizi sözünde durmayan bir kumandan sıfatıyla tanıyamaz. Fakat siz, perişan ve aç bir halka silah kullanırsanız, tarih sizi kendi tebasına silah kullanmış bir kumandan olarak tanıyacaktır.”⁶⁶² Türkler ve İngilizler arasında bu sözler söylenirken cephe hattında kanlı çarpışmalar meydana gelmektedir.

General Lake komutasındaki İngiliz birlikleri General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerini kurtarmak ve kesin sonucu almak amacıyla 20-21 Nisan gecesini aralıklarla yaptıkları topçu ateşi ve 22 ve 23 Nisan 1916 günleri 5 tugayla yaptıkları saldırılarla Dördüncü Felahiye Savaşı adıyla anılan savaşta 5000 Hintli askerle birlikte 12000 kişilik mevcutlu Halil Paşa komutasındaki Türk birliklerine Kut-ül Amare’de saldırmış, saldırıda yenilerek geri çekilmek zorunda

⁶⁶² Yüzbaşı Selahattin’in Romanı, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 10 Aralık 1972.

kalmışlardır.⁶⁶³ Bu saldırılar tam olarak Türklerin zaferi olmuştur.⁶⁶⁴ İngilizler geri çekilirlerken 3000'den fazla ölüyü savaş alanında bırakmışlardır.⁶⁶⁵ Türklerin kayıpları ise ölü ve yaralı olmak üzere 1000 kişi olmuştur.⁶⁶⁶ Cephenin dar olması yüzünden saldırıda sadece bir İngiliz bölüğü ileriye doğru geçebilmiştir. Saldırının başarısız olması General Townshend'in durumunu çok zorda bırakmıştır.⁶⁶⁷ İngiliz Yardım Kuvveti 24 Nisan günü biraz ilerleme sağlayabilmiştir.⁶⁶⁸ Fakat İngilizlerin bu savaştan sonra artık Kut'u silah yoluyla ele geçirme umutları bitmiş gözükmektedir.⁶⁶⁹

İngiliz Dicle Kolordusu Dördüncü Felahiye Savaşı'yla da Kut-ül Amare'deki kuşatmayı kaldıramayınca General Townshend Irak İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Lake'ten Türklerle görüşmeye başlamak için izin istemiştir. General Lake de Dicle Kolordusu Komutanı General Gorringe'e kuşatmayı kaldırmak için saldırıya devam etmesini söylemiştir. General Gorringe ise İngilizlerin çok yorulduğunu, sadece 5 Nisan ile 24 Nisan tarihleri arasında 9700 kayıp verildiğini, saldırıya devam etmenin adeta imkansız olduğunu bildirmiştir. İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Lake 24 Nisan'da durumu Hindistan ve Londra ile müzakere ederek yeni bir kurtarma girişiminin yapılmayacağını, yapıldığı takdirde başarısız olunursa Aşağı Irak'ın da İngilizler için tehlikeye gireceğini açıklamıştır. O tarihten sonra İngilizlerde askerlerin açlıktan ölmeleri için Türklerle görüşmeye başlamaları gerektiği fikri doğmuştur. 25 Nisan'da 18. Kolordu Karargah'ı üzerinde bir hava çatışması olduğu rapor verilmiştir.⁶⁷⁰

Kuşatmanın sonlarına doğru General Townshend'in tümeninde dizanteri, yüksek ateş, sıtma, tüberküloz gibi hastalıklar nedeniyle günde yaklaşık 20 asker hayatını kaybetmektedir.⁶⁷¹ Bu arada her gün dört yüz beş yüz Arap şehri terk edip Türk

⁶⁶³ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.333.

⁶⁶⁴ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.262.

⁶⁶⁵ **The Times**, 24.4.1916; Kemal Arı, **a.g.e.**, s.215; **İkdam**, 30.4.1916; **İkdam**, 25.4.1916.

⁶⁶⁶ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.173.

⁶⁶⁷ **Tanin**, 5.5.1916.

⁶⁶⁸ **The Observer**, 30.4.1916.

⁶⁶⁹ Field Marshal Lord Carver, **a.g.e.**, p.152.

⁶⁷⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, 1.Kısım, 3.Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.774.

⁶⁷¹ Nikolas Gardner, "Sepoys and the Siege of Kut-al-Amara, December 1915-April 1916", **War in History**, Sage Publications, 2004, p.323.

tarafına sığınmaktadır.⁶⁷² Açlık ve hastalık şehri artık bitkin duruma getirmiştir. Kentte malzeme bitmiş ve sefalet başlamıştır. Kut kuşatması son safhasına girmiştir.⁶⁷³ 27 Nisan'da ise Türkler keskin nişancılarına ve topçularına ateşi bırakma emri vermişlerdir.⁶⁷⁴

Aynı günlerde İngiltere Lordlar Kamarası'nda Bağdat'a ilerlemenin sorumluluğu kime aittir? Bağdat'a ilerleme emrini kim vermiştir? gibi sorular yöneltilmektedir. Hindistan Bakan Yardımcısı Lord Islington sorulara verdiği cevapta Mezopotamya'daki durumun acil bir konu olduğunu, savaş raporlarının basında yayımlandığını, daha fazla söylenecek bir şeyi olmadığını belirtmiştir.⁶⁷⁵

4-6-KUT-ÜL AMARE'DEKİ İNGİLİZLERLE TÜRKLER ARASINDA TESLİM GÖRÜŞMELERİ'NİN BAŞLAMASI

Artık Kut-ül Amare'nin tesliminden başka yapacak bir şey kalmadığından General Lake General Townshend'a telgraf göndererek Türklerle görüşmeye başlaması emrini vermiştir.⁶⁷⁶ 26 Nisan 1916 günü General Townshend'ın isteğiyle Irak Türk Ordusu Kurmay Başkanı Kut-ül Amare'ye gidip İngiliz komutanla görüşmüştür. Görüşmede Türk dostu diye tanınan Yüzbaşı Aubrey Herbert aracılık yapmıştır.⁶⁷⁷ Townshend bu görüşmede Kut-ül Amare'de mevcut kırk iki top, yaklaşık on bin tüfek ve makineli tüfeği sağlam olarak Türklere vereceğini, ayrıca yanlarındaki bir milyon İngiliz lirasını vereceğini bildirmiştir.⁶⁷⁸ Buna karşılık Kut-ül Amare'deki İngiliz Ordusu'nun serbest bırakılmasını⁶⁷⁹ ve Hindistan'a gitmelerine izin verilmesini istemiştir. Türklere karşı savaşmayacaklarına da söz vermiştir. Bu öneriyi Halil Paşa Enver Paşa'ya danıştıktan sonra "Baltacı devirleri geride kaldı, biz baltacı değil kazmacıyız diyerek" reddetmiştir.⁶⁸⁰

⁶⁷² **İkdam**, 29.4.1916.

⁶⁷³ **İkdam**, 30.4.1916.

⁶⁷⁴ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.255.

⁶⁷⁵ **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 26.4.1916, Vol:21, cc:832-4.

⁶⁷⁶ General Lake gönderdiği telgrafta "Sizi kurtaramıyoruz, yapabileceğin en iyi şartlarla Türklerle anlaşma yapmaya çalış" demiştir. Bkz. Joseph T.Parfit, **a.g.e.**, p.127.

⁶⁷⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.105.

⁶⁷⁸ **İkdam**, 30.4.1916; **İkdam**, 1.5.1916; Ronald Millar, **a.g.e.**, p.252.

⁶⁷⁹ **Tanin**, 30.4.1916.

⁶⁸⁰ **The Times**, 2.1.1925.

27 Nisan 1916 günü Townshend ve Halil Paşa⁶⁸¹, Halil Paşa'nın isteği üzerine iki tarafın hatları arasında bulunan Dicle üzerinde Kut-ül Amare'nin 4 km kuzeybatısında tekrar buluşup görüşmüşlerdir. Townshend bu görüşmede parayı üç milyon İngiliz lirasına yükseltmiştir. Halil Paşa bu teklifi de reddederek kayıtsız şartsız teslim olunmasını söylemiştir.⁶⁸² 28 Nisan 1916'da iki İngiliz subayı⁶⁸³ daha konuşma için Türk tarafına gelmiştir. Bunlara da 29 Nisan 1916 öğleye kadar teslim olmaları gerektiği bildirilmiştir.⁶⁸⁴

Kut-ül Amare'de kuşatma altında bulunan İngiliz Generali Townshend'e Irak Türk Ordusu Kumandanlığı Karargahı'ndan daha fazla çevre halkın ve kendilerinin zarar görmemesi için bir an evvel teslim olmaları gerektiğini bildiren bir mektup gönderilmiştir.⁶⁸⁵

“Efendim, zayıf kuvvetiniz faik (üstün) ordumuz karşısında ve dar bir sahada mahsur kaldı. Ciddi bir hareketimizin mukavemetinizi kesretmesi (kırması) tabiidir. Bundan maada (başka) meskun bir kasaba civarında muharebe etmek kavaid-i medeniyyeye külliyyen mugayirdir. (uygarlık koşullarına tamamen aykırıdır) Beyhude kan dökmekten ictinaben (sakınarak) ve biçare masum ahaliy-i beldeyi siyaneten (kasaba halkını koruyarak) sizi teslim olmağa davet ediyorum. Bu suretle biz vazifeyi insaniyet karanemizi ifa etmiş (insanlık görevimizi yapmış) olduğumuz gibi sizin de aynı hissiyat-ı medeniyye ve insaniyet karaneye ittiba edeceğinizi (uyacağınızı) ümit ve saı (haberci) vasıtasıyla cevap vermenizi temenni eder ve beyan-ı muhaleset eylerim. (dostluğumu bildiririm) Efendim.”⁶⁸⁶

General Townshend komutasındaki İngiliz Tümeni Türklere teslim olmadan önce 29 Nisan 1916 günü saat 10.45'te Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emriyle

⁶⁸¹ General Townshend ve Halil Paşa daha önce beraber eğitim gördükleri Fransa'daki askeri okuldan arkadaşlıklar ve karşılaşınca derhal birbirlerini tanımışlardır. Bkz. **Poverty Bay Herald**, 1.7.1916.

⁶⁸² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, **a.g.e.**, s.777; Bir zamanlar Rusya da Osmanlı Devleti'nin Prusya Krallığı ile olan ittifakını bitirmek için aynı satın alma yoluna başvurmuştu. Bkz. **İkdam**, 1.5.1916.

⁶⁸³ Gelen subaylardan biri İngilizlerin meşhur casusu Lawrence'dır. Halil Paşa'ya General Townshend'dan yeni bir mektup getirmiştir. Halil Paşa Lawrence aracılığıyla mektuba olumsuz yanıt vermiştir. Bilgi için bkz. Halil Paşa (Kut), Derleyen: Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.129.

⁶⁸⁴ Yüzbaşı Selahattin'in Romani, Derleyen: İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 11 Aralık 1972.

⁶⁸⁵ A.J.Barker, **The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, p.129.

⁶⁸⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2243, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3610, Dosya No:33, Fihrist No:44-4, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.91.**

Sivas'tan Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'nden General Townshend'a Kut'ta bulunan silahların, harp malzemelerinin ve nakitlerin yakılmamasını ve nehre atılmamasını bildiren bir tebligatta bulunulmuştur. Aksi hareket edildiği takdirde adı geçen maddelerin ziyan olması durumunda orada mahsur bulunan İngilizlerin harp esiri sayılmayacağı ve haklarında tutuklama muamelesi yapılacağı bildirilmektedir.⁶⁸⁷

Fakat General Townshend silahlarını teslim etmemeye kararlıdır ve malzemenin ve cephanenin Türklerin eline geçmesine engel olmaya çalışmaktadır. General Townshend asker ve İngiliz sıfatıyla insan iradesinin sonuna kadar yaptıklarını tarihin aktaracağına güvenmektedir. Savunmalarının acı bir sonuçla neticelenmemesi için ellerinden geleni yapmışlardır.⁶⁸⁸ General Townshend Türklerin teslim konusunda ısrarlı olduğunu anlayınca ordusunun birçok toplarını, cephaneyi ve savaş malzemesini yok ettirmiştir. Koşum ve eyer takımlarını ve ilgili malzemeyi ortadan kaldırdıktan sonra son olarak tüfek mekanizmalarını suya attirmiştir.⁶⁸⁹ Gramafonu ve plakları Türklere bırakmıştır.⁶⁹⁰ Emrindeki subayları da Halil Bey'e göndererek teslim olmaya hazır olduklarını bildirmiştir.⁶⁹¹ General Townshend'ın yanında bulunan, Kut kuşatmasıyla ilgili olan resmi kayıtlar da yok edilmiştir.⁶⁹² Artık sona gelindiği anlaşıldığından İngiliz Yardım Kuvveti son gün Kut'ta bulunanlara daha sonra kullanmaları için havadan uçakla altın madeni paralar atmıştır.⁶⁹³ Halil Paşa ise General Townshend cephanesini yok ettirdiği için kızmıştır. Yanındakilere General Townshend'ın Tümeni'ni bombalayarak bunu önleyebileceğini, fakat bunu yapmak istemediğini söylemiştir.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:2254, Arşiv No:4-10481, Klasör No:3614, Dosya No:50, Fihrist No:31, Yıl:39, Sayı:90, Eylül 1990, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.127.**

⁶⁸⁸ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.265-266.

⁶⁸⁹ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.15; A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.203.

⁶⁹⁰ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.211.

⁶⁹¹ **The New York Times**, 10.5.1916; General Townshend'ın detayları hazırlamak için Halil Paşa'ya gönderdiği iki subay Yüzbaşı Morland ve Binbaşı Gilchrist'tir. Yüzbaşı Morland esareti sırasında General Townshend ile birlikte Büyükkada'da da kalmıştır. Bkz. A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.203; E.O.Mousley, **a.g.e.**, p.153.

⁶⁹² **The Times**, 2.6.1921.

⁶⁹³ H.C.W.Bishop, **a.g.e.**, p.42.

⁶⁹⁴ Edward Arnold, **Mons, Anzac and Kut**, London, 1919, p.235.

4-7-GENERAL TOWNSHEND'İN KUT-ÜL AMARE'DE TÜRKLERE TESLİM OLMASI VE İÇTEKİ YANKILARI

29 Nisan 1916'da ise General Townshend komutasındaki İngiliz 6.Tümeni Kut-ül Amare'deki Türk kuşatmasına 147 gün⁶⁹⁵ dayandıktan sonra yiyecek azlığı ve açlığın da etkisiyle kuşatmayı kaldıramayacağını anladığından içlerinde dördü general olmak üzere 2869'ı İngiliz ve 10440'ı Hintli askerle birlikte tifüsten ölen Goltz Paşa'nın⁶⁹⁶ yerine geçen ve Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa komutasındaki Türk birliklerine koşulsuz teslim olmak zorunda kalmıştır.⁶⁹⁷ Bu suretle Kut-ül Amare İngilizlerden geri alınmış olmaktadır. Bu Türkler için büyük bir başarı ise⁶⁹⁸ İngiliz planları için kötü bir sonuç ve İngiliz gururu için önemli bir darbedir.⁶⁹⁹ Çünkü İngiliz Ordusu 1842'den beri yenilgi görmemiştir.⁷⁰⁰

Türkler İngiliz askerlerle beraber iki tahrip edilmiş durumda gemi, 40 adet otomobil, 3 adet uçak, 40 adet top, 25 makineli tüfek, 5000 tüfek ele geçirmişlerdir.⁷⁰¹ İngilizler uğradıkları bu yenilgi ile Türklere karşı eski zihniyetle hareket etmenin bedelini ödemişlerdir.⁷⁰² İngiliz Ordusu içindeki Hintli askerlerin moral durumlarının düşük olması ve kuşatma sırasında uzun süre at eti yemeyi kabul etmemeleri sebebiyle açlıktan zayıf düşmeleri, İngiliz Kurtarma Kuvvetleri ile General Townshend'in tümeninin ortaklaşa hareket edememesini sağlaması bakımından önemli olmuştur.⁷⁰³

⁶⁹⁵ Kut Kuşatması tarihte Boer Savaşı olarak bilinen savaştaki ünlü kuşatmalardan Ladysmith Kuşatması'nı ve Türk-Rus Savaşı'ndaki Plevne Kuşatması'nı gün sayısı olarak geçmiştir. Bkz. David Fromkin, **A Peace to End All Peace**, Henry Holt and Company, NewYork, 2001, p.202.

⁶⁹⁶ Çok saygı duyulan bir komutan ve eski bir öğretmen olarak tanınıyordu. II. Abdülhamit zamanında da Türk Ordusu'nun modernize edilmesiyle görevlendirilmişti. 24 Haziran 1916'da İstanbul'da yapılan büyük bir törenle Tarabya'daki mezarlığa gömüldü. Bkz. Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev:Örgün Uğurlu, Yeni Gün Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.34.

⁶⁹⁷ **The Observer**, 30.4.1916; Mahmut Boğuşlu, **I. Cihan Harbi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1997, s.95; **İkdam**, 30.4.1916; Halil Halid, **İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti**, Ekim Yayınları, İstanbul, 2008, s.50; **Tanin**, 30.4.1916; Naval Intelligence Division, **a.g.e.**, p.280.

⁶⁹⁸ **Tanin**, 30.4.1916.

⁶⁹⁹ İsmet Üzen, "Türklerin Kut-ül Amara Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", s.99.

⁷⁰⁰ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.13.

⁷⁰¹ **The NewYork Times**, 10.5.1916; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, s.780.

⁷⁰² **İkdam**, 2.5.1916.

⁷⁰³ İsmet Üzen, **a.g.m.**, s.100.

İngilizler Kut-ül Amare’de kuşatılmış durumda olan tümenlerini kurtarmak için çok gayret göstermişler⁷⁰⁴ fakat Türklerin sert direnişi karşısında başarılı olamamışlardır. İngiliz kuvvetleri 4.5 ay süresince 23000 kayıp vermişlerdir.⁷⁰⁵ Kut-ül Amare’de ölenler ve esir düşenlerle birlikte bu sayı 40000 kişiye yaklaşmıştır. Bu savaşlarda Türklerin kayıpları ise 300’ü subay olmak üzere 10000 kişi olmuştur.⁷⁰⁶

General Townshend Türklere teslim olmasını ülkesine bildirmek için Kut’ta⁷⁰⁷ bulunan İngiliz Karargahı’ndan İngiliz Avrupa Kuvvetleri Karargahı’na teslim olma tarihi olan 29.4.1916 Saat 13.20’de General Townshend imzalı bir deniz sinyaliyle (acil durum mesajı) veda mesajı yollamıştır:

“Kut’daki muhafızlarımızı almak üzere bir Türk Alayı yaklaşmaktadır. Hem kalenin hem de şehrin üzerine beyaz bayrağı çektim. Taburlar Saat 2’de Şumran yakınındaki kampa girmeye başlıyorlar. Biz telsizi yavaşça imha ediyoruz ki bu iş yapılmaya değer. Saat 13.35. Kut’dan bütün gemiler ve istasyonlara elveda ve hepimize iyi şanslar.”⁷⁰⁸

29 Nisan 1916 günü öğleden sonra 3. Piyade Alayı’nın askerleri Binbaşı Nazmi Solak yönetiminde milli marşlar eşliğinde Kut-ül Amare’ye girmiş oldular.⁷⁰⁹ Aynı gün saat 14.30 civarında yanlarındaki Türk bayrağını törenle kasaba meydanındaki Hükümet Konağı’na çektiler. Halkın sevinç gösterileri arasında Türk subay keşif kollarının kasabaya girmesiyle İngilizler silahlarını imha etmeyi bıraktılar. Kut-ül Amare bir yangın yerine dönmüştü. İngiliz esirler sırayla sağlık kontrolünden geçirilip kendilerine yemek verildi. Bu şekilde General Townshend ve askerleri Türklere esir düşmüştü. Fakat Türk Başkomutanlığı General Townshend’a centilmence davrandı.⁷¹⁰ Kendisinin kılıcı “Bu kılıç görevini yapmıştır, her zaman olduğu gibi yine sizindir” diyerek alınmadı, silahları kendisine geri iade edildi ve

⁷⁰⁴ **Evening Post**, 6.5.1919.

⁷⁰⁵ Ronald Millar, **a.g.e.**, p.285; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.263.

⁷⁰⁶ İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.157.

⁷⁰⁷ Kut Zaferi İngiliz tarihi açısından da unutulmayacak bir savaş olmuştur. Bkz. Taylan Sorgun, **Kut-ül Amare Kahramanı Halil Paşa’nın Anıları**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1972, s.190.

⁷⁰⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Albüm No:7, Fotoğraf No:109**, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.286; Edmund Candler, **a.g.e.**, p.211; **İkdam**, 13.5.1916.

⁷⁰⁹ **İkdam**, 13.5.1916.

⁷¹⁰ Field Marshal Lord Carver, **a.g.e.**, p.155.

askerlik onuru küçültülmedi.⁷¹¹ Halil Paşa General Townshend'in yanındaki İngiliz subaylara da nazik davrandı, ellerini sırayla sıktı.⁷¹² Ayrıca, Komutan Halil Paşa çadırında General Townshend'a öğle yemeği verdi.⁷¹³

Aynı gün General Townshend karargahındaki odasında Halil Paşa ile yaptığı konuşmada İngiliz Hükümeti'nin kendisine bir ay dayandığı taktirde kurtarılma sözü verdiğini, kendilerinin beş ay dayandığını fakat verilen sözün yerine getirilmediğini anlattı.⁷¹⁴ Halil Paşa da General Townshend'ın ordusunun ve milletin şerefini koruduğunu, kendisini savaş esiri olarak kabul etmemesi gerektiğini, Padişahın ve Türk Milleti'nin misafiri olduğunu belirtti.⁷¹⁵ Ruslar'ın bir zamanlar Gazi Osman Paşa'ya⁷¹⁶ yaptıkları gibi Türklerin de kendisini rahat ettireceğini söyledi.⁷¹⁷ Türkler General Townshend'a cömertçe davranmaya devam ettiler.⁷¹⁸ Teslimden hemen sonra Türkler tarafından İngilizlere yemek için koyun ve diğer yiyecek maddeleri gönderildi. Askerlerin bir sıkıntısı da sigaralarının bitmiş olması idi. Türkler İngilizlere bol miktarda sigara ve tütün verdiler. İngilizler Türklerin bu davranışından oldukça duygulandılar.⁷¹⁹

İngiliz Savaş Bakanlığı ve Irak Türk Ordusu Komutanı Halil Paşa'nın yaptıkları anlaşma gereği insanlık namına durum aciliyet gerektirdiği için eşit sayıda olarak yaralı, hasta İngiliz, Hint askeri ile yaralı Türk askerleri karşılıklı olarak değiştirildiler.⁷²⁰ Ateşkes şartları belirlendikten sonra General Townshend, kurmay başkanı ve yanındaki subaylar bir nehir botuyla üzgün bir şekilde Bağdat'a doğru ayrılırken askerleri nehir boyunca karşılıklı olarak tek sıra halinde dizilip General

⁷¹¹ **The Times**, 2.5.1916; Sir Charles F.V.Townshend, **a.g.e.**, p.336; **Hakimiyet-i Milliye**, 30.7.1922.

⁷¹² A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.204.

⁷¹³ **Milliyet**, 7.8.1950.

⁷¹⁴ Joseph T.Parfit, **a.g.e.**, p.126.

⁷¹⁵ Halil Paşa (Kut), Derleyen:Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.130.

⁷¹⁶ Osman Paşa'nın Bulgaristan'ın bir kasabası olan Plevne'yi Ruslara karşı savunması Rusların 1877'de İstanbul'a ilerlemelerini durdurdu. Ne var ki kuşatmadan 5 ay sonra Osman Paşa teslim olmaya mecbur kaldı. Bkz. A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.228.

⁷¹⁷ Edmund Candler, **a.g.e.**, p.212.

⁷¹⁸ **The Times**, 9.8.1916.

⁷¹⁹ Şükrü Kanatlı, **a.g.e.**, s.27.

⁷²⁰ **Vincent-Bingley Report**, 29 Haziran 1916, House of Commons Parliamentary Papers Online, p.139; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, a.g.e., s.781; Kut-ül Amare'nin Türklere teslim olması sırasında İngilizlere casusluk ve Türklere savaş ihaneti yaptığı belirlenen Kut-ül Amare ahalisinden bazı şahısların cezalandırılmaları konusunda gıyablarında verilen Padişah iradesi yayınlanmıştır. Bkz. **BOA, DÜİT, Dosya No:174, Gömlek No:40**, 15.9.1917, Kut-ül Amare Ahalisi'nden Bazı Şahısların Savaş Suçu İşledikleri İçin Cezalandırılmalarına Dair Harbiye Nezareti'nce Yayınlanan Padişah İradesi.

Townshend'ı alkışlarla uğurladılar.⁷²¹ General Townshend bu sahneden çok duygulandı.⁷²² General Townshend Bağdat'ta General Von Der Goltz'un öldüğü evde misafir edildi.⁷²³ Halil Paşa General Townshend'in onuruna Bağdat'ta akşam yemeği verdi.⁷²⁴ General Townshend Bağdat'ta eski İtalyan Konsolosluğu'nda kaldı. General Melliss kendisine orada katıldı.⁷²⁵ İngilizlerin geri kalan büyük bölümü ise daha sonra üç süvari bölüğü eşliğinde karayoluyla Bağdat'a gönderildiler.⁷²⁶ Ayrıca Halil Paşa General Townshend'in isteğiyle Mezopotamya Harekatı ve kuşatma sırasında yanında bulunan Spot adlı köpeğinin İngiltere'ye dönmesine izin verdi.⁷²⁷ General Townshend Bağdat'a getirildiği zaman İstanbul basınından bir gazeteye de röportaj vererek Türk askerinin sabrını, kararlılığını ve dayanıklılığını övdü.⁷²⁸

General Townshend Kut-ül Amare'den büyük üzüntü duyarak ayrılmıştır. Ayrılışından bir gün önce Halil Paşa'ya yazdığı mektupta üzüntüsünü ve kızgınlığını "Kut-ül Amare ve cehennem benim olsaydı, herhalde Kut-ül Amare'yi satar, cehennemi korurdum." sözleriyle belirtmiştir.⁷²⁹

Bağdat Valisi ve 6. Ordu Kumandan Vekili Halil Paşa aynı gün 29 Nisan 1916'da Kut-ül Amare'nin ele geçirildiğini, orada bulunan 5 general, 500 subay ve 13000 İngiliz askerinin esir alındığını resmi tebliğ ile İstanbul'daki Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.⁷³⁰ Halil Paşa aynı gün 6.Ordu'ya yayınladığı mesajında "Bugüne Kut Bayramı ismini veriyorum" demiştir.⁷³¹ Dahiliye Nezareti de 29 Nisan 1916 günü Kut-ül Amare'nin düştüğü haberini bütün vilayetlere telgraf yoluyla iletmiştir.

⁷²¹ **Mesopotamia Commission Report**, London, 1917, p.35; Paul K.Davis, **a.g.e.**, p.168.

⁷²² General Townshend 1921 yılında yazdığı anılarında ayrılırken İngiliz askerlerinin o alkışlarını asla unutmayacağını belirtmiştir. Bkz. A.J.Barker, **The Neglected War**, Mesopotamia 1914-1918, p.282.

⁷²³ Field Marshal Lord Carver, **a.g.e.**, p.155.

⁷²⁴ A.J.Barker, **The Neglected War**, Mesopotamia 1914-1918, p.282.

⁷²⁵ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.207.

⁷²⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, 1.Kısım, 3.Cilt, s.781.

⁷²⁷ Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.341.

⁷²⁸ General Townshend bu beyanatında karşısında savaşan Türk Ordusu'nun gösterdiği cesareti her türlü övgünün üstünde bulduğunu, zaten bu gerçeğin Gelibolu Savaşları'nda ortaya çıkmış olduğunu söylemiştir. Vatan aşkı ile dolu olan Türk askerinin memleket uğrunda nefisini feda etmeği mutluluk gayesi bildiğini söylemiştir. Bkz. **İkdam**, 17.5.1916.

⁷²⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, 1.Kısım, 3.Cilt, s.781.

⁷³⁰ **BOA, DH.KMS, Dosya No:38, Gömlek No:18**, 29.4.1916,Kut-ül Amare'nin Zaptedildiği, Burada Bulunan İngiliz Askerlerinin Esir Alındığını Bildiren Halil Paşa'nın Telgrafı; **Tanin**, 30.4.1916; **Tanin**, 1.5.1916.

⁷³¹ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.218.

İstanbul'da Kut-ül Amare'nin ele geçirildiği haberi alınır alınmaz İtfaiye ve Merkez Muhafaza Taburları mensupları ellerinde meşaleler bulunarak askeri bando eşliğinde Beyazıt Meydanı'na gelerek Türk Ordusu'nun Kut-ül Amare'de gösterdiği başarıyı kutlamışlar İstanbul halkı da bu törene katılanları coşkuyla alkışlamıştır. İstanbul Basını Balkan Savaşları esnasında İngiliz Basını'nın Türkler için söylediği şu sözleri nezaket icabı biraz değiştirerek Kut-ül Amare Zaferi için kullanmıştır: "Başlarını önlerine eğerek mor bir şekilde homurdana homurdana geldikleri yere döndüler."⁷³² Kut-ül Amare Zaferi Edirne'de de büyük coşkuya neden olmuş, şehir hemen süslenmiştir.⁷³³ Kütahya'da da şanlı ordunun kazandığı zafer dolayısıyla bütün Kütahya halkı şükranlarını iletmiş, şehirde geceli ve gündüzlü tezahürat gösterileri yapılmıştır. Kütahya Belediye Reisi Said imzasıyla İstanbul'a tebrik tegrifi çekilmiştir.⁷³⁴ Kut-ül Amare'nin Türkler tarafından alınmasının anısına Prusya'nın Konninberg şehrinde Askeri Orkestra Müdürü ve Bestekar olan Paul Ivan oldukça sanatkarane ve musiki kurallarına uygun güzel bir Kut-ül Amare Zafer Marşı adında bir marş yazmış ve bestelemiştir.⁷³⁵ Marş İstanbul'da Padişah Mehmed Reşad'a sunulmuştur.⁷³⁶

Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey İstanbul'dan 6.Ordu Komutanı Halil Paşa'ya telgraf göndererek samimi tebrik ve dualarını takdim etmiştir.⁷³⁷ Meclis-i Mebusan'da Kut-ül Amare'nin düştüğüne dair Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın telgrafi okunmuştur. Meclis-i Mebusan Türk Ordusu'na teşekkürlerini bildirmek için Enver Paşa'ya bir telgrafla cevap vermiştir.⁷³⁸ Ayrıca Türk askeri çevrelerinde İngiltere'nin Kut-ül Amare'de uğradığı yenilginin Afganistan'da ve Hindistan'da kuvvetli etki yaratacağı fikri hakimdir.⁷³⁹ General Townshend'in teslim olmasının

⁷³² **Tanin**, 30.4.1916.

⁷³³ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷³⁴ **İkdam**, 3.5.1916.

⁷³⁵ **BOA, DUİT, Dosya No:16, Gömlek No:91**, 9.6.1916, Kut-ül Amare Osmanlı Muzafferiyet Marşı.

⁷³⁶ **BOA, DUİT, Dosya No:16, Gömlek No:91**, 3.9.1916, Paul İvan Tarafından Bestelenen Kut-ül Amare Muzafferiyet Marşı'nın İstanbul'daki Padişaha Sunulduğuna Dair Yazı.

⁷³⁷ **İkdam**, 2.5.1916.

⁷³⁸ **BOA, MV, Dosya No:242, Gömlek No:68**, 30.4.1916, Kut-ül Amare'de Ordumuzun Gösterdiği Kahramanlık Ve Muzafferiyetten Dolayı Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya Teşekkür Niteliğinde Cevaben Çekilen Telgraf.

⁷³⁹ **İkdam**, 6.5.1916.

İngiltere'nin Irak'tan çekilmesini gerektirecek bir unsur olduğu üzerinde durulmuştur.⁷⁴⁰

6. Ordu Komutanlığı ise 1551 numaralı yayınladığı emrinde Kut-ül Amare'nin teslim olmasından dolayı kazanılan zaferin Padişahı çok memnun ettiğini, Padişah adına Halil Paşa'ya Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası'nın verildiğini bildirmiştir. Bu arada, Sabis Savaşı'nda 1.Piyade Alayı'nın yaptığı kahramanlık için alay sancağına bir kıta Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyası verildiği 6.Ordu Komutanlığı'nın 1527 numaralı emirleriyle duyurulmuştur.⁷⁴¹

İstanbul'da Meclis-i Ayan'ın 14 Ekim 1916 tarihli toplantısında ise Türklerin İngilizleri Kut-ül Amare'de yenilgiye uğratmaları, Bağdat'ı hedef edinen İngiliz Ordusu'nun Kut'ta teslim olmaya mecbur edilmesi ve İngiliz Ordusu'yla birleşmek için İran'da ilerleyen Rusların geri çekilmeye mecbur edilmesi dolayısıyla Türk Ordusu'na şükranlar bildirilmektedir.⁷⁴² Bir grup milletvekili Halil Paşa'yı Irak'a gidip başarısı dolayısıyla cephede ziyaret etmiştir.⁷⁴³ Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devre üçüncü sene genel kurulunun açılışında Mabeyni Hümayun (Saray Başkatipliği) okuduğu padişahın meclisi açılış nutkunda İngilizlerin harekatı sırasında Türk Ordusu'nun gösterdiği üstün fedakarlık ve gayretin sonucunda General Townshend'in bütün subayları ve ordusuyla teslim olmak zorunda kaldığına değinmiştir.⁷⁴⁴ Anadolu'da çıkan bir Türk gazetesinde Kut-ül Amare Zaferi dolayısıyla yayınlanan bir makalede İngilizlerin Türkler tarafından yenilmek için doğduklarını yazılmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴⁰ **Tanin**, 6.5.1916.

⁷⁴¹ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s.176-177.

⁷⁴² **Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, Devre:3, İctima Senesi:3, 14 Kasım 1916, TBMM Basımevi, 1990, s.23.

⁷⁴³ **Poverty Bay Herald**, 10.5.1916.

⁷⁴⁴ **Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, İ:1, 1 Teşrinisani 1332 (14 Kasım 1916), s.78.

⁷⁴⁵ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2426, Gömlek No:55**, 6.10.1916, İstanbul'daki Şartlar Konulu Gazete Küpürü.

4-8-KUT-ÜL AMARE'NİN TÜRKLER TARAFINDAN ALINMASI'NİN DIŞTAKİ YANKILARI

Kut-ül Amare kuşatması savaşın seyrinde akislerini göstermiştir.⁷⁴⁶ Zaferin gerek müttefikler nezdinde gerekse diğer memleketlerde neden olduğu tezahürat oldukça fazla olmuştur.⁷⁴⁷ Kut-ül Amare'nin Türkler tarafından alınması Almanya'da yankılarını hemen meydana getirmiştir. Kut-ül Amare'nin alınması Almanya'da genel bir sevince neden olmuştur.⁷⁴⁸ Alman Ana Karargahı Başbakanlık Konutu'ndan Almanya İmparatoru J. R. Wilhelm Sultan V. Mehmet'e gönderdiği telgrafla Kut-ül Amare'nin alınmasından duyduğu mutluluğu dile getirerek tebriklerini sunmuştur. Kut-ül Amare isminin tıpkı Gelibolu gibi tarih boyunca Alman-Türk dostluğunun bir göstergesi olarak anılacağını belirtmiştir.⁷⁴⁹ Bu münasebetle Almanya Genelkurmay Başkanı General Falkenhaym da Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği kutlama telgrafında Halil Paşa Ordusu'nun miktarının az olmasına rağmen düşmanı bir çember içine alarak, bunun kurtarılması için gelen yardım kuvvetlerini geri püskürtmesini takdir ve hayretle izlediklerini ve Türklerle iftihar ettiklerini belirtmiştir. Telgrafın sonuna ise üzüldükleri noktanın Mareşal Goltz Paşa'nın bu sonucu göremeden ölmüş olması olduğunu ilave etmiştir.⁷⁵⁰

Alman Ana Karargahı ayrıca bir resmi duyuru yayınlayarak Kut-ül Amare'deki İngiliz Ordusu'nun Osmanlı Ordusu'na teslim olmaya mecbur kaldığına değinerek, Almanya'daki tezahüratın yüksek olduğunu ifade etmiştir. Marcel Dö Brandenburg Başkumandanı General Von Cassell da yayınladığı bildirisinde Kut-ül Amare'nin Türkler tarafından ele geçirilmesi ve İngilizlerin esir edilmesi dolayısıyla Almanya İmparatoru'nun emriyle Berlin ve Brandenburg Okulları'nda resmi törenler yapılacağını duyurmuştur.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ **The Observer**, 30.4.1916.

⁷⁴⁷ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷⁴⁸ **İkdam**, 30.4.1916.

⁷⁴⁹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2419, Gömlek No:128**, 30.4.1916, Kut-ül Amare Zaferi Üzerine Sultan V.Mehmet İle Alman İmparatoru J.R.Wilhelm Arasında Teati Olunan Tebrik Mesajı; **İkdam**, 2.5.1916.

⁷⁵⁰ **İkdam**, 3.5.1916.

⁷⁵¹ **İkdam**, 1.5.1916.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti de 3 Mayıs 1916'da İstanbul'daki Hariciye Nezareti'ne telgraf göndererek Berlin'deki yüksek bürokratların Kut-ül Amare Zaferi'ni tebrik ettiklerini bildirmiştir.⁷⁵² Osmanlı Devleti Sadareti (Başbakanlık) Berlin Sefareti'nin İstanbul'a gönderdiği Kut-ül Amare'nin tesliminin Almanya'daki tesirlerini içeren telgrafından padişahın oldukça memnun olduğunu ifade eden cevabını Hariciye Nezareti'ne göndermiştir.⁷⁵³ Almanya'daki okullar Kut-ül Amare Zaferi'nden dolayı Alman İmparatoru tarafından 1 gün tatil edilmiş, Berlin çeşitli süslerle süslenmiştir.⁷⁵⁴ Savaşın başlangıcından beri önemli miktardaki İngiliz askerinin Kut'ta esir alınması Berlin'de iyi bir etki meydana getirmiştir.⁷⁵⁵ Almanya Meclis Başkanı Dr.Kempeff Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Hacı Adil Bey'i Kut-ül Amare'nin düşmesi ve Türk Ordusu'nun gösterdiği kahramanlık için kutlamıştır. Mebusan Meclisi Reisi Hacı Adil Bey de Almanya Meclis Başkanı'na gönderdiği telgrafla nazik tebriki için teşekkürlerini sunmuştur.⁷⁵⁶

Kut-ül Amare Zaferi'nin Almanya için önemi büyük olmuştur.⁷⁵⁷ Almanya'da birçok kentte Alman ve Türk bayraklarına tesadüf edilmektedir.⁷⁵⁸ Berlin'deki Osmanlı Elçiliği önüne gelen halk Osmanlı sancağını selamlamış, yaşasın Türk Ordusu diye seslenişte bulunmuşlardır.⁷⁵⁹

Alman gazeteleri Kut-ül Amare Zaferi'nden dolayı duydukları memnuniyeti anlatmaktadırlar ve Türk Ordusu'ndan övgüyle bahsetmektedirler.⁷⁶⁰ Berlin basınından Vossische Zeitung gazetesi Kut-ül Amare Zaferi'nin Mareşal Von der Goltz'un hazırlıkları sonucu meydana geldiğini yazmıştır.⁷⁶¹ Deutsche Tagges Zeitung gazetesi Kut-ül Amare'nin ele geçirilmesinin Irak ve Arabistan'da, Güney İran'da, Hindistan'da İngiltere'nin nüfusunu azaltmak suretiyle önemli bir etki

⁷⁵² **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:18**, 3.5.1916, Berlin İleri Gelenlerinden Çok Sayıda Kişinin Kut-ül Amare Muzafferiyeti'ni Tebrik Etmeleri.

⁷⁵³ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:28**, 6.5.1916, Kut-ül Amare Muzafferiyeti Dolayısıyla Berlin Sefareti'nin İstanbul'a Gönderdiği Telgrafa Cevaben Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

⁷⁵⁴ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷⁵⁵ **BOA, İ.DUİT, Dosya No:12, Gömlek No:58**, 2.5.1916, Berlin Sefiri Hakkı Paşa'nın Kut-ül Amare Zaferi'nin Almanya'daki Etkilerini Bildiren Yazısı.

⁷⁵⁶ **İkdam**, 2.5.1916.

⁷⁵⁷ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷⁵⁸ **Grey River Argus**, 3.5.1916.

⁷⁵⁹ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷⁶⁰ **The Sydney Morning Herald**, 2.5.1916.

⁷⁶¹ **The Times**, 1.5.1916.

yapacağını, buna karşılık Türklerin sınırları dışında büyük bir kudret kazanacaklarını, İngiltere'nin Gelibolu'da olduğu gibi Basra Körfezi'nde Osmanlı Devleti'ne zarar vermek için gerçekleştirdiği girişimin yarım kaldığını yazmıştır.⁷⁶² Nördeuche Aegmaniyye gazetesi ise Türklerin Kut-ül Amare Zaferi'nin büyük bir şevk ile selamlandığını, bu olayın Osmanlı Ordusu'nun Irak havalisindeki savaşlarına parlak bir çizgi çektiğini, Türk milletinin bu zaferden dolayı iftihar etmekle haklı olduğunu, bu zaferin Türklerin düşmanlarına karşı yapacağı son zafere yeni bir adım teşkil edeceğini ifade etmiştir.⁷⁶³ Diğer bir Berlin gazetesi Tageblatt Kut-ül Amare Zaferi'nin İngiltere'nin Mezopotamya Cephesi'ne yeteri önemi vermemiş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁷⁶⁴ Başka bir Alman gazetesinin askeri muhabiri Zolchmann, Kut bozgununun İngiltere üzerinde o güne kadar görülmuş en ağır yenilgi olduğunu, İngiltere'nin tamamının bundan üzgün olduğunu, bu durumun İngiltere'de masa başından askeri hareketi yönetenlere şiddetli hücumlar yapılmasına neden olacağını ifade etmiştir.⁷⁶⁵ Berlin'deki Frankfurter Zeitung gazetesi de 'İngiliz Nüfuzu Kırıldı' başlıklı haberinde General Gordon'un Hartum'da Mehdi Orduları tarafından mağlup edilmiş olması⁷⁶⁶ ve Transvaal Savaşı'nda İngilizlerin Boer'lere teslim olmaları hariç tutulursa İngiliz Ordusu'nun o zamana kadar düşmana asla teslim olmadığı üzerinde durmuştur.⁷⁶⁷ Aynı gazete İngilizlerin Kut-ül Amare yenilgisinden bahisle General Townshend hakkında yayınladığı raporunda Kut'taki kalede General Townshend'in iki kızının da bulunduğunu, Türklerin kızların serbest geçişine izin verdikleri halde General Townshend'in bunu kabul etmediğini, kızların Kut-ül Amare Türklerin eline geçtikten sonra İstanbul'a gönderildiklerini yazmıştır.⁷⁶⁸ Kolnesche Zeitung gazetesi İngilizlerin Kut-ül Amare'de uğradıkları vaziyeti Fransızların Nil havzasında uğradıkları Faşoda meselesine benzetmiştir.⁷⁶⁹ Gazete ayrıca, Irak haberinde Daily Telegraph adlı İngiliz gazetesinden alıntı yaparak Kuzey Asya'da İngiliz nüfuz ve şöhretinin yok olması demek olan Irak

⁷⁶² **İkdam**, 2.5.1916.

⁷⁶³ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷⁶⁴ **The New York Times**, 3.5.1916.

⁷⁶⁵ **The Guardian**, 1.5.1916.

⁷⁶⁶ **Tanin**, 3.5.1916.

⁷⁶⁷ **İkdam**, 3.5.1916.

⁷⁶⁸ **The New York Times**, 12.5.1916.

⁷⁶⁹ **İkdam**, 6.5.1916.

Seferi'nin yarıda kaldığı üzerinde durmuştur. Alman gazeteleri Alman Parlamento Heyeti'nin İstanbul'da iyi karşılanmasına dair telgraf da yayınlamışlardır. Hariciye Nazırı Halil Bey ile Almanya Sefiri Volf Metreneh tarafından söylenen nutuklar da Alman basınında yayınlanmıştır.⁷⁷⁰ Ayrıca Alman basınında okunduğuna göre General Townshend'in kayınvalidesi Madam Kahen Anuwers İspanya Kralı Alfonse'a bir mektup yazarak General Townshend'in uzun müddet Kut-ül Amare'de kuşatma altında kalmasından dolayı sağlık durumunun iyi olmadığından bahsetmiş ve Generalin İsviçre'de gözetim altında bulundurulması için Kralın gereken girişimleri yapmasını rica etmiştir.⁷⁷¹

Türklerin Kut-ül Amara Zaferi Osmanlı Devleti'nin müttefiği Bulgar basınında da yer almış ve sevinçle karşılanmıştır.⁷⁷² 1 Mayıs tarihli Compana gazetesi Irak'ta İngilizlere indirilen bu darbeye Türklerin zeferlerine bir yenisini eklediklerini, İngiltere Parlamentosu'nun mecburi askerlik kanun tasarısını reddettiğini, İrlanda'da ihtilalin devam ettiğini, bu durumun ise İngiliz Hükümeti'ni kökünden sarstığını belirtmiştir.⁷⁷³ Yarı resmi Voyanini Ozafestia gazetesi 'Kut-ül Amare düştü' başlıklı haberinde kahraman Türk Ordusu'nun Çanakkale Zaferi'nden sonra başarılarına parlak bir sayfa daha eklediğini, bunun İngilizlere tam zamanında indirilmiş bir darbe olmasının önemini bir kat daha arttırdığını yazmıştır. Bu zaferin İngiliz siyasetçilerine Türk askerindeki kahramanlık duygusunun ticari hesaplara zemin olamayacağını da ispatladığını aktarmıştır.⁷⁷⁴ Türklerin medeniyet sahibi düşmanlarına büyük bir milli ve askeri namus dersi vermiş olduklarını anlatarak Bulgarların Türkiye'de meydana gelen olayları dikkatle takip ettikleri,⁷⁷⁵ General Townshend'in teslim olmasının İslam alemi üzerinde manevi etkisini göstereceği belirtilmiştir.⁷⁷⁶ Balkanska Posta gazetesi 2 Mayıs 1916 tarihli nüshasında Kut-ül Amare'nin alınmasının Sofya'da Türkler lehine birçok tesirler yaptığını, özellikle Türklerin Kut-ül Amare'de çok fedakarlıklar yaptığını, bu fedakarlıkların

⁷⁷⁰ **İkdam**, 1.5.1916.

⁷⁷¹ **Tanin**, 28.5.1916.

⁷⁷² **İkdam**, 30.4.1916.

⁷⁷³ **İkdam**, 3.5.1916.

⁷⁷⁴ **İkdam**, 5.5.1916.

⁷⁷⁵ **İkdam**, 4.5.1916.

⁷⁷⁶ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:24**,5.5.1916, Kut-ül Amare'nin Düşmesi Dolayısıyla Bulgar Gazeteleri'nde Çıkan Yorumlar.

imparatorluğun geleceği için yapıldığını yazmıştır.⁷⁷⁷ Yine aynı gazetenin 1 Mayıs 1916 tarihli nüshası Kut-ül Amare'nin düşmesiyle Türklerin 13000 İngiliz esir aldıklarını, bu yenilginin İngiltere'nin Asya'daki hakimiyetine büyük bir darbe indirdiğini, bu olayın İngilizler hakkında Çanakkale yenilgisinden daha büyük bir zarar olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁸ Nouk gazetesi ise 2 Mayıs tarihli sayısında Kut-ül Amare Zaferi'nden bahisle Kut-ül Amare'nin şartsız tesliminin son derece sevinçle karşılandığını belirterek Türklerin bu başarısının hakkı ile takdir edilmekte olduğunu anlatmış ve İngilizlerin uğradığı bu yenilginin soğuk bir duş etkisi yapacağı üzerinde durmuştur.⁷⁷⁹ Yarı resmi Narurni Perarna gazetesi 3 Mayıs 1916 tarihli nüshasında 'Kut-ül Amare' başlıklı makalesinde bu zaferden dolayı müttefik Türkleri tebrik etmiş, Kut-ül Amare Zaferi'nin Asya'daki İngiliz egemenliğini yaraladığını yazmıştır.⁷⁸⁰ Başka bir yarı resmi Bulgar gazetesi olan Nörodoni Pravda 3 Mayıs tarihinde yayınladığı haberde müttefik Osmanlı Devleti'ni kazandığı zaferden dolayı tebrik etmiş, bu zaferin İngiltere'nin güneydeki zulümlerine bir son vereceğini belirterek İrlanda İhtilali'nin ve Kut-ül Amare'nin kaybedilmesinin İngiltere'yi zor bir duruma sokacağını açıklamıştır. Ve Rus taraftarlarına İngiltere'nin sahip olduğunu iddia ettikleri gücünün nerede kaldığı sorusunu sormuştur.⁷⁸¹

Hindistan'da çıkan India Times gazetesi Kut-ül Amare'nin kaybedilmesinden sonra Irak'ta bulunan 15. İngiliz Mızraklı Alayı'nın isyan ettiklerini ve Türklere karşı savaşmaları yönündeki emirlere uymadıkları şeklinde haber geçmiştir.⁷⁸²

Saksonya Kralı Kut-ül Amare Zaferi'ni Berlin'deki elçiliği vasıtasıyla kutlamıştır.⁷⁸³ Osmanlı Devleti Sadareti de (Başbakanlık) tebrik telgrafının Padişaha iletilmesini 13 Mayıs 1916'da Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.⁷⁸⁴ Hariciye Nezareti de Saksonya Kralı'nın Kut-ül Amare Zaferi'ni tebrikinin Padişahın memnuniyetine sebep olduğunu Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti'ne gönderdiği yazıyla

⁷⁷⁷ **İkdam**, 3.5.1916.

⁷⁷⁸ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:24**, 5.5.1916, Kut-ül Amare'nin Düşmesi Dolayısıyla Bulgar Gazeteleri'nde Çıkan Yorumlar.

⁷⁷⁹ **Tanin**, 4.5.1916.

⁷⁸⁰ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:24**, 5.5.1916, Kut-ül Amare Zaferi Dolayısıyla Bulgar Gazeteleri'nde Çıkan Yorumlar.

⁷⁸¹ **İkdam**, 5.5.1916.

⁷⁸² **İkdam**, 2.5.1916; **Tanin**, 2.5.1916.

⁷⁸³ **BOA, İ.DUİT, Dosya No:12, Gömlek No:60**, 4.5.1916, Saksonya Kralı'nın Tebriki.

⁷⁸⁴ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:32**, 13.5.1916, Kut-ül Amare Muzafferiyeti'ni Tebriki Vesilesiyle Saksonya Kralı'na Mahzuziyyet-i Seniyye Tebliği.

iletmiştir.⁷⁸⁵ Kut-ül Amare Zaferi dolayısıyla Hollanda basınında da haber yer almış, Osmanlı Devleti'nin Lahey Sefiri konu ile ilgili haberi 4.5.1916 günü Hariciye Nezareti'ne göndermiştir.⁷⁸⁶ Hollanda basınından diğer bir basın organı Le Tijg gazetesi Kut-ül Amare Zaferi'nin Gelibolu'dan sonra İngilizlerin prestijini sarsan ikinci bir başarı olduğuna değinmiştir.⁷⁸⁷ Lahey'deki Osmanlı Elçiliği Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne telgraf göndererek İngilizlerin Kut-ül Amare'de esir edilen askerlerinden 3236 tanesinden hiçbir bilgi alınamadığını, bunların çölden geçerken telef olduklarının zannedildiğini, Hollanda resmi memurlarının esir kamplarına girmelerine izin verilmediğinin İngiltere Avam Kamarası'nda İngiliz Hükümeti namına beyan edildiğini ve bunların yabancı basında görüldüğünü yazmış, bunlar içinde düzeltilmesi gereken noktaların Milli Ajans tarafından tekzip edilmesi gerektiğini, bu gibi haberlere karşı uygun şekilde karşılıklı bulunularak gerçeğin ortaya çıkarılmasının lazım geldiğini ifade etmiştir.⁷⁸⁸

Kut-ül Amare'nin alınması İsveç'teki Stockholm basınıının en büyük gazetelerinden olan Stockholm Tageblatt'ta da yankılarını bulmuş, Stockholm basını İngilizlerin maddeten uğradıkları yenilgi ne kadar büyük ise İngiliz onurunun bu yenilgi dolayısıyla uğramış olduğu sessizliğin o derece hüznü olduğu üzerinde durmuştur ve bu yenilginin İngiltere'deki Asquith Hükümeti'ni sarstığını ve İngiltere'nin Avrupa'daki müttefikleri arasında da gayet müthiş etkiler meydana getireceğini belirtmiştir.⁷⁸⁹ Başka bir büyük İsveç gazetesi ise Kut-ül Amare hakkında önemli bir makale yayınlarak Türkler gibi bir hasıma karşı İngilizlerin yaptığı bu teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanacağını başından belli olduğunu, Türklerin başarılarının birbirini takip ettiğini yazmıştır.⁷⁹⁰ Osmanlı Devleti Stockholm Sefareti de Hariciye Nezareti'ne bir telgraf göndererek Kut-ül

⁷⁸⁵ BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:28, 8.5.1916, Kut-ül Amare Muzafferiyeti Dolayısıyla Saksonya Kralı'nın Tebrikinin Padişahın Memnuniyetine Mucip Olduğuna Dair Hariciye Nezareti'nden Berlin Sefareti'ne Gönderilen Telgraf.

⁷⁸⁶ BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:22, 4.5.1916, Kut-ül Amare Zaferi Dolayısıyla Hollanda Basını'nda Çıkan Yorumların Özeti.

⁷⁸⁷ BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No: 22, 4.5.1916, Kut-ül Amare Zaferi Dolayısıyla Hollanda Basını'nda Çıkan Yorum.

⁷⁸⁸ BOA, HR.SYS, Dosya No:2229, Gömlek No:54, 7.4.1916, İngiltere Avam Kamarası'ndaki Beyanatların Milli Ajans Tarafından Tekzip Edilmesi.

⁷⁸⁹ İkdam, 2.5.1916.

⁷⁹⁰ İkdam, 8.5.1916.

Amare'deki parlak ve şanlı zafer haberinin kendilerine gözyaşı döktürdüğünü, sefaretin en iyi tebriklerini sunduklarını belirtmiştir.⁷⁹¹

İsviçre gazeteleri de Kut-ül Amare'nin alınmasının her tarafta gayet müthiş ve şanlı bir etki ve heyecan meydana getirdiğini iletmişlerdir. İsviçre basınından Gazette Louzanne esasen sarsılmış olan Asquith kabinesinin İngiliz Parlamentosu'na karşı zor bir duruma düşeceği konusu üzerinde durmuştur.⁷⁹²

Kut-ül Amare Zaferi İtalya basınında da yer almıştır. İtalya'daki kamuoyu General Townshend'ın Kut-ül Amare'de teslim olmasının İngiltere'de ve bütün müttefik memleketlerde büyük bir elem ve üzüntüye sebep olacağı görüşündedir.⁷⁹³

Kut-ül Amare Zaferi Avusturya'da da etkisini göstermiştir. Kut-ül Amare Türkler tarafından ele geçirildiği için Avusturya'nın Raihenberg şehri Belediye Başkanı Karl Pollak Dahiliye Nazırı Talat Bey'e telgraf göndererek kutlamıştır.⁷⁹⁴ Kut-ül Amare'nin kazanılmasından dolayı Viyana'da şenlikler yapılmış, şehrin içi bayraklarla süslenmiş, Viyana Belediye Başkanı da Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefareti'ne gelerek samimi dileklerinin İstanbul'daki padişaha iletilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa bu iyi niyet dileklerini İstanbul'daki Saray Başkatipliği'ne telgrafla bildirmiştir.⁷⁹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa Viyana Belediye Başkanı'na gönderdiği cevabi teşekkür yazısında Viyana Belediye Başkanı'nın samimi tebriği için şükranlarını sunarak tebriğin karşılığını vermiştir.⁷⁹⁶ Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti de Viyana şehrinin süslendiği ve şehir belediye başkanının Viyana Sefareti'ne gelerek iyi dilek temennisinde bulunduğunu Osmanlı Devleti Sadareti'ne (Başbakanlık) iletmiştir.⁷⁹⁷ Ayrıca, Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından Irak Ordusu Kumandanı Halil Paşa'ya Demirhaç Nişanı'nın 1.rütbesinden savaş madalyası verilmiştir.

⁷⁹¹ BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:8, 30.4.1916, Osmanlı Devleti Stockholm Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne Gönderdiği Tebrik Telgrafı.

⁷⁹² İkdam, 3.5.1916.

⁷⁹³ BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:39, 9.5.1916, Kut-ül Amare'deki Osmanlı Muzafferiyeti'nin İtalya Basını'ndaki Yorumları.

⁷⁹⁴ BOA, DH.KMS, Dosya No:64, Gömlek No:42, 30.4.1916, Avusturya'nın Raihenberg Şehri'nden Dahiliye Nazırı Talat Bey'e Gönderilen Telgraf.

⁷⁹⁵ BOA, İ.DUİT, Dosya No:12, Gömlek No:61, 13.5.1916, Kut-ül Amare Zaferi Dolayısıyla Avusturya Hükümeti Viyana Şehremaneti'nin Tebriki.

⁷⁹⁶ İkdam, 4.5.1916.

⁷⁹⁷ BOA, İ.DUİT, Dosya No:12, Gömlek No:61, 6.5.1916, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e Gönderilen Avusturya Hükümeti'nin Tebrik Mesajı'nı İçeren Telgraf.

Rusya'daki akislerle ilgili olarak, Rusya'daki Petrograd Resmi Haber Ajansı General Townshend'in açlık yüzünden Türklere teslim olmasının ülkede genel bir hayranlık uyandırdığını belirtmiştir.⁷⁹⁸ Osmanlı Devleti Stockholm Elçiliği de Babıali Hariciye Nezareti'ne bir telgraf göndererek Rus Duma Meclisi Heyeti'nin o sırada Stockholm'de bulunduğunu hatırlatarak Kut-ül Amare Zaferi'nin Rusya'da üzüntüye sebep olduğunu, Rusların İngilizlerle birleşerek Türk Ordusu'nu imha etmeleri planının artık uzak bulunduğunu yazmıştır. Telgrafta bu zaferin Erzurum ve Trabzon'daki Rus başarısının önemini azaltacağı üzerinde durularak iaşe ve malzeme temininin zor olduğu Anadolu'daki Rus Cephesi'nin geri çekilmesinin bile düşünüldüğü, Rusya'da kimsenin yeni bir kış savaşını istemediği ve düşünmediği üzerinde durulmuştur.⁷⁹⁹

Avustralya ise Avustralya Genel Valisi aracılığıyla İngiltere Kralı'na ve Hindistan Valisi'ne telgraf göndererek Kut-ül Amare'nin düşmesi dolayısıyla duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.⁸⁰⁰ Avustralya basınındaki yazılar Türklerin ve Almanların bölgede kuvvetlerinin yanlış hesaplandığı için cepheye küçük kuvvetlerin gönderildiği ve bunların yeterli olmadığı yönündedir.⁸⁰¹

Amerikan basını da Kut-ül Amare'nin teslimini bir fiyasko olarak niteleyip⁸⁰² olayı Bağdat'a giden Dicle Vadisi üzerinde stratejik askeri bir nokta olan Kut-ül Amare'deki İngiliz Ordusu'nun Türklere şartsız teslim olması şeklinde vermiştir.⁸⁰³ Kut-ül Amare'nin tesliminin İngiliz gururu üzerinde önemli bir hezimet olduğunu belirten Amerikan basını⁸⁰⁴ İngilizlerin yoğun çabalarına rağmen gerekli malzemelerin deniz yoluyla Kut-ül Amare'ye ulaştırılamamasının ve bölgede ulaşım imkanlarının zor olmasının başarıyı engellediğini ifade etmiştir.⁸⁰⁵

⁷⁹⁸ **Poverty Bay Herald**, 3.5.1916.

⁷⁹⁹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2420, Gömlek No:16**, 2.5.1916, Osmanlı Devleti Stockholm Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Kut-ül Amare Zaferi'nin Rusya'daki Akisleri İle İlgili Yazı.

⁸⁰⁰ **The Argus Melbourne**, 3.5.1916.

⁸⁰¹ **The Mercury**, 1.5.1916.

⁸⁰² **The New York Times**, 18.4.1916.

⁸⁰³ **The New York Times**, 27.2.1917.

⁸⁰⁴ **The New York Times**, 2.5.1916.

⁸⁰⁵ **The New York Times**, 20.10.1918.

Fransa basını da Kut-ül Amare'nin kaybedilmesi dolayısıyla üzüntülerini dile getirmektedir.⁸⁰⁶ Fransa basınından Echo de Paris gazetesi Kut-ül Amare Zaferi'ne yer vererek zaferin Türklerin galibiyeti değil doğanın zorlaması sonucu olan bir olay olduğunu belirtmiştir. Matin gazetesi de Türklerin Mezopotamya'da daima İngilizlerle karşılaşacağını, Türklerin arkalarında daima Rusları bulacaklarını yazmıştır.⁸⁰⁷

İngilizlerin Kut-ül Amare yenilgisi İngiltere'de yankılarını bulmakta gecikmemiştir. Kut-ül Amare'nin düşmesinin İngiltere'de etkileri önemli ve büyük olmuştur.⁸⁰⁸ İngiltere'de halk Londra'nın merkezine asılan ilanları okuyup hiçbir fikir ileri sürmemişlerdir.⁸⁰⁹ General Townshend'in eşi General Townshend'in teslim olduğu haberini aldığı zaman şaşkınlıktan kendini kaybetmiştir.⁸¹⁰ Öte yandan, İngiltere basını İngiliz Savaş Bakanlığı'nı yetersiz kuvvetlerle General Townshend'a Bağdat'a ilerleme emrini verdiği için eleştirmektedir.⁸¹¹ Morning Post gazetesi ise Hindistan Ordusu Başkomutanı General Nixon'un tavsiyelerini dinlediği için İngiliz Hükümeti'ni suçlamaktadır.⁸¹² İngiltere Kamuoyu Kut-ül Amare'nin düşmesinden sonra üzüntülerini dile getirmekte,⁸¹³ fakat General Townshend başarılı savunması dolayısıyla övülmektedir.⁸¹⁴

İngiltere Genelkurmayı'ndan Albay Shumsky General Townshend'in Kut'ta teslim olmasına rağmen Selanik'te ya da Mısır'da veya Kafkas Cephesi'nde kullanılacak olan iki orduyu Mezopotamya'da meşgul etmesinin büyük bir başarı olduğunu söylemiştir.⁸¹⁵ İngiltere Parlamentosu üyesi milletvekili J.C.Wedgwood meclise sunduğu özel raporunda General Townshend'in cephedeki stratejisini doğru bulmaktadır.⁸¹⁶ İngiltere Kralı Irak İngiliz Ordusu Başkomutanı General Lake'e bir

⁸⁰⁶ **The Sydney Morning Herald**, 2.5.1916.

⁸⁰⁷ **The Guardian**, 1.5.1916; **Grey River Argus**, 3.5.1916.

⁸⁰⁸ **İkdam**, 30.4.1916.

⁸⁰⁹ **İkdam**, 3.5.1916.

⁸¹⁰ **İkdam**, 3.5.1916.

⁸¹¹ **Grey River Argus**, 5.4.1916.

⁸¹² **The Argus Melbourne**, 1.5.1916.

⁸¹³ **İkdam**, 21.5.1916.

⁸¹⁴ **The New York Times**, 30.4.1916.

⁸¹⁵ **The Guardian**, 2.5.1916.

⁸¹⁶ **Separate Report by Commander J.C.Wedgwood**, 17.5.1917, House of Commons Parliamentary Papers Online, p.131.

mesaj göndererek askerlerinin mümkün olan her şeyi yaptıklarını dile getirmiştir.⁸¹⁷ Kötü hava koşullarının ve meydana gelen aşırı yağışın Kut'takilere yardım edilmesini engellediğini, kendisinin yardım kuvvetlerinin çabalarını hayranlıkla izlediğini ifade etmiştir.⁸¹⁸ İngiltere Başbakanı General Townshend'in Kral'a cevabını İngiliz Parlamentosu'nda milletvekillerine okumuştur.⁸¹⁹

İngiltere Savaş Bakanlığı Türk Komutan Halil Paşa'dan Kut-ül Amare'deki yaralı ve ölü İngiliz askerleriyle eşit sayıda yaralı ve ölü Türk askerinin değiştirilmesini kendisinin kabul ettiğine dair bir mektup almıştır. Halil Paşa insan değişimini gerçekleştirmek için hastane gemisinin ve diğer gemilerin yola çıkarıldığını belirtmektedir.⁸²⁰ Gemilerin Kut-ül Amare'ye varması ile birlikte İngilizlerin ve Türklerin değiş tokuşu da gerçekleştirilmiştir.⁸²¹

4 Mayıs 1916 Salı günü İngiltere Parlamentosu Lordlar Kamarası'nda Lord Beresford İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener'a Kut-ül Amare'de esir edilen İngiliz askerlerinin sayısını ve Türklerin General Townshend'in kılıcını kendisine iade ettiklerinin doğru olup olmadığını sormuştur.⁸²² 4 Mayıs 1916 aynı gün İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener Lordlar Kamarası'nda yaptığı cevabi konuşmasında konu ile ilgili bilgi vermektedir.⁸²³ Lord Kitchener General Townshend ve askerlerin kararlılıkları ve cesaretlerinin kendilerine onurlu bir hatıra kazandırdığını belirtmiştir.⁸²⁴ Kitchener General Townshend'in Kut-ül Amare'den gönderdiği son raporu delegelere okumaktadır.⁸²⁵ Raporda General Townshend görevlerini yapmış oldukları için memnun olduğunu belirterek, İngiliz yardım kuvvetlerine, General Gorringe'e çabalarından ötürü teşekkür etmektedir.⁸²⁶

⁸¹⁷ **Fourth Supplement To The London Gazette**, 12.10.1916.

⁸¹⁸ **The Times**, 3.5.1916.

⁸¹⁹ **The Guardian**, 18.4.1916.

⁸²⁰ **The Times**, 3.5.1916.

⁸²¹ **The Guardian**, 10.5.1916.

⁸²² **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 4.5.1916, Vol:21, cc:902-4.

⁸²³ **The Times**, 5.5.1916.

⁸²⁴ **The Guardian**, 5.5.1916.

⁸²⁵ Raporda General Townshend görevlerini yapmış olduklarını bilmekten dolayı mutlu olduklarını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. **The New York Times**, 5.5.1916; A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.278.

⁸²⁶ **The Times**, 5.5.1916.

Lord Kitchener konuşmasının son bölümünde General Townshend ve birliklerine yaptıkları savunma için teşekkürlerini bildirmekte ve takdirlerini sunmaktadır.⁸²⁷ General Lake'i ve General Gorringe'i çabaları için övgüye değer bulmaktadır.⁸²⁸ Lord Kitchener'a göre kuşatma altındaki tümeni kurtarmak amacıyla mümkün olan her şey yapılmıştır. Fakat durmadan yağan yağmur gibi olumsuz hava koşulları neticesinde meydana seller dolayısıyla ileri hareket yapılması zor olan dar bir cephe oluşmuştur.⁸²⁹ Böyle dar bir cephede de dar cephe hücumları yapılması zorunluluğu meydana gelmiştir. Bölgedeki diğer İngiliz birliklerinin başarılarının kazançlarını görememiş olmaları da onların ancak savunmayla uğraşmaları sebebiyledir.⁸³⁰

İngiltere Parlamentosu Lordlar Kamarası'nda 4.5.1916 günü söz alan diğer milletvekili Lord Grenfell ise General Townshend'in Kut savunmasının ve savaşan İngiliz askerlerinin kararlılıklarının İngiliz halkı ve ordusu tarafından hayranlıkla ve saygıyla hatırlanacağını belirtmiştir.⁸³¹ Lord Kitchener'ın General Townshend ve savaşan birlikleri hakkındaki konuşmasının sadece Lordlar Kamarası'na değil aynı zamanda İmparatorluk ve Mezopotamya'daki ordu için çok tatmin edici olduğunu ilave etmiştir.⁸³² İngiltere Parlamentosu Lordlar Kamarası'nda Lord Beresford General Townshend'in olağanüstü yetenekli ve cesur bir komutan olduğunu söyleyerek kendisinin Kut'ta Türklere değil açlığa ve kötü idareye yenilmiş olduğunu hatırlatmıştır.⁸³³ Ayrıca General Townshend'in aylık maaşının 200 pound'dan 80 pound'a indirilmesini bir skandal olarak nitelemiştir.⁸³⁴

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon 5.5.1916 günü İngiltere'de Westminster'da katıldığı bir toplantıda General Townshend'in Kut-ül Amare'de teslim olmasının bir trajedi olduğunu fakat bir felaket olmadığını söylemiştir. Kuşatma ile ilgili strateji ve General Townshend'in Fırat Nehri'nin yukarılarına doğru hareketinin şartlarını inceleyen araştırma raporlarının yakında Parlametontun

⁸²⁷ **The New York Times**, 5.5.1916.

⁸²⁸ **The Mercury**, 6.5.1916.

⁸²⁹ Bölgede yağan yağmur sonucu oluşan selin son 30 yılın en büyüğü olduğu vurgulanmıştır. Bkz.

The Times, 6.4.1916.

⁸³⁰ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.16.

⁸³¹ **The Times**, 5.5.1916.

⁸³² **The Guardian**, 5.5.1916.

⁸³³ **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 20.7.1916, Vol:22, cc:835-74.

⁸³⁴ **The Mercury**, 22.7.1916.

önüne geleceğini, İngiliz Hükümeti'nin bu raporların kamuoyuna açıklanacağından dolayı endişe duyduğunu, raporların bazı sürprizleri de içerebileceğini belirtmiştir.⁸³⁵

25.5.1916'da General Townshend'in Kut-ül Amare Savaşı'ndan sonraki pozisyon değerlendirmelerini içeren raporlar Avam Kamarası'na sunulmuştur.⁸³⁶ Raporlarda Kut'un kurtarılamamasındaki ana sebep askeri otoritelere göre nehir ulaşımının ve tıbbi imkanların azlığı olarak gösterilmiştir. Örneğin raporlarda anlatıldığı kadarıyla Birinci Kut Savaşı'nda yaralı İngiliz askerleri birimde sedye olmadığı için bütün gece savaş alanında bırakılmış, yaralılar gece yerli Araplar tarafından saldırıya uğrayarak soyulmuş ya da öldürülmüşlerdir.⁸³⁷ İngiltere'de 1916 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru Lordlar Kamarası'nda Bağdat'a doğru İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesinin sorumluluğu kime aittir, General Townshend kuvvetlerinin yetersiz olduğunu düşünmüş müdür? Eğer düşündüyse bundan daha üst makamlara bahsetmiş midir? Sorularıyla ilgili soruşturma kağıtları da yayınlanmıştır.⁸³⁸ Yayınlanan kağıtlarda General Nixon ve General Townshend'in düşüncelerine de yer verilmiştir. Kağıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Selmanpak'taki Türk yardım kuvvetlerinin durumu ve İngilizlerin buldukları pozisyon ışığında İngilizlerin iki tümen asker olmadan Kut'tan ayrılmasının büyük bir tehlike olacağı General Townshend tarafından 3 Ekim 1915'te bildirilmiştir. General Nixon ise araştırma raporlarında General Townshend'in beklentilerinin karşılandığını, yedek kuvvetlerin gönderildiğini belirtmiştir. Konu ile ilgili Hindistan Savaş Bakanlığı Londra'ya General Townshend'in kendilerine böyle bir istekte bulunmadığını bildirmiştir. Londra'daki Hükümetin General Nixon'un ve Hindistan Savaş Bakanlığı'nın tavsiyelerini dinlediğini ifade etmiştir. Londra'daki hükümet kendilerinde General Townshend'in endişeleri ile ilgili herhangi bir kayıt olmadığını belirtmiştir. Raporda meseleyi aydınlatmak için General Townshend'a başvurulacağı da belirtilmektedir.⁸³⁹

Öte yandan, Türk birliklerinin Kut Zaferi İngiltere üzerinde olumsuz etkisini

⁸³⁵ **The Times**, 6.5.1916.

⁸³⁶ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 25.5.1916, Vol:82, cc:2255.

⁸³⁷ Lloyd George, **War Memoirs of Lloyd George**, Ivor Nicholson and Watson, London, 1933, p.814-818.

⁸³⁸ **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 25.5.1916, Vol:22, cc:171-2.

⁸³⁹ **The Guardian**, 30.5.1916.

sürdürmeye devam etmektedir. İngilizlerin Kut-ül Amara'da teslim olması İngiltere Hükümeti'nin Gelibolu'dan sonra acımasızca eleştirildiği ikinci bir cephe olmuştur.⁸⁴⁰ İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası'nda üyelerden biri Başbakan Asquith konuştuğu sırada Başbakana İngiltere'nin Kut yenilgisinin Irak'ta ve Hindistan'da ne gibi etkiler yapacağını ve İngiltere'nin nüfuzunu sarsabileceğini düşünmediniz mi? diye soru yönelmiştir.⁸⁴¹

İngiltere basını General Townshend'a yetersiz kuvvetlerle Bağdat üzerine yürüme emri verilmesini akıllıca bulmamıştır.⁸⁴² Bunda sorumluluğu olanların cezalandırılmasını istemiştir. General Townshend'ı kurtarmak için gelen General Alymer Ordusu'nun başarısız olup geri çekilmesinin nedeninin sadece susuzluğa bağlanamayacağını ifade etmiştir.⁸⁴³

Mezopotamya'daki (Irak Bölgesi) operasyonlar genel olarak Hindistan Ordusu'nun yönetiminde yürütüldüğünden İngiltere Hindistan Ordusu Komutanlığı'ndan memnun bulunmamaktadır. Irak yenilgisi dolayısıyla İngiltere Hindistan Ordusu Başkumandanı'nı ve Genelkurmay Başkanı'nı değiştirmiştir. General Lake ve General Gorringe görevlerinden alınmış, yerlerine General Maude atanmıştır.⁸⁴⁴ Bu değişiklik İngiltere Savaş Bakanı Lloyd George'un Mezopotamya'daki karışıklığı düzeltmek için yaptığı ilk basamaktır.⁸⁴⁵

İngiltere Parlamentosu'nda İngiltere Savaş Bakanı Lloyd George⁸⁴⁶ 20 Temmuz 1916 günü yaptığı konuşmada İngiltere'deki hükümetin başından sonuna kadar politik düşünceleri askeri düşüncelerin önünde tutmadığını,⁸⁴⁷ Mezopotamya'daki operasyonların artık İngiliz Savaş Bakanlığı yönetiminde sürdürüleceğini söylemiştir.⁸⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin Bern Büyükelçiliği İstanbul'daki Başkumandanlık Vekaleti'ni bu durum hakkında 11 Ağustos 1916 tarihinde

⁸⁴⁰ **The New York Times**, 6.4.1916.

⁸⁴¹ **İkdam**, 30.4.1916.

⁸⁴² **Grey River Argus**, 5.4.1916.

⁸⁴³ **İkdam**, 28.3.1916.

⁸⁴⁴ **The New York Times**, 20.10.1918.

⁸⁴⁵ Lloyd George, **a.g.e.**, p.807.

⁸⁴⁶ Lloyd George'un fikrine göre Mezopotamya Gücü Irak'tan çekilmeli ve Çanakkale'de konuşlanmalıdır. Bilgi için bkz. **Lloyd George**, **a.g.e.**, p.802.

⁸⁴⁷ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2426, Gömlek No.55**, 6.10.1916, The Times Gazetesi'nde Mezopotamya Seferi Hakkında Neşredilen Yazı.

⁸⁴⁸ **The Times**, 21.7.1916.

bilgilendirmiştir.⁸⁴⁹ Alman Erkan-ı Harbiyesi (Alman Genelkurmay Başkanlığı) de İngiltere'nin Irak'taki üst düzey kumandanlarını değiştirdiğini aktarmış ve değiştirilen İngiliz kumandanlarının isimlerini Altıncı Ordu Kumandanlığı'na iletmiştir.⁸⁵⁰

5 Ekim 1916 tarihinde Avam Kamarası'nda Mezopotamya'daki savaş konusu tek tartışma konusunu teşkil etmiştir. Milletvekilleri heyecanlı bir şekilde cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için hükümet birimlerinin sorumluluğunu tartışmışlardır.⁸⁵¹ İngiltere Başbakanı da mesele üzerinde bir konuşma yaparak araştırma raporları, Mezopotamya Seferi'nin amaçları, askerler için tıbbi yardım, hareket sırasındaki ulaşım zorlukları konularına değinmiştir.⁸⁵² Avam Kamarası'nda Sir Jardine, İngiltere Başbakanı'na Genelkurmay Başkanı Lord Kitchener tarafından Kut-ül Amare'den Bağdat'a ilerlemenin avantajı konusunda ne gibi tavsiyeler verildiğini sormuş, Başbakan İngiltere Kabinesi'nin işlemlerinin daima gizli olduğunu, soruya cevap veremeyeceği için üzgün olduğunu belirtmiştir.⁸⁵³ İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası'nın diğer bir birleşiminde Milletvekili MacCaw İngiliz Savaş Bakan Yardımcısı'na Kut-ül Amare'de esir olan İngiliz rütbeli askerlerinin listesinin basında yayınlanması hakkında bir soru yönelmiştir. Bakan Yardımcısı Tennant esir düşen İngiliz rütbeli askerlerinin çoğunun isimlerinin 7 Haziran'da basın aracılığıyla duyurulduğunu ifade etmiştir. Geri kalanların isimlerinin de müteakiben yayınlanacağını sözlerine eklemiştir.⁸⁵⁴

İngiltere Savaş Bakanlığı General Townshend'in kuvvetinin 11 Kasım ile 3 Aralık 1915 tarihleri arasında Mezopotamya'daki operasyonlarıyla ilgili olarak General Townshend dahil 6.İngiliz Tümeni'nin bazı askerlerine savaş madalyası

⁸⁴⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:3, BDH Klasör No:551, Dosya No:2140, Fihrist No:62, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.14.**

⁸⁵⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:4, BDH Klasör No:551, Dosya No:2140, Fihrist No:102, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.16.**

⁸⁵¹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2426, Gömlek No:55, 6.10.1916, Avam Kamarası'nda Mezopotamya Konulu Tartışmayı Anlatan Gazete Küpürü.**

⁸⁵² **BOA, HR.SYS, Dosya No:2426, Gömlek No:55, 6.10.1916, Avam Kamarası'nda Mezopotamya Konulu Tartışmayı Anlatan Gazete Küpürü.**

⁸⁵³ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 9.7.1917, Vol:95, cc:1599.**

⁸⁵⁴ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 22.6.1916, Vol:83, cc:343w.**

verilmesini teklif etmiştir.⁸⁵⁵ Madalya alacak askerlerin listesi İngiltere basını aracılığıyla duyurulmuştur.⁸⁵⁶ Hükümetin yayın organı Londra Gazetesi'nde (London Gazette) Kut Kuşatması'yla ilgili 148 askerın madalya alacağı yayınlanmıştır.⁸⁵⁷ Askerlerin tamamı ise haber yayınlandığı sırada esir bulunmaktadırlar.

4-9-KUT-ÜL AMARE'DE ESİR DÜŞEN İNGİLİZ ASKERLERİ'NİN DURUMU

İngiltere Dışışleri Bakanlığı İstanbul'daki Amerikan Elçiliği aracılığıyla en yakın zamanda General Townshend ve Kut-ül Amare'de ele geçirilen İngiliz Tümeni'nin durumu ile ilgili olarak İstanbul'dan bilgi istemiştir. General Townshend ve ele geçirilen subaylara rütbeleri ve uluslararası savaş esirleri antlaşması (Prag Konvansiyonu) düşünülerek davranılmasını talep etmiştir.⁸⁵⁸ İngiltere Dışışleri Bakanlığı ayrıca Kut-ül Amare'de esir edilen İngiliz askerlere yapılan davranışın İngilizlerin elindeki Türklere yapılan davranıştan az olmaması gerektiğini umduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁹ Bağdat'taki Amerikan Elçiliği de Irak'ta esir edilen İngiliz subay ve askerlerini ziyaret etme ve kendilerinden haber alma ile ilgili olarak her ne mümkünse yapılması için İngiltere Hükümeti tarafından kendilerine başvurulduğunu kaydetmiştir.⁸⁶⁰

İngiltere Avam Kamarası'nda İngiliz Dışışleri Bakan Yardımcısı Forster Kut-ül Amare'de esir olan İngiliz askerlerinin bütün rütbelerden 2850 olarak hesaplandığını açıklamıştır.⁸⁶¹ İngiliz esirlerinden büyük çoğunluğu Çanakkale Cephesi'nden Irak'a

⁸⁵⁵ **The Guardian**, 20.10.1916.

⁸⁵⁶ **The Times**, 20.10.1916.

⁸⁵⁷ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 2.4.1919, Vol:114, cc:1193-4;

HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası oturumu), 9.4.1919, Vol:114, cc:2026-7.

⁸⁵⁸ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 11.4.1917, İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki Hollanda Temsilciliği'ne İngiliz Esirler Hakkında Gönderilen Yazı.

⁸⁵⁹ Aynı Şekilde Osmanlı Devleti de İstanbul'daki Hollanda Elçiliği vasıtası ile İngiltere'nin elindeki Türk ve Alman esirlere rütbeleri düşünülerek davranılmasını talep etmiştir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 18.6.1917; Londra'daki İsveç Temsilciliği İstanbul'daki İsveç Temsilciliği'ne İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın Osmanlı Devleti'nin isteğine olumlu baktığı cevabını iletmiştir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 20.6.1917.

⁸⁶⁰ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:45**, 6.5.1916, İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden İngiliz Esirleri'nin Durumu İle İlgili Olarak Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

⁸⁶¹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 16.10.1916, Vol:86, cc:381-2.

gönderilen askerlerdir.⁸⁶² İngiltere'nin Roma Elçiliği İstanbul'dan aldığı haberlere dayanarak Kut-ül Amare'deki İngiliz esirlerinin Anadolu'nun ortasındaki bir kampa gönderileceklerini duyurmuştur.⁸⁶³ Esir düşen İngiliz askerlerinin isimleri akrabalarına bilgi verilmesi için İngiltere Savaş Bakanlığı'na bildirilmiştir.⁸⁶⁴ İngilizler kendi esirleri konusunda durumun aciliyetinden dolayı Amerikan Hükümeti'nin de dikkatini çekmişlerdir.⁸⁶⁵ Osmanlı Devleti Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Musul, Res-ül Ayn, Halep, Adana ve Konya Vilayetleri ile Eskişehir ve Kütahya Mutasarrıflıkları'na telgraf göndererek esir edilen İngiliz subaylarının ve askerlerinin kalacakları yerlere gönderilmeleri esnasında askeri memurlara ve kişilere gerekli kolaylığın gösterilmesini ve onlara zorluk çıkarılmamasını istemiştir.⁸⁶⁶

İstanbul'daki Amerikan Elçiliği Türk yetkililerden aldığı haberlere dayanarak General Townshend'ın ve kurmay subaylarının İstanbul'daki Büyükkada'ya gönderileceklerini duyurmuştur.⁸⁶⁷ Diğer İngiliz subayların çoğu Kut'ta⁸⁶⁸ ve 1000 kadarı Bağdat'ta kalmıştır.⁸⁶⁹ Bazı İngiliz subayları da Suriye'ye gönderileceklerdir.⁸⁷⁰

İngiliz Savaş Bakanlığı 9 Mayıs 1916 günü Türkler tarafından değiştirilen 1073 İngiliz ve Hintli hasta, yaralı askerin Sannaiye'nin altındaki İngiliz kampına götürüldüklerini bildirmiştir.⁸⁷¹

İstanbul Amerikan Elçiliği'nin elde ettiği haberlere göre Kut-ül Amare'de esir düşen 12 İngiliz esir Bursa'ya, 45 İngiliz esir Afyon Karahisar'a, 6 İngiliz esir Bağdat'a, 75 İngiliz esir Kastamonu'ya, 75 İngiliz esir Yozgat'a, 40 İngiliz esir Adana'ya, 62 İngiliz esir Ankara'ya, 50 Hintli esir Konya'ya, 23 Hintli esir

⁸⁶² **Tanin**, 10.5.1916.

⁸⁶³ **The Times**, 3.5.1916.

⁸⁶⁴ **The Guardian**, 8.8.1916.

⁸⁶⁵ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 14.11.1916, Vol:87, cc:553-5.

⁸⁶⁶ **BOA, DH.ŞFR, Dosya No:63, Gömlek No:202**, 5.5.1916, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Musul, Res-ül Ayn, Halep, Adana Vilayetleri İle Eskişehir Ve Kütahya Mutasarrıflıkları'na Gönderilen Yazı.

⁸⁶⁷ **İkdam**, 7.5.1916.

⁸⁶⁸ **The NewYork Times**, 23.5.1916.

⁸⁶⁹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 27.7.1916, Vol:84,c:1837.

⁸⁷⁰ **The NewYork Times**, 23.5.1916.

⁸⁷¹ **The Guardian**, 10.5.1916.

Eskişehir'e gönderilmiştir.⁸⁷² Bazı İngiliz esirleri de yüzer kişilik gruplar halinde Adapazarı ve İzmit'e gönderilmişlerdir. Sivas ve Denizli de İngiliz esirlerin gönderildiği yerler arasındadır.⁸⁷³ İngiliz esirlerin geniş bir bölümü de Toros ile Res-ül Ayn arasındaki demiryolu üzerindeki farklı yerlerde istihdam edilmişlerdir.⁸⁷⁴ Türkler Hintli esir subaylardan bir bölümünü de Padişaha bağlılıklarını sunmak için İstanbul'a getirmişlerdir.⁸⁷⁵ Bu esnada İstanbul Robert Kolej'inde çalışan bir öğretmen Hintli esirleri elçiliğin para vermesi için İstanbul Amerikan Elçiliği'ne davet etmiştir. Esirler daha sonra Eskişehir Garnizonu'na nakledilmişlerdir. Bu davet Türk makamlarınca haber alınmış ve kurallara aykırı olduğundan şiddetle protesto edilmiş ve bir daha tekrarlanmaması istenmiştir.⁸⁷⁶

Esirlerin gidecekleri yerlerde tedavilerini yapmak üzere esir doktorlar da kendileriyle beraber gönderilmişlerdir.⁸⁷⁷ Esirler ulaşım zorluğundan dolayı demiryolu olmadığı yerlerde çölde iki saat yürüyerek iki saat dinlenerek kamplara gitmek zorunda kalmışlardır.⁸⁷⁸ İngiliz esirlerinden bazıları yaralı olduklarından İstanbul'da tedavi ettirilerek İstanbul dışındaki kamplara gönderilmişlerdir.⁸⁷⁹ Esirlerin kamplara nakilleri esnasında içlerinden bazıları yeterli gıda alamadıklarından zayıf düşerek ve çölün sıcağına ve yolun uzunluğuna dayanamayıp hayatlarını kaybetmişlerdir.⁸⁸⁰ Bu durum da aşağıda belirtildiği gibi Haziran 1916'ya kadar olan esir nakillerinde meydana gelmiştir. Türkler Kut-ül Amare esirlerinin

⁸⁷² **The Times**, 8.8.1916.

⁸⁷³ **CAB/24/85**, 3.6.1919, First and Second Interim Records From the Committee of Enquiry into Breaches of The Laws of War, p.222-224.

⁸⁷⁴ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2223, Gömlek No:21**, 4.12.1916, Kut-ül Amare'de Esir Edilen İngiliz Harp Esirleri'nin Durumu Konusunda Teati Olunan Yazışmalar.

⁸⁷⁵ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2223, Gömlek No:32**, 20.12.1916, İstanbul Amerikan Elçiliği'nden Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Yazılan Yazı.

⁸⁷⁶ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:21**, 29.8.1916, Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Hintli Esirlere Amerikan Elçiliği'nin Yaptığı Yardım Konulu Yazı.

⁸⁷⁷ Orhan Avcı, **a.g.e.**, s.116.

⁸⁷⁸ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 7.8.1916, Vol:85, cc:647-8; H.C.Bishop, **a.g.e.**, p.63.

⁸⁷⁹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2227, Gömlek No:58**, 24.11.1917, Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne İngiliz Esir Yüzbaşı Coventry'nin İstanbul'da Kalmasının Uygun Olmayacağı Ve Bursa'ya Gönderilmesine Dair Yazı.

⁸⁸⁰ Bu durum Osmanlı Devleti Lahey Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta da belirtilmiştir. Haberlere göre Kut-ül Amare'de 3236 İngilizden bir daha haber alınamadığı İngiltere Avam Kamarası'nda İngiliz Hükümeti namına beyan edilmiştir. Avam Kamarası'nda beyan edildiğine göre Türkler Hollandalı memurların esir kamplarını ziyaret etmelerine izin vermemişlerdir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2229, Gömlek No:54**, 21.3.1918, Osmanlı Devleti Lahey Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne İngiliz Esirler Hakkında Gönderilen Yazı.

sevklarine başlamadan evvel çöl üzerinde dinlenme yerlerinde rahatlarını temin için gerekli hazırlıkları yapmışlar, imkanlar elverdiği ölçüde dinlenme yerlerinde esirlere sıcak yemek verilmiş ve kendilerine Türklere bakıldığı gibi muamele edilmiştir. Türklerin bu hazırlığı sayesinde Kut-ül Amare esirlerinin yollardaki kaybı nisbeten az olmuştur. Bağdat ve Samarra'daki esirlerin tamamı üç ay önce yaşayacakları yerlere gönderildikleri için orada herhangi bir esir kalmamıştır.⁸⁸¹

İstanbul Amerikan Konsolosluğu İngiliz esirlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için Musul'daki Osmanlı Kızılay'ına telgrafla 72000 pound ödeme yapmıştır.⁸⁸² Amerikan Konsolosluğu ayrıca Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden 18 Nisan'da Kut'ta esir düşen Çavuş Hickley'in, Essin civarında 8 Mart'ta esir düşen Çavuş Baxter'ın, Kut-ül Amara'da esir düşen 2. Çavuş Phillips'in, Sannaiye'de 9 Mart'ta esir düşen 2. Çavuş Macauley'in, Kasım'da Bağdat'ta esir düşen D Kuvveti'nden Er Ghose'un, Kut'ta esir düşen Er Powell'in, 23 Nisan'da esir düşen Er Singh'in, Dicle Nehri'nde Junah gemisinden kaybolan Yüzbaşı Cowley'in, 10 Nisan'da Hannaiya'da esir düşen Teğmen Birch'in, Kut-ül Amara'da esir düşen Yüzbaşı Carden'in ve Kut-ül Amara'da esir olan Tümgeneral Smith'in akibetlerini sormuştur.⁸⁸³ Ayrıca Amerikan Elçiliği Adana, Musul gibi esir kamplarında olduğu sanılan Philips, Lincoln, Dewberry, Happsley, Robert adındaki askerler ve Kut'un düşmesinden beri kendilerinden haber alınamayan Fuller, Daynes, Hammett, Chenhall, Kemster adındaki askerlerin durumu hakkında bilgi talebinde bulunmuştur.⁸⁸⁴ Osmanlı Devleti'nin Lahey Sefiri de Harbiye Nezareti Orduyu Hümayun Başkumandanlığı'na (Genelkurmay Başkanlığı) yazı göndererek İngiliz askeri Nigel Wilson'un yaşayıp yaşamadığını öğrenmek istemiştir.⁸⁸⁵ Başkumandanlık Vekaleti yaptığı araştırmalarından sonra Hariciye Nezareti aracılıyla Lahey Sefiri Vekili Muhtar Bey'e gönderdiği cevapta Kut-ül Amare'de esir düşen Yüzbaşı Migel Maitland

⁸⁸¹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:34**, 17.9.1916, Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Kut-ül Amare Esirleri'nin Sevk Edilmeleri Hakkında Gönderilen Yazı.

⁸⁸² **The Guardian**, 8.8.1916.

⁸⁸³ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2257, Gömlek No:9**, 17.8.1916, İstanbul Amerikan Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne İngiliz Savaş Esirleri'nin Durumunu Soran Yazı.

⁸⁸⁴ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2228, Gömlek No:29**, 27.12.1917, Kut-ül Amare'nin Düşüşü Esnasında Esir Edilen Veya Öldükleri Tahmin Edilen Listedeki İngiliz Askerleri'nin Durumu Hakkında Bilgi Talebi.

⁸⁸⁵ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:49**, 12.5.1916, Lahey Sefareti'nden Orduyu Hümayun Başkumandanlığı'na Nigel Wilson Hakkında Gönderilen Yazı.

Wilson'un Kastamonu Garnizonu'nda bulunduğunu ve sağlığının iyi olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁶ Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti de İngilizlerden Malta, Suriye ve Mısır'da elinde tuttuğu Türk esirlerine rütbelere göre davranılmasını ve ona göre tahsisat verilmesini talep etmiştir.⁸⁸⁷ İngiltere Dışişleri Bakanlığı ise yaptırdığı araştırmalarından sonra Majeste'nin Hükümeti'nin elindeki Türk esirlerine rütbelere göre günde dört shillings ve altı penny yeterli aylık verildiğini, Majeste'nin Hükümeti'nin elindeki Türk esir doktorlara da İngilizlere verilen ücretin ödendiğini açıklamıştır.⁸⁸⁸

Osmanlı Devleti İngiltere'nin isteği üzerine askerler hakkında talep edilen bilgilere karşılık olarak Kut-ül Amare'de esir edilenlerin isimleri, sevkleri ve durumları ile bilgileri Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.⁸⁸⁹ Hariciye Nezareti de bu durumu Amerika'nın İstanbul Elçiliği'ne iletmiştir.⁸⁹⁰ İngiliz Hükümeti İstanbul Amerikan Elçiliği kanalı ile Kut-ül Amare'de esir düşen İngiliz Ordusu'na mensup sağlık personeli ile rahiplerin de İngiltere'ye iade edilmesi için Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne başvurmuştur.⁸⁹¹ Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti ise Kut-ül Amare'de ele geçirilen İngiliz Tümeni'nde bulunan rahiplerin garnizondaki esirlere nasihat vermek ve dini ayin düzenlemek,

⁸⁸⁶ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:12**, 22.8.1916, Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti'nden Lahey Sefareti'ne Yüzbaşı Migel Wilson Hakkında Gönderilen Yazı.

⁸⁸⁷ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 14.3.1917, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Amerikan Elçiliği'ne Gönderilen Yazı.

⁸⁸⁸ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 8.3.1917, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Amerikan Elçiliği'ne Gönderilen Yazı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Amerikan Elçiliği'ne gelen belgede altı çizili olarak Türk subay esirlerin yemek ve giyeceklerini ücretle aldıkları, buna karşılık barınma, ısınma, aydınlanma ve tıbbi hizmetlerinin ücretsiz karşılandığı belirtilmektedir; Başka bir belgede de Majeste'nin Hükümeti'nin Türk esirlerine rütbelere göre maaş verilmesi ve davranılması için gerekli talimatları verdiği anlatılmıştır. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2236, Gömlek No:5**, 16.4.1918, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra'daki İsveç Büyükelçiliği'ne Türk Esirler İle İlgili Gönderilen Yazı; **BOA, HR.SYS, Dosya No:2236, Gömlek No:5**, 15.4.1918, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra'daki İsveç Elçiliği'ne Türk Esirler Hakkında Gönderilen Yazı.

⁸⁸⁹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:77**, 15.7.1916, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

⁸⁹⁰ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:16**, 23.8.1916, Kut-ül Amare'de Esir Edilenlerin İsimlerini Amerika Sefareti'ne Bildiren Yazı.

⁸⁹¹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2223, Gömlek No:12**, 24.11.1916, İstanbul Amerikan Elçiliği'nin Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Kut-ül Amare'de Esir Olan Doktor Ve Rahiplerin İngiltere'ye İadesi İle İlgili Gönderdiği Yazı.

doktorların da sağlık işlerini düzenlemek amacı ile görevlendirilmiş olduklarından İngiltere'ye iade edilemeyeceğini açıklamıştır.⁸⁹²

Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti (Genelkurmay Başkanlığı) Hariciye Nezareti'ne General Townshend ve kurmay subaylarından başka İngiliz askerlerinin İstanbul'da kalmalarının uygun olmayacağını bildirmiştir.⁸⁹³ Buna rağmen bazı İngiliz esirleri Enver Paşa'nın İstanbul Çatalca'daki çiftliğinde barındırılarak çiftlik işlerinde çalıştırılmışlardır. Enver Paşa çiftlikte esirleri ziyaret edip hatırlarını sormuş ve kendileri ile konuşmuştur.⁸⁹⁴

Kut-ül Amare'de esir edilen İngiliz subaylarının orada tutulmaları uygun bulunmadığından Osmanlı Devleti Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti (Emniyet Genel Müdürlüğü) Başkumandanlık Vekaleti'nin (Genelkurmay Başkumandanlığı) isteği ile Ankara, Konya ve Kastamonu Vilayetleri ile Eskişehir ve Kütahya Mutasarrıflıkları'na yazı göndererek kiraları kendileri tarafından karşılanmak üzere orada ne kadar uygun ev varsa bulunmasını ve İngiliz esirlere tahsis edilmesini istemiştir.⁸⁹⁵ Aynı şekilde Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Başkumandanlık Vekaleti'nin isteği ile Kut-ül Amare'de esir alınan İngiliz subay ve erlerinden bir kısmının yerleştirilmesi için Kastamonu Vilayeti'ne ve Eskişehir Mutasarrıflığı'na yazı göndererek oradaki uygun garnizonlardan bir kısmının esirlere tahsis edilmesini, bunlar kafi gelmediği takdirde uygun köy ve kasabaların boşaltılmasını, bu görev ile 5. Kolordu'nun ilgilenmesini ve bu iş için Genel Karargah'tan gönderilen Binbaşı İrfan Bey'e gerekli açıklamanın yapılmasını istemiştir.⁸⁹⁶ Çorum, Yozgat, Kırşehir ve Boğazlıyan da Kut-ül Amare'de esir edilen İngiliz subay ve erlerinin yerleştirilmek istendiği yerler arasında olmuştur. Bunlar

⁸⁹² BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:13, 22.8.1916, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden İstanbul Amerikan Elçiliği'ne Gönderilen Yazı; BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:13, 22.8.1916, Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

⁸⁹³ BOA, HR.SYS, Dosya No:2227, Gömlek No:58, 24.11.1917, Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen İngiliz Esirleri'nin İstanbul'da Kalamayacaklarını Bildiren Yazı.

⁸⁹⁴ CAB/25/85, 3.6.1919, First and Second Interim Records From the Committee of Enquiry into Breaches of The Laws of War, p.227.

⁸⁹⁵ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:63, Gömlek No:204, 5.5.1916, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Ankara, Konya ve Kastamonu Vilayetleri'yle Eskişehir Ve Kütahya Mutasarrıflıkları'na İngiliz Subayları'nın İkametleri Hakkında Çekilen Telgraf.

⁸⁹⁶ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:63, Gömlek No:147, 1.5.1916, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Kastamonu Vilayeti İle Eskişehir Mutasarrıflığı'na İngiliz Esirlerin Bir Kısmının Yerleştirilmesi Hakkında Gönderilen Telgraf.

yeterli gelmediği takdirde Ermenilerden kalan köy ve kasabaların ve gerekirse uygun köy ve kasabaların bulunması Başkumandanlık Vekaleti'nce uygun görülmüştür.⁸⁹⁷ Konya'ya telgraf gönderilmek sureti ile Konya, Şereflikoçhisar ve Aksaray'da da esir İngilizlerin yerleştirilmesi için uygun evler bulunması ifade edilmiştir.⁸⁹⁸

Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Kut-ül Amare'de esir edilen İngiliz generallerinin yaverleri ile birlikte kiralari kendileri tarafından karşılanarak Bursa'da ikamet ettirilmeleri için Bursa Vilayeti'nde de uygun evler bulunmasını acele olarak bildirmiştir.⁸⁹⁹ Ayrıca İngilizler ile birlikte esir olan Hintli Müslümanların Hilafet makamına bağlılıklarını arttırmak amacı ile Bursa'ya gönderilmeleri Başkumandanlık Vekaleti'nce uygun görüldüğünden esirlerin barındırılmaları için 2000 kişilik yer ayarlanması gereği Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Bursa Vilayeti'ne yazı gönderilerek rica edilmiştir.⁹⁰⁰ Bu arada Kut-ül Amare'de esir edilip Konya'ya gönderilen hasta İngilizlerin şehirde bulunan Amerikan Hastanesi'ne yatırılarak Amerikalı doktorlar tarafından tedavilerine izin verilmesi İstanbul Amerikan Elçiliği aracılığı ile Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan istenmiştir.⁹⁰¹ Başkumandanlık Vekaleti'nce Konya'ya gönderilen İngiliz savaş esirlerinin Konya Amerikan Hastanesi'ne yatırılıp tedavi edilmeleri uygun görülmediğinden bu esirlerin civardaki Türk hastanelerinde tedavi edilebilecekleri arz olunmuştur.⁹⁰²

Amerikan Elçiliği Halep'teki Osmanlı Kızılayı'na İngiliz esirlerine verilmek üzere 2000 pound göndermiştir.⁹⁰³ Ayrıca İstanbul'daki Amerikan Elçiliği Halep'teki Osmanlı Kızılayı'na İngiliz esirlerine verilmek üzere tıbbi ilaçlar ve yiyecek

⁸⁹⁷ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:63, Gömlek No:146, 31.4.1916, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne Gönderilen İngiliz Subay Ve Erlerinin Çorum, Yozgat, Kırşehir Ve Boğazlıyan'a Yerleştirilmelerine Dair Yazı.

⁸⁹⁸ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:63, Gömlek No:149, 31.4.1916, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne Gönderilen Kut-ül Amare'de Esir Edilen İngilizlerin Konya, Şereflikoçhisar Ve Aksaray'a Yerleştirilmelerine Dair Telgraf.

⁸⁹⁹ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:63, Gömlek No:207, 5.5.1916, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Bursa Vilayeti'ne İngiliz Generalleri'nin Bursa'da İkamet Ettirilmesi Hakkında Gönderilen Telgraf.

⁹⁰⁰ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:64, Gömlek No:73, 18.5.1916, Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Bursa Vilayeti'ne Hintli Müslüman Esirler İle İlgili Gönderilen Yazı.

⁹⁰¹ BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:43, 28.9.1916, Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne Gönderilen Konya'da Bulunan Hasta İngiliz Esirlerin Konya Amerikan Hastanesi'nde Tedavi Edilmelerini İsteyen Yazı.

⁹⁰² BOA, HR.SYS, Dosya No:2222, Gömlek No:43, 1.8.1916, Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

⁹⁰³ The Times, 8.8.1916.

malzemesi de yollamıştır.⁹⁰⁴ Amerikalı kadınlar paraların İngiliz esirlere ulaştırılmasında yardımcı olmaktadır.⁹⁰⁵ Mersin Amerikan Konsolosluğu'nda esirler için doktor ve hemşire sağlayarak tedavilerine yardımcı olmaya çalışmaktadır.⁹⁰⁶ İstanbul Amerikan Elçiliği ayrıca Afyon Karahisar ve İzmit'teki İngiliz savaş esirlerine bol miktarda kışlık giyecek malzemesi ve ihtiyaçları için para göndermiştir.⁹⁰⁷

İngiliz esirler kendilerini yazılı basına anlatma fırsatını da bulmuşlardır. Kendileriyle konuşulan İngiliz esirler acı tecrübeler almakla beraber Türk askeri gibi bir askerle savaş yapmanın kendileri için bir teselli kaynağı olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁰⁸ Ayrıca Kanal Bölgesi'ne gönderilmelerinden korktuklarını ve çölde uğradıkları zorluklardan yıldıklarını söylemişlerdir. Kendileri Türklerle niçin savaştıklarını bilemediklerini ifade ederek Çanakkale'de aldıkları yaraları gazetecilere göstermişler ve yaşadıklarının kendileri için yeterli olduğunu beyan etmişlerdir. Esirler Türkler tarafından kendilerine gösterilen iyi muamele ve dinlenmeleri için gösterilen özene de teşekkür etmişlerdir.⁹⁰⁹ İngiliz basını da Türklerin esirlere yapılan davranışlarda ve insani muamelede Almanlara ve Avusturyalılara göre daha üstün olduklarını yazmıştır.⁹¹⁰

İngiltere Hükümeti Kut Kuşatması'ndan sonra Irak civarındaki köylerde oturan çöl bedevilerine yanlış anlamalarına meydan vermemek için bir duyuru yayınlamıştır. Bu duyuruda İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğundan ve Araplarla bir düşmanlığının olmadığından söz edilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Arapları İngiltere'ye karşı kışkırtmak isteyen kişileri yanlarına sokmamaları istenmektedir. Aksi hareket edildiği takdirde uçaklarla bu aşiretlere saldırılacağı uyarısı yapılmaktadır.⁹¹¹

⁹⁰⁴ **The Guardian**, 8.8.1916.

⁹⁰⁵ **The Times**, 9.3.1917.

⁹⁰⁶ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, p.294.

⁹⁰⁷ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2223, Gömlek No:21**, 4.12.1916, Kut-ül Amare'de Esir Edilen İngiliz Esirleri Konusunda Teati Olunan Yazışmalar.

⁹⁰⁸ **Tanin**, 29.5.1916.

⁹⁰⁹ **Tanin**, 10.5.1916.

⁹¹⁰ **CAB/24/144**, 8.11.1917, Eastern Report Printed For The War Cabinet, p.1.

⁹¹¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No:6, BDH Klasör No:551, Dosya No:2141, Fihrist No:25-2**, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.21.

5-İNGİLİZLERİN HALEP'İ İŞGAL ETMESİ

5-1-İNGİLİZLERİN BAĞDAT'IN İÇLERİNE İLERLEMELERİ

Kut-ül Amare'nin Türkler tarafından alınmasından sonra cephede İngiliz Sefer Kuvveti operasyonlarını durdurmamış, Irak'ta ilerlemesine devam etmiş ve 15 Mayıs 1916'da Musul yönünde bulunan Revanduza'yı işgal etmiştir.⁹¹² 19 Mayıs 1916'da General Gorringe Türklerin Essin noktasının önemli bir savunma yeri olan Kut'a 11 km mesafede bulunan Dujaile'ye saldırmış, saldırı başarıya ulaşamamıştır. Orada İngilizlere uzun bir yolculuktan sonra İran'dan gelen bir Rus Süvari kuvveti katılmıştır. 20 Mayıs 1916 günü ise General Gorringe Kut'un dış bölgelerine ulaşmıştır.⁹¹³ Aynı gün Başkumandan Vekili Enver Paşa Bağdat'a gelip Kut-ül Amare'de incelemelerde bulunmuştur.⁹¹⁴ Enver Paşa Bağdat'ta komutanlarla görüşükten sonra Kut-ül Amare'de savunmada kalıp Irak kuvvetlerinin bir kısmını İran'da yapılacak operasyonlara gönderme kararı vermiştir. Irak'ın savunması da 18. Kolorduya bırakılmıştır.⁹¹⁵ Daha sonra Türkler Kut önünde tuttıkları mevkielelerinden çekilmeye başlamışlardır.⁹¹⁶

Türklerin gıda stoklarını ele geçirmek ve İngiliz Generali Townshend'ı kurtarmak için bölgeye ulaşan Rus Süvari Tümeni General Townshend esir olduktan sonra, 3 Haziran'da 18. Türk Kolordusu'na saldırı başlatmış, Türkler tarafından saldırı geri püskürtülmüştür. Ertesi gün Rus Süvari Tümeni Kasr-ı Şirin'e çekilmek zorunda kalmıştır. 8 Haziran 1916'da Ali İhsan Paşa komutasındaki 13. Kolordu Rus Süvari Tümeni'ne Hanikin tarafından saldırarak Kasr-ı Şirin kasabasını geri almıştır.⁹¹⁷

3 Temmuz 1916'da İngiliz Mezopotamya Harekat Kuvveti Dicle'de Kut-ül Amare'nin 24 km aşağı tarafında Sannaiye mevziindedir. Türkler orada İngilizlere

⁹¹² **The Guardian**, 15.5.1916.

⁹¹³ **The Guardian**, 1.6.1916.

⁹¹⁴ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.221.

⁹¹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C:9, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.488; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, s.151.

⁹¹⁶ **The Guardian**, 23.5.1916.

⁹¹⁷ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.223-224.

hafif şekilde topçu ateşi açmışlar, İngilizlerin kaybı önemli olmamıştır.⁹¹⁸ İngiltere'nin Hindistan Ordusu Komutanı Sir Beauchamp Duff 21 Ağustos'ta Mezopotamya Harekatı hakkında bilgi vermek için Irak'tan İngiltere'ye geri dönmüştür. Sir Duff tekrar Mezopotamya'ya dönmeyecektir. Bu yüzden, kendisinin yerine başka bir askerin ataması gerçekleştirilmiştir.⁹¹⁹ O tarihte Kut bölgesinde Türklerin 16500 mevcutlu 18. Kolordusu'na karşı İngilizlerin 95000 askeri bulunmaktadır.⁹²⁰ 10 Aralık 1916 günü İngilizler Bağdat'ı ele geçirmek için Halil Paşa'nın idaresindeki 18. Kolordu'ya saldırmışlardır. 14 Aralık'ta da İngilizler saldırılarını yenileyerek Türklerle Kut-ül Amare Meydan Savaşı'nı yapmışlardır.⁹²¹

Türklerin ise düşmanı durdurma yönündeki kararlılığı sürmektedir. Türk Irak Karargahı, İstanbul'daki yetkilileri gelişmelerden sürekli haberdar etmektedir. 16/17 Aralık 1916 günlerinde Irak Karargahı Başkumanağına cephedeki durum hakkında bilgi vermiş ve Türk askerinin İngilizlerle çarpışmaya devam etmekte olduğunu vurgulamıştır.⁹²²

Bu arada İstanbul'da Padişah Mehmet Reşad imzasıyla 20 Ocak 1917 tarihinde bir padişah iradesi (fermanı) yayınlanmıştır. İradede Kut-ül Amare Savaşı'nda kendisinden üç kat fazla olan İngilizler karşısında kahramanca ve fedakarca çarpışan 142. Alay'ın hatırasına yönelik olarak alay sancağına birer altın ve gümüş imtiyaz madalyası takılması istenmiştir.⁹²³

5-2-IRAK CEPHESİ'NDE İNGİLİZLER VE TÜRKLER ARASINDAKİ 1917 YILI SAVAŞLARI

1917 yılının başlarında İngilizler ileri hareketlerine devam etmek niyetindedirler. General Maude kuvvetlerinin yürüyüşe geçmek için hazır olduklarını

⁹¹⁸ **The New York Times**, 14.7.1916.

⁹¹⁹ **The New York Times**, 21.8.1916; **Mesopotamia Commission Report**, London, 1917, p.6; Sir Duff daha sonra İngiltere'de 13300 kişilik bir tümeni açlığa ve sefaletle terk etmekle suçlanmıştır. Bkz. Russell Braddon, **a.g.e.**, p.283-309.

⁹²⁰ Alex Hook, **a.g.e.**, s.121.

⁹²¹ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.252; İsmet Görgülü, **a.g.e.**, s.167.

⁹²² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Belge No:10, BDH Klasör No:548, Dosya No:2132, Fihrist No:12-1, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.31.

⁹²³ **BOA, İ.DUİT, Dosya No:179, Gömlek No:8**, 20.1.1917, 142. Piyade Alayına Taltifat (Onurlandırma) Verilmesi Hakkında Yazı.

düşünmektedir.⁹²⁴ 6 Ocak 1917'de General Maude⁹²⁵ operasyonlarına başlamıştır.⁹²⁶ 6 Ocak günü 3 İngiliz grubunun Türk hatlarına ilerlemesi Türklerin karşı ateşi yüzünden engellenmiştir.⁹²⁷ İngilizler 1917 Ocak ayı başında hazırlıklarını tamamlayarak⁹²⁸ Gelibolu'dan getirdikleri 13. İngiliz Tümeni'ni⁹²⁹ kullanarak⁹³⁰ 9 Ocak 1917'de Sannaiya Bölgesi'ni bombalamıştır.⁹³¹

General Townshend tümeninin Kut-ül Amare'de Türklere teslim olması İngilizlerin Irak'taki operasyonlarına başlamalarının sebeplerini ortadan kaldırmamıştır. Tam tersine, 1917'de Irak İngilizler için daha önemli olmuştur.⁹³² İngilizler bölgede yeni bir yol, Basra'dan Kut'a kadar gelen demiryolu, Basra'da büyük gemilerin yanaşabileceği bir liman, nehir sularını derinleştirme, ulaşımı arttırma gibi organizasyon problemlerini iyileştirerek,⁹³³ askerlerini ve malzemesini bu şekilde naklederek 12 Şubat 1917'de General Maude yönetiminde General Townshend'in Kut kuşatması sırasında elinde tuttuğu eski Likör Fabrikası'nı ve Türklerin 6 km uzunluğundaki siperlerini ele geçirerek⁹³⁴ Kut şehrini tehdit etmeye başlamışlardır.⁹³⁵ Türkler Kut şehrini 10 ay elde tutabilmişlerdir.⁹³⁶

13 Şubat günü İngilizler Şumran'da bulunan bir Türk köprüsünü bombalayarak bazı Türk gemilerini batırmışlardır.⁹³⁷ 22 Şubat'ta İngilizler Sannaiya'daki Türk mevzilerine saldırmışlar,⁹³⁸ 24 Şubat 1917 günü İngilizler Dicle Nehri'ni geçerek

⁹²⁴ **History of World War I**, V:2, Marshall Cavendish Corporation, NewYork, 2002, p.378.

⁹²⁵ Sir Duff'ın yerine Gelibolu'daki İngiliz Tümeni'nden İngiliz Irak Ordusu Komutanlığı'na atanmıştır. Bkz. **History of World War I**, V:2, p.377.

⁹²⁶ William L.McPherson, **a.g.e.**, p.292.

⁹²⁷ **The Guardian**, 12.2.1917.

⁹²⁸ **İkdam**, 11.2.1917.

⁹²⁹ 13.İngiliz Tümeni'ne İngilizler Çanakkale'deki başarısından dolayı Iron Division (Demir Tümen) adını takmışlardır. Bkz. **Otautau Standard and Wallace Country Chronicle**, 17.4.1917.

⁹³⁰ **The NewYork Times**, 30.4.1916.

⁹³¹ **The NewYork Times**, 1.10.1918.

⁹³² İngiliz petrol şirketinin İran kaynaklarından elde ettiği petrol 1914'te 270000 tondan 1917'de 900000 tona varmıştı. İngiltere Hicaz ayaklanmasında petrol kuyularının güvenliğini sağlamak, Hicaz ayaklanmasını desteklemek, bölgede Rusya'nın kendilerine avantaj sağlamalarını önlemek için Irak üzerinde askeri olarak yatırım yapmaya başladı. Bkz. Durdu Mehmet Burak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s.162-163.

⁹³³ **Milliyet**, 20.2.1991; **İkdam**, 11.2.1917.

⁹³⁴ **The Guardian**, 12.2.1917.

⁹³⁵ **The Times**, 12.2.1917.

⁹³⁶ **The Times**, 27.2.1917.

⁹³⁷ **The NewYork Times**, 14.2.1917.

⁹³⁸ **History of World War I**, V:2, p.379.

Kut şehrini ele geçirmişler,⁹³⁹ Türklerin savunma hattı yarılmıştır. Türkler Sannaiya Bölgesi'ni boşaltarak Kut-ül Amare'nin 39 km batısında Bağdat'a doğru geriye çekilmeye başlamışlardır.⁹⁴⁰ Aziziye ve Bedre İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Birçok noktada Türk depoları ve stok merkezleri alevler içinde kalmıştır.⁹⁴¹ İngilizler içlerinde bir Türk Alay Komutanı ve 4 Alman subay olmak üzere 1730 esir ile birlikte 4 saha topu, 10 makineli tüfek ve çok miktarda tüfek ve cephane ele geçirmişler,⁹⁴² Türklerin toplarının yaklaşık üçte ikisi İngilizlerin eline geçmiştir.⁹⁴³ Türklerin kayıpları 11'i subay olmak üzere 530 kişi olmuştur. İngilizler 5 makineli tüfeği de ele geçirmişlerdir.⁹⁴⁴ Bu şekilde Sannaiya'dan Kut-ül Amare'ye kadar olan bütün Türk mevzileri İngilizlerin eline geçmiş olmaktadır.⁹⁴⁵ Türkler (Euphrates) Fırat Nehri'nin yakınındaki yerlerinden sürülmüş ve İngilizler tarafından nehrin yukarılarına doğru takip edilmişlerdir.

İngiliz Amiralliği 26 Şubat 1917 günü Tarantula, Mantis ve Moth adlı İngiliz nehir botlarının Türk Ordusu ile Şurman'ın batısında çatışmaya girdiğini, çatışmada 4 Türk buharlı gemisinin ve oldukça fazla cephanenin yok edildiğini duyurmuştur.⁹⁴⁶ İngiliz uçakları 28 Şubat'ta bir Türk buharlı gemisini de bombalamıştır.⁹⁴⁷ Ayrıca İngilizler Selmanpak'tan Kut'a çekilirken kaybettikleri Firefly adlı silahlı botu tekrar ele geçirmişlerdir.⁹⁴⁸

5-3-İNGİLİZLERİN BAĞDAT'I VE MUSUL'U ELE GEÇİRMELERİ

İngiliz süvarileri 5 Mart'ta Bağdat yönünde ilerlerken Bağdat'ın 43 km uzağında Laj'da Türk Ordusu'nun arka bölümüyle karşılaşmış, Türkler gece geri

⁹³⁹ HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 12.3.1917, Vol:91, cc:721-3; Meydan Larousse, s.686.

⁹⁴⁰ The New York Times, 29.7.1917; William L.McPherson, a.g.e., p.292.

⁹⁴¹ The Guardian, 27.2.1917.

⁹⁴² HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 26.2.1917, Vol:90, cc:1694-5.

⁹⁴³ HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 12.3.1917, Vol:91, cc:721-3.

⁹⁴⁴ The New York Times, 26.2.1917.

⁹⁴⁵ The New York Times, 27.2.1917.

⁹⁴⁶ The New York Times, 4.3.1917.

⁹⁴⁷ Poverty Bay Herald, 1.3.1917.

⁹⁴⁸ Grey River Argus, 2.3.1917.

çekilmişlerdir.⁹⁴⁹ İngilizler hafif bir direnişle karşılaşmışlardır.⁹⁵⁰ Dicle'deki durum İngilizlerin oldukça lehinedir.⁹⁵¹ İngilizler ilerlemelerini sürdürmektedirler.⁹⁵² General Maude Bağdat'ın düşmesinin an meselesi olduğunu bildirmiştir.⁹⁵³ İngiliz süvarilerinin Bağdat'a 40 km mesafesi kalmıştır.⁹⁵⁴

8 Mart'ta İngilizler Türkleri Selmanpak'ı (Bağdat'ın 29 km güneyi) geçerek takip etmişler,⁹⁵⁵ bunun üzerine Halil Paşa 10 Mart'ta Başkomutanlığa gönderdiği telgrafta savaşa devam edildiği takdirde elde bulunan kuvvetlerin de esir olacağını bu nedenle Bağdat'ın boşaltılmak zorunda kalındığını haber vermiştir.⁹⁵⁶ 11 Mart 1917'de⁹⁵⁷ ise İngiliz Ordusu Dicle Nehri'nin yukarılarına doğru 161 km'lik bir yürüyüşten sonra General Maude⁹⁵⁸ yönetiminde Halil Paşa'nın isminin verildiği caddeden ilerleyerek Bağdat'lıların şaşkın bakışları arasında⁹⁵⁹ 400 yıldan beri Türk egemenliğinde olan Bağdat'a sabah erken saatlerde girmiştir.⁹⁶⁰ Aynı gün İngiliz Savaş Bakanlığı Bağdat'ın ele geçirildiğini İngiltere'ye resmi bildiri ile duyurmuştur.⁹⁶¹ İngilizler Bağdat'a girerken herhangi bir zorlama ile karşılaşmamışlardır.⁹⁶² Türklere yardım etmek için İran'dan gelen 13.Kolordu ise Bağdat'a zamanında varamamıştır.⁹⁶³ Alman askerleri İngilizler Bağdat'a girmeden kentteki telsiz istasyonunu imha etmişler ve bir binanın duvarına Almanca "Tanrı İngiltere'yi korusun" diye yazarak kentten ayrılmışlardır.⁹⁶⁴ Türkler de Bağdat'tan ayrılırken silah depolarını ortadan kaldırmışlar, çok miktarda savaş malzemesini

⁹⁴⁹ HA, **House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 12.3.1917, Vol:91, cc:721-3.

⁹⁵⁰ **Poverty Bay Herald**, 10.3.1917.

⁹⁵¹ **Poverty Bay Herald**, 9.3.1917.

⁹⁵² Kemal Arı, **a.g.e.**, s.263.

⁹⁵³ **Grey River Argus**, 10.3.1917; Ayrıca **Poverty Bay Herald**, 12.3.1917.

⁹⁵⁴ **Evening Post**, 9.3.1917.

⁹⁵⁵ **The New York Times**, 30.12.1917.

⁹⁵⁶ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.320.

⁹⁵⁷ İngilizlerin 11 Mart 1917'de Bağdat'a girişlerinin fotoğrafı ekler bölümünde verilmiştir.

⁹⁵⁸ Bağdat'ın düşmesinden sonra General Maude'un sağlığı kötüleşmiş, 7 ay sonra koleradan ölmüştür. Bkz. Ronald Millar, **a.g.e.**, p.288.

⁹⁵⁹ **The Illustrated London News**, 30.6.1917.

⁹⁶⁰ **The Times**, 12.3.1917; **Poverty Bay Herald**, 12.3.1917; Alex Hook, **a.g.e.**, s.127; Tahsin Ünal, **a.g.e.**, s.449; Suphi Saatçi, **a.g.e.**, s.112; Durdu Mehmet Burak, **a.g.e.**, s.164; Pierre Renouvin, **I. Dünya Savaşı**, Çev:Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.123; William L.McPherson, **a.g.e.**, p.292; Liddell Hart, **a.g.e.**, p.269; B.H.Liddell Hart, **The Real War 1914-1918**, p.267.

⁹⁶¹ **The Illustrated London News**, 17.3.1917.

⁹⁶² Suphi Saatçi, **a.g.e.**, s.112.

⁹⁶³ Alex Hook, **a.g.e.**, s.127.

⁹⁶⁴ **The Illustrated London News**, 14.7.1917.

tahrip ederek kentte bırakmışlardır.⁹⁶⁵ Enver Paşa Bağdat'ın kaybedilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada İngilizlerin Türkleri Dicle'den atmadığını, Türklerin daha önce gerçekleştirdikleri plana göre çekildiklerini açıklamıştır.⁹⁶⁶ Buna rağmen Bağdat'ın kaybedilmesi Osmanlı devlet adamlarının açık olarak belirtmemelerine rağmen büyük hayal kırıklığına uğramalarına neden olmuştur.⁹⁶⁷ General Maude ise Bağdat'a girdikten sonra İngiltere'nin müttefiklerinden tebrik telgrafları almıştır.⁹⁶⁸ Ayrıca, başarısı dolayısıyla rütbesi Orgeneralliğe çıkarılmıştır.

General Maude Bağdat'a girdikten sonra halka bir bildiri yayınlayarak bölgedeki Türk kültürünü küçük gören, Arapların Türklerin baskısı altında ezildiğini, Türklerin İngilizlere saldırmak için Bağdat'ı bir merkez olarak kullandığını anlatan, Bağdat'a İngilizlerin bir kurtarıcı olarak geldiğini belirten ve Araplara Türk düşmanlığı aşılayan ifadeler kullanmıştır.⁹⁶⁹ Fakat, İngiliz bildirisinin Bağdat halkı üzerinde bir etkisi olmamıştır.⁹⁷⁰

İngilizler Bağdat'ta Ruslar hakkında da bir duyuru yayınlayarak Rusya'nın İtilaf Devletleri'nin sayesinde şimdiye kadar yaşadığı halde Avusturya ile anlaşma imzalamak teşebbüsünde bulunmalarına karşılık kendilerinin (İngilizlerin) Amerika'yı savaşa soktuklarını bildirmişlerdir.⁹⁷¹

140000 nüfuslu Bağdat'ın⁹⁷² fethiyle Almanya'nın Yakın Doğu'yu denetim altına alma umutları bitmiş olmaktadır. İngiltere daha evvel Kut-ül Amare'nin kaybıyla sarstığı prestijini tekrar kazanmıştır.⁹⁷³ İngiltere'nin Bağdat'a girmesiyle Araplar üzerindeki prestiji de artmıştır.⁹⁷⁴ Politik sonuçların yanında bir de Bağdat'ın

⁹⁶⁵ Piyade tüfeği, makineli tüfek, saha topu, Howitzer marka büyük top, çok sayıda şarapnel, top ve tüfek mermisi Türklerin bıraktığı savaş malzemeleri arasındadır. Bkz. **The Illustrated London News**, 7.7.1917; **Supplement To The London Gazette**, 10.7.1917.

⁹⁶⁶ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.265.

⁹⁶⁷ Durdu Mehmet Burak, **a.g.e.**, s.164.

⁹⁶⁸ İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirmelerinden sonra Hicaz Kralı Hüseyin General Maude'a gönderdiği telgrafta İngilizlerin başarıları için dua ettiğini açıklamıştır. Bkz. Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.320.

⁹⁶⁹ Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.320.

⁹⁷⁰ Suphi Saatçi, **a.g.e.**, s.112; **Türk Ansiklopedisi**, C:19, s.457.

⁹⁷¹ **Askeri Tarih belgeleri Dergisi**, Belge No:7, BDH Klasör No:551, Dosya No:2142, Fihrist No:4, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.24.

⁹⁷² **Otautau Standard and Wallace Country Chronicle**, 23.1.1917.

⁹⁷³ **The New York Times**, 12.3.1917.

⁹⁷⁴ **The Guardian**, 13.3.1917.

askeri olarak Türklerin Kirmanşah'ta Ruslara operasyonları için bir üs olarak kullanmalarının önüne geçilmiştir.⁹⁷⁵ Bağdat'ın İngilizler tarafından ele geçirilmesi Londra'da coşkuyla karşılanmıştır.⁹⁷⁶ Bağdat o zamana kadar İngilizlerin Türklerden ele geçirdiği en geniş ve en ünlü bölge olmaktadır.⁹⁷⁷ Bağdat'ın kaybedilmesi Irak'ın elden çıkması demektir.⁹⁷⁸ Dolayısıyla, Bağdat'ın İngilizler tarafından ele geçirilmesi İstanbul'da büyük bir üzüntüye sebep olmuştur.⁹⁷⁹ İngiliz Daily Chronicle gazetesi Türklerin artık Irak'ta savaşıyor durumda olmadıklarının belli olduğunu, muhtemelen iki Tümen ve bir Ordu düzeyinde kuvvet kaybettiklerini, Türklerin artık savaşı bir güç olarak sayılamayacaklarını yazmıştır.⁹⁸⁰

İngiltere Kralı V. George Londra'da, İngilizlerin Bağdat'ı almaları dolayısıyla yabancı temsilcilerin tebriklerini kabul etmiş, İngilizlerin bu başarısının müttefiklerin zafer yolunda ilerlemelerinin önemli bir safhasını oluşturduğunu belirtmiştir.⁹⁸¹ İngiltere Kralı V. George aynı gün İngiliz Ordusu Komutanı General Maude'a gönderdiği telgrafla kendisinin Bağdat'a girdiği haberini büyük memnuniyetle aldığını, zorluklara rağmen ordunun başarısını kalpten tebrik ettiğini bildirmiştir. General Maude İngiltere Kralı'na yazdığı cevapta Kral'ın değerli mesajının Irak'ta bulunan İngiliz askerlerine duyurulduğunu, karşılaşılan zorlukların ise kendilerinin azmini arttırdığını belirtmiştir.⁹⁸²

Bu arada İngiltere'de 14.3.1917 tarihinde Avam Kamarası'nda İngiliz Hükümet yetkilisi James Hope'a Türklerin elindeki kamplarda bulunan hasta ve sakat esirlerin karşılıklı değiştirilmesi için hükümetin çalışmasının olup olmadığı sorulmuş, Hope İngiliz Hükümeti'nin bu konuda başından beri çalıştığını, Türk yetkililerle görüşmelerin devam ettiğini, ne zaman bir anlaşmaya varılacağını söylemenin o an için mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁹⁸³

Mezopotamya Cephesi'nde İngiliz-Hint birleşik ordusu savaş cephesini Fırat Nehri boyunca Musul'a giden Kifri'ye ve Tuz'a kadar genişletmiştir. İngilizler 19

⁹⁷⁵ **Poverty Bay Herald**, 12.3.1917.

⁹⁷⁶ **The Argus Melbourne**, 13.3.1917.

⁹⁷⁷ **The Guardian**, 13.3.1917.

⁹⁷⁸ Tahsin Ünal, **a.g.e.**, s.449.

⁹⁷⁹ **Milliyet**, 11.12.1965.

⁹⁸⁰ **Poverty Bay Herald**, 12.3.1917.

⁹⁸¹ **The Advertiser**, 16.3.1917.

⁹⁸² **The Times**, 15.3.1917.

⁹⁸³ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 14.3.1917, Vol:91, cc:1126-8w.

Mart'ta Bağdat'ın 56 km batısında bulunan Felluca'yı ele geçirmişler, böylece her iki taraftan Orta Fırat üzerinde kontrolü elde etmişlerdir.⁹⁸⁴ İngilizler Türkleri takip etmeye devam etmek niyetindedirler. 26 Mart'ta Aziziye'nin İngilizler tarafından işgali gerçekleşmiştir. İngiliz kuvvetleri 23 Nisan günü Bağdat'ın kuzeyinde bulunan Samarra Tren İstasyonu'nu ele geçirmişler, istasyonda bulunan 937 askeri esir alıp⁹⁸⁵ 6 lokomotif ve 250 vagona İngilizler tarafından el konulmuştur.⁹⁸⁶ Türkler İngilizlerin takibi sonucu 27 Nisan 1917 günü Selmanpak'a 40 km uzaklıkta bulunan Aziziye'den ayrılmak zorunda kalmışlardır. Şubat 1917'den beri İngilizler toplam 4300 Türk askerini esir almışlardır.⁹⁸⁷ İngilizler 31 Haziran günü Kurna'nın batısından Türk mevzilerine doğru başlattıkları saldırılarını tekrar yardım olarak 1 Temmuz'da Fırat Nehri tarafından sürdürmüşler, akşama kadar şiddetle devam eden savaş İngilizlerin yenilmesi ile sona ermiştir.⁹⁸⁸ 7 Temmuz 1917'de Türk kuvvetleriyle İngilizler Remadiye'de tekrar karşı karşıya gelmişler, İngilizlerin saldırıları Türkler tarafından yine geri çevrilmiştir.⁹⁸⁹

28 Eylül 1917'de General Maude daha büyük kuvvetlerle tekrar Remadiye'ye saldırarak Türkleri mağlup etmiş, Komutan Ahmet Bey dahil olmak üzere 3455 esir ve 13 tane makineli tüfek ele geçirmiştir. 6 Kasım 1917'de General Maude komutasında İngilizler Dicle Vadisi'nde Samara'nın 24 km kuzeyinde bulunan Tikrit'i ele geçirmişler,⁹⁹⁰ Türkler ise Musul yolunda kuzeye doğru geri çekilmeğe başlamışlardır.⁹⁹¹

Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devre dördüncü sene genel kurul açılışında 1 Kasım 1917'de Padişah Sadrazam Talat Paşa'ya okutturduğu meclisi açılış nutkunda Türk Ordusu'nun İngilizleri sınır dışına atacağına olan inancını korumaktadır.⁹⁹² Kasım ayının ortalarında cephede hareket durmaktadır. İngilizler Dicle Nehri boyunca geriye

⁹⁸⁴ **Supplement To The London Gazette**, 10.7.1917.

⁹⁸⁵ **The New York Times**, 30.12.1917; Alex Hook, **a.g.e.**, s.133.

⁹⁸⁶ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.276.

⁹⁸⁷ **The Times**, 3.3.1917.

⁹⁸⁸ **Tanin**, 4.7.1917.

⁹⁸⁹ Alex Hook, **a.g.e.**, s.139.

⁹⁹⁰ William L.McPherson, **a.g.e.**, p.293.

⁹⁹¹ **The New York Times**, 30.12.1917; Alex Hook, **a.g.e.**, s.147.

⁹⁹² **Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, 1 Teşrinisani 1333 (1 Kasım 1917), s.82.

gitmektedirler.⁹⁹³ General Maude 18 Kasım'da koleradan ölür.⁹⁹⁴ 20 Kasım günü General Maude'nin yerine General Marshall geçmiştir.⁹⁹⁵ İngilizler Mayıs 1918'te Kerkük'ü alarak kuzeye doğru ilerlemelerine devam edip Musul kentine baskı yapmaya başlamışlardır.⁹⁹⁶ Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan bir hafta önce Türkler Dicle boyunca 5 savunma hattı oluşturarak İngilizlere karşı tutunmaya çalışmaktadırlar.⁹⁹⁷ Buna rağmen, İngiliz birlikleri 26 Ekim 1918'de Halep'i ele geçirirler. Bölgede düzensiz kuvvetleri bir araya getirerek yeni bir birlik oluşturan Mustafa Kemal Katma civarında saldırıya geçen İngilizlerin saldırılarını kırar ve onları geriye iter. Ve İskenderun Beylan hattında durarak bölgeyi savunmaya çalışır.⁹⁹⁸

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması da İngilizlerin ileri hareketini durduramamıştır.⁹⁹⁹ 31 Ekim 1918'de çarpışmalara son verilse de, Irak'taki İngiliz Komutanlığı ateşkese uymamış, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın (30 Ekim 1918) imzalanmasından birkaç gün sonra ateşkes hükümlerine aykırı olarak İngilizler 8 Kasım'da Musul'a girmişlerdir.¹⁰⁰⁰ Türklerin 7000 dolayında esir verdikleri tahmin edilmektedir.¹⁰⁰¹ Antlaşmanın imzalanmasını müteakip Türk birliklerinin Musul'un

⁹⁹³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt:1, 26 Teşrinisani 1333 (26 Kasım 1917), s.119.

⁹⁹⁴ Naval Intelligence Division, **a.g.e.**, p.284.

⁹⁹⁵ **The New York Times**, 20.11.1917.

⁹⁹⁶ Alex Hook, **a.g.e.**, s.160.

⁹⁹⁷ **Milliyet**, 21.2.1991.

⁹⁹⁸ Alex Hook, **a.g.e.**, s.176; Sabahattin Özel, **Büyük Millet'in Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s.9; Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı zaman Almanların Türkiye'yi terk etmeleri emri verilmişti. Halep'teki Ordular Grubu'nun Kumandanı Liman Von Sanders Grup Komutanlığı Vekaleti'ni 7.Ordu Komutanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya devrederek İstanbul'a gitmişti. Bilgi için bkz. Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003, s.56.

⁹⁹⁹ Suphi Saatçi, **a.g.e.**, s.116.

¹⁰⁰⁰ Jorge Blanco Villatta, **Atatürk**, Çeviren:William Campbell, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.161; **Genel Türk Tarihi**, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.434; Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 12.Baskı, Ankara, 2004, s.98; Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, s.60.

¹⁰⁰¹ **The New York Times**, 1.10.1918; Türk kaynakları Irak Cephesi'nde İngilizlere verilen Türk esirlerinin sayısının 20000 olduğunu söylemektedir. Bkz. Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2006, s.203; Mahmut Akkor, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006, s.24; Başka bir kaynakta, verilen Türk esir sayısının 13000 olduğu belirtilmektedir. Bkz. Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Kasım 2007, s.661; Diğer bir kaynakta esir sayısı 10000 olarak verilmiştir. Bkz. Selahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981, s.176.

bütün bölümlerinden çekilmesinden sonra yerli Türk halkın protestolarına rağmen İngilizler kente yerleşmişlerdir. 9 Kasım'da da İngilizler İskenderun'a girmişlerdir. Böylelikle 1918 yılı sona ermeden önce, Zaho'dan Fao'ya kadar, İran sınırından Dar-el Zur'a kadar bütün Irak İngiliz işgaline girmiş olmaktadır.¹⁰⁰² İngilizler Musul'un ele geçirilmesiyle Türklerin Mezopotamya'daki prestijlerinin sarsıldığına inanmaktadırlar.¹⁰⁰³ Musul Türkler için olduğu kadar İngilizlerin de çok önem verdiği bir bölge konumundadır.

Savaşın sonlarına doğru İngiltere Parlamentosu tarafından görevlendirilen üç subay ve iki hakimden oluşan Meclis Araştırma Komisyonu Mezopotamya Seferi'nin bütün safhalarını incelemiş,¹⁰⁰⁴ Basra'dan Kurna'ya, Kurna'dan Amara'ya, Amara'dan Kut'a yapılan başarılı ilerlemelerin alınan mevzilerin korunması ve sağlamlaştırılması için gerekli olduğunu bundan dolayı savunmaya dönük olduğunu, Selmanpak'tan Bağdat'a ilerlemenin ise, yanlış politik ve askeri hesaplamalar, yetersiz hazırlık ve yetersiz kuvvetlerle yapılan saldırıya dönük bir girişim olduğu, hareketin sonucunda da İngilizlerin değerli bir tümeninin kuşatıldığını, tümeni kurtarmak için yapılan kurtarma operasyonlarının ise İngiltere'ye 23000 insana mal olduğu sonucuna varmıştır. Harekatın en ağır sorumluluğu aşırı iyimserliği ile Bağdat'a ilerlemenin ana sebebi olduğundan General Nixon'a verilmiştir. Diğer sorumlular Hindistan Valisi Lord Hardinge, İngiltere'deki Başkomutan General Duff, Hindistan Askerlik Bakanı Sir Barrow, Hindistan'dan sorumlu Bakan Chamberlain ve savaş komitesi olarak gösterilmiştir. Ayrıca İngiliz Hükümeti danışmanları da ilerleme kararını onayladıkları için hatalı bulunmuştur.¹⁰⁰⁵ Doktor General Hathaway de tıbbi olumsuzluğun sorumluları arasında gösterilmiştir.¹⁰⁰⁶ General Townshend meclis araştırma raporunda resmi olarak herhangi bir şekilde suçlu bulunmamıştır.¹⁰⁰⁷ Hindistan Bakanı Lord Chamberlain araştırma raporlarının yayınlanmasından sonra görevinden istifa etmiştir. Hindistan Genel Valisi bulunan

¹⁰⁰² Stephen Hemsley Longrigg, **Iraq**, Frederick A. Praeger, New York, 1958, p.79.

¹⁰⁰³ **The Guardian**, 10.4.1917.

¹⁰⁰⁴ **İkdam**, 14.7.1917.

¹⁰⁰⁵ **The Guardian**, 27.6.1917.

¹⁰⁰⁶ **Poverty Bay Herald**, 28.6.1917.

¹⁰⁰⁷ **The Times**, 27.6.1917.

Lord Hardinge de istifasını İngiltere Başbakanı'na sunmuş, kendisinin geçmiş değerli hizmetleri göz önüne alınarak istifası işleme konulmamıştır.¹⁰⁰⁸

Raporda ayrıca birkaç aylık bir süre hariç tutulursa Mezopotamya'daki savaşın İngiltere için tam bir başarı olduğu sonucuna varılmıştır. Suçlu bulunan savaşan kuvvetlerin cesareti ve kararlılığı değil ordunun kontrolündeki askerlik idare sistemidir. Raporda Hindistan'da özellikle askeri bölümleri kapsayacak şekilde idari reformun yapılması istenmiştir.¹⁰⁰⁹ Meclis Araştırma Komisyonu raporunun İngiltere'de o zamana kadar yapılmış en detaylı araştırma raporu olduğu vurgulanmıştır.¹⁰¹⁰

İngiliz gazeteleri de araştırma komisyonu kurulmasından ve raporlarının yayınlanmasından bahsetmişlerdir.¹⁰¹¹ Bu meyanda Daily Mail gazetesi bunun o zamana kadar meydana gelen rezaletlerin en büyüğü olduğundan bahsetmiş, Times gazetesi ise araştırma raporlarının İngiltere Meclisi'ne sunulan en gizli belgeler olsa da yayımlandığını belirtmiştir.¹⁰¹² Bununla beraber raporda savaşın idaresinin o zamana kadar Hindistan Bakanlığı'nda olmasının düşünülmesi gerektiği de anlatılmıştır.¹⁰¹³

Savaşın sonunda Osmanlı Devleti savaşı kaybetmesi nedeniyle Musul'u boşaltmıştır. Buna rağmen Irak Cephesi Muharebeleri savaşın kaderi üzerinde olumlu etki yapmış, sonuçları itibariyle Türklerin Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nden sonra başarılı olduğu,¹⁰¹⁴ İngilizlerle Gelibolu'dan sonra savaş alanlarında bir defa daha yolunun kesiştiği, askerlik yeteneğini her türlü yokluklara ve zorluklara rağmen ispat ettiği, savaşta düşmanına merhametli ve insaniyetli davrandığı ve bundan dolayı haklı olarak gurur duymalarına neden olan Gelibolu'dan sonra ikinci bir savaş alanı olarak dünya savaş tarihinde yerini almıştır.

¹⁰⁰⁸ **Tanin**, 15.7.1917.

¹⁰⁰⁹ **The Guardian**, 27.6.1917.

¹⁰¹⁰ **The Guardian**, 4.7.1917.

¹⁰¹¹ **İkdam**, 16.7.1917.

¹⁰¹² **Tanin**, 5.7.1917.

¹⁰¹³ **İkdam**, 5.7.1917.

¹⁰¹⁴ A.F.Pollard, **a.g.e.**, p.181.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND'İN ESARET HAYATI

1-GENERAL TOWNSHEND'İN BAĞDAT'TAN İSTANBUL'A SEYAHATI

1-1-GENERAL TOWNSHEND'İN KENDİSİNE EŞLİK EDENLERLE BİRLİKTE BAĞDAT'TAN AYRILMASI

General Townshend'in esirliği kendisinin hayatında farklı ve unutamayacağı bir süreç oluşturmaktadır. General Townshend'in daha sonraki konuşmalarında ifade edeceği gibi Türkler hakkındaki iyi düşünceleri kazanmasında ve Türk dostu olmasında İstanbul'da yaklaşık 2.5 sene geçirdiği esaret hayatının payı büyüktür.¹⁰¹⁵ General Townshend esareti sırasında İstanbul'da birçok Türk tanımış, kişiliğiyle Türkler arasında derin bir etki bırakmıştır.¹⁰¹⁶ General Townshend'in esirliği 29 Nisan 1916'da Kut-ül Amare'de başlayıp 1918 yılının 20 Ekim gününe kadar devam etmiş bulunmaktadır.

General Townshend Bağdat'tan ayrılmadan önce Constantinople gazetesi muhabirine Halil Paşa'nın kendilerine iyi ve kibar davrandığını, kendisinin ve askerlerinin ihtiyaçlarının beklentisinin ötesinde karşılandığını, kendilerine gösterilen muameleyi unutmayacaklarını belirtmiş, İstanbul'a gönderileceği için memnun olduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁷

General Townshend'in İstanbul'a yolculuğu 12 Mayıs 1916 günü başlamıştır.¹⁰¹⁸ Townshend kendisi ile birlikte Albay Parr, Yüzbaşı Morland, Osmanlı subayı Albay İshak Bey eşliğinde yanında Portekizli aşçısı, bir Hintli hizmetçisi ve iki İngiliz emir

¹⁰¹⁵ İleri, 28.7.1922.

¹⁰¹⁶ Edmund Candler, **The Long Road to Baghdad**, Houghton Mifflin Company, NewYork, V:1, 1919, p.212.

¹⁰¹⁷ **The Guardian**, 29.5.1916.

¹⁰¹⁸ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni, Sadeleştirme:Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.621.

eri bulunarak İstanbul'a gitmek üzere Bağdat'ı terk etmiştir.¹⁰¹⁹ Öğleden sonra saat 8.30'da demiryolunun gittiği son istasyon olan Samarra'ya varılmıştır. Orada Alman İstasyon Kumandanı'nın refakatinde General Townshend'in içinde bulunduğu grup istasyon binasında bir süre dinlenmiştir. Samarra'ya tren ile ulaştıktan sonra oradan eski arabalar ve faytonlarla devam ederek öğleden sonra saat 11'de Tikrit'e varılmıştır. Kafile yorgunluktan ve açlıktan bitkin bir duruma gelen hayvanlarını dinlendirmek için 14 Mayıs saat 3'e kadar Tikrit'te kalmıştır. Tikrit'ten ayrıldıktan sonra saat gece yarısına doğru Şerimmiye adlı Türk askeri noktasına varılmıştır. General Townshend ve beraberindekiler gece Türk askeri birliğinin yanında kalmıştır.

General Townshend'in yolculuk ettiği kafile 16 Mayıs günü öğleden sonra saat 2 civarında Dicle Nehri'nin sağ sahilinde bulunan Kal'a-t-ül Şerkat denilen yere ulaşmışlardır. Burası eski bir yerleşim yeri olup General Townshend'in geldiği tarihte sadece evlerin yıkıntıları ayakta kalabilmiştir. Burada bir süre dinlenilmiştir. Orada General Townshend banyo yapıp, yıkanmak imkanını da bulmuştur. Yolculuk kafilesi tekrar hareket ederek 17 Mayıs'ta saat 11.45 civarında Dicle Nehri'nin sağ tarafındaki Keyyare denilen konaklama ve dinlenme yerine varılmıştır. General Townshend ve beraberindekiler burada dinlenirlerken General ilginç bir olaya da şahit olmuştur. General Townshend Enver Paşa'nın beraberinde birçok Alman ve Avusturyalı subaylarla birlikte kelekler üzerinde nehirden geçerek ilerlediğini görmüştür. Keleklerin üzerinde arabalar ve malzemeleri de yüklenmiştir. General Townshend'in anlattığına göre Enver Paşa Bağdat'ta bulunan Halil Paşa ile görüşmeye gitmiştir.¹⁰²⁰

General Townshend ve beraberinde bulunan Süvari Yüzbaşı İshak Bey ve iki refakatçi asker tekrar yola devam ederek 18 Mayıs 1916 günü Hammamalil'e varmışlardır.¹⁰²¹ Orası romatizmalı hastalara iyi gelen bir hamamı olan küçük bir yerleşim yeridir. O günün yolculuğu, kafilenin seyahat ettiği atlı arabalar çamurla

¹⁰¹⁹ **The Times**, 12.5.1916; Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, Thornton Butterworth Limited, London, 1920, p.249.

¹⁰²⁰ Kelek, hayvan derilerinin tulum şeklinde şişirilmesi ile yapılan bir çeşit saldırı. General Townshend'in anlattığına göre Enver Paşa ve beraberindekiler nehirden geçerlerken otomobil ve eşyalar da keleklerle konulmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Çulcu, **Tarihin Satır Aralarında İngiliz Esir**, Toplumsal Çözüm Yayınları, İstanbul, 2007, s.18-19.

¹⁰²¹ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.623.

dolu bataklığa saplandığı için zor geçmiştir. Arabaları bataklıktan çıkarmak için birçok defa eşyalar arabalardan indirilip tekrar yüklenmiştir.¹⁰²² Kafile kasabada bulunan petrol kaynaklarının yakınında biraz dinlenip temizlendikten sonra ertesi gün 19 Mayıs 1916'da öğleden önce saat 11 civarında Musul'a varılmıştır.¹⁰²³ Burada Dicle Nehri boyunca askeri kıtalara yakın olan bir subay kulübüne kalmak için yerleşilmiştir. Karşılarında nehrin sol tarafında eski bir uygarlık olan Asurilerin başkenti olan Ninova şehrinin kalıntıları durmaktadır.¹⁰²⁴ Musul Dicle Nehri'nin sağ tarafındaki sahilde yer almış olup Küçük Asya'nın gerçek bir tahıl ambarı durumunda olan bir kenttir.¹⁰²⁵

General Townshend ve beraberindekilerin Musul'dan geçerek takip ettikleri Bağdat-İstanbul arasındaki yol yaklaşık 2020 km tutmaktadır. Bu yol Bağdat'tan itibaren Musul üzerinden sırayla Re's-ül Ayn, Halep, Tarsus'u takip ederek ve Torosları aşarak Pozantı, Konya, Afyonkarahisar üzerinden İstanbul'a varmaktadır.

Townshend ve yolculuk kafilesi 22 Mayıs'ta Musul'dan ayrılmışlar ve 3 adet yüklerini taşıyan kamyonlarla öğleden sonra saat 6'da Nusaybin'e gelmişlerdir. Dicle Nehri'nin Musul ile Bağdat arasındaki kısmında suyun akış hızı oldukça fazla olduğu için Türkler buralarda ulaşım için kelekleri (tahtadan yapılmış sal) kullanmaktadırlar.

General Townshend'in içinde bulunduğu kafile ertesi gün 23 Mayıs'ta sabah 9'da Musul'dan ayrılmış, otomobillerle Musul'a 113 km uzaklıkta bulunan Re's-ül Ayn'a saat 4'te girmiştir.¹⁰²⁶ Re's-ül Ayn Alman mühendislerinin ve ulaşım kollarının çalıştığı bir yer durumundadır. Yolda General Townshend ve kendisine eşlik edenler Bağdat'a doğru yürümekte olan 4000 tane Türk piyadesini görmüşlerdir.¹⁰²⁷

Bağdat ile Re's-ül Ayn arasında birçok Alman subayına tesadüf edilmektedir. Bunlar General Townshend'da Almanya'nın Irak'ta bir Doğu İmparatorluğu kurmak

¹⁰²² Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi Ve Esaret**, s.623.

¹⁰²³ **BOA, DH.ŞFR, Dosya No:520, Gömlek No:47**, 19.5.1916, Kut-ül Amare'de Esir Alınan General Townshend İle İki Refiki'nin Süvari Kaymakamı İshak Bey İle Musul'a Ulaştığı Hakkında Yazı.

¹⁰²⁴ Russell Braddon, **The Siege**, Jonathon Cape, London, 1969, p.282.

¹⁰²⁵ General Townshend'in söylediğine göre Musul bölgesinin yıllık olarak yaklaşık yetmiş bin kişilik bir orduyu et ve yemek ile rahatça besleyebileceği hesaplanmaktadır. Bilgi için bkz. Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.261.

¹⁰²⁶ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.282.

¹⁰²⁷ Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.252.

niyetinde olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir. General Townshend'in konuştuğu Osmanlı subayları Almanlara olan memnuniyetsizliklerini dile getirmekte ve Almanların Enver Paşa'yı kullandığını açıkça belirtmektedirler. General Townshend ve kafilede bulunanlar Re's-ül Ayn'da bir süre istirahat ettikten sonra 25 Mayıs'ta buradan ayrılarak trenle 290 km yol giderek Halep'e ulaşmışlardır. Fırat Nehri bir köprü yardımıyla geçilmiştir.

Halep İstasyonu'nda General Townshend'ı bir çok Türk subayı ve jandarma askeri karşılayıp selamlamıştır. General Townshend Halep'te kaldığı sırada Halep Komutanı Şevki Paşa ve Amerikan Konsolosu Mr. Jackson kendisini ziyaret etmiştir.¹⁰²⁸ General Townshend Mr. Jackson'u Halep'te tanımıştır. Mr. Jackson General Townshend'in daha sonra İstanbul'da duyduğuna göre savaş sırasında İngiliz ve Fransız esirlerine çok yardım yapmış olan bir zattır. General Townshend Halep'te oldukça lüks bir otel olan Baron Oteli'nde ikamet etmiştir. Kendisi Halep'te kalışı sırasında Haçlı Savaşları döneminden kalma bir yer olan eski kaleyi ziyaret etmiş, kale ve içindeki saray bozulmadan o kadar zaman kalabildikleri için Generali çok etkilemiştir. General Townshend ve kabile 29 Mayıs'ta sabah saat altıda Halep'ten ayrılarak öğle üzeri İslahiye'ye varılmıştır. Demiryolu hattı İslahiye'de bitmektedir.¹⁰²⁹

Seyahat edilen yerler dereler, tepeler, bomboş arazilerle çevrili yerlerdir. Oradan yine otomobiller ile yolculuk edilerek 30 Mayıs'ta öğleden sonra Mamure'ye erişilmiştir. Mamure kentinde demiryolu hattı tekrar başladığı için yine trene binilerek General Townshend'in içinde olduğu kabile öğleden sonra saat 5.30'ta Tarsus'a gelmiştir. Geceyi Tarsus'ta Albay İshak Bey'in tanıdığı olan Türk Kumandanı olan Paşa'nın yanında refakatinden sorumlu İshak Bey ile yemek yiyerek geçirmiştir.¹⁰³⁰ Yemek sırasında gece boyunca Kumandan Paşa ve İshak Bey Almanlara olan memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. 31 Mayıs sabahında bir Alman otomobiline binilerek Pozantı'ya doğru yola çıkmıştır. O zaman Almanların Pozantı ile Tarsus arasında çalışan 150 araba ve kamyonları bulunmaktadır.¹⁰³¹

¹⁰²⁸ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.282.

¹⁰²⁹ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.21-22.

¹⁰³⁰ Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.362.

¹⁰³¹ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.626.

Kafile Toros Tepesi'nde çam ormanlarıyla kaplı dağlık bölgeler arasından geçerek Büyük İskender Kapısı adı verilen geçitten seyahat etmektedir.¹⁰³²

Kafile Pozantı Tren İstasyonu'na vardığında Enver Paşa'nın özel treni General Townshend'ı beklemektedir. Enver Paşa General Townshend'ı özel trenine davet etmiştir. Enver Paşa ile General Townshend trende bir süre konuşmuşlardır.¹⁰³³ Enver Paşa burada General Townshend'a iltifat ederek yaptığı Kut-ül Amare savunmasından dolayı kendisini kutlamış, bulunduğu durumun savaşın kaderinden biri olduğunu, vatanına karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini ve Osmanlı Devleti'nin onurlu bir misafiri olacağını belirtmiştir.¹⁰³⁴ Ayrıca İstanbul'a vardığında kendisini tekrar görmek istediğini eklemiştir. Enver Paşa'nın yanında bulunan Alman ve Avusturyalı subaylar da General Townshend'ı selamlamışlar ve Kodak makinalarla resmini çekmişlerdir.¹⁰³⁵

2-GENERAL TOWNSHEND'IN İSTANBUL'DAKİ ESARET YILLARI

2-1-GENERAL TOWNSHEND'IN İSTANBUL'A VARMASI VE HEYBELİADA'DAKİ ESARET HAYATI

General Townshend Bağdat'tan ayrıldıktan 22 gün sonra hayli zorlu ve uzun bir yolculuğun ardından 3 Haziran 1916'da beraberinde bulunan iki İngiliz subayı ile birlikte trenle İstanbul'a ulaşmıştır.¹⁰³⁶ General Townshend ve beraberindekiler öğleden sonra saat 5.30'da Haydarpaşa Limanı'ndaki gara inmiştir. Kendisini Haydarpaşa Garı'nda Birinci Ordu Komutanı Mehmet Esat Paşa (18.10.1862-2.11.1952), Genelkurmay'ın ve Harbiye Nezareti'nin birçok askeri yetkilileri karşılamıştır. Ayrıca istasyonda büyük bir kalabalık da yer almaktadır.¹⁰³⁷

¹⁰³² Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.256.

¹⁰³³ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.284.

¹⁰³⁴ A.J.Barker, **The Neglected War, Mesopotamia 1914-1918**, Faber and Faber, London, 1967, p.282.

¹⁰³⁵ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.285.

¹⁰³⁶ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.289; **İkdam**, 4.6.1916; Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.628.

¹⁰³⁷ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.363.

General Townshend kendisini İstanbul'a getiren Albay İshak Bey ve özel yaver olarak görevlendirilen Tevfik Bey¹⁰³⁸ tarafından bütün subaylara takdim edilmiştir. Bu sırada aynı trende İstanbul'a getirilen Alman General Von der Goltz'un tabutu trenden indirilmemiş, General Townshend ile ilgilenildiğinden bir süre vagonun içinde bekletilmiştir.¹⁰³⁹ General Townshend yetkililerle konuştuktan sonra Haydarpaşa İstasyonu'nun bekleme salonunda misafir edilerek kendisine sigara ve kahve sunulmuştur. General Townshend bir esir olarak Türklerden gördüğü iyi muamele ve hürmetten etkilenmiş aynı zamanda Türklerden gördüğü bu davranışlara şaşırmıştır. Kendisini sanki İstanbul'u teftiş etmek için gelmiş gibi hissetmiştir. Bu sırada Von der Goltz'un tabutu trenden tören yapılmadan indirilmiştir.¹⁰⁴⁰ General Townshend Haydarpaşa İstasyonu'nda bir müddet dinlendikten sonra üstü açık bir araba içinde İstanbul caddeleri'nden geçirilerek¹⁰⁴¹ İstanbul'un ünlü bir lokantasında kendisine öğle yemeği verilmiş, yemekten sonra Tevfik Bey ve bir yardımcı eşliğinde motora binerek Marmara Denizi'ndeki Prens Adaları'na gidilmiştir.¹⁰⁴² General Townshend'in İstanbul'a ilk seyahati olduğundan kendisi İstanbul'un görünümüne, adaların ormanlık haline ve köşkerin güzelliğine hayran kalmıştır.¹⁰⁴³

General Townshend ilk önce Heybeliada'nın en güzel köşkerlerinden biri kendisine tahsis edildiği için Heybeliada'ya getirilmiştir.¹⁰⁴⁴ Heybeliada'da bir askeri deniz okulu bulunmaktadır. Kendisi Heybeliada'da orman manzarasına hakim konumu itibariyle adanın tepe bölümünde bulunan, Osmanlı Hükümeti'nin kalması için ayırdığı evde 19 Ekim 1916 tarihine kadar yaşamıştır. Townshend'in masraflarını da Osmanlı Hükümeti karşılamaktadır. İngiltere'den gelen mektupları Amerikan Elçiliği vasıtası ile düzenli bir şekilde kendisine teslim edilmektedir.¹⁰⁴⁵ Kendisinin İngiltereye yazdığı mektuplar da yine Amerikan Elçiliği vasıtası ile

¹⁰³⁸ Tevfik Bey İngilizce bildiği ve İngilizlerin kültürlerine vakıf olduğundan Genel Karargah tarafından bu göreve seçilmiştir. Bkz. **Yakın Tarihimiz, "Rauf Orbay'ın Hatıraları"**, Sayı:1, 1962, s.114.

¹⁰³⁹ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967, p.209.

¹⁰⁴⁰ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.289; Alman Mareşal Von Der Goltz'un tabutuna İstanbul'a getirilmeden Konya İstasyonu'nda tören yapılarak Konya Belediye Reisi tarafından çekilmiştir. Bkz. **Tanin**, 5.6.1916.

¹⁰⁴¹ A.J.Barker, **The Neglected War**, Mesopotamia 1914-1918, p.283.

¹⁰⁴² Russell Braddon, **a.g.e.**, p.289.

¹⁰⁴³ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.628.

¹⁰⁴⁴ **İkdam**, 4.6.1916.

¹⁰⁴⁵ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.294.

yerine ulaştırılmaktadır.¹⁰⁴⁶ Evinde bir de özel piyanosu bulunmaktadır. Türkler General Townshend'in esirliğini mümkün olduğunca iyi geçirmesi için mümkün olan herşeyi yapmaya çalışmaktadırlar.¹⁰⁴⁷

General Townshend Heybeliada'ya geldikten sonra 5 Haziran 1916'da Enver Paşa ile konuşmak için İstanbul'a getirilmiştir. Enver Paşa konuşmasında General Townshend'in kendisini Türkiye'de bir esir değil bir misafir olarak görmesini, Padişahın General Townshend'a saygı gösterilmesini ve tören yapılmasını istediğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul'da tamamıyla özgür olduğunu, İstanbul'da istediği yere gidebileceğini, şaka ile karışık olarak eğer kaçmayı istiyorsa bunu önceden kendilerine haber vermesini rica etmiştir.¹⁰⁴⁸ General Townshend da şaşkınlık içinde ve gülümseyerek Enver Paşa'ya öyle yapacağı cevabını vermiştir.¹⁰⁴⁹ General Townshend şaka ile öyle bir cevap vermesine rağmen başlangıçta kaçmaya karardır. Ve bu kararını Enver Paşa'ya söylememiştir.¹⁰⁵⁰

General Townshend İstanbul'a eşini ve kızını da getirmek için girişimde bulunmuştur. Bunun için önce Bayan Townshend 14 Haziran 1916'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup yazarak Türkiye'ye eşinin yanına gitmek istediğini belirtmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Bayan Townshend'a 19 Haziran 1916 günü yazdığı cevapta eğer mutlaka gitmek istiyorsa yanına bir yardımcı alması gerektiğini, Rusya, Romanya, Bulgaristan koridorunu kullanmasını, bu şekilde sadece Bulgaristan Hükümeti'nden izin almak gerekeceğini, bunun için de Türk ve Bulgar Hükümetleri'ne geçiş izni için başvurulması gerektiği bildirilmiştir.¹⁰⁵¹ Bunun üzerine, İngiltere Hükümeti Amerikan Elçiliği vasıtasıyla Osmanlı Devleti'den, General Townshend'in eşinin ve kızının yanına gelmelerine izin verip vermeyeceğini

¹⁰⁴⁶ FO(Foreign Office)/383/340, 5.1.1917; General Townshend 1917 Mart'a kadar İngiltere'ye yanındaki personelle birlikte toplam 14 mektup yazmıştır. Bkz. FO/383/340, 6.3.1917; İngiltere'ye yazılan mektuplar İstanbul Amerikan Elçiliği tarafından Londra Amerikan Elçiliği'ne gönderilmektedir. Londra Amerikan Elçiliği de mektupları İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na göndermektedir. İngiltere'den yazılan mektuplar da Londra Amerikan Elçiliği tarafından İstanbul Amerikan Elçiliği'ne yollanmaktadır. Bkz. FO/383/340, 7.4.1917; FO/383/340, 27.4.1917.

¹⁰⁴⁷ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.209-212.

¹⁰⁴⁸ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.290.

¹⁰⁴⁹ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.290.

¹⁰⁵⁰ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.364.

¹⁰⁵¹ FO/383/233, 19.6.1916.

sormuştur.¹⁰⁵² Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) durumu Başkumandanlık Vekaleti'ne bildirmiştir.¹⁰⁵³ Başkumandan Vekili Enver Paşa da General Townshend'in eşinin ve Audrey adında bir kızının hatta bir de Fransız hizmetçilerinin Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan geçerek İstanbul'a getirilmelerine izin vermiştir. Bunun uygun görüldüğünü de Amerikan Elçiliği'ne bildirmiştir.¹⁰⁵⁴ Osmanlı Devleti Amerika Elçiliği'nin bunun için Almanya ve Avusturya hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunmasının daha uygun olacağı görüşündedir. Ne var ki General Townshend bu girişiminde Avusturya Hükümeti'nin, eşinin Avusturya topraklarından geçmesine izin vermemesi nedeniyle başarılı olamamıştır.¹⁰⁵⁵ Sadece General Townshend'in kızları İstanbul'a gelebilmiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda çocukların İstanbul'a geldiğini ve gerekenin yapılması talimatını vermiştir.¹⁰⁵⁶

General Townshend'in eşi olan Alice Townshend İstanbul'da bulunan eşine bir mektup göndererek Londra'daki durumu anlatmış, mektupta evdeki düşmanlarını tanımasını, onlardan General Townshend için en ufak bir jest bile yapılmadığını, onun iyi arkadaşlarının ise ona sahip çıktıklarını belirterek General Townshend'in kendisine dikkat etmesini istemiştir.¹⁰⁵⁷

General Townshend İstanbul'a geldikten sonra 27 Haziran 1916'da Amerikan Elçiliği'ni ziyaret etmiştir. Amerikan Elçisi olan Bay Philip General Townshend'a nazik davranmış, kendisinin istediği zaman elçiliği ziyaret edebileceğini söylemiştir.

¹⁰⁵² **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:55**, 12.6.1916, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne Gönderilen Yazı.

¹⁰⁵³ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2229, Gömlek No:69**, 11.7.1916, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne Gönderilen Yazı.

¹⁰⁵⁴ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:69**, 13.7.1916, Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı; Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Yazılan Telgrafta Türklerin General Townshend'in eşinin gelmesine karşı çıkmayacakları bir kere daha belirtilmiştir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2229, Gömlek No:35**, 3.3.1918, Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Yazılan Türklerin Bayan Townshend'in Eşini Ziyaret Etmesine Karşı Çıkmayacakları İle İlgili Yazı.

¹⁰⁵⁵ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:63**, 21.6.1916, Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Yazı.

¹⁰⁵⁶ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:63**, 21.6.1916, Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Telgraf.

¹⁰⁵⁷ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.211.

O günden sonra General Townshend ara sıra İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'ni ziyaret etmiştir. Bu şekilde kendisi Londra gazetelerini takip ederek okumak fırsatını da yakalamıştır.

General Townshend'a İstanbul'da kaldığı müddetçe harcamalarını karşılamak üzere sahip olduğu rütbe düşünülerek aylık 95 lira verilmektedir.¹⁰⁵⁸ General Townshend ise aylık harcamalarının 125 lirayı aştığını,¹⁰⁵⁹ eşi ve kızı da İstanbul'a geldiği zaman aylık harcamasının 180 lirayı bulacağını Osmanlı Devleti Başkumandanlığı'na bildirmiştir. Osmanlı Devleti Başkumandanlığı kendilerinin bu parayı ödemeyeceğini söyleyerek General Townshend'ın istediği aylık 180 liranın geri kalan kısmının İngiltere Hükümeti tarafından Amerikan Elçiliği kanalıyla verilmesini talep etmiştir.¹⁰⁶⁰ İngiltere Osmanlı Devleti ile savaşta olduğundan İngiltere İstanbul'daki işlerini takip etmesi için Amerikan Elçiliği'ni aracı yapmıştır. General Townshend Heybeliada'da 3.7.1916 günü Tanin gazetesi muhabiri ile bir mülakat yapmıştır. Mülakatta Türklerin kendisine kibar davrandıklarını anlatmış ve Kut'ta İngilizleri teslim alan Halil Paşa'ya övgülerde bulunmuştur. Bu makaleyi Osmanlı Devleti'nin Stockholm Elçiliği İskandinavya basınında yayınlamıştır. Basında yayınlanan haberi de Fransızca tercümesi ile birlikte Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne göndermiştir.¹⁰⁶¹ Bununla birlikte mülakatın İstanbul'daki etkisi büyük olmamıştır.¹⁰⁶² General Townshend'ın bir arkadaşına Heybeliada'dan yazdığı mektup İngiltere'de Daily Mail gazetesinde yayınlanmıştır. General Townshend mektupta adadaki esaret hayatı ile ilgili olarak Türklerin kendisine esir gibi değil bir misafir gibi davrandıklarını yazmıştır.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁸ Hollanda Elçiliği'nden gelen bilgi talebine karşılık General Townshend'ın esaretinden beri 95 lira aldığı ve zam almadığı Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti tarafından Hollanda Elçiliği'ne bildirilmiştir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No: 2236, Gömlek No:5**, 25.4.1918, Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne General Townshend'ın Maaşı Hakkında Gönderilen Yazı.

¹⁰⁵⁹ General Townshend esaretinin başlarında aylık harcamalarının 140 pound'u bulduğunu, savaşın sonlarına doğru ise aylık harcamasının 200 pound'a yükseldiğini bildirmiştir. Ayrıca esirliğinin son birkaç ayında İngiliz Hükümeti General Townshend'ın aylığına sadece 10 pound zam yapmıştır. Bkz. A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.240.

¹⁰⁶⁰ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:78**, 20.7. 1916, Osmanlı Ordusu Başkumandanlığı Vekaleti'nden Hariciye Nezaretine Gönderilen Yazı.

¹⁰⁶¹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2423, Gömlek No:52**, 18.7.1916, Osmanlı Devleti Stockholm Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne General Townshend Hakkında Gönderilen Yazı.

¹⁰⁶² **The Times**, 3.7.1916.

¹⁰⁶³ **Poverty Bay Herald**, 14.7.1916; **Grey River Argus**, 15.7.1916.

General Townshend'in Heybeliada'daki hayatı monoton ve sessiz geçmektedir. Deniz mevsiminde sabahları kendisi iki koruması Morland ve Tefvik Bey ile birlikte Heybeliada'nın sakin ve temiz denizinde yüzmektedir. Yaverliği görevini üstlenmiş olan Türk Deniz subayı Tefvik Bey ile savaşın gidiş hattı üzerinde sohbetler yapmaktadır.¹⁰⁶⁴ Tefvik Bey General Townshend'in esareti sırasında kendisinin o kadar güvenini kazanacaktır ki Mondros görüşmelerinde General Townshend'in isteği üzerine Türk delegasyonunda yer alacaktır.

2-2-GENERAL TOWNSHEND'IN BÜYÜKADA'DAKİ ESARET HAYATI

General Townshend Heybeliada'da 3 Haziran 1916 tarihinden aynı yılın 19 Ekim gününe kadar kalmıştır. Heybeliada'daki yaşadığı ev rüzgara açık bir konumda bulunduğundan dolayı sonbaharın gelmesiyle çok serin olmaya başladığından 19 Ekim 1916 günü Büyükada'ya geçerek Büyükada'nın en güzel köşklerinden biri olan¹⁰⁶⁵ İstanbul'un İngiltere Konsolosu Bay Hampson'un yazlık köşkünde yaşamaya başlamıştır. Bu Türk Hükümeti'nin teklifi ve İngiliz Hükümeti'nin karşı çıkmaması sayesinde olmuştur.¹⁰⁶⁶ Aslında General Townshend için ilk önce Beyoğlu'ndaki İngiliz Elçilik binası kışın kalabileceği yer olarak düşünölmüştür. Fakat İngiliz Hükümeti esir bir İngiliz general için bile olsa elçilik binasının yaşama yeri olarak kullanılmasını doğru bulmamıştır. Bu yüzden İngiliz Konsolos da Büyükada'daki kendi yazlık evini General Townshend'a tahsis etmiştir.¹⁰⁶⁷ General Townshend'in kaldığı yeni ev İngiliz köy evlerine benzemektedir.¹⁰⁶⁸ General Townshend'in kalmakta olduğu yeni köşkün ağaçlı ve yüksek duvarları bulunan bir bahçesi bulunmaktadır. Bahçede kırmızı ve beyaz güller bolca mevcuttur.¹⁰⁶⁹ Evin önüne bir de polis karakolu yapılmıştır. Yemek malzemeleri bir ya da iki asker hizmetkar tarafından İstanbul'dan motorla getirilmektedir.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁴ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.29-30.

¹⁰⁶⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar: Büyük Zafer'den Lozan'a I**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.43.

¹⁰⁶⁶ **FO/383/233**, 20.9.1916.

¹⁰⁶⁷ **FO/383/233**, 20.9.1917.

¹⁰⁶⁸ A.J.Barker, **The Neglected War**, Mesopotamia 1914-1918, p.283.

¹⁰⁶⁹ **CAB(Cabinet Papers)/24/144**, 23.8.1917, Eastern Report Printed For The War Cabinet., p.2.

¹⁰⁷⁰ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.212.

General Townshend İstanbul'daki esareti müddetince bazen olumsuz düşünüp, karamsarlığa da düşmüştür. Bu karamsarlıklar yüzünden İngiltere'deki kişilere Büyükada'dan umutsuz durumunu anlatan birtakım mektuplar kaleme almıştır. Bu mektuplar bazı zamanlar onun çektiği manevi eziyetleri anlatması bakımından önem taşımaktadır. Bu mektuplardan birinde General Townshend değiştirilmek için acil istekte bulunarak İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ülkesine savaştaki hizmetlerinden sonra neden kariyerinin yok olmak zorunda bırakıldığını sormuştur. Londra'da Lord Curzon'a mektup göndererek Türk Hükümeti'ne değiştirilmesi için teklif yapılmasını istemiştir. Bunun askerlik kariyeri için çok önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷¹ Ayrıca kendisine yardım için Lord Beresford gibi İngiltere'deki arkadaşlarından destek istenmesini rica etmiştir.¹⁰⁷² İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise gönderdiği cevapta o an için İngiliz Hükümeti'nin General Townshend'in kurtarılması için durumun uygun olmadığını düşündüğünü,¹⁰⁷³ bu nedenle İngiliz Hükümeti'nin Türk Hükümeti'ne yaklaşamayacağını belirtmiştir.¹⁰⁷⁴

Bu sıralarda, Büyükada'da evinin önünde yaşanan bir olay General Townshend'in bazı zamanlar depresyon içinde olduğunu iyi bir işareti olabilir. Şöyle ki bir gün genç bir Yunanlı kız arkadaşıyla şakalaşarak ve gülerek evin önünden geçerken General Townshend gencin kendisine güldüklerini sandığı için yardımcısına Yunanlı genci yanına getirmesini söylemiştir. Yardımcısı genci çağırması, şaşırması genç kendisini tanıtmaya çalışırken General Townshend kendisiyle eğlenen köylüler istemediğini söyleyerek evden getirdiği kamçıyla gence vurmuştur. Bu onun o zamana kadar geçirdiği depresyon ve üzüntü zamanlarından daha uzun ve ağır bir depresyon ve üzüntülü bir zaman dilimi olmuştur.¹⁰⁷⁵

General Townshend kendi ifadesiyle çalışkan bir kişidir. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere'de evinde günde dört saat çalışmaktadır. Adada esareti sırasında kendisi sıkıldığı zamanlarda çoğunlukla okuyup, araştırma yaparak vaktini geçirmiştir. Bu şekilde kendini oyalamaya çalışmaktadır. Böyle yapması kendi ifadesiyle aklını kaybetmesine engel olmuştur. General Townshend okuma, inceleme

¹⁰⁷¹ FO/383/340, 29.1.1917; Ayrıca FO/383/340, 18.1.1917.

¹⁰⁷² FO/383/340, 9.1.1917.

¹⁰⁷³ FO/383/340, 30.1.1917.

¹⁰⁷⁴ FO/383/340, 27.3.1917.

¹⁰⁷⁵ A.J.Barker, *A Biography of Major-General Sir Charles Townshend*, p.212.

çalışmalarının sonucunda daha önce yazmak isteyip de fırsat bulamadığı Strateji ve Büyük Birliklerin Tabyası adlı iki askeri kitap yazmıştır. Bu kitapları günde sekiz dokuz saatlik çalışma sonucunda meydana getirmiştir. General Townshend kısa zaman içinde Büyükada'nın halkı tarafından tanınan ve sevilen bir şahsiyet olmuştur. Kendisi Büyükada'nın prestijli bir kulübünün onur üyesidir. General Townshend'ın Türk halkı tarafından sevildiğini kanıtlayabilecek şöyle de bir olay mevcuttur. İngiliz Daily News gazetesinin özel bir muhabiri iş amacıyla Kudüs ve Beyt-ül Aym'a gitmiştir. Orada bir süre kalıp çeşitli temaslarda bulunduktan sonra İstanbul'a uğrayıp iki ay kalmıştır. Bu süre esnasında Büyükada'ya da gitmiştir. Kendisi bir gün adanın meydanında dolaşırken iyi giyimli bir adamın etrafında bulunan bir halk kalabalığı görmüştür. Merak edip yanındaki Türk'e adamın kim olduğunu sorduğu zaman Türk şaşkınlıkla gazeteciye bakarak "Siz belli ki buranın yabancısısınız. O adam ünlü General Townshend'dır." diye cevap vermiş, İngiliz gazeteci Türk'e "General Townshend'a burada belli ki mevkisine göre davranılıyor." dediği zaman Türk, gazeteciye "Türkler cesur askerlere saygı duyar." cevabını vermiştir. Bu diyalogu İngiliz gazeteci İngiltere'ye göndermiş, yazı Daily Mail gazetesinde 'Türklerin General Townshend'a Nezaketi' başlığı adı altında yayınlanmıştır.¹⁰⁷⁶

General Townshend Büyükada'daki kaldığı köşkte Rauf Bey'i iki defa misafir etmiştir. Ziyaretlerin ikisinde de konuşulan konu Türk-İngiliz ilişkileri olmuştur. General Townshend İngilizlerle Türklerin birbirlerinin düşmanı olmaları dolayısıyla üzüntü duyduğunu aktarmış, Rauf Bey ise İngiltere'nin Türklere Balkan Savaşı'nda düşmanca bir tutum takındığını söylemiş, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin Genel Savaştan önceki yıllarda İngiltere'nin desteğini sağlamak için yaptığı türlü fedakarlıklarına rağmen İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yakınlığına değer vermediğini anlatmıştır.¹⁰⁷⁷ Rauf Bey son olarak, Rusya'nın İngilizlerle aynı tarafta savaşa girerek Türkleri esir etme ihtimaline karşı Osmanlı Devleti'nin ülkesini savunmak için Rusya'nın düşmanı olan gruba katıldığını söylemiştir. General Townshend da İngiltere'nin Türkleri kazanmasının bir milyon insanın ölmesini engelleyeceğini ve Birinci Dünya Savaşı'nı iki senede bitirebileceğini belirtmiştir. General Townshend İngiltere'nin askeri politikalarında çeşitli yanlışlar yaptığından

¹⁰⁷⁶ CAB/24/144, 23.8.1917, Eastern Report For The War Cabinet., p.2.

¹⁰⁷⁷ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.94.

bahisle merkezi devletlerin yönetimi birleştirmeleri sayesinde başarılar elde ettikleri halde Batı Cephesi'nde İngilizlerin ve Fransızların hala yönetimi tek elde toplayamadıklarını sözlerine eklemiştir.¹⁰⁷⁸

General Townshend Büyükada'da 14 Kasım 1916'da Dicle Cephesi'ndeki İngiliz Karargahı'ndan kendisine gönderilen bir yazı almıştır.¹⁰⁷⁹ Gönderilen yazı Kut-ül Amare'nin düşmesinden sonra Sir George Armstrong tarafından 20 Mayıs 1916 tarihinde gönderilmiştir. Sir Armstrong yazıda İngiltere Hükümeti'nin, General Townshend ve askerlerinin cesurca savunmalarını İngiliz Parlamentosu'na aktardığını, Generalin ününün ve geleceğinin güven altında olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸⁰ General Townshend bu telgraf için günlüğüne "Bu telgrafi birkaç ay önce almış olsaydım, fikren ne kadar endişelerden kurtulacaktım." diye yazmıştır.

General Townshend Büyükada'da kaldığı esnada İngiliz esirlerinin durumu hakkında haberler duymuştur. Kendisinin esir olan İngiliz askerleri için hiçbir şey yapmadığı yolundaki suçlamalara karşılık olarak, esir düşen İngiliz askerleri için yaptıklarını savunmak amacı ile 15 şubat 1917 günü İngiltere Savaş Bakanlığı'na bir mektup göndererek mektupta Kut-ül Amare düştükten sonra Halil Paşa'nın Bağdat'ta kendisine verdiği "İngiliz subaylara ve askerlere her türlü özen gösterilecektir. İngiliz esirler Anadolu'da sağlıklı koşullarda yerleştirileceklerdir." teminatını hatırlatarak Halil Paşa'nın son derece onurlu bir şekilde söylediği bu sözlerden ikna olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸¹

General Townshend Büyükada'da kaldığı zaman zarfında İstanbul Amerikan Elçiliği'nin de yardımlarını görmektedir. Amerika'nın İstanbul Elçisi 23 Ağustos 1916 tarihinde General Townshend'a 100 poundluk bir ödeme yapmıştır.¹⁰⁸² Ayrıca, Amerikan Elçiliği General Townshend'a okuması için 19 Ocak 1917-22 Şubat 1917 tarihli gazeteleri yollamıştır. Bu gazetelerde Amerika ile Almanya arasındaki siyasi ilişkilerin sona erdiği anlatılmakta, böylece General Townshend bu gazeteleri okuyarak genel durum hakkında bilgi sahibi olmaktadır. İstanbul Amerikan Elçiliği

¹⁰⁷⁸ **Yakın Tarihimiz, "Rauf Orbay'ın Hatıraları"**, Sayı:1, 1962, s.114.

¹⁰⁷⁹ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.633.

¹⁰⁸⁰ Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.264.

¹⁰⁸¹ **CAB/24/85**, 3.6.1919, First and Second Interim Reports from the Committee of Enquiry into Breaches of the Laws and War, p.173.

¹⁰⁸² **FO/383/233**, 24.8.1916.

General Townshend'a yardım ettiği kadar ayrıca Re's-ül Ayn'daki ve Afyonkarahisar'daki esir kamplarında bulunan İngiliz esirlerine bin sekiz yüz iç çamaşırı ve çok sayıda kalın elbise göndermiştir. İstanbul Amerikan Elçiliği'nde yardımları oluşturmak ve tasnif etmek için özel bir bölüm oluşturulmuştur.¹⁰⁸³

General Townshend'ın Büyükkada'da ikameti sırasında önemli savaş gelişmelerinden de haberi olmaktadır. Kendisine 2 Mart 1917 Cuma günü Kut-ül Amare'nin ve 14 Mart Çarşamba günü de Bağdat'ın İngilizler tarafından alındığı haberleri iletilmiştir. Bu haberler General Townshend'a teselli olmuştur ve kendisini biraz rahatlatmıştır. 18 Mart'ta da Rusya'da ihtilal çıktığı haberi General Townshend'a ulaşmıştır. İstanbul'daki bütün Türk ve Almanlar bu habere İtilaf Devletleri'nin Rusya olmadan savaşamayacağı nedeniyle memnun olmuşlardır.¹⁰⁸⁴ General Townshend 6 Nisan 1917'de Amerika'nın Almanya'ya karşı savaşa başladığını öğrenmiştir. Amerika'nın savaşa girmesini savaş dengelerini önemli ölçüde değiştirdiği için Türkler bu durumu iyi karşılamamışlardır.¹⁰⁸⁵

O sıralarda yani 1917 Haziran'ında General Townshend'ın gözlemlediğine göre İstanbul'da ve Beyoğlu'nda Almanların sayısı artmıştır. İstanbul'da otellerde, bankalarda, mağazalarda, işyerlerinde, tiyatrolarda ve sinema salonlarında askeri birliklerde, Harbiye Nezareti'nde Alman asker ve sivil kişileri faaliyette bulunmaktadır. Hatta bunlar Büyükkada ve Heybeliada'da yalılarını kiralayıp yakınlarını yerleştirmektedirler.¹⁰⁸⁶ Almanların faaliyetleri gemicilikte de kendini göstermektedir. Osmanlı mülkiyetine geçmiş olan Goben ve Breslau savaş gemileri Osmanlı bayrağını asmış olsalar da mürettebatının çoğunluğunu Almanlar oluşturmaktadır. O tarihte Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya borcu 400 milyon lirayı bulmuştur. Büyükkada'da bulunan Rum ve Yahudiler adaya gelen Almanlar ve Avusturyalılarla oldukça iyi anlaşmaktadırlar. Özellikle Türklerin tatil günü olan Cuma ve Rumların tatil günü olan Pazar günleri Büyükkada çok kalabalık ve hareketli olmaktadır. General Townshend Büyükkada'da kurulan Cuma Pazarı'na Alman ve

¹⁰⁸³ **The Times**, 18.4.1917.

¹⁰⁸⁴ Sir Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.265.

¹⁰⁸⁵ **The Brisbane Courier**, 11.6.1917.

¹⁰⁸⁶ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.27.

Avusturyalıların kalabalıklığı yüzünden gidememektedir.¹⁰⁸⁷ General Townshend koruma görevi yapan bir İngiliz askeriyle birlikte günde iki defa Büyükada'nın çevresinde yaya olarak gezmekte ve adayı tanımaya çalışmaktadır. Sabahları da kaldığı evin yakınındaki kayalıklardan denize girerek Büyükada'dan Heybeliada'daki Denizcilik Okulu'na kadar yüzmektedir. Bazen de Türk koruma askeriyle birlikte Enver Paşa'nın kendisine tahsis ettiği tekneye binerek adanın etrafında deniz gezintisi yapmaktadır.¹⁰⁸⁸

General Townshend'in bazen kendi başına denizde Bayan Olga ile kotra gezisi yapması İstanbul Polis Müdürlüğü'nün de dikkatini çekmiştir. General Townshend'in İstanbul'da eski aktrist Bayan Olga ile gayri meşru ilişki içinde bulunması, Bayan Olga'nın casusluktan dolayı 4 seneye mahkum olan Petrolîçe Josev isimindeki şahsın yeğeni olması ve ayrıca Bayan Olga'nın yine kötü bir isim yapmış olan Mösyö Taki ile ilişkisinin olması dolayısıyla General Townshend'in Bayan Olga ile olan ilişkisinin uygun olmayacağı, İstanbul Polis Müdürlüğü tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş,¹⁰⁸⁹ Dahiliye Nazırı Talat Bey de durumu Harbiye Nazırı Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın dikkatine sunmuştur.¹⁰⁹⁰

General Townshend 12 Ağustos 1917 günü Büyükada'da kaldığı evin bahçesinin önünden denize girerek kırk dakikada Heybeliada'ya kadar yüzmüştür. O günlerde Büyükada'da bulunan sivil polisler General Townshend'i çıktığı ada gezintilerinde gizlice takip etmektedirler. General Townshend bazen polisleri şaşırtarak adada kaldığı eve değişik yollardan giderek bu şekilde eğlenmektedir.

General Townshend Büyükada'da görünürde bir esaret hayatı yaşamaktadır. Fakat abartmamak gerekirse, aslında kendisi adanın çamları altında, denizin mavi suları içinde تنها bir inziva hayatı sürmektedir. General Townshend ara sıra ziyaret amacıyla İstanbul'a gitmektedir. Bu ziyaretlerden birinde 11 Ağustos 1917'de Enver Paşa ile Bahriye Nezareti (Deniz İşleri Bakanlığı) binasında bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Enver Paşa General Townshend'a yakınlık göstermiş, Osmanlı Hükümeti'nin kendisini İngiltere'ye göndermek istemesine rağmen yüksek rütbeli bir

¹⁰⁸⁷ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.634-635.

¹⁰⁸⁸ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.306; Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.94.

¹⁰⁸⁹ **BOA, DH.EUM.5.Şb., Dosya No:26, Gömlek No:17**, 10.7.1916, İstanbul Polis Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne General Townshend İle İlgili Gönderilen Yazı.

¹⁰⁹⁰ **BOA, DH.EUM.5.Şb., Dosya No:26, Gömlek No:17**, 13.7.1916, Dahiliye Nezareti'nin General Townshend İle İlgili Olarak Harbiye Nezareti'ne Gönderdiği Yazı.

asker olmasından dolayı Almanların kendisinin bırakılmasının siyasi bir etkisi olacağından dolayı bunu kabul etmediklerini belirtmiştir.¹⁰⁹¹ Enver Paşa bir kere de General Townshend’i evinde çaya davet edip konuşmuştur.¹⁰⁹²

General Townshend İstanbul’a gelince ara sıra çek bozdurmak için Beyoğlu’na da uğramaktadır. Gerekli para ihtiyacını karşılamak için elinde bulunan İngiliz çeklerini Hollanda Elçisine¹⁰⁹³ veya Beyoğlu’ndaki bir İngiliz işadamına para karşılığında bozdurmaktadır.¹⁰⁹⁴ Çünkü, General Townshend İstanbul’da esaret hayatını geçirirken Londra’daki maddi durumu da bozulmağa başlamıştır.¹⁰⁹⁵ Ayrıca kendisi Londra’da onun için bankerlik işlerini yapan Henry King ve şirketinden Ağustos 1916’dan beri herhangi bir ödeme alamamıştır.¹⁰⁹⁶ Bunun için General Townshend Lady Townshend’in da bankacılık işlerini takip eden Henry King ve şirketinden Londra’daki eşine ayda 50 pound vermelerini istemiştir.¹⁰⁹⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise İstanbul Amerikan Elçiliği ile gönderdiği cevapta Henry King ve şirketinin General Townshend’in çeklerini 85 pounda bozdurduğunu ve durumdan General Townshend’in uygun kanalla haberdar edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁹⁸

General Townshend Büyükkada’da ikameti sırasında kendisi İstanbul’un günlük hayatında meydana gelen ve önemli sayılabilecek olaylarla da karşılaşmaktadır.

¹⁰⁹¹ Russell Braddon, *a.g.e.*, p.309.

¹⁰⁹² **Yakın Tarihimiz, “Rauf Orbay’ın Hatıraları”**, s.114; Rauf Orbay, *a.g.e.*, s.94.

¹⁰⁹³ Hollanda Elçiliği iki defa 8 Temmuz 1917 tarih ve 1227 sayı ve 12 Ağustos 1917 tarih ve 1564 sayı ile General Townshend’a ödenen maaş miktarını Osmanlı Devleti Hariciye Vekaleti’nden önceki iki yazıya cevap verilmediği gerekçesi ile tekrar sormuştur. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:225, Gömlek No:4**, 22.11.1917, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti’nden Başkumandanlık Vekaleti’ne Gönderilen General Townshend’in Maaşı İle İlgili Olarak Hollanda Elçiliği’nin İsteddiği Bilgi Yazısı.

¹⁰⁹⁴ General Townshend’in kendisindeki İngiltere çeklerinin bir kısmını İstanbul’daki Hollanda elçisine satması savaş zamanındaki İngiltere-Hollanda ilişkilerinin boyutunu anlatması bakımından kayda değerdir. Bkz. Murat Çulcu, *a.g.e.*, s.67.

¹⁰⁹⁵ **FO/383/233**, 26.8.1916.

¹⁰⁹⁶ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 27.2.1917, Hindistan Bakanlığı’ndan Savaş Bakanlığı’na Gönderilen Yazı; Başka bir belgede General Townshend’in Temmuz 1917’den beri Osmanlı Devleti’nden maaş alamadığı veya aldığı taktirde aldığı miktarın bildirilmesi rica edilmiştir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2236, Gömlek No:4**, 25.4.1918, Hariciye Nezareti’nden Harbiye Nezareti’ne Gönderilen General Townshend’in Maaşı Hakkında Bilgi Edinme Talebi.

¹⁰⁹⁷ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 16.2.1917, Henry King ve Şirketi’nden Londra’daki India Office’e Gönderilen Yazı.

¹⁰⁹⁸ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 11.4.1917, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul Amerikan Elçiliği’ne General Townshend’in Tahsisatı İle İlgili Gönderilen Yazı; General Townshend’in tahsisatı İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından çek olarak Henry King şirketine ödenmekte, bu şirket de çeki bozdurarak İstanbul Amerikan Elçiliği’ne göndermektedir. Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 19.9.1916, İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na General Townshend’in Tahsisatı İle İlgili Olarak Gönderilen Yazı.

Bununla ilgili olarak, 6 Eylül 1917'de Üsküdar tarafındaki Haydarpaşa İstasyonu'nda büyük bir yangın ve ardından patlama meydana gelmiş,¹⁰⁹⁹ patlamada yaklaşık olarak bin kişi ölmüş, istasyonda bulunan cephane patlamanın etkisiyle havaya uçarak boğazdaki gemilerin üzerine doğru gelmiştir. Yetkililer meydana gelen zararın beş milyon pound olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁰⁰ O günün gazetelerinde bu olay bir paragraflık bir tebliğ ile duyurulmuştur. İktidardaki İttihat ve Terakki Yönetimi'nin gazetelere olayla ilgili sansür getirmesiyle, halk arasında paniğe ve moral bozukluğuna sebep olmamak için olsa gerek meydana gelen kaybın az olduğu ifade edilmiştir.

General Townshend Büyükada'da kaldığı müddet süresince hasta İngiliz esirlerine yardım etmeye çalışmaktadır. Bu amaçla Beyoğlu'nda Japon Hastanesi'nde tedavi görmüş olan Yüzbaşı Charles Coventry'nin Büyükada'da kendi kaldığı yerde dinlenme dönemini geçirmesine olanak sağlamak istemiştir. Avrupa Esirler Birliği'nin İstanbul Şubesi 25 Ekim 1917 tarihinde Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne başvurarak izin verip veremeyeceğini öğrenmek istemiştir.¹¹⁰¹ Aynı konuda Hollanda'nın İstanbul Elçiliği de Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gerekli iznin verilmesi için müracaatta bulunmuştur. Hariciye Nezareti de durumu Başkumandanlık Vekaleti'ne bildirerek görüşünü sormuştur.¹¹⁰² Başkumandanlık Vekaleti ise Enver Paşa'nın onayıyla General Townshend'in yanında maiyetinden başka bir subayın kalmasının uygun olmayacağını belirterek Yüzbaşı Coventry'nin

¹⁰⁹⁹ Haydarpaşa İstasyonu'ndaki patlama ve yangını General Townshend anılarında 24 Eylül 1917 olarak vermiştir. Halbuki dönemin gazetelerinden patlama ve yangının 6 Eylül 1917 günü olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yanlışlık General Townshend'in eserini 1920 yılında Türkçe'ye çeviren Tarih-i Askeri Komisyonu'nun çevirisinde de yapılmıştır. Murat Çulcu, Tarihin Satırlarında İngiliz Esir adlı eserinde de aynı hatayı yapmıştır. Olaydaki korkunç patlamalar, yalnız Haydarpaşa ve Kadıköy'de değil, İstanbul'un hemen her bölgesinden duyulmuş, halk arasında paniğe sebep olmuştur. Olay sırasında denizde sefer halinde olan gemilerdeki yolcular arasında da büyük bir korku yaşanmıştır. Bkz. **İkdam**, 7.9.1917.

¹¹⁰⁰ Sir Charles F.V.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.268; Yangın iskeleye bir gemiden bomba çıkarıldığı sırada vincin kırılması sonucu meydana gelmişti. Hardarpaşa İstasyonu'nda Bağdat'ta bulunan Türk birliklerine gönderilmek için Halep'e hareket etmeğe hazırlanan içinde petrol yüklenmiş trenler bulunuyordu. Bkz. Charles V.F.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.636; Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.32.

¹¹⁰¹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2227, Gömlek No:27**, 25.10.1917, Avrupa Esirler Birliği'nden Hariciye Nezareti'ne Yüzbaşı Charles Coventry Hakkında Gönderilen Yazı.

¹¹⁰² **BOA, HR.SYS, Dosya No:2227, Gömlek No:27**, 7.11.1917, Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne Yüzbaşı Charles Coventry Hakkında Gönderilen Yazı.

hastanedeki tedavisinden sonra Bursa Garnizonu'na gönderileceği cevabını vermiştir.¹¹⁰³

17 Kasım 1917 günü Avrupa Esirler Ajansı'nın Almanya Direktörü olan M.Boisseir Dr.Vischer ile birlikte General Townshend'in kaldığı Büyüka'da gelerek kendisine ziyarette bulunmuşlardır. İki ziyaretçi gece Büyüka'da General Townshend'a misafir olduktan sonra ertesi sabah İstanbul'a dönmüşlerdir.¹¹⁰⁴ İki ziyaretçi ayrıca Bursa, Eskişehir, Konya, Yozgat, Kırşehir, Afyon Karahisar, İzmit'te bulunan İngiliz, Hintli ve Fransız esirleri, Haydarpaşa'daki ve Harbiye'deki askeri hastanede bulunan esir yaralıları ziyaret etmişlerdir.

İki temsilci Türklerin İngiliz ve Fransız subayları birkaç istisna hariç en güzel otellerde yatırıp kendilerine güzel yiyecekler verdiğini öğrenince çok memnun olmuşlardır. İki zatın görüştüğü İngiliz ve Fransız esir subayları genelde kaldıkları yerlerden ve yedikleri yemeklerden şikayet etmemişlerdir.¹¹⁰⁵ Türkler İngiliz esirlerin tutsaklık şartlarını elden geldiğince hafifletmeye çalışmaktadırlar.¹¹⁰⁶ Kastamonu'daki kampta esir olan İngilizlerin kendilerine ait bir kütüphaneleri ve müzik çaldıkları bir grupları vardır.¹¹⁰⁷ Uluslararası temsilciler Türklerin elinde bulunan kamplardan 7 tanesini ve iki hastaneyi ziyaret etmişler, geri kalan 14 kamp ve 3 hastaneyi ziyaretlerine askeri gerekçeler ile izin verilmemiştir. Türk yetkililer Amerikan Elçiliği mensuplarının esirleri ziyaret etmesine askeri gerekçeler ile izin vermemişler, Uluslararası Kızılhaç yetkililerinin ziyaret etmesine izin vermişlerdir.¹¹⁰⁸ Ziyaret edilen kamplardaki esir sayısı 182 İngiliz, 211 Hintli subay, 658 İngiliz, 417 Hintli rütbesiz asker olmak üzere toplam 1418 kişidir. Türk kaynaklarının verdiği bilgilere göre yetkililerin ziyaret etmediği 14 kamp ve üç hastanedeki esirler 131 İngiliz subay, 1086 İngiliz ve 8115 Hintli rütbesiz asker olmak üzere toplam 9332 kişidir.¹¹⁰⁹ İngiliz casusları herhangi bir zorlukla

¹¹⁰³ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2227, Gömlek No:58**, 24.11.1917, Başkumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne Yüzbaşı Charles Coventry Hakkında Gönderilen Yazı.

¹¹⁰⁴ **Evening Post**, 22.6.1917.

¹¹⁰⁵ **The Times**, 18.4.1917.

¹¹⁰⁶ **Evening Post**, 22.6.1917.

¹¹⁰⁷ H.C.W.Bishop, **A Kut Prisoner**, Anchor Press Ltd., Essex, England, p.97.

¹¹⁰⁸ **CAB/24/85**, 3.6.1919, First Interim Report from the Committee of Enquiry into Breaches of Laws and War, p.174.

¹¹⁰⁹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 14.3.1917, Vol:91, cc:1126-8w.

karşılaşmamak için bazen Arap kıyafeti giyerek ve Arapça konuşarak Anadolu'daki kamplardaki İngiliz esirlerini ziyaret etmişler, esirlerin isimlerini, rütbelerini ve sayılarını alarak İngiltere'deki ailelerine kendilerinin yaşadığını söyleyeceklerini bildirmişlerdir.¹¹¹⁰

Bu sırada İngiltere'de Hükümet yetkilileri General Townshend'in yokluğunda kendisinin ve diğer İngiliz esirlerinin kurtarılması konusunda görüşmeler yapmaktadırlar. Bu amaçla İngiltere'de 9 Mayıs 1918 tarihinde Avam Kamarası birleşiminde Mr. Hume Williams General Townshend'in İngiltere'ye geri getirilmesi için hükümetin ne gibi çabalar sarfettiğini öğrenmek istemiştir. İngiliz Savaş Bakan Yardımcısı Türklerle esir değişiminin sadece sağlık sebepleriyle olabildiğini, General Townshend'in sağlığının da kötü olduğuna dair bir rapor alınmadığını, bu nedenle General Townshend'in geri getirilmesi için şimdilik herhangi bir umut olmadığını söylemiştir.¹¹¹¹ İngiltere Savaş Esirleri Bölümü de İngiliz Savaş Bakanlığı'na bir mektup göndererek İstanbul'da esir bulunan General Townshend ve Yüzbaşı Morland'ın masraflarını karşılamak için İngiliz Hükümeti'nin karşıladığı çek bozdurma limiti olan aylık 25 Poundluk miktarın kendilerine uygulanmamasını istemiştir.¹¹¹² İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Prag'taki Uluslararası Savaş Esirleri Ajansı'nda Sir W.Townley'e bir yazı göndererek General Townshend ve Yüzbaşı Morland'ın çeklerini aylık 25 pound sınırlaması olmadan bozdurabileceklerini belirtmiştir.¹¹¹³ İngiliz Savaş Bakanlığı da ayrıca General Townshend'in yıllık toplam 1020 pound olan tahsisatını Türk Hükümeti'nin karşılamasına karşı çıkmadığını yani bu durumu onayladığını belirtmiştir.¹¹¹⁴

Lordlar Kamarası'nın 24 Temmuz 1918 günkü oturumunda ise Lord Beresford Hükümete General Townshend'tan uzun zamandır haber alamadıklarını kendisinin ve diğer İngiliz esirlerinin kurtarılması hakkında ne yapıldığı sorusunu yöneltmiştir.

¹¹¹⁰ İngiliz casusları İngiltere'nin Anadolu'da bulunan kayıp İngiliz esirleriyle bağlantı kurabilmesinin tek yolunun bu olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Russell Braddon, **a.g.e.**, p.321.

¹¹¹¹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 9.5.1918, Vol:105, cc:2334-5.

¹¹¹² **FO/ 383/460**, 23.5.1918.

¹¹¹³ **FO/383/460**, 25.5.1918.

¹¹¹⁴ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:3**, 9.9.1916, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Amerikan Elçiliği'ne Gönderilen Yazı; General Townshend'in tahsisatının Türk Hükümeti'nce karşılandığına dair yazı hakkında Bkz. **BOA, HR.SYS, Dosya No:2236, Gömlek No:5**, 25.4.1918, Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne General Townshend'in Tahsisatı Hakkında Gönderilen Yazı.

Hükümet temsilcisi ve İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Sekreteri Lord Newton General Townshend ve diğer İngiliz esirlerinin kurtarılması için İngiliz Hükümeti'nin uzun zamandır çaba sarfettiğini, General Townshend'in durumunun diğer İngiliz esirlerin durumundan ayrı düşünülmediğini belirtmiştir. Aynı amaçla 1917 yılı Aralık ayında İsviçre'nin Bern kentinde küçük çapta da olsa 1500 Türk esir ile 300 İngiliz ve 700 Hintli esirin değiştirilmesi için esir değiş-tokuş antlaşması yapıldığını duyurmuştur. Antlaşmayla sayıları az olan sivil ve doktorun değiştirildiğini söylemiştir.¹¹¹⁵

Lordlar Kamarası'nın 24 Temmuz 1918 günkü birleşiminde söz alan Lord Devonport Mezopotamya Cephesinde çarpışan İngiliz askerlerinin yüzde 55'inin cephede öldüğünü yada kendilerinden haber alınmadığını halen Türklerin elinde 2000 ile 3000 arasında rütbeli ve rütbesiz İngiliz, 3000 ile 4000 arasında değişen sayıda Hintli asker olduğunun tahmin edildiğini, buna karşılık İngilizlerin elindeki Türk esir sayısının 50000 olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin ellerindeki 50000 kişi ile yaklaşık 7000 kişiyi değiş tokuş etmeyi başarması gerektiğini hatırlatmıştır. Daha sonra tekrar söz alan Lord Beresford kendilerinin esir olan o askerlere asla ödeyemeyecekleri borçlarının olduğunu, askerlerin teslim olmalarının kendi hataları olmayıp karşılardaki Türklerin sayısının fazla olmasından ve açlık yüzünden olduğunu, yapacakları en asgari şeyin geri kalan esirlerin hayatını kurtarmaktan ibaret olduğunu söylemiştir.¹¹¹⁶

General Townshend esareti sırasında değiş-tokuş edileceğine olan inancını yitirmesi nedeniyle Büyükada'da 1918 yılı yaz aylarında üç defa kaçma girişiminde

¹¹¹⁵ **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 24.7.1918, Vol:30, cc:1089-110; Bern Esirler Konferansı 15 Aralık 1917'te başlamış, 28 Aralık 1917 günü kapanmıştı. Görüşmeler İngiliz Esirler Müfettişi Dr.Parodi ile Osmanlı Devleti Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Dr.Akil Muhtar arasında yapılmıştı. Bkz. <http://www.Bulletin.com>/Yuluğ Tekin Kurat, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi için Yapılan Gizli Girişimler"; 28 Aralık 1917 günü İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki esir antlaşmasına göre bazı hasta ve yaralı esirlerle birlikte sağlık personelinin ve silah altına alınmamış sivillerin değiştirilmesi hedeflenmişti. Bkz. Mahmut Akkor, **Birinci Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006, s.198; **CAB/24/147**, 29.11.1917, Western and General Report, p.19-20; Osmanlı Devleti Polis Müdüriyeti İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki esir değişim antlaşmasından önce İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Konya, Kastamonu ve Hüdavendigar Vilayetleri'ni kapsayacak şekilde durumu uygun görülenlerin sınırlı bir listesini Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Bkz. **BOA, DH.EUM, Dosya No:43, Gömlek No:27**, 12.9.1917, Osmanlı Devleti Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen Durumu Uygun Görülen Değiştirilecek İngiliz, Fransız ve Rus Esirlerinin Listesi.

¹¹¹⁶ **HA, House of Lords Sitting (Lordlar Kamarası Oturumu)**, 24.7.1918, Vol:30, cc:1089-110.

bulunmuştur.¹¹¹⁷ Fakat bu girişimleri şanssızlık, birtakım tedbirsizliklerden dolayı olumlu sonuçlanamamıştır. Ayrıca bu girişimlerden hükümet ve adada korumasıyla görevli askerlerin de haberi olmamıştır. General Townshend başarısız girişimlerinden sonra birkaç kaçış planı daha yapmıştır. O günlerde İngiliz uçakları İstanbul üzerinde Harbiye Nezareti'ni hedef alarak¹¹¹⁸ birtakım uçuşlar yapmışlar,¹¹¹⁹ bu da General Townshend'in bir deniz uçağıyla kaçabileceği endişesi nedeniyle sivil polislerce daha sıkı takip edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹¹²⁰

28 Ağustos 1918'de İstanbul'da çok büyük bir yangın çıkmıştır.¹¹²¹ Yangın iki gün sürmüş olup yirmi bin ev yanmış, binlerce kişi de bu yüzden evsiz kalmıştır.¹¹²² General Townshend da bu olaylara İstanbul'da bulunması dolayısıyla bizzat şahit olmuştur.

Ağustos ayının sonlarında Osmanlı Hükümeti ve Enver Paşa ile ilişkileri iyi olan nüfuslu bir kişi General Townshend'a Türklerin kendisini hiçbir zaman bırakmayacaklarını, kendisini hükümetin herhangi olumsuz bir duruma karşı koz olarak kullanmak istediğini gizli olarak söylemiştir. Bu durum General Townshend da Enver Paşa'ya karşı bir güvensizlik ve soğukluk uyandırmıştır.

General Townshend kendisine gönderilen gazeteleri okuyarak etrafta olup bitenden bilgi sahibi olmaktadır. 1918 yılının Eylül'ünde General Townshend İngiltere'den kendisine gönderilen gazeteleri okurken, İngiliz Mareşal Foch'un saldırısının Almanlar üzerinde etkili olduğunu, Alman askerlerinin 150000 kadarının

¹¹¹⁷ Joseph T.Parfit, **Marvellous Mesopotamia**, Partridge Co.Ltd., London, 1920, p.125.

¹¹¹⁸ Harbiye Nezareti'ne gece yarısı yapılan hava baskını ile sekiz kişi yaralanmış ve Beyazıt Çarşısı'ndaki dükkanlar da hasara uğramıştı. Daha sonra uçak saldırıları çoğalıp ölenler ve yaralananlar arttı. Düşen İngiliz uçaklarından birinin pilotu da esir edildi. Daha sonraki hücumlar sırasında 50 ölü ve 100'den fazla yaralı olması saldırıların şiddetini gösteriyordu. Uçaklar bombalarla birlikte Türkçe bildiriler de atıyor, bu yazılarda Bulgaristan ve Almanya'nın teslim oldukları ve müttefiklerin barış yapmak istedikleri anlatılıyordu. Bkz. Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahdettin**, Milliyet Gazetecilik, İstanbul, 2005, s.24; Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, s.55-56.

¹¹¹⁹ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.324; **Zaman**, 19.10.1918; **Yenigün**, 19.10.1918.

¹¹²⁰ **Vakit**, 13.8.1918.

¹¹²¹ **Atı**, 29.8.1918; Bu yangın Vefa ve Zeyrek semtlerinde çıkmıştı. Padişah Vahdettin de yangın söndürme çalışmalarını yerinde izlemeğe gitmişti. Bkz. Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.396-397.

¹¹²² **Zaman**, 28.8.1918; **Atı**, 30.8.1918.

İngilizler tarafından esir alındığını, 29000 kadarının ise yine İngilizler tarafından Berlin'e götürülmekte olduklarını öğrenmiş ve bu haberler onda biraz memnuniyet uyandırmıştır.¹¹²³

28 Eylül 1918 Cumartesi günü General Townshend İngilizlerin General Allenby komutasında Şam'ı aldıklarını duymuştur. Şam sahip olduğu konumu nedeniyle önemli bir kent olduğundan ele geçirilmesi İngilizlerce önemli sayılmıştır. Böylece, Şam'ın kaybedilmesiyle bütün Suriye İngiliz kontrolüne girmiş bulunmaktadır.

3 Ekim 1918'de General Townshend kendisini telgraf ile yemeğe çağıran Londra'dan tanıdığı Mısırlı İzzet Paşa'nın Tarabya'da bulunan köşküne ziyarete gitmiştir. İzzet Paşa General Townshend'ı Galata Köprüsü üzerinde arabası ile alarak beraber Tarabya'ya gitmişlerdir. Yemekte İzzet Paşa General Townshend'a Bulgarların savaşı bırakacak olmaları dolayısıyla İstanbul'daki Türklerin endişe içinde olduğunu söylemiştir. Bulgarların Türklere saldırıp İstanbul'u işgal edeceklerinden kaygı duyulmaktadır. General Townshend da Çatalca Savunma Hattı'na giden bir tabur askeri Galata Köprüsü üzerinde bizzat görmüştür. Mısırlı İzzet Paşa ayrıca İngiltere ile barış görüşmeleri başlatması için İstanbul'daki hükümet üyelerinin General Townshend'ı İngilizlerin yanına göndermeyi müzakere ettiklerini belirtmiştir.¹¹²⁴

General Townshend Türklerin yerine konulacak başka bir millet bulunamayacağını düşünmektedir. Türklerin İngilizlere olan duygularından dolayı İngiltere'ye bir kötülük yapmayacaklarına inanmaktadır. Bu yüzden Türklerin İngiltere'nin Hindistan Yolu üzerinde yaşayabileceklerini söylemektedir. General Townshend ayrıca o günlerde konuştuğu yüksek makamlarda bulunan Türklere kendileri için tek çıkar yolun İngiltere ile barış yapmak olduğunu aktarmaktadır.

¹¹²³ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.324.

¹¹²⁴ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.643.

3-GENERAL TOWNSHEND'İN MONDROS GÖRÜŞMELERİ'NDE ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİ

3-1-GENERAL TOWNSHEND'İN İNGİLTERE VE BAĞLAŞIKLARI İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA UZLAŞMA SAĞLAMA İSTEĞİ

General Townshend 7 Ekim 1918'te Enver Paşa, Talat Paşa ve bütün hükümet üyelerinin¹¹²⁵ istifa ettikleri haberini almıştır.¹¹²⁶ Hükümette ve komuta heyetinde meydana gelen bu değişme önemli sonuçlar meydana getirecek özellikte idi.¹¹²⁷ 8 Ekim'de yeni kabineyi kurma görevi Londra eski Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya verilmiştir.¹¹²⁸ Önce Londra eski Büyükelçisi Tevfik Paşa kabineyi oluşturmaya davet edilmişse de,¹¹²⁹ hükümete bazı İttihatçıların yerleştirilmek istenmesi üzerine Tevfik Paşa saraya sık gitmesine rağmen birkaç günlük uğraşmalarından bir sonuç alamamış ve kabineyi kuramamıştır.¹¹³⁰ Saraya giderek kabineyi kurma görevini Padişah'a iade etmiştir. Bu durumda yeni kabineyi kurma görevi Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiştir.¹¹³¹ Bu sırada General Townshend Büyükkada'da yeni bir kaçış planı yapmış olmasına rağmen bu planı uygulamaya gerek kalmamıştır.¹¹³²

12 Ekim 1918 günü Büyükkada'da bulunan General Townshend'a Enver-Talat Paşa Hükümeti'nin yönetimden ayrıldığı ve yeni hükümetin İkinci Ordu ve Kafkas Cephesi komutanlığı görevlerinde bulunmuş Müşir Ahmet İzzet Paşa başkanlığında kurulacağı haberi gelmiştir.¹¹³³ Ahmet İzzet Paşa 12 Ekim'de Meclis-i Ayan'da Rauf Bey ve Fethi Bey gibi birçok milletvekili ile görüşerek bilgi alışverişinde

¹¹²⁵ Daha evvel İttihat ve Terakki Hükümeti iki defa Amerika kanalıyla barış görüşmeleri için müracaat etmişse de bir cevap alamamıştır. Bkz. Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devri'nde Son Sadrazamlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, s.1986.

¹¹²⁶ **Akşam**, 8.10.1918.

¹¹²⁷ Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003, s.55.

¹¹²⁸ **Vakit**, 8.10.1918; **Akşam**, 8.10.1918.

¹¹²⁹ **İkdam**, 13.10.1918; **Zaman**, 12.10.1918.

¹¹³⁰ Yılmaz Çetiner, **a.g.e.**, s.31; **Zaman**, 13.10.1918; Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, TTK Basımevi, Ankara,1997, s.151.

¹¹³¹ Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.376; **İkdam**, 14.10.1918; **Vakit**, 12.10.1918; **Zaman**, 13.10.1918.

¹¹³² A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.215.

¹¹³³ **İkdam**, 13.10.1918; **Zaman**, 12.10.1918; **Akşam**, 12.10.1918; **Zaman**, 13.10.1918.

bulunmuş,¹¹³⁴ kabinesini oluşturmak için temaslar yapmış,¹¹³⁵ 14 Ekim 1918 tarihinde Harbiye Nazırlığı'na, Başkumandan Vekilliği'ne ve Sadrazamlığa atanmış,¹¹³⁶ aynı gün mecliste güvenoyu alarak kısa zaman içinde yeni kabineyi kurmuştur.¹¹³⁷ Aynı gün Padişah Vahdettin'in İzzet Paşa'yı Sadrazamlığı getiren Hatt-ı Hümayun'u* yayınlanmış,¹¹³⁸ İzzet Paşa basına verdiği açıklamasında başarılı olmamak ihtimalinin bulunmadığını belirtmiştir.¹¹³⁹ Yeni kabinede Hayri Bey Adliye Nazırlığı'na, Cavid Bey Maliye'ye, Fethi Bey İaşe'ye, Rauf Bey Bahriye Nazırlığı'na getirilmişlerdir.¹¹⁴⁰

Bu sırada Bulgaristan'ı savaştan ayrılmaya zorlayan Makedonya'daki İtilaf Orduları sağ kanadı İngiliz General Milne yönetiminde Meriç Nehri kıyılarına yaklaşmış ve İstanbul üzerine yürümeye hazırlanmaktadır. Bu ordu 3 İngiliz, 3 Yunan, 1 Fransız alayı, 1 de İtalyan taburundan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bunu durduracak kuvveti de Trakya'da 3, İstanbul'da 3, Çanakkale'de 15 tabur olmak üzere toplam yedi sekiz bin kişilik mevcutla bir miktar topçu kuvvetinden oluşmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı Hükümeti acil olarak barış yapma durumundadır.¹¹⁴¹ Zaman hassas bir zamandır.¹¹⁴² Bu yüzden yeni hükümetin ilk faaliyeti İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa) ile barış sağlanması imkanlarını aramak olmuştur.

Ahmet İzzet Paşa Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ciddi durumu düşünerek devletin dağılmasını önlemek ve Almanya teslim olmadan önce İtilaf Devletleri ile ayrı bir ateşkes antlaşması yapmak amacıyla bir an evvel işe

¹¹³⁴ **İkdam**, 13.10.1918.

¹¹³⁵ **Zaman**, 13.10.1918.

¹¹³⁶ **İkdam**, 14.10.1918; Ulrich Trumpener, **Germany and The Ottoman Empire 1914-1918**, Princeton University Press, New Jersey, 1968, p.355; Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, s.62.

¹¹³⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Basımevi, Ankara, 1951, s.153; Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.385; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi**, C:5, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s.209; **Vakit**, 4.10.1918; **Zaman**, 14.10.1918.

¹¹³⁸ **Zaman**, 14.10.1918.

¹¹³⁹ **İkdam**, 13.10.1918.

¹¹⁴⁰ **İkdam**, 13.10.1918.

*Sarayın isteği ile yayımlanan Padişahlık bildirgesi.

¹¹⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C:3, K:4, TTK Basımevi, Ankara, 1967, s.72; Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948, s.25-26.

¹¹⁴² Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.164.

girişmiştir.¹¹⁴³ General Townshend İzzet Paşa'yı tanıdığı ve sevdiği için bunu ülkesine geri dönebilmek amacıyla bir fırsat olarak görmüş,¹¹⁴⁴ İzzet Paşa'ya bir mektup göndererek kendisi ile konuşmak istediğini bildirmiştir.¹¹⁴⁵ Ayrıca arasının iyi olduğu Rauf Bey'e de kabinenin kuruluşunun ertesi günü 15 Ekim 1918 günü gönderdiği mektupta kendisine İstanbul'daki ikameti sırasında gösterilen iyi ve insanca hareketlere ve yardımlara karşılık eğer İngiltere ile müzakereler yapılırsa Osmanlı Hükümeti'ne yardım edebileceğini yazmıştır.¹¹⁴⁶ General Townshend'in Rauf Bey'e mektubunu aynı zamanda Rauf Bey'in iyi bir tanıdığı olan ve esareti sırasında kendisini Rauf Bey ile tanıştıran Türk yaveri Tevfik Bey iletmiştir. Rauf Bey General Townshend'in mektubundaki teklif üzerine şahsen girişimde bulunmayı uygun görmemiştir. Mektubu getiren Tevfik Bey ile birlikte General Townshend'a teklifini Sadrazam Paşa'ya yapmasının daha uygun olacağı cevabını iletmiştir.¹¹⁴⁷

Sadrazam İzzet Paşa 16 Ekim 1916 günü Babıali'de Vekiller Heyeti'nde General Townshend'dan mektup aldığını ve General Townshend'in İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmak istediğini anlatmıştır.¹¹⁴⁸ General Townshend aracılığı ile İngiltere Hükümeti'ne sunulacak şartlar da bu toplantıda belirlenmiştir.¹¹⁴⁹ Osmanlı Hükümeti General Townshend'in teklifini iyi fırsat olarak değerlendirmiştir.¹¹⁵⁰

Mareşal Ahmet İzzet Paşa General Townshend'in mektubunun cevabını 16 Ekim 1918 akşamı Tevfik Bey vasıtasıyla İstanbul'dan yollamıştır. İzzet Paşa cevaben yazdığı mektupta General Townshend'ı ertesi gün İstanbul'da Babıali'de beklediğini yazmıştır. 17 Ekim 1918 günü General Townshend Türk yaver subayı

¹¹⁴³ Taner Baytok, **İngiliz Kaynakları'nda Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.7; Ahmet İzzet Paşa Almanya'dan ayrılmanın karşılığında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile daha hafif şartlar taşıyan bir antlaşma yapacaklarını beklemekteydi. Bkz. Pierre Renouvin, **I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Örgün Yaymevi, İstanbul, 2004, s.717.

¹¹⁴⁴ **Vakit**, 31.10.1918.

¹¹⁴⁵ Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, s.1986; **Vakit**, 28.10.1918; **Zaman**, 25.10.1918.

¹¹⁴⁶ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.93; Metin Ayıışığı, **a.g.e.**, s.163.

¹¹⁴⁷ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.96.

¹¹⁴⁸ **Yakın Tarihimiz**, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", Sayı:1, 1962, s.115; Kemal Arı, **a.g.e.**, s.386; Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.720.

¹¹⁴⁹ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.97.

¹¹⁵⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.25; Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, s.55; Metin Ayıışığı, **a.g.e.**, s.163.

Tevfik Bey ile birlikte, daha önce hazırladığı aşağıdaki şartları görüşmek üzere Babiali'ye gitmiştir.¹¹⁵¹

- 1-Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın İngiliz Donanması'na açık olması
- 2-Osmanlı Padişahı'nın oradaki egemenlik hakları korunarak Irak ve Suriye'ye ayrıcalık verilmesi
- 3-Aynı şartlarla Kafkasya için de ayrıcalık verilmesi
- 4-İtilaf devletleri ordularının Suriye ve Irak'tan çekilmesi
- 5-Avrupa'da bulunan Türk sınırlarının Londra Antlaşması'ndaki gibi kalması
- 6-İngiliz ve Hintli savaş esirlerinin hemen serbest bırakılarak Sakız Adası'na yollanmaları.

Görüşme Sadrazam İzzet Paşa'nın İstanbul'un Türbe semtindeki konağında yapılmıştır.¹¹⁵² Sadrazam İzzet Paşa General Townshend ile konuşmasında önce General Townshend'in Osmanlı Devleti'ne yardım etmek isteyip istemediğini sormuş, General Townshend ise "Bütün kalbimle" yanıtını vermiştir.¹¹⁵³ Daha sonra, Ahmet İzzet Paşa amacının Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmaktan ibaret olduğunu, ailesinin her zaman İngiltere'ye saygı duyduğunu belirtmiş ve İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yardımını unutmadığını eklemiştir. Ayrıca, Türklerin Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye karşı savaşa girmesini Enver Paşa'nın bir cinayeti olarak nitelemiştir.¹¹⁵⁴ Ve ilave olarak şunları ifade etmiştir: "Onurumuzu ve şerefimizi düşürecek şartları kabul edemeyiz. Biz Başkaları gibi değiliz. Namusumuz vardır ve onur kırıcı şartları kabul etmektense sırtımızı duvara dayar, sonuna kadar savaşıyoruz. Siz onlara karşı bizzat savaştığınız için Türklerin gereken durumda ne yapabileceklerini elbette bilirsiniz. Yüzyıllardan beri yerleşmiş bulunduğumuz İstanbul ve Avrupa Kıtaları'ndan bizi çıkarmaya kalkışmayınız. Bu tür şartları kabul edemeyiz." Cevap olarak General Townshend ise Osmanlı Devleti'ne yardıma hazır olduğu, kaybedilecek zaman olmadığı, İngiltere için Suriye ve Irak'ın Osmanlı idaresi altında bir konfederasyon şeklinde özerkliğe

¹¹⁵¹ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.325; Briton Cooper Busch, **Mudros to Lusanne: Britain's Frontier in West Asia 1918-1923**, State University of New York Press, New York, 1976, p.15; Ulrich Trumpener, **a.g.e.**, p.356; **Atı**, 25.10.1918.

¹¹⁵² Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.25; **Yenigün**, 25.10.1918; **Zaman**, 25.10.1918.

¹¹⁵³ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.216; **Milliyet**, 16.8.1976.

¹¹⁵⁴ **Milliyet**, 16.12.1965; Kemal Arı, **a.g.e.**, s.387; Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.164.

sahip olarak kalmasının ve Boğazların açılmasının yeterli olacağı karşılığını vermiştir.¹¹⁵⁵

İzzet Paşa General Townshend'in kendisine büyük bir güven duyduğunu anlatarak söylediği koşulların kabul edilebilir olduğunu, General Townshend'in istediği zaman yola çıkabileceğini söylemiştir.¹¹⁵⁶ İzzet Paşa görüşmede Osmanlı Devleti için hiçbir şarttan bahsetmeyerek yalnızca General Townshend'in Osmanlı Devleti'nin onurlu koşullar alması için çalışacağına inandığını belirtmiştir. Sadrazam İzzet Paşa General Townshend'in Kut-ül Amare savunmasının Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması kadar övülmeğe değer olduğunu eklemiştir. İzzet Paşa 17 Ekim 1918 günü General Townshend ile görüştüktan sonra konuşma hakkında Meclis-i Mebusan'da milletvekillerine bilgi vermiştir.¹¹⁵⁷

General Townshend görüşmeden akşama doğru memnun bir şekilde ayrılmış, İzzet Paşa'nın kibarlığı, misafirine yakınlık göstermesi General Townshend üzerinde iyi bir etki bırakmıştır. General Townshend Büyükkada'ya dönerken üç sene önce az miktardaki askerleriyle Bağdat'ı alma hedefinin bu defa diplomasi yoluyla gerçekleşmesinde aracılık rolü oynamasını kaderin bir cilvesi olarak şaşkınlıkla karşılamıştır.¹¹⁵⁸ General Townshend ayrılırken Babıali'deki üst düzey memurlardan birine de "Artık işler iyi gidiyor. Ümid ediyorum ki, yakında Paris'te Londra'da görüşeceğiz." demiştir.¹¹⁵⁹ 17 Ekim 1918 akşamı Rauf Bey General Townshend'in Büyükkada'daki kaldığı eve gelerek, 16 Ekim 1918 günkü Bakanlar Kurulu'nda tespit edilen¹¹⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin kabul edeceği ateşkes şartlarını kendisine iletmiştir. Görüşmede, General Townshend Rauf Bey'e evinde kahve ve sigara ikram etmiştir.¹¹⁶¹ Ateşkes şartları şunlardır:

1-Osmanlı Devleti İngiltere ile iyi ilişkiler içinde olmayı isteyerek İngiltere'nin koruyuculuğunu rica etmektedir.

2-Bunun için İngiltere'nin askeri hareketini durdurması gerekmektedir.

¹¹⁵⁵ **Tanin**, 14.8.1945.

¹¹⁵⁶ **Zaman**, 25.10.1918.

¹¹⁵⁷ **Tanin**, 14.8.1945.

¹¹⁵⁸ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.325.

¹¹⁵⁹ **Yenigün**, 25.10.1918; **Zaman**, 25.10.1918.

¹¹⁶⁰ **İkdam**, 17.10.1918.

¹¹⁶¹ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.650.

3-Osmanlı Devleti İtilaf Orduları'nın işgal etmekte olduğu yerler için padişahın egemenlik hakları saklı kalmak üzere ayrıcalık tanımaya razıdır.

4-Osmanlı Devleti'nin ekonomik,siyasi ve sanayi bağımsızlığı sağlanmalıdır.

5-Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olduğu taktirde ekonomik olarak yardım edilmelidir.¹¹⁶²

Sadrazam İzzet Paşa, Rauf Bey aracılığıyla General Townshend Sakız Adası'na varınca¹¹⁶³ oradan İngiltere'ye telgrafla Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu anlatmasını, Türklerin İngiliz koruyuculuğunu ve İngiltere ile barış antlaşması yapmak istediğini bildirmesini ısrarla istemiştir. Son olarak Rauf Bey Türklerin Bulgarlara benzemediğini söyleyerek, General Townshend'a esareti süresince insanca muamele edildiğini, kendisinin Türklerin yararına elinden geldiğince gayret göstermesini, İngiltere'nin yumuşak davranarak centilmence Türklere güvenmesini istemiştir.¹¹⁶⁴

Ülkenin huzuru açısından Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesindeki nazırlar General Townshend'ın gidişinin gizli tutulmasını uygun görmüşlerdir.¹¹⁶⁵ General Townshend'ın Çanakkale Boğazı yoluyla gitmesi Almanların engelleyebileceği düşüncesiyle uygun görülmemiş, İzmir yoluyla gitmesi¹¹⁶⁶ binmeleri için bir vapur ve yanına da tercüman verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁶⁷ Yeni Hükümet aynı zamanda Bern Askeri Ateşesi Albay Halil Bey ile ateşkes önerisi yaptığı gibi, Türk dostu olarak bilinen Hahambaşı Naum Efendi'yi Köstence üzerinden Amerika'ya ve Ahmet İzzet Paşa'nın bir tanıdığı olan bankacı Marcel Savoia'yı Fransızlarla bir antlaşma çaresi bulması için Paris'e göndermiştir.¹¹⁶⁸ Bütün bu girişimler gizlilik

¹¹⁶² **Yakın Tarihimiz, "Rauf Orbay'ın Hatıraları"**, s.115; Charles V.F.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.650.

¹¹⁶³ **Yenigün**, 24.10.1918.

¹¹⁶⁴ **Milliyet**, 17.12.1965; Yılmaz Çetiner, a.g.e., s.37.

¹¹⁶⁵ **Yakın Tarihimiz, "Rauf Orbay'ın Hatıraları"**, s.115-116.

¹¹⁶⁶ **Yenigün**, 22.10.1918.

¹¹⁶⁷ **Tanin**, 15.8.1945; Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s.726; Rauf Orbay, a.g.e., s.99.

¹¹⁶⁸ Fahri Belen, **20. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.377; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.52; Rauf Bey Hahambaşı Naum Efendi'yi Köstence'ye götürecektir. Bu suretle Vekiller Heyeti'nin kendisine verdiği görevi de yerine getirmiştir. Bkz. Rauf Orbay, a.g.e., s.101.

içinde gerçekleştirilmiştir. Fakat bu teşebbüsler başarılı olmamıştır.¹¹⁶⁹

General Townshend ve beraberindekiler ise 19 Ekim 1918 sabahı Cuma günü¹¹⁷⁰ sabahleyin Büyükkada'dan hareket ederek¹¹⁷¹ İzmir Valisi olan Rahmi Bey ile birlikte Osmanlı Devleti'nin tahsis ettiği vapura binerek¹¹⁷² Bandırma'ya varmışlar¹¹⁷³ ve Bandırma'dan trenle 19 Ekim günü İzmir'e gelmişlerdir.¹¹⁷⁴ İzmir'de Vali Rahmi Bey General Townshend'ı evinde yemeğe davet etmiş, yemekten sonra General Townshend İzmir'den bir deniz römorkörüyle hareket ederek¹¹⁷⁵ 20 Ekim 1918 akşamı Midilli Limanı'na ulaşmıştır.¹¹⁷⁶ Limanda bir İngiliz subayı gelenlerin üzerine doğru el fenerini tutarak kim olduklarını sormuş, General Townshend subaya kendini tanıttince subay heyecanlanarak "Hoş geldiniz" demiştir. General Townshend da tekrar İngiliz bayrağı altına geldiğini söylemiştir. Daha sonra bir İngiliz torpido gemisine binerek serbest bırakıldığını İngilizlere bildirmiştir.¹¹⁷⁷

General Townshend'a deniz yüzbaşı Tevfik Bey eşlik etmektedir.¹¹⁷⁸ Torpidonun ikinci kaptanı Tevfik Bey'in İngiltere'deki Topçuluk Okulu'ndan sınıf arkadaşıdır. Tevfik Bey'i gördüğü zaman kendisini hatırlamıştır. İkinci Kaptan, General Townshend ve Yüzbaşı Tevfik Bey karşılandıktan sonra geminin mürettebatına dönerek Osmanlı Hükümeti ve Donanması namına kendilerini mürettebatın selamlamasını istemiştir. Mürettebat da Tevfik Bey'i üç kere hurra diyerek selamlamıştır. Yüzbaşı Tevfik Bey dört senelik savaştan sonra İngilizlerin ilk selamına muhatap olduğu için büyük heyecan duymuştur. İngiliz Donanma Komutanı, General Townshend'ı ve Yüzbaşı Tevfik Bey'i kendi gemisine davet

¹¹⁶⁹ Yılmaz Çetiner, *a.g.e.*, s.33; Hahambaşı Naum Efendi 26 Ekim günü Amerikalı yetkililerle görüşmek üzere Lahey'e gönderildi. Fakat Amerika Başkanı Wilson'un 12 Aralık'ta Avrupa'ya seyahati kararlaştırıldığı için Naum Efendi Amerikada'da görüşecek yetkilileri bulamadı. Bkz. Metin Ayışığı, *a.g.e.*, s.163.

¹¹⁷⁰ *Vakit*, 13.11.1918; *Atı*, 28.10.1918; *Atı*, 24.10.1918.

¹¹⁷¹ *Atı*, 24.10.1918; *Zaman*, 24.10.1918; *Zaman*, 25.10.1918.

¹¹⁷² *Atı*, 22.10.1918.

¹¹⁷³ *Yenigün*, 22.10.1918.

¹¹⁷⁴ *Yenigün*, 25.10.1918; *İkdam*, 23.10.1918; *Zaman*, 28.10.1918.

¹¹⁷⁵ *Yenigün*, 24.10.1918.

¹¹⁷⁶ *Yenigün*, 25.10.1918; *Atı*, 28.10.1918; *Zaman*, 24.10.1918; *Zaman*, 25.10.1918.

¹¹⁷⁷ Russell Braddon, *a.g.e.*, p.326; Ulrich Trumpener, *a.g.e.*, p.357; Charles F.V.Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s.653.

¹¹⁷⁸ *Zaman*, 24.10.1918.

ederek fevkalade saygı ve hürmet göstermiştir.¹¹⁷⁹ Donanma Komutanı'nın samimiyetine bütün gemi personeli katılmıştır.¹¹⁸⁰

General Townshend Mondros Limanı'ndaki İngiliz torpido gemisinden 20 Ekim 1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı Devleti'nin durumunu ve İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin barış yapma isteğini, ayrıca Osmanlı Devleti'nin İngiltere koruyuculuğunu talep ettiğini bildiren bir yazı yollamıştır. Yazı 21 Ekim 1918 günü Londra'da Başbakanlık'taki bir Savaş Kabinesi toplantısında İngiliz Hükümeti'nin eline geçmiştir.¹¹⁸¹

Toplantıda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour General Townshend'in esir düştükten sonra Türkler tarafından lüks bir şekilde ağırlandıktan sonra barışı gerçekleştirme görevi ile serbest bırakıldığını söylemiştir. Ayrıca İngiliz Donanması'nın Boğazlardan İstanbul'a ve Karadeniz'e geçiş yolunun güvenlik altına alınmasının çok önemli olduğu üzerinde durmuştur. İngiliz Başbakanı da son kurulan Osmanlı Hükümeti'nin Alman karşıtı bir karakterde olduğu üzerinde durarak, eğer o telgraf ciddi ise derhal bir adım atmanın gerekli olduğunu, mümkünse bu adımın Fransızlardan önce İngilizler tarafından atılması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁸² Toplantı bittikten sonra İngiltere Genelkurmay Başkanı, Kuzey Ege Denizi'ndeki İngiliz Amiralliği aracılığıyla General Townshend'a bir telgraf göndererek ikinci bir emre kadar Mondros'ta kalmasını istemiştir. General Townshend'ın aracılığı sonunda olumlu sonuç vermiştir.¹¹⁸³

İngiltere Hükümeti Londra'daki Savaş Kabinesi toplantısında alınan karar gereği Osmanlı Devleti'nin isteğini uygun görerek müttefikleri ile durumu uzun uzadıya tartışarak vakit kaybetmemek için¹¹⁸⁴ 22 Ekim 1918 günü İngiltere Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf göndererek kendisinin Osmanlı Devleti ile görüşmelerin yapılması ve antlaşma imzası için yetkili kılındığını bildirerek¹¹⁸⁵ Osmanlı Heyeti'nin

¹¹⁷⁹ **Zaman**, 28.10.1918.

¹¹⁸⁰ **Vakit**, 13.11.1918.

¹¹⁸¹ **CAB/23/14**, 21.10.1918, The Papers of the Meeting of the War Cabinet, p.8.

¹¹⁸² **CAB/23/14**, 21.10.1918, The Papers of the Meeting of the War Cabinet, p.3.

¹¹⁸³ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.9; **Vakit**, 27.10.1918.

¹¹⁸⁴ **Vakit**, 28.10.1918.

¹¹⁸⁵ **CAB/23/14**, 22.10.1918, The Papers of the Meeting of the War Cabinet, p.6.

gönderilmesini istemiştir.¹¹⁸⁶ Bundan dolayı antlaşma teklifi General Townshend'in aracılığı ile İngiltere tarafından yapılmıştır.¹¹⁸⁷ İstanbul basını da gelişmeleri takip ederek General Townshend'in gayretlerinin başarılı olduğunu okuyucularına duyurmuştur.¹¹⁸⁸ Bu duyurularda Aydın eski Valisi Rahmi Bey'in de ateşkes görüşmelerinde rol aldığı rivayet edilmekte ise de bu İngiliz ve Türk kaynaklarınca yalanlanmıştır.¹¹⁸⁹

Türk delegeleri tam yetkiye sahip olarak¹¹⁹⁰ Peykişevket savaş gemisi ile 24 Ekim 1918 Perşembe günü¹¹⁹¹ Galata rıhtımından yola çıkarak¹¹⁹² ertesi sabah Bandırma'ya akşam üstü de trenle İzmir'e gelmişlerdir.¹¹⁹³ İzmir'de Splendid Otelinde bir gece kalmışlar,¹¹⁹⁴ İzmir'den Muzaffer adlı romörköre binen heyet¹¹⁹⁵ 26 Ekim 1918'de Agamemnon¹¹⁹⁶ zırhlısına ulaşmışlar,¹¹⁹⁷ görüşmelere 27 Ekim günü Agamemnon'da geçilmiştir.¹¹⁹⁸ Toplantılar beş oturum olarak kaptanın ofisinde devam etmiştir.¹¹⁹⁹ Tartışmalar sadece askeri konuları kapsamıştır.¹²⁰⁰ İngiltere Mondros'ta İtilaf Devletleri'ni yalnız kendisinin temsil etmesini gerçekleştirerek Irak ve Suriye'de kazandığı etkileri daha da sağlamlaştırmak istemiştir.¹²⁰¹

Türk Heyeti arasında Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Genelkurmay Yüzbaşı Sadullah Bey, Padişah Vahdettin'in Saray Başkatibi

¹¹⁸⁶ Salih Tunç, **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s.21; Faruk Yılmaz, **General Allenby'nin Hatıratı**, s.63.

¹¹⁸⁷ **Atı**, 28.10.1918; **Yenigün**, 26.10.1918.

¹¹⁸⁸ **Vakit**, 20.10.1918.

¹¹⁸⁹ **İkdam**, 24.10.1918; Bu rivayet Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden yayınlanan bir hükümet tebliği ile tekdiz olunmuştur. **Vakit**, 20.10.1918.

¹¹⁹⁰ **Vakit**, 27.10.1918.

¹¹⁹¹ **İkdam**, 27.10.1918.

¹¹⁹² Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.168.

¹¹⁹³ **Vakit**, 31.10.1918; **Yenigün**, 29.10.1918.

¹¹⁹⁴ **Yenigün**, 29.10.1918.

¹¹⁹⁵ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.30.

¹¹⁹⁶ İngiltere Akdeniz filosuna ait olup, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı gemidir.

¹¹⁹⁷ A.M.Şamsutdinov, Çev: Ataol Behramoğlu, **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.26; **Yenigün**, 26.10.1918.

¹¹⁹⁸ **İkdam**, 27.10.1918; **Vakit**, 13.11.1918.

¹¹⁹⁹ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.31; Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: A Lost Opportunity, The Armistice Negotiations of Moudros", **Middle Eastern Studies**, V:8, October 1972, p.326.

¹²⁰⁰ Yılmaz Çetiner, **a.g.e.**, s.37.

¹²⁰¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.57.

Ali Fuat Bey ve yaverler Sait ve Tevfik Bey'ler bulunmuş,¹²⁰² İngiliz tarafında ise Amiral Calthorpe, Amiral Seymour, Komodor (Gemi Komutanı) Burmester, Calthorpe'in kurmay subayı ve diğer iki İngiliz deniz subayı yer almıştır.¹²⁰³ Konferans İngiliz subaylarının Fransızca bildikleri için kısmen İngilizce kısmen de Fransızca devam etmiştir.

General Townshend konferansa davet edilmemiş,¹²⁰⁴ sadece olması muhtemel zorluklar için donanmada beklemesi İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından uygun görülmüştür.¹²⁰⁵

Padişah Vahdettin Türk heyeti arasında asker olan Nurettin Paşa'nın bulunmasını kabul etmemiş, eniştesi Damat Ferit Paşa'nın¹²⁰⁶ bulunmasını istemişse de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa " Bu adam delidir. Bu gibi görevler kendisine verilemez." diyerek karşı çıkmış, Vekiller Heyeti'nde de bu istek kabul edilmemiştir.¹²⁰⁷ Padişahın bu hareketi ise Rauf Orbay'da şaşkınlıkla birlikte şüphe de meydana getirmiştir.¹²⁰⁸ Belli ki Vahdettin Mondros'ta kendisine karşı bir kötülük yapılmasını istemediğinden oraya yüzde yüz güvenebileceği bir kimseyi göndermek istemektedir. Hükümetin direktmesi karşısında toptan bir istifa olayı ile karşılaşabileceğini anlayan Padişah amacının görüşmeleri çıkmaza sokmak olmadığını söyleyerek çaresiz, Damat Ferit Paşa'nın adaylığından vazgeçmiş, ayrıca görüşmelerde saltanat ve hilafet haklarının korunmasını özellikle rica etmiştir.¹²⁰⁹

Mondros'taki görüşmelerde Türk delegelerinden aşağıdaki sekiz maddeyi savunmaları istenmiştir:

¹²⁰² Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, s.31; **İkdam**, 27.10.1918.

¹²⁰³ Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.326.

¹²⁰⁴ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.326; Görüşmelerde General Townshend'in bulunmayışı Türk Heyeti üzerinde iyi bir etki yapmamıştır. Bkz. Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.168.

¹²⁰⁵ **CAB/23/14**, 24.10.1918, The Papers of the Meeting of the War Cabinet, p.6.

¹²⁰⁶ Damat Ferit Bey, Londra'daki Osmanlı Devleti Büyükelçiliği'nde I.Katip iken II.Abdülhamit'in kızkardeşi Mediha Sultan ile kocası öldüğü için evlendiğinden Paşa ünvanını almıştır. Bkz. Çetinkaya Apatay-Yalçın İltar, **İstanbul ve Cumhuriyet**, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.108.

¹²⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.727; Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara, 1978, s.474; Padişah heyete eniştesi Damat Ferit Paşa'nın başkanlık etmesini istemiş, Damat Ferit Paşa Ahmet İzzet Paşa ile olan konuşmasında devletin bütünlüğünü isteyeceğini ifade etmiş, Amiral Calthorpe teklifini kabul etmezse bir gemi ile İngiltere'ye Kralın yanına gidip ben senin babanın eski arkadaşayım, isteklerimin kabul edilmesini senden beklerim diyeceğini söylemiştir. Bu sözler Vekiller Heyeti'nde tepki ile karşılanmış, Padişah ısrar etmişse de Vekiller Heyeti'nin istifa edeceğini söylemeleri karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bkz. Fahri Belen, **20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.377; Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.165.

¹²⁰⁸ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.122.

¹²⁰⁹ Yılmaz Çetiner, **a.g.e.**, s.34.

- 1-Yunan savaş gemileri hariç, boğazlar ticaret ve savaş gemilerine açık olacak, fakat boğazdaki istihkamlar Osmanlı Devleti elinde kalacak
- 2-İsrar edildiği takdirde, barış yapıldıktan sonra çekilmek şartıyla kontrolör sıfatıyla belli sayıda İngiliz subayının boğazlarda bulunmasına izin verilecek
- 3-Boğazlardan Marmara'ya giren savaş gemileri burada en fazla iki gün kalabilecek
- 4-Güvenliği sağlayacak kuvvetler hariç diğer Türk kuvvetleri terhis olunacak
- 5-Osmanlı Devleti'nin yönetimine karışılmayacak
- 6-Türk topraklarında herhangi bir yere asker sokulmayacak
- 7-Antlaşma imzalandığı gün cephelerde çarpışmalar duracak
- 8-İtilaf devletlerinden Türkiye'ye para yardımı sağlanmasına gayret edilecek.¹²¹⁰

Görüşmeler esnasında General Townshend ve Tevfik Bey saatte 52 km süratli bir İngiliz gemisine binerek İngiliz Hükümeti'yle antlaşmanın imzalanmasında sürüncemede kalan bir konuyu görüşmek üzere Londra'ya gitmişler, Londra'da General Townshend 11 saat kalarak ailesi ile bile görüşmeden İngiliz yetkililerle konuyu görüşmüş, sonra tekrar Mondros'a dönmüşlerdir.¹²¹¹ Yüzbaşı Tevfik Bey konu ile ilgili daha sonra yaptığı açıklamasında General Townshend'in İngiltere'ye giderek İngiliz Hükümet yetkilileriyle görüşmesi hakkında fikir beyan etmeyeceğini, sadece görüşmenin sonuçlarını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmek için bir İngiliz gemisiyle İzmir'e geldiğini, 24 Ekim 1918 günü Osmanlı Hükümet yetkililerine bilgi verdiğini, 27 Ekim 1918 günü de Osmanlı delegeleriyle birlikte tekrar Mondros'a döndüğünü belirtmiştir.¹²¹²

Türk Heyeti 27 Ekim'de konferansın seyri hakkında İstanbul'a Sadrazam İzzet Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Telgrafta antlaşma şartlarının çok ağır ve üzüntü verici olduğu, şartların İtilaf Devletleri arasında önceden kararlaştırıldığı ve Amiral Calthorpe'un sadece imzalamaya yetkili olduğu yazılıdır. İzzet Paşa da telgrafı 28 Ekim'de Padişah'a göstermiştir. Padişah'ın cevabı da "Şartlar ne kadar ağır olursa olsun, İngiltere'nin dostluğunu kaybetmemek için onları kabul ederim. Zannedirim İngiltere'nin Doğu'da yüzyıllardır takip ettiği dostluk politikası değişmeden sürecektir. Daha sonra bu dostluk sayesinde şartları hafifletmek mümkün olur."

¹²¹⁰ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.29.

¹²¹¹ **Zaman**, 12.11.1918.

¹²¹² **Vakit**, 13.11.1918.

şeklinde olmuştur.¹²¹³ Ahmet İzzet Paşa Mondros Ateşkes Antlaşması'nın şartlarını Mebusan ve Ayan Meclis'lerinin gizli oturumlarında bildirmiş,¹²¹⁴ her iki meclis de antlaşmayı ağır bulmalarına rağmen İzzet Paşa'nın içinde bulunulan durumda başka bir şekilde hareket etmeye imkan olmadığı yolundaki açıklaması üzerine antlaşmayı yapmak için heyete yetki vermişlerdir.¹²¹⁵

Konferans 29 Ekim günü Gelibolu savunma hatlarının işgal edilmesi ile ilgili şartın Türk delegeleri tarafından İstanbul'a (Babıali) iletilmesi gerektiği için bir gün tatil edilmiştir.¹²¹⁶ 29 Ekim'de İstanbul, Türk heyetine istihkamların işgalinde İtalyan ve Yunan askerlerinin bulunmamasını, işgal sırasında İngiliz ve Fransızların yanında Türk askerinin de beklemesini, İstanbul'un antlaşma dışı bırakılmasını, Yunan gemilerinin Türk Limanları'na sokulmamasını ve Toros Tünelleri'nin işgal edilmemesini içeren 11 maddelik emir göndermiştir. Fakat bunlar İngilizler tarafından kabul görmemiştir.¹²¹⁷ Bunun yanında, Amiral Calthorpe görüşmelerin uzayıp gitmesinden memnun olmamış, Türk heyetinden antlaşmanın 30 Ekim akşamı saat 9'a kadar bitirilmesini ya da reddedilmesini istemiştir.¹²¹⁸ Türk delegeler bu olay karşısında İstanbul'dan gelecek yeni direktifleri beklemeden Çanakkale ve Karadeniz Boğazı'nın açılmasını kabul ederek, 30 Ekim 1918 Çarşamba akşamı saat 10'u 4 geçe Mondros Ateşkes Antlaşması İngiltere ve müttefikleri ile Osmanlı Devleti arasında Agamemnon zırhlısında imzalanmıştır.¹²¹⁹ İngilizler ustaca siyasetleri sayesinde bütün şartları Türk Heyeti'ne kabul ettirmişlerdir.¹²²⁰ Antlaşmayı İtilaf Devletleri adına İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Vice-Amiral Calthorpe, Türk heyeti olarak da Deniz İşleri Bakanı Rauf Bey, İçişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Binbaşı Sadullah Bey imzalamıştır.¹²²¹ Görüşmelerde Fransızlar yer

¹²¹³ Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.332; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.2.

¹²¹⁴ **Yenigün**, 31.10.1918.

¹²¹⁵ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.81.

¹²¹⁶ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.658.

¹²¹⁷ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.31-32.

¹²¹⁸ Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.335.

¹²¹⁹ **Vakit**, 13.11.1918; Edward J.Erickson, **A History of the Ottoman Army in the First World War**, Greenwood Press, Connecticut, 2001, p.204; **The Brisbane Courier**, 2.11.1918; Ulrich Trumpener, **a.g.e.**, p.358.

¹²²⁰ Yılmaz Çetiner, **a.g.e.**, s.37.

¹²²¹ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.32.

almamıştır.¹²²² Antlaşma maddeleri İngiliz Savaş ve Deniz Bakanlıkları tarafından hazırlanıp Versailles’da son şekli verilip İngiliz Hükümeti tarafından Amiral Calthorpe’a gönderilmiştir.¹²²³ Mondros Ateşkes Antlaşması 25 maddeden oluşmakta olup antlaşmanın kabul edilen son hali aşağıdaki gibidir:

1-Çanakkale ve İstanbul Boğazları’nın açılması ve Çanakkale ve Boğaz istihkamlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali

2-Türk sularındaki bütün mayınların, torpido tüplerinin ve diğer engellerin yerlerinin gösterilmesi eğer mümkünse onları kaldırmak için yardım edilmesi

3-Karadeniz’deki mayınlarla ilgili bütün bilgilerin iletilmesi

4-Bütün İtilaf Devletleri savaş esirlerinin ve sürgün edilen Ermenilerin İstanbul’da toplanması ve şartsız olarak İtilaf Devletleri askerlerine teslim edilmeleri

5-Sınırların korunması ve iç düzeni sağlamak için gerekli birlikler hariç Türk Ordusu’nun çabuk bir şekilde terhis edilmesi (Kalacak askerlerin sayıları ve yerlerinin Türk Hükümeti ile konuştuktan sonra İtilaf Devletleri tarafından daha sonra belirlenmesi)

6-Türk sularındaki küçük amaçlar yada polis için gerekli olan küçük deniz araçları hariç Türk sularında bulunan yada Türkiye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün deniz savaş araçlarının teslim edilmesi

7-İtilaf Devletleri kendi güvenliklerini tehlikeye sokan bir durumla karşılaştıklarında herhangi stratejik bölgeyi işgal etme hakkına sahip olmaları

8-Türk egemenliğinde olan bütün limanların İtilaf Devletleri gemileri tarafından serbest kullanımı ve İtilaf Devletleri düşmanlarına kullanılmaması (Türk Ordusu’nun dağıtılması ve ticari amaçlar için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine aynı şartların uygulanması)

9-Bütün Türk Limanları’ndaki gemi onarım imkanlarının İtilaf Devletleri tarafından kullanımı ve İstanbul’un İtilaf Devletleri için bir deniz üssü olması

10-Toros Tünel Sistemi’nin İtilaf Devletleri tarafından işgali

11-Türk birliklerinin Kuzeybatı İran’dan ve Kafkasya’dan savaş öncesi sınırlarının arkasına çabuk bir şekilde çekilmesi. Kafkasya’nın bir bölümünden Türk birliklerinin

¹²²² Philip Mansel, **Constantinople, City of the World’s Desire 1453-1924**, John Murray Publishers, London, 2006, p.378.

¹²²³ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.57; Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.316-318.

çekilmesi, geri kalan bölümün eğer gerekli olursa İtilaf Devletleri tarafından boşaltılması

12-Telsiz, telgraf ve kablo istasyonlarının Türk Hükümeti'nin mesajları haricinde İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilmesi

13-Herhangi deniz, askeri yada ticari malzemenin Türkler tarafından yok edilmesinin yasaklanması

14-Ülkenin ihtiyaçları karşılandıktan sonra Türk kaynaklarından kömür, petrol ve deniz malzemelerinin alınması için imkan verilmesi

15-Şimdi Türk kontrolü altında bulunan Trans-Kafkasya Demiryolları gibi bütün demiryollarının nüfusun ihtiyaçlarına verilen önem yüzünden İtilaf Devletleri otoritelerinin serbest kullanımına verilmesi ve buralara İtilaf Devletleri kontrol memurlarının getirilmesi (Bu ifade Batum ve Bakü'nün İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini de içerir. Türkiye İtilaf Devletleri'nin Bakü'yü işgaline itiraz edemeyecektir.)

16-Hicaz, Asur, Yemen, Suriye, Irak ve Adana'daki bütün garnizonların en yakın İtilaf Devletleri Kumandanı'na yada Arap temsilcilerine teslim olmaları ve 5.madde altında saptandığı gibi düzeni sağlamak için olanlar hariç Adana'dan Türk birliklerinin çekilmesi

17-Trablus'taki bütün Türk subaylarının en yakın İtalyan Garnizonu'na teslim olmaları. (Eğer bu subaylar teslim olma emrine uymazlarsa Türkiye'nin bu subaylara yardımı ve iletişimi kesmeyi kabul etmesi)

18-Trablus'ta işgal edilen bütün limanların en yakın İtilaf Devletleri Garnizonu'na teslim edilmesi

19-Bütün Alman, Avusturyalı asker, denizci ve sivillerinin iade edilmesi, Türk dominyonlarında bulunanların bir ay içinde, uzak bölgelerde bulunanların mümkün olan en yakın zamanda yerlerini boşaltmaları

20-5.madde altında kaldırılan Türk Ordusu'na ait ulaşım, cephane, silah ve malzeme ulaşımının sona erdirilmesi ile ilgili emirlere uyulması

21-Türk Ordusu kaynaklarını kontrol etmek için İtilaf Devletleri subaylarının atanması. Bir İtilaf Devletleri temsilcisinin kendi menfaatlerini korumak için Türk Kaynakları ile ilgili Bakanlığa alınması. Bu temsilcinin bu amaç için gerekli bilgilerle donatılması.

22-Türk esirlerinin İtilaf Kuvvetleri tarafından tutulması. (Türk sivil esirlerinin ve askerlik yaşı üzerindeki esirlerin serbest bırakılmalarının düşünülmesi)

23-Türkiye'nin merkez güçlerle olan bütün ilişkilerini bitirmesinin zorunlu olduğu

24-a) Ermeni illerinde karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri'nin onların herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını saklı tutmaları

b) Gaziantep'in 7.,10.ve 15.maddeler gereği İtilaf Devletleri tarafından işgali¹²²⁴

Ateşkes şartları yukarıdaki şekilde kabul edildikten sonra Amiral Calthorpe Türk Heyeti Başkanı Rauf Bey'e bir de mektup vermiş, mektubun yalnız Padişah ve Sadrazam'a gösterilmesini istemiştir.¹²²⁵ Bu sırada, Amiral ve Rauf Bey savunma hatlarının işgalinde Türklerden nasıl yararlanabileceklerini konuşmuşlardır.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Amiral Calthorpe etrafındakilere bu antlaşmayla yıllardan beri akıtılan insan kanlarının durdurulacağını umduğunu söylemiştir. Rauf Bey ise bu sözlere karşılık olarak antlaşmanın şartlarının ağır olduğunu, kendilerinin İngilizlerin imzalarına ve sözlerine bağlı insanlar olduklarına inandıklarından antlaşmanın şartlarını bozmayıp uygulamaya çalışacaklarını belirtmiştir.¹²²⁶ İki nüsha halinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na son madde olarak şu cümle yazılmıştır:

25-31 Ekim 1918 Perşembe günü yerel saatle öğleden itibaren İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki düşmanlıklar sona erecektir.¹²²⁷

Mondros Ateşkes Antlaşması Yüzbaşı Tevfik Bey'in belirttiğine göre kendi kalemiyle imza edilmiştir. Yüzbaşı Tevfik Bey kalemin üstüne antlaşma tarihini yazdırarak kalemi antlaşmanın anısına müzeye vereceğini ifade etmiştir.¹²²⁸

Antlaşma imzalandıktan sonra General Townshend antlaşma imzalanan gemi olan Agememnon'a çağırılmış, Türk delegesi Rauf Bey General Townshend ile bir

¹²²⁴ Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.340-341.

¹²²⁵ Amiral Calthorpe'un Rauf Bey'e verdiği mektupta Çanakkale ve Karadeniz Boğazları savunma hatlarının işgalini yalnız İngiliz ve Fransız askerinin yapacağını İngiltere'nin kabul ettiği, işgal kuvvetlerinin yanında Türk askerinin de bulunması durumunun İngiltere'ye iletildiği, İstanbul'a ve İzmir'e Yunan askerinin girmemesi olan Türklerin isteğini İngiliz Hükümeti'ne ilettiği, İstanbul'un Osmanlı Devleti güvenliği koruyabilirse işgal edilmeyeceği, Türklerle İngilizler arasında iyi ilişkilerin kurulması konusunda azimle kendisinin istekle çalışacağı yazılıdır. Bkz. Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.32-33; Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.170.

¹²²⁶ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.192.

¹²²⁷ Maddeler İngilizce aslından alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.340-341.

¹²²⁸ **Vakit**, 13.11.1918.

kere daha konuşmuştur.¹²²⁹ Rauf Bey bu konuşmada General Townshend'a İstanbul'dan ayrılırken Padişahın kendilerine derhal barış yapmalarını söylediğini,¹²³⁰ antlaşmada şartların ağır olduğunu, bunları Türklerin kabul etmesinin sebebinin İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin durumunu anlayarak Türklerin ulusal gururunu kırmamak için bizzat Amiral Calthorpe'un verdiği centilmence garanti ve söz olduğunu söylemiştir¹²³¹ ve Rauf Bey, Yunanlıların durumdan yararlanıp İtilaf Devletleri'ne yaslanıp birtakım uygunsuz hareketlerde bulunmalarından çekindiklerini sözlerine eklemiştir.

General Townshend ise Rauf Bey'e Amiral Calthorpe'un antlaşmanın uygulanmasında doğru davranacağından emin olunması gerektiğini ifade ederek "İngiliz Hükümeti antlaşmayı imzaladıktan sonra bu gibi anlamsız hareketlere razı olamaz. Bunu kabul etmeniz lazımdır." şeklinde cevap vermiştir.¹²³² Ayrıca, İngiltere'ye döndüğünde İngiltere ve Türkiye arasında yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılması için çalışacağı sözünü belirtmiştir. Daha sonra, Rauf Bey General Townshend'a "Antlaşma yapma imkanını sağladığı için Osmanlı Devleti size her zaman minnet duyacaktır" diyerek teşekkür etmiştir. "İngiltere'ye döndüğünüz zaman Lord Curzon'a Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin gerçek bir dostu olduğunu lütfen iletiniz" diye eklemiştir. General Townshend'dan tek ricasının tekrar İstanbul'u ziyarete gelmesi ve Bayan Townshend'ı da beraber getirmesi olduğunu söylemiştir.¹²³³ General Townshend da Rauf Bey'e "Esirliğim müddetince bana gösterdiğiniz nezaket ve insanca davranışı ömrümün sonuna kadar unutmayacağım. Teşekkürlerimi Padişaha ve Sadrazam Paşa'ya ulaştırmanızı rica ederim." diyerek kendisiyle vedalaşmıştır.¹²³⁴

Türk Heyeti 31 Ekim 1918 Perşembe günü Peykişevket torpido gemisi ile Mondros Limanı'ndan İzmir'e geri dönmüştür.¹²³⁵ Tefik Bey ise irtibat subayı sıfatı

¹²²⁹ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.50.

¹²³⁰ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.658.

¹²³¹ Amiral Calthorpe Mondros'ta söz vermesine rağmen İzmir'in işgalinde Mondros'ta verdiği söze uymamıştır. Bkz. Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.171.

¹²³² Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.194-195.

¹²³³ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.658.

¹²³⁴ Murat Çulcu, **a.g.e.**, s.50-51.

¹²³⁵ **İkdam**, 31.10.1918; General Townshend'ın da Türk Heyeti ile beraber İzmir'e geri döndüğü rivayet edilmiş ise de bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. **Atı**, 31.10.1918.

ile Mondros'ta kalmış, 5 Kasım günü İzmir'e dönmüştür.¹²³⁶ Türk Heyeti İzmir'e vardıkları gün Sadrazam İzzet Paşa'nın yaptıkları çabaları tebrik eden telgrafını almıştır.¹²³⁷ İzzet Paşa ayrıca Calthorpe'a bir telgraf göndererek Türk Heyeti'ne gösterilen misafirperverlikten dolayı memnuniyet duyduğunu belirterek teşekkür etmiş, bu antlaşmanın Türk-İngiliz ilişkileri içindeki barışın bir başlangıcı olmasını temenni ederek, iki ülke arasındaki ilişkilerin bir daha asla bozulmamasını umduğunu ifade etmiştir.¹²³⁸ Aynı gün İstanbul'da Babıali'de Mondros Ateşkes Antlaşması konulu bir toplantı gerçekleştirilmiştir.¹²³⁹

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan bir gün sonra İngiltere'de Meclis Sekreteri Sir George Cave Parlamento'da yaptığı konuşmada, İngiltere ve bağlaşıkları ile Osmanlı Devleti arasında antlaşmanın imzalandığını,¹²⁴⁰ antlaşmanın bütün metnini yayınlamanın o an için mümkün olmadığını¹²⁴¹ ancak antlaşmayla İtilaf Donanması'nın Boğazlardan Karadeniz'e geçebileceğini, güvenlik için Çanakkale'deki ve Boğazdaki istihkamların işgal edileceğini, savaş esirlerinin serbest bırakılacağını açıklamıştır.¹²⁴² Sir George Cave ayrıca Avam Kamarası'ndaki milletvekillerine General Townshend'in Türkler tarafından serbest bırakıldığını duyurmuştur.¹²⁴³ Milletvekilleri bu haberi şiddetli alkışlarla karşılamışlardır.¹²⁴⁴ Aynı günün akşamı İngiliz Hükümeti'nden Sir Henry Wilson Londra'da günlüğüne şu satırları yazmıştır: "Türkler dün gece şartların tamamını yiyip yutarak bizim ateşkes maddelerini imzaladılar. Şimdi Avusturya'lıları şavaştan çıkartacağız."¹²⁴⁵ Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) de ateşkes şartlarını 1 Kasım'da resmi tebliğ ile kamuoyuna ve basına duyurmuştur.¹²⁴⁶

¹²³⁶ **Vakit**, 13.11.1918.

¹²³⁷ Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.171.

¹²³⁸ Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.35.

¹²³⁹ **İkdam**, 1.11.1918.

¹²⁴⁰ **The West Australian**, 2.11.1918.

¹²⁴¹ **Evening Post**, 1.11.1918.

¹²⁴² **The Times**, 1.11.1918.

¹²⁴³ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 31.10.1918, Vol:110, cc:1643-4.

¹²⁴⁴ **The Guardian**, 1.11.1918.

¹²⁴⁵ Gwynne Dyer, **a.g.m.**, p.337; **Milliyet**, 3.11.1968.

¹²⁴⁶ **Atı**, 1.11.1918.

Bahriye Nazırı Rauf Bey İstanbul'a döndüğü 1 Kasım 1918 günü¹²⁴⁷ İstanbul gazetecilerine bir mülakat vermiştir. Rauf Bey verdiği demecinde antlaşma için İstanbul'dan ayrılırken neşeli ve gururlu döneceğini düşünmediğini, devletin haklarının ve saltanatın geleceğinin yaptıkları ateşkes sayesinde tamamen korunmuş olduğunu belirtmiştir. “Bir tek düşman askerinin bile sevgili İstanbul'u işgal edemeyeceği” ifadesini kullanmıştır.¹²⁴⁸

Bir gazetecinin hangi sebepler sizi bu kadar memnun etti sorusuna Rauf Bey verdiği cevapta, ilk olarak İngilizlerin Türk Milleti'ni yok etmeyi amaçlamadıklarını keşfettiğini söylemiş, ikinci olarak konferans sırasında ülkesinin umulduğunun aksine işgal edilmeyeceğini gördüğünü ve İngilizlerin kendilerine fevkalade iyi davrandıkları ifadelerini kullanmıştır.¹²⁴⁹ Bunları Amiral Calthorpe'un sözlerine inanarak söylemiştir.¹²⁵⁰ Bir başka ifade ile Amiral Calthorpe'a güvenmiştir.¹²⁵¹

Halbuki, İngiliz Hükümeti tarafından 9 Kasım 1918 günü Amiral Calthorpe'a gönderilen “Majeste (İngiliz) Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile yapılacak barış konusundaki düşünceleri sert ve kesindir.” açıklaması ortadadır. Ayrıca İngiltere'deki Savaş Kabinesi antlaşmanın imzalanmasından sonra Amiral Calthorpe'a telgraf göndererek Türklere İstanbul'un işgal edilmeyeceğine ilişkin herhangi bir yazılı teminat verilmemesini istemiştir.¹²⁵² Nitekim, Rauf Bey İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair yazılı bir belge istediği zaman Amiral Calthorpe Londra'ya başvurmak için zaman olmadığını ileri sürüp bu isteği kabul etmemiştir.¹²⁵³

Mondros Ateşkes Antlaşması Sevr Antlaşması'na giden yolu açtığı için de çeşitli tartışmalara yol açmıştır.¹²⁵⁴ Bu yüzden İzzet Paşa ve Rauf Bey antlaşmanın

¹²⁴⁷ Rauf Bey ve arkadaşları İstanbul'a döndükleri gün 1 Kasım 1918'de doğruca saraya gittiler. Harem dairesinde bulunan Padişah rahatsız olduğunu söyleyerek heyeti kabul etmedi. Başmabeynci Lütfi Bey'e göre Padişahın bu davranışının sebebi Damat Ferit Paşa'nın heyet ile birlikte Mondros'a gönderilmek istenmesine Bakanlar Kurulu tarafından karşı çıkılması idi. Bkz. Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s.425.

¹²⁴⁸ Philip Mansel, **a.g.e.**, p.378.

¹²⁴⁹ **YeniGün**, 2.11.1918.

¹²⁵⁰ **Milliyet**, 7.11.1993.

¹²⁵¹ Philip Mansel, **a.g.e.**, p.378.

¹²⁵² Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.34.

¹²⁵³ Philip Mansel, **a.g.e.**, p.378.

¹²⁵⁴ Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s.161.

imzalanmasını gerektirecek şartları savunmak zorunda kalmışlardır.¹²⁵⁵

Hayatının sonuna kadar Rauf Bey Mondros'un Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra elde edilen en iyi antlaşma ve kendisinin en büyük başarısı olduğuna inanmıştır. İzzet Paşa da Mondros'un birçok ağır şartlarına rağmen Osmanlı Devleti'nin bağlaşıklarının imzaladığı ateşkeslerden daha iyi olduğunu iddia etmiştir.¹²⁵⁶

Ne yazık ki Rauf Bey'in öngörülleri doğru çıkmayacak ve çok geçmeden İngiltere müttefikleriyle beraber saltanat merkezi olan İstanbul'u işgal edecektir. İngiltere ve müttefiklerinin bu eylemi de dağılan Osmanlı Devleti'nin yerine Türklerin Atatürk'ün önderliğinde dinamik, bağımsız, kendi sınırlarını savunan, modern ve güçlü Türkiye Devleti'ni kurmalarına neden olacaktır.

4-GENERAL TOWNSHEND'İN ÜLKESİNE GERİ DÖNÜŞÜ

General Townshend 30 Ekim 1918 günü Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra 31 Ekim 1918 akşamı İngiliz amiralleri Calthorpe ve Seymour'a kendisine gösterilen içten yakınlık dolayısıyla teşekkürlerini bildirdikten sonra Taranto'ya doğru giden Forward savaş gemisine geçerek¹²⁵⁷ Limni Adası'nın Mondros Limanı'ndan ayrılmıştır. General Townshend'in Bandırma'dan bir torpido gemisi ile İzmir'e geri döneceği söylenmişse de bu doğru çıkmamıştır.¹²⁵⁸

General Townshend 3 Kasım 1918'de Roma'ya vardığında Avusturya'nın da barış yapmak için savaştan çekilmek istediğini haber almıştır. General Townshend 5 Kasım 1918 günü Paris'te eşiyile buluşarak orada bulunan Meurice Oteli'ne yerleşmiştir.¹²⁵⁹ General Townshend'ı Paris'te birçok tanıdığı karşılayıp kendisine hoş geldin demişlerdir.¹²⁶⁰

General Townshend Paris'e döndükten sonra orada Times gazetesinin muhabirine Türklerin esareti sırasında kendisine onurlu bir şekilde davrandıklarını

¹²⁵⁵ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.51.

¹²⁵⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devri'nde Son Sadrazamlar**, C:13, İstanbul, 1952, s.1980; Almanya'nın imzaladığı Ateşkes Antlaşması'na göre, Almanya İtilaf Devletleri'ne 5000 lokomotif, 5000 kamyon, 15000 yük vagonu, 5000 top, 25 makineli tüfek, savaş gemileri, uçaklar vermek zorundaydı. Bkz. Sina Akşin, **a.g.e.**, s.51.

¹²⁵⁷ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.661.

¹²⁵⁸ **Zaman**, 31.10.1918.

¹²⁵⁹ **The New York Times**, 11.11.1918.

¹²⁶⁰ Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.661.

belirten röportaj vermiştir.¹²⁶¹ Ayrıca, Fransız siyasi temsilcisi Mösyö Clemenceau'ya rastlamıştır. Mösyö Clemenceau General Townshend'a Osmanlı Devleti'nin zamanından önce savaştan çekilmesinin Birinci Dünya Savaşı'nı birkaç ay önce bitirdiğini, bu şekilde milyonlarca para kaybını ve önemli miktarda insanın ölmesini engellediğini belirtmiştir.¹²⁶²

General Townshend 9 Kasım 1918 Cumartesi günü İngiltere'nin Victoria İstasyonu'na varmıştır.¹²⁶³ İstasyonda kendisine akraba ve dostları büyük bir karşılama töreni yapmıştır. Beklediğinin tersine General Townshend'a İngiliz Hükümeti tarafından resmi karşılama yapılmamıştır.¹²⁶⁴ General Townshend Londra'ya döndükten bir hafta sonra savaştaki hizmetleri için 16 Kasım 1918 günü İngiltere Kralı VI.George tarafından Buckingham Sarayı'nda kabul edilerek kendisine Şövalye ünvanı verilmiştir.¹²⁶⁵ Kendisine yapılan resmi kabulün eksik olmasına rağmen General Townshend halk içine çıktığında geniş halk yığınları tarafından tanınmaktadır. Nitekim İngiltere'ye döndükten sonra bir akşam eşiyle gittiği tiyatrodaki halk kendisini tanımış ve selamlamış ve General Townshend karşılık olarak halka kısa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında daima üstlerini memnun etmek pahasına ülkesine karşı görevlerini yaptığını, ülkesinden ise aynı karşılığı göremediğini, Irak Cephesi'nde kendi hatası olmamasına rağmen Kut-ül Amare'de esir düştüğünü, kendi astlarının terfi ederek onu geçtiğini, kendisinin ise yerinde saydığını, bu şekilde İngiliz Ordusu'ndaki kariyerini de yok ettiğini belirtmiştir.¹²⁶⁶

General Townshend Kut'ta esir düşen İngiliz askerleriyle ilgili olarak da İngiltere'nin Norwich kentinde yaptığı bir konuşmada askerlerin esir düştükten sonra kamplara olan yürüyüşleri sırasında başlarına gelenlerden haberi olmadığını, fakat Türkiye ile olan barışı getirmesiyle onların esirlik süresini kısaltabildiğini belirtmiştir.

Thomson's Weekly News adlı gazetede 'Kut Kahramanı Townshend' başlıklı bir

¹²⁶¹ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.217; Russell Braddon, **a.g.e.**, p.332.

¹²⁶² Sir Charles Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.298.

¹²⁶³ **Evening Post**, 12.11.1918.

¹²⁶⁴ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.217.

¹²⁶⁵ **The Observer**, 17.11.1918.

¹²⁶⁶ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.218.

makalede General Townshend'in esareti sırasında Amerikan ve Hollanda Hükümetleri'nin yetkilileriyle görüşerek esir olan İngiliz askerleri için Amerikan ve Hollanda Hükümetleri'nin yardım etmelerini sağladığını, 1917 yılının sonlarına kadar askerlerin karşılaştıkları zorluklardan kendileriyle iletişimi olmaması nedeniyle haber alamadığı belirtilmiştir. Lord Curzon'un 1917 yılının sonlarına doğru adaya özel bir mektup göndermesiyle konudan haberi olduğunu anlatmıştır. Kendisi mektubu okuması üzerine hemen Enver Paşa ile konuşmaya gitmiş, kendisine Halil Paşa tarafından verilen sözün yerine getirilmediğini söylemiş, Enver Paşa ise General Townshend'a verdiği cevapta, Başkumandanlığın ilgilenmiş olduğu bir konuda İngiliz askerlere yapılandır daha iyi davranılmasının imkansız olduğunu, kendilerinin Mısır'ın başkenti Kahire'de İngilizlerin Türk esirlere yaptıkları gibi halkın önünden topluca geçirmediklerini belirterek zaten Türk askerinin savaş sırasında açlık ve salgın hastalıklarla karşı karşıya bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁷

General Townshend esirliği bitip Londra'ya döndükten sonra boş durmamış, eski arkadaşı Lord Curzon'a mektup yazarak Mezopotamya'daki hizmetleri için İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilmesinde yardım etmesini rica etmiştir. Bir yandan da İngiliz Savaş Bakanlığı'na Mezopotamya'daki performansı için İngiliz Hükümet'inden herhangi bir kabul ve ödül almaması konusunda hissettiklerini belirten mektuplar yazmıştır. Rusya'da, Almanya'da yada mümkünse Türkiye'de kendisine bir görev verilmesini istemiştir. İngiliz Askerlik Sekreteri ise General Townshend'a verdiği cevapta, kendisine uygun bir görev olmadığı ifadesini kullanmıştır.¹²⁶⁸ İngiliz Savaş Bakanı Sir Winston Churchill'den üç ay uğraşarak randevu almış, durumunu Churchill'e anlatmış, fakat Winston Churchill General Townshend'a atama için herhangi bir umut vermemiştir. Durum böyleyken İngiliz Savaş Bakanlığı yetkilileri konuşmalarında General Townshend konusunda soğukturlar ve ne yazık ki aylığının yarı yarıya indirildiğini belirtmişlerdir. Kendisinin terfisi konusunda da yetkililerin düşündüklerini, yaptığı onurlu hizmetlere rağmen atamasının yapılmasının maalesef İngiliz Hükümeti tarafından

¹²⁶⁷ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.238-239.

¹²⁶⁸ CAB/23/39, 29.9.1922, The Papers of Conference of Ministers Held in London., p.10.

onaylanmadığını söylemişlerdir.¹²⁶⁹ Lord Kitchener'ın ölümünden sonra General Townshend'in Londra'da menfaatlerini savunacak bir otorite de kalmamıştır. General Townshend hala İngiliz Ordusu'ndadır. Fakat kendisine herhangi bir görev verilmesinde İngiliz Savaş Bakanlığı çekimser davranmaktadır. Üstelik kendisinin Londra'daki önemli siyasi düşmanları olan Dük Haig ve Bay Wullie Robertson General Townshend aleyhinde kulis yapmaktadırlar.¹²⁷⁰

General Townshend Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Türkiye hakkındaki fikirlerini, izlenimlerini ve antlaşmanın imzalanmasından önce Ahmet İzzet Paşa ve Rauf Bey ile konuşmasını Londra'ya geri döndükten sonra Kasım 1918'de Hindistan Bakanı Montagu'ya yazdığı mektupta dile getirmiştir. Burada General Townshend Türklerin birçoğunun savaş zamanında dahi İngiliz yanlısı olduklarını, memleketi yöneten İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının savaşta zenginliklerini arttırmaktan başka bir şey yapmadıklarını, Türk köylü ve işçisinin namusluluğunun unutulmaması gerektiğini ve bu insanların yönetimdeki insanlar tarafından yapılan hatalar yüzünden sorumlu tutulmamalarını istemiştir. Sadrazam İzzet Paşa'nın ise İngiltere'ye karşı iyi niyet taşıdığı unutulmaması gerektiğini, Türklerin İngiltere'nin Doğu yolu üzerinde iyi bir dost olduklarını belirtmiştir.¹²⁷¹

General Townshend Londra'ya döndükten sonra gösterdiği gayretleri için yakınındaki birçok kişiden övgü ve takdir mektupları almıştır. General Townshend'in ve askerlerinin Kut'tan kurtarılması için yoğun gayret gösteren General Aylmer kendisine yazdığı mektupta, General Townshend'i kurtaramamanın kendisi için en büyük üzüntü kaynağı olduğunu anlatarak, görevden uzaklaştırıldığı zaman General Townshend'dan ve General Melliss'ten aldığı mektupların kendisini çok mutlu ettiğini belirterek, ülkesine dönmesinden dolayı General Townshend'a hoş geldiniz demekte, uğraşarak Türkiye ile olan savaşın bir an önce bitirilmesinde gösterdiği çabadan dolayı tebrik etmektedir.

General Townshend İngiltere'ye döndükten sonra Irak Seferi ile ilgili soruşturma raporlarını görmüştür. Bu raporlarda onurla anılması kendisinin

¹²⁶⁹ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.219; **The Sydney Morning Herald**, 2.11.1928.

¹²⁷⁰ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.218.

¹²⁷¹ Sir Charles Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.291-293; Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.725.

memnuniyetini arttırmıştır. Irak Seferi Soruşturma Komisyonu Başkanı Lord George Hamilton'un General Townshend'a 18 Kasım 1918'de yazdığı mektup kendisinin üzüntülerini bir derece azaltmıştır. Lord George Hamilton General Townshend'ı İngiltere'ye sağ olarak döndüğü için kutlamış, Kut-ül Amare'yi savunan 6.Tümen'in ana bölümünün mahrumiyet ve sefaletten kaybedilmesinden dolayı üzgün olduğunu belirterek, Irak'taki hizmetlerinin herkes tarafından takdirle karşılanmasından duyduğu sevinci dile getirmiş ve Irak Soruşturma Komisyonu Başkanı sıfatıyla bu takdirlere kendisinin de katıldığını eklemiştir.

General Townshend'ı ve Kut'ta kuşatma altında bulunan tümenini kurtarmak için bir tugay askerle kendisinin yardımına gelerek Kut-ül Amare'de savaşmış bulunan General Kemball ise 22 Kasım 1918'de Hindistan Merkezi Mhow Karargahı'ndan General Townshend'a gönderdiği mektubunda ülkesine dönmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, kahraman Kut-ül Amare savunucularının uğradığı sonucun herkes üzerinde çok derin etkiler uyandırdığını, kendisinin geçmiş hizmetlerine karşılık daha yüksek onurlandırmalara layık olduğunu belirtmiştir.¹²⁷²

General Townshend hakkında tanıdıklarının olumlu şeyler söylemelerine karşılık İngiliz Hükümeti'nin General Townshend için olumlu düşünmediği ve üstü kapalı olarak kendisini maaşını ödemek suretiyle işbaşından uzak tutmaya çalıştığı da söylenmesi gerekir.

¹²⁷² Sir Charles Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, p.808-811; Charles F.V.Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.664.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ GENERALİ TOWNSHEND'İN TÜRKLER HAKKINDAKİ FİKİR VE DÜŞÜNCELERİ

1-GENERAL TOWNSHEND'İN İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NDA MİLLETVEKİLİ SEÇİLMESİ

1-1-GENERAL TOWNSHEND'İN ASKERLİKTEN AYRILMASI VE MİLLETVEKİLİ OLMASI

İngiliz Generali Sir Charles Townshend Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanıp Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildikten sonra İngiltere'ye geri dönmüştür. Geri döndükten sonra çeşitli toplantılara davet edilerek konuşmalar yapmıştır.

İngiltere'de Norwich'te katıldığı bir toplantıda İngiliz Yardım Kuvveti'yle birlikte Mezopotamya'da bulunan resmi tarihçi Edmund Candler'ın yayınladığı kitapta kendisine yaptığı eleştirilere cevap vermiş, yaptığı konuşmada bir an önce yardım istemesinin sebeplerini ordunun bildiğini, fakat Edmund Candler'ın asla bilemeyeceğini, Kut'ta kalarak Mezopotamya'yı koruduğunu söylemiştir.¹²⁷³ General Townshend başka bir konuşmasında tarihin Kut savunmasına hak verdiğini görmek için uzun yaşamak istediğini belirtmiştir.¹²⁷⁴ 23 Mayıs 1919'da General Townshend'in Hindistan Karargahı Komutanı olarak atanması olasılığı varken¹²⁷⁵ General Townshend 7.1.1920 günü İngiltere Savaş Bakanlığı'na istifasını sunup askerlik mesleğinden ayrılmıştır.¹²⁷⁶ Önemli başarılarla dolu içinde 9 tane büyük hareketin¹²⁷⁷ yer aldığı 37 yıllık askerlik hayatını bu şekilde noktalamıştır. General

¹²⁷³ **Poverty Bay Herald**, 4.2.1919.

¹²⁷⁴ **Poverty Bay Herald**, 11.8.1919.

¹²⁷⁵ **Poverty Bay Herald**, 23.5.1919.

¹²⁷⁶ **The Times**, 14.1.1920.

¹²⁷⁷ Bu hareketler sırasıyla Hartum Harekatı, Hunza-Nagar Seferi, Chitral Savunması, Dongola Seferi, Atbara Savaşı, Omdurman Savaşı, Güney Afrika Seferi, Orange River Kolonisi Seferi, Mezopotamya Seferi'dir. Bkz. **The Observer**, 11.11.1928.

Townshend'in askerlikten istifa etmesi İngiliz Hükümeti çevrelerinde sürpriz olmamıştır.¹²⁷⁸ Bununla birlikte İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası'nda İngiliz Savaş Bakanı'na General Townshend'in ayrılması sorulmuş, Bakan General Townshend'in istifa etmediğini, kendisinin istifa ettiği haberinin düzenlemelerin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını, General Townshend'in kendisine bilgi verilerek emekliliğinde geçineceği para ödenerek serbest bırakıldığını açıklamıştır.¹²⁷⁹ Milletvekilleri tarafından General Townshend'a neden bir görev verilmediğine dair İngiliz Parlamentosu'nda soru yöneltilmiş, soruya hükümet tarafından kesin bir cevap verilmemiştir.¹²⁸⁰

General Townshend 15 Kasım 1920'de Kırım'da bulunan anti-Bolşevik lider General Wrangel'den Kırım'da savaşması için teklif almıştır.¹²⁸¹ İngiltere'deki seçimlerde seçilememesi durumunda bu teklifi değerlendireceğini söylemiştir.¹²⁸² General Townshend İngiltere'nin endişe verici bir zamandan geçtiğini, seçimlerde bütün yurtseverlerin savaşın yaralarını sarmada yardımcı olması gerektiğini, içinde bulunan zamanın kalıcı bir barış kurulması için herkesin ortak çalışması gereken bir zaman olduğunu, bunu gerçekleştirebilmenin en iyi yolunun politik bağımsızlık politikası olduğuna inandığını belirtmiştir.¹²⁸³

Koalisyon Hükümeti ünlü bir generalin ülkenin politikasına katkı sağlayacağı için General Townshend'in adaylığına karşı çıkmamıştır.¹²⁸⁴ Wrekin bölgesinden Charles Palmer'ın ölümüyle boşalan yer için tekrar seçim yapılmasıyla,¹²⁸⁵ General Townshend Kut-ül Amare'de gösterdiği sabır ve kahramanlığın yurttaşları tarafından takdir edilmesi sonucu 1920 yılının Kasım ayında açık oy farkı ile¹²⁸⁶ bağımsız olarak milletvekili seçilerek General Wrangel'in askerlik teklifini geri çevirmek zorunda kalmış ve meclise milletvekili olarak girmiştir.¹²⁸⁷ General Townshend 29

¹²⁷⁸ **The Guardian**, 14.1.1920.

¹²⁷⁹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 17.2.1920, Vol:125, cc:696.

¹²⁸⁰ **The Guardian**, 14.1.1920.

¹²⁸¹ **The Guardian**, 15.11.1920.

¹²⁸² **The Times**, 15.11.1920.

¹²⁸³ **The Guardian**, 8.11.1920.

¹²⁸⁴ **The Observer**, 7.11.1920; **Grey River Argus**, 2.11.1920.

¹²⁸⁵ **The New York Times**, 23.11.1920.

¹²⁸⁶ **The Brisbane Courier**, 24.11.1920.

¹²⁸⁷ **The Times**, 4.11.1920; Russell Braddon, **The Siege**, Jonathan Cape, London, 1969, p.332.

Mayıs 1920’de Toronto Üniversitesi tarafından hukuk dalında fahri doktora ünvanıyla da ödüllendirilmiştir.¹²⁸⁸

2-GENERAL TOWNSHEND’İN TÜRKİYE VE TÜRKLER HAKKINDAKİ DÜŞÜNCE VE YORUMLARI

2-1-GENERAL TOWNSHEND’İN İNGİLİZ PARLAMENTOSU’NDA TÜRKİYE VE TÜRKLER HAKKINDA YAPTIĞI KONUŞMALAR

General Townshend için parlamento üyesi olarak yeni hayatı yabancı ve yeni bir tecrübedir. Kendisi Westminster’in yeni siyasi çevresinde tamamen mutlu değildir. Mecliste çok sık konuşmalar yapmamaktadır. Fazla konuşkan biri değildir. Fakat iyi bildiği ve güçlü olduğu konularda mecliste kendi sesini duyurmaktadır.¹²⁸⁹

General Townshend milletvekili olarak seçildikten sonra 19.11.1920 tarihinde yaptığı konuşmada herhangi bir partiden ayrı olarak mecliste bağımsız olarak çalışacağını eğer hükümetin bir yanlış politikası olursa bunu korkmadan tenkit edeceğini, milli meselelerde gerekirse yardıma hazır olduğunu, İngiltere’nin İran Körfezi’nde ve Hint Okyanusu’nda etkisi olduğu sürece Mezopotamya’da kuvvet bulundurmasına gerek olmadığını söylemiştir.¹²⁹⁰

General Townshend İngiltere Parlamentosu’nda yaptığı konuşmalarında sık sık İngiltere Hükümeti’nin dış politikada Türkiye’ye karşı olan tutumunu eleştirmektedir.¹²⁹¹ General Townshend Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşın bir an önce bitirilmesinin bir gereklilik olduğu görüşündedir. General Townshend’a göre bu yapılmazsa Türkiye’yi Rusya’nın yanına itmek ihtimali vardır.¹²⁹² Türkiye Rusya’ya yakınlaşırsa bu İngiltere için kötü bir şey olur.¹²⁹³ Bunun sonuçları

¹²⁸⁸ **The Times**, 29.5.1920.

¹²⁸⁹ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967, p.226.

¹²⁹⁰ **The Times**, 20.11.1920.

¹²⁹¹ İngiltere Hükümeti Türkiye ile barışa karar verildiği zaman İngiltere’nin Musul Vilayeti’ni de içine alan Mezopotamya’nın mandatör gücü olarak hak iddia edebileceğini belirtmektedir. Bkz. **The Times**, 27.3.1920.

¹²⁹² **Aynı Tarihi**, Yıl:1929, s.4775.

¹²⁹³ **İleri**, 23.8.1922.

İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu ve Mezopotamya'yı çok olumsuz etkileyecektir.¹²⁹⁴ Bu konuda en ufak bir değerlendirme hatasına tahammül bulunmamaktadır.¹²⁹⁵

General Townshend bir an önce Mustafa Kemal ile barış yapılması taraftarıdır.¹²⁹⁶ Türklerle yapılacak bir barışın Irak, Hindistan ve Asya için de anahtar bir rol oynayacağını düşünmekte¹²⁹⁷ ve İngiliz Hükümeti'ni Türkiye'ye olan politikasını değiştirmeye çağırmaktadır.¹²⁹⁸ General Townshend'a göre İngiliz Hükümeti Türklerle uzlaşma yoluna gitmelidir.¹²⁹⁹ Eğer savaşı bitirmek için Orta Doğu tecrübesini kullanmasına izin verilirse, İngiltere Türklerle uzlaşırsa devam eden savaş bitecek ve böylece İngilizlerin cebinden daha az para çıkacağı için bu durum İngiltere'nin yararına olacaktır.¹³⁰⁰

İngiltere Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Almanya ile kıyaslanırsa Avusturya'ya davrandığı gibi Türklere acımasız davranmıştır.¹³⁰¹ Irak, Suriye, Filistin, Arabistan, Hicaz Türklere alındıktan sonra Türkler yeterli bir şekilde İngiltere tarafından cezalandırılmıştır. İngiltere Sırları İstanbul'a ordu göndermeleri için davet etmiş, Sırlar reddetmiştir.¹³⁰² Dahası İngiltere Venizelos'un etkisi altında kalarak Yunanistan'ı Türkiye'yi işgal etmek için davet etmiştir. İngiltere'nin İstanbul'u işgal etmesi büyük bir politik ve askeri hatadır.¹³⁰³ İstanbul'un işgali Türk mukavemetini arttırmıştır. Mustafa Kemal'i bir yurtsever olarak ortaya çıkarmıştır. İngiltere Başbakanı Mustafa Kemal'i asi bir general olarak tanımlamaktadır. George Washington da bir zamanlar asi bir general olarak

¹²⁹⁴ HA, Hansard1803, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 30.5.1922, Vol:154, cc:2027-54.

¹²⁹⁵ Osman Ulagay, Amerikan Basını'nda Türk Kurtuluş Savaşı, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974, s.223.

¹²⁹⁶ The Times, 24.12.1920.

¹²⁹⁷ HA, House of Common Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 9.3.1922, Vol:151, cc:1535-604.

¹²⁹⁸ The Times, 31.5.1922.

¹²⁹⁹ BOA, Dosya No:2470, Gömlek No:99, 31.5.1922, Fransız Basını'ndan Matin Gazetesi'nin Yorumu.

¹³⁰⁰ The Guardian, 9.7.1921.

¹³⁰¹ The Mercury, 23.10.1922; The Sydney Morning Herald, 23.10.1922.

¹³⁰² The Sydney Morning Herald, 23.10.1922; Sırp Kralı İngiltere'nin Sırlara yaptığı İstanbul'a ordu gönderme teklifini yıllar sonra Atatürk'e söylemiş, Atatürk de "Geçmiş olsun." cevabını vermiştir.

¹³⁰³ İleri, 23.8.1922.

tanımlanmıştır.¹³⁰⁴ İngiltere'nin donanması Sultanın sarayının hemen önündeyken ve Çanakkale İngiltere'nin elindeyken İngiltere askerlerini kıyıya çıkararak İstanbul'u işgal etmiştir. Onun sonucu da Türkler başka çare kalmadığını görüp tekrar silaha sarılmışlar ve Türk Milli Hareketi doğmuştur.¹³⁰⁵ İngiltere Hükümeti yetkilileri bunu anlayamamaktadırlar. General Townshend kafasının içindekini dürüstlükle konuşmaktadır. İngiltere Hükümeti eğer Yunanistan lehinde Türklere karşı savaşa girse, İngiltere asker, malzeme ve para bulamayacaktır.¹³⁰⁶ Bu da İngiltere Hükümeti'nin sonunu getirecektir.¹³⁰⁷

General Townshend İngiltere'nin yardımı olmadan Yunan Ordusu'nun Türkiye'de beş dakikadan fazla kalamayacağını düşünmektedir.¹³⁰⁸ Yunanistan çok miktarda askerle ve üstün silahlarla Sakarya'ya kadar gelmiş ve orada tıkanmıştır. O zaman da ateşkes istediğini belirtmiştir.¹³⁰⁹ Yunanlılar buldukları yerlerde siperlerini genişletmekte ve işgal ettikleri yerleri bırakmak istememektedirler.¹³¹⁰

Mustafa Kemal İzmit'te bir konferans toplanmasını önermiştir. İzmit direk telefon hattına sahip olabileceği Ankara'ya yakın bir yerdir. General Townshend konferansın toplanması ile ilgili olarak bir çok Türk ile mülakatta bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanımaktadır ve saygı duymaktadır.¹³¹¹ Konferanstan barışın geleceğine, olumlu bir sonuç çıkacağına inanmaktadır. Fransa İzmit'te bir konferans toplanmasını kabul etmiştir. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı İzmit Konferansı fırsatını kenara itmiştir.¹³¹² General Townshend'a göre 1922 Haziran sonuna kadar Anadolu'da çarpışmalar tekrar başlayacaktır. General Townshend İngiliz Hükümeti'ni acımasızca eleştirmek istemediğini belirterek İngiltere'nin politikasını gözden geçirmeye çalışarak yeryüzünde savaşçı bir ırk olan Türkleri

¹³⁰⁴ İleri, 23.8.1922.

¹³⁰⁵ **Ayın Tarihi**, Yıl:1929, s.4776.

¹³⁰⁶ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2467, Gömlek No:52**, 5.8.1921, General Townshend'ın Pall Mall'da Yayınlanan Mektubu.

¹³⁰⁷ **Osmanlı Belgeleri'nde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Yayın No:88, Ankara, 2007, s.53-54.

¹³⁰⁸ İleri, 23.8.1922.

¹³⁰⁹ İleri, 23.8.1922.

¹³¹⁰ Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgeleri'nde Atatürk (1919-1938)**, C:4, Ekim 1921-Ekim 1922, TTK, Ankara, 2000, s.274.

¹³¹¹ İleri, 23.8.1922.

¹³¹² İleri, 23.8.1922.

Hindistan yolunda bir müttefik olarak alıkoymasının daha uygun olacağını söylemiştir.¹³¹³

Winston Churchill de Avam Kamarası Oturumu'nda yaptığı konuşmada Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa değinerek bu savaş bitirilmezse bunun İngiltere'nin Irak'taki politikasının başarısını büyük oranda azaltacağını belirtmiştir.¹³¹⁴

General Townshend 23.12.1920'de İngiltere Parlamentosu'nda Guinness ile birlikte İngiltere'nin YakınDoğu politikasını tekrar düşünmesi için bir soru önergesi vermiş, Başbakan Lloyd George soru önergesine verdiği cevapta, önemsiz durumlar ve karışık sebepler için İngiltere'nin bütün bir politikasını değiştirmek zorunda olmadığı yanıtını vermiştir.¹³¹⁵ İngiltere'nin takip ettiği Yunan yanlısı siyaset Londra'da Hint İslam Heyeti tarafından 23 Haziran 1921'de düzenlenen toplantıda da tartışılmış, General Townshend toplantıda bir diğer Türk dostu Aubrey Herbert ile birlikte Türkler üzerindeki Yunan zulmü ile ilgili bir konuşma yapmıştır.¹³¹⁶ General Townshend Londra'da Pall Mall gazetesine 29 Temmuz ve 3 Ağustos 1921'de gönderdiği iki mektubunda da İngilizlerin Yunan taraftarı siyasetlerinin yanlış olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de Yunan askeri bulundurulmasını kabul etmeyeceğini, İstanbul'un işgalinin Müslüman devletleri İngilizlerin aleyhine çevirdiğini ve Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³¹⁷ Londra'daki Osmanlı Elçiliği General Townshend'in yazdığı mektuplarla ilgili gazete kopyalarını Türk Dışişleri'ni bilgilendirmek amacıyla Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Fransızca kopyaları ile birlikte 5 Ağustos'ta göndermiştir.¹³¹⁸

General Townshend İngiliz Parlamentosu'nda 5.2.1922 günü yaptığı Türkiye ile ilgili diğer bir konuşmasında İngiltere'nin dış politikasının acil değişikliğe ihtiyacı olduğunu söyleyerek, İngiltere'nin dışarıdaki dostlarını destekler bir politika uygulamasının önemine dikkat çekmiş, komik Sevr Antlaşması'nın çöpe atılması

¹³¹³ HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 30.5.1922, Vol.154, cc:2027-54.

¹³¹⁴ HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 9.3.1922, Vol:151, cc:1535-604.

¹³¹⁵ The Guardian, 23.12.1920.

¹³¹⁶ Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, s.237-238.

¹³¹⁷ BOA, HR.SYS, Dosya No:2467, Gömlek No:52, 5.8.1921, General Townshend'in Pall Mall Gazetesi'nde Yayınlanan Mektubu.

¹³¹⁸ BOA, HR.SYS, Dosya No:2467, Gömlek No:52, 5.8.1921, Londra Osmanlı Elçiliği'nden Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Fransızca Kopya.

gerektiğini savunmuş, Türkiye ile barış yapıldıktan sonra Mısır'ın bağımsızlığı meselesinin ele alınabileceğini anlatmıştır.¹³¹⁹

General Townshend bağımsız olarak girdiği parlamentoda 11.2.1922'de Muhafazakar Parti'ye katıldığını açıklamıştır¹³²⁰ ve 3.5.1922 tarihinde Avam Kamarası'nda Türkiye'ye gitmek için İngiliz Hükümeti'nden istediği pasaportun reddedildiğini ifade eden bir konuşma yapmıştır.¹³²¹ Kendisi Türkiye'ye resmi bir görevle gönderilme umudunun az olduğunu gördüğü zaman kendi başına girişimde bulunmayı istemiştir. General Townshend kürsüden İngiltere Dışişleri Bakanı Austin Chamberlain'e meclisin diğer onurlu üyelerine tanındığı gibi Türkiye'ye kendi imkanlarıyla gitmesine neden ayrıcalık tanınmadığını sormuştur.

İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain General Townshend'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 3 yıldır İstanbul'da bulunduğundan kişisel çabalarıyla yardım ettiğini, fakat bakanlığın bundan yararlanma fırsatını yakalayamadığını, General Townshend'in pasaport için ısrar ettiğini, kendisinin de bildiği gibi Majesteleri'nin Hükümeti'nin bu girişimini istemediğini, bu yüzden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın süregelen barış görüşmelerine önyargı karıştırılmaması¹³²² ve Türkiye ile sağlanacak barışın ertelenmemesi için pasaportun verilmesini uygun bir tarihe ertelenmesini kararlaştırdığını belirtmiştir.¹³²³ General Townshend pasaportun red sebebinin İngiltere'nin bağlaşıklarının ve Yunanistan'ın kendisinin Türkiye'de bulunma sebebini yanlış anlayabileceğinden dolayısıyla barış görüşmelerinin bundan olumsuz etkilenebileceği ihtimalinden kaynaklandığını düşünmektedir.¹³²⁴ General Townshend kararlılığını ifade ederek¹³²⁵ Türkiye ile barış yapıldıktan sonra Türkleri tekrar görmek amacıyla pasaport için başvuracağını söylemiştir.¹³²⁶ Meclis'teki milletvekilleri kendisine bundan utanması gerektiğini söylemişlerdir. Bazı milletvekilleri de General Townshend'a İngiliz Hükümeti'nin politikasına muhalif

¹³¹⁹ **The Times**, 6.2.1922.

¹³²⁰ **The Times**, 11.2.1922.

¹³²¹ **The Mercury**, 5.5.1922.

¹³²² **Evening Post**, 4.5.1922.

¹³²³ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 3.5.1922, Vol:153, cc:1347-52; A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.226.

¹³²⁴ **The Times**, 2.5.1922.

¹³²⁵ **The Brisbane Courier**, 3.5.1922.

¹³²⁶ **The Times**, 21.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 26.7.1922.

diye Türkiye'yi ziyaret için pasaport verilmesinin reddedilmesini protesto etmişlerdir.¹³²⁷

Meclis'te General Ashley adındaki bir milletvekili meclisteki diğer bir onurlu milletvekiline Cenova'ya gitmesi için pasaport verilmişken aynı durumda General Townshend'a neden verilmediğini öğrenmek istemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Austin Chamberlain iki milletvekilinin durumunun aynı paralellikte olmadığını, Cenova'ya gidecek milletvekilinin resmi görevle gitmediğini, General Townshend'ın Türkiye'de tanınan bir şahsiyet olduğunu dolayısıyla kendisinin Türkiye'yi ziyaretinin yanlış yorumlara yol açabileceğini ilave etmiştir.¹³²⁸

Başka bir milletvekili Kenworthy, Majesteleri'nin Hükümeti'nin General Townshend'dan antlaşma görüşmeleri sırasında yardım almaktan dolayı pişmanlık duyup duymadığını sormuştur. Bakan Chamberlain asla böyle bir olayla karşılaşmadığını aktarmıştır. General Townshend ise Chamberlain'e savaşta hizmetlerine karşılık kendisine böyle bir muamelenin layık görüldüğünü hatırlatmıştır.¹³²⁹ Chamberlain'in pasaport ile ilgili konuşmasının da kendi şahsına saldırgan bir üslupta yapıldığını belirtmiştir.¹³³⁰

Ayrıca General Townshend İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain'e bir mektup yazarak hem Ankara'daki hem de İstanbul'daki Türklerin kendisini Türkiye'de bir göreve istediğini, konuştuğu Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in General Townshend'ı İzmir Valisi olarak görmeyi istediklerini, Ahmet İzzet Paşa'nın ise kendisini Türkiye'de büyükelçi olarak görmek istediklerini söylediğini aktarmıştır. General Townshend Mustafa Kemal'in onu Ankara'ya davet ettiğini, kendisine o zamana kadar hiçbir İngiliz'e gösterilmeyen kabulü yapacaklarını söylediğini ifade etmiştir. General Townshend Chamberlain'in meseleyi Başbakanın önüne getirmesini rica etmiştir. Chamberlain General Townshend'ın mektubunu Başbakan'a göstermiş ve Başbakan ilgi göstermeyince orada mesele kapanmak zorunda kalmıştır. General Townshend'ın İngiliz Dışişleri Bakanı'na başvurusu başarısız sonuçlanmıştır. Lord Curzon da General Townshend'a bir bilgilendirme

¹³²⁷ **Argus Melbourne**, 3.5.1922; **The Brisbane Courier**, 3.5.1922; **Evening Post**, 3.5.1922.

¹³²⁸ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 3.5.1922, Vol:153, cc:1347-52.

¹³²⁹ **HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu)**, 3.5.1922, Vol:153, cc:1347-52.

¹³³⁰ **The Sydney Morning Herald**, 5.5.1922; **The Brisbane Courier**, 5.5.1922.

mektubuyla mevcut durumda İngiliz Hükümeti'nin İngiltere'den Ankara'ya hiç kimseyi göndermek istemediğini belirtmiştir.¹³³¹

İngiltere Parlamentosu'nda 30 Mayıs 1922'de Doğu Meselesi geniş bir şekilde görüşülmüştür. Bu müzakere Anadolu'da silahlar konuşmaya başlamadan önce yapıldığı için adeta Lloyd George Hükümeti için bir uyarı niteliği taşımıştır.¹³³² General Townshend 30 Mayıs 1922'de İngiltere Parlamentosu Avam kamarası'nda yaptığı konuşmada, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiltere'nin Türklere yumuşak davranmasını umduğunu, fakat İngiltere'nin bunu yapmadığını,¹³³³ Türkiye'de Fransa'daki gibi bir Alsas-Loren meselesi yaratılmak istendiğini, Türklerin savaştan çekilmesinin İngiltere için faydanılacak bir an olduğunu, İngiliz Hükümeti'nin bunu bildiğini fakat asla itiraf etmediğini ayrıca İngiliz Hükümeti'nin bundan faydanılmasını bilemediğini,¹³³⁴ İngiliz yetkililerle Mustafa Kemal'in doğrudan görüşmesi gerektiğini söyleyerek İngiliz Hükümeti'nin Yakın Doğu konusu üzerindeki politikasını eleştirmiştir. General Townshend konuşmasında, İngiliz Hükümeti'nin Türklerin İzmit'te bir konferans toplama önerisini reddederek Ankara ile ilişkileri kestiğini, kendisinin ise gitmek istediğini ifade etmiştir.¹³³⁵ General Townshend konuşmasının bir bölümünde Başbakan Lloyd George'un İzmir'in işgali üzerine yaptığı bir konuşmadan alıntı yaparak “Şimdi Türkiye'nin kapısını kapadık, pencereden çıkmak isterse yapsın da görelim.” dediğini hatırlatarak bu sözlerin oldukça komik olduğunu ifade etmiştir. General Townshend aynı günkü konuşmasının son bölümünde de Yunanlılara yapılan yardımın felaket yaratan sonuçlarını herkesin bildiğini, Yunan askerinin Sakarya'da ağır bir yenilgiye uğradığını söyleyerek konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Daima tüfeğin arkasındaki askerdir. Dünyada iyi ve kötü olmak üzere iki çeşit asker vardır. İyi bir askere kötü bir silah da verilse, kalbi yerinde atmayan bir askeri yener. Yunanlılar içinde iyi asker olduğunu söyleyenler çıkabilir, fakat İngilizlerin onların savaş

¹³³¹ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.227.

¹³³² Taner Baytok, **İngiliz Belgeleri'yle Sevr'den Lozan'a**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.153.

¹³³³ **İleri**, 23.8.1922.

¹³³⁴ **Aydın Tarihi**, Yıl:1929, s.4775.

¹³³⁵ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.229.

kapasitesi hakkındaki fikri olumsuzdur. Ne olmuştur? Geri Püskürtülmüşlerdir. Savunmaya geçip, siperlerine sinmişlerdir.”¹³³⁶

General Townshend Mayıs 1922’de İngiltere’deki seçmenlerine bir mektup göndererek gelecek genel seçimlerde tekrar milletvekili adayı olmayacağını açıklamıştır. Kararına gerekçe olarak 37 yıl bir asker olarak ülkesine hizmet ettiğini, artık ülkesine yararlı olabileceği başka bir alanda çalışmak istediğini açıklamıştır.¹³³⁷ General Townshend Türkiye lehindeki fikirleri dolayısıyla ve İngiltere’nin Türkiye’ye olan dış politikası konusunda İngiliz Hükümeti’ni eleştirdiği için meclisin muhalefetine toplamaktadır. General Townshend katıldığı bir toplantıda İngiltere’ye döndükten sonra kendi ülkesinde cephede savaştığı gibi çok düşman bulduğunu söylemiştir. Bundan sözlerinin doğru anlaşılmasını umduğunu temenni etmiştir.¹³³⁸

3-GENERAL TOWNSHEND’IN TÜRKİYE’Yİ ZİYARETİ

3-1-GENERAL TOWNSHEND’IN TÜRKİYE’YE GELİŞİ VE ATATÜRK İLE GÖRÜŞMESİ

General Townshend Türklerin geçirdiği karanlık ve zor günlerde Türkleri unutmuyarak¹³³⁹ Anadolu’da İstiklal Mücadelesi başladıktan sonra bir defa daha Türkiye’ye gelme fırsatı bulmuştur. General Townshend’in bu ziyareti esnasında Yunanlılara karşı büyük taarruz hazırlıkları yapılmaktadır. Düşmana karşı bir meydan savaşıyla düşmanı yok etmek amaçtır. O bakımdan zaman hassas bir zamandır. Gereken hazırlıkları düşmana sezdirmeden yapmak ve uygulamak büyük önem taşımaktadır.

Atatürk hazırlanan planları Garp Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa’larla yüz yüze konuşmak istediğinden

¹³³⁶ HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 30.5.1922, Vol:154, cc:2027-54.

¹³³⁷ The Times, 6.5.1922.

¹³³⁸ The Times, 9.8.1919; Grey River Argus, 12.8.1919.

¹³³⁹ Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar: Büyük Zafer’den Lozan’a I, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.43.

Garp Cephesi Karargahı'nın bulunduğu Akşehir'e gelmişti.¹³⁴⁰ O günlerde General Townshend da Atatürk ile konuşmak istediğinden Marsilya'dan 12 Temmuz'da Beyrut'a hareket etmiş,¹³⁴¹ Beyrut, Hatay ve Halep üzerinden 17 Temmuz günü İskenderun'a¹³⁴² hareket ederek¹³⁴³ İskenderun üzerinden trenle Adana'ya gelmişti.¹³⁴⁴ General Townshend Adana'da resmi ileri gelenlerce törenle karşılandı.¹³⁴⁵ Adana Belediyesi tarafından kendisine kalması için bir ikametgah ayırıldı. General Townshend Adana'da ikametgahında bir süre dinlendikten sonra Adana Valisi'ni makamında ziyaret etti.¹³⁴⁶ Türkiye'de 14 gün kalmak niyetinde olduğunu söyledi.¹³⁴⁷

General Townshend'ın pasaportunda Fransa, İtalya, İspanya, Belçika, Almanya, Avusturya, Hollanda, Felemenk, İsviçre ve Çekoslovakya için geçerli¹³⁴⁸ Türkiye için geçerli değildir damgası bulunuyordu.¹³⁴⁹ Kendisinin "Şu anda Türkiye'ye gitmek niyetinde değilim, barış imzalanır imzalanmaz Türkiye için pasaport almak niyetindeyim. Ayrıca Paris'te eşimi ve Madrit'te bazı akrabalarımı ziyaret edeceğim, ondan sonra Kalsbad'ta on beş gün tedavi amacı ile kalacağım,"¹³⁵⁰ beyanı üzerine İngiltere Hükümeti tarafından izin verilmiştir.¹³⁵¹ Suriye'ye gitmek için diplomatik

¹³⁴⁰ Mehmet Önder, **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.20; Batı Cephesi komutanları Akşehir'de toplamak için ilginç bir bahane buldu. Futbol Türk Ordusu'nda sevilen bir spor dalı olmuştu. Tatil günleri alaylar, tümenler birbirleri ile çekişmeli maçlar yapıyorlardı. 28 temmuz 1922 Cuma günü Cephe Karması ile Kolordular Karması'nın Akşehir'de bir maç yapmaları kararlaştırıldı. Olay basına duyuruldu. Ordu ve Kolordu komutanları, yakın birlikler bu maçı izlemek için davet edildiler. Bu amaçla Cephe İstihkam Birliği bir düzlüğü futbol sahası olarak hazırlamağa başladı. Sahanın kenarına iki sıradan oluşan bir ahşap tribün de inşa edilecekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, 257.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.579.

¹³⁴¹ **İleri**, 25.7.1922; **İkdam**, 25.7.1922; **İkdam**, 26.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 25.7.1922; **Tevhid-i Efkâr**, 26.7.1922; **Yenigün**, 23.7.1922.

¹³⁴² **İleri**, 24.7.1922; **Akşam**, 24.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 26.7.1922.

¹³⁴³ **İkdam**, 25.7.1922; **İkdam**, 26.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 25.7.1922; **Akşam**, 24.7.1922; **Tevhid-i Efkâr**, 26.7.1922.

¹³⁴⁴ **The Guardian**, 27.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 25.7.1922.

¹³⁴⁵ **Akşam**, 28.7.1922; **Yenigün**, 23.7.1922.

¹³⁴⁶ **Yenigün**, 23.7.1922.

¹³⁴⁷ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, TTK, Ankara, 1996, s.539-541-543; **Yeni Şark**, 27.7.1922.

¹³⁴⁸ **Akşam**, 23.7.1922.

¹³⁴⁹ **Peyam-ı Sabah**, 24.7.1922; **Vakit**, 24.7.1922; **İleri**, 24.7.1922; **İkdam**, 26.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 26.7.1922; **Akşam**, 24.7.1922; **Yenigün**, 25.7.1922.

¹³⁵⁰ **İkdam**, 26.7.1922; **Tevhid-i Efkâr**, 26.7.1922.

¹³⁵¹ **Peyam-ı Sabah**, 26.7.1922.

vize almış¹³⁵² General Gouraud ile Beyrut'ta bir konferansa katılmış¹³⁵³ Mısır'a da uğramıştır.¹³⁵⁴ Orada Egyptian Gazette'nin muhabiri General Townshend'ı görmüş ve Türk-Yunan çatışması hakkında fikirlerini sormuştur. General Townshend da Avam Kamarası'nda 30 Mayıs 1922 günü o konuda son yaptığı konuşmasının bir örneğini muhabire vermiştir.¹³⁵⁵

General Townshend Atatürk ile görüşmek istediğini haber yollayınca Atatürk General Townshend'a Konya'da 24 Temmuz 1922 günü konuşabileceklerini duyurmuştur.¹³⁵⁶ İngiltere Avam Kamarası'nda da General Townshend'ın Ankara ziyareti hakkında müzakere olmuş,¹³⁵⁷ bazı milletvekilleri sorular sormuş,¹³⁵⁸ İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı General Townshend'ın pasaportunun Türkiye için verilmemesine rağmen kendisinin Ankara'ya hareket ettiğini ve bunu açık beyanına rağmen gerçekleştirmesinin üzüntü verici olduğunu milletvekillerine duyurmuştur.¹³⁵⁹ Müsteşar ayrıca Daily Mail gazetesine açıklamada bulunup İngiltere'nin Türkiye ile savaşta bulunduğunu, kendilerinin nasıl Almanya için pasaport vermiyorlarsa Türkiye için de o nedenle pasaport vermemelerinin doğal olduğunu ve buna İngiliz Hükümeti'nin hakkı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶⁰

İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu Satow'a İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından General Townshend'ın fikrini değiştirip geri döndürmeğe ikna etmesi için talimat verilmişti. Satow, General Townshend'ı Beyrut'ta Türkiye'ye gitmekten vazgeçirmek istediye de başarılı olamadı.¹³⁶¹ General Townshend'ın yolculuğu planlandığı gibi devam ediyordu. Başkonsolos Satow Beyrut'ta Fransız yetkili General Gouraud'u gördü ve kendisinden General Townshend'a yolculuğunda kolaylık göstermemesini istedi. General Gouraud Bay Satow'a sadece, General Townshend ile konuştuğunu, konuşmada General Townshend'a nazik davrandığını,

¹³⁵² Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s.140.

¹³⁵³ **The Guardian**, 20.7.1922; **İleri**, 24.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 24.7.1922; **Akşam**, 24.7.1922.

¹³⁵⁴ **Vakit**, 24.7.1922; **Akşam**, 23.7.1922; **İleri**, 24.7.1922.

¹³⁵⁵ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.228-229.

¹³⁵⁶ Necati Çankaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık Sanayi, İstanbul, 1985, s.139; Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.454; **Yenigün**, 25.7.1922.

¹³⁵⁷ **Vakit**, 24.7.1922; **İleri**, 24.7.1922; **İkdam**, 24.7.1922; **Akşam**, 24.7.1922; **Yeni Şark**, 23.7.1922.

¹³⁵⁸ **İkdam**, 24.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 26.7.1922.

¹³⁵⁹ **Peyam-ı Sabah**, 24.7.1922; **İkdam**, 26.7.1922.

¹³⁶⁰ **İkdam**, 28.7.1922.

¹³⁶¹ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.531.

Halep'e kadar yanına refakatçi bir subay verdiğini söylemiştir. Başkonsolos Satow Beyrut'ta General Townshend'ı bir otelde yol hazırlığı yaparken bulmuş, General Townshend Başkonsolos Satow'a Mustafa Kemal'i iyi tanıdığını, konuşmak istediğini, İngiliz Parlamentosu'nda bu görüşmenin yapılmasını isteyen 100 kadar milletvekilinin bulunduğunu, bir tek buna İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın karşı çıktığını aktarmıştır. Ayrıca General Townshend Başkonsolos Satow'a üç hafta içinde geri döneceğini bildirmiştir.¹³⁶² Türk İçişleri Bakanı Refet Paşa da General Townshend ile Beyrut'ta görüşmüş ve bunu telgraf ile Ankara'da Vekiller Heyeti'ne haber vermiştir.¹³⁶³

3-2-GENERAL TOWNSHEND'IN KONYA'YA GELİŞİ

General Townshend altı yıl önce bir savaş esiri olarak gittiği yolu takip ederek Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra ise Adana'da vali tarafından törenle karşılanmış¹³⁶⁴, Bursa Oteli'nde bir gece kaldıktan sonra 22 Temmuz tarihinde özel bir trenle¹³⁶⁵ Konya'ya hareket etmiştir.¹³⁶⁶ General Townshend Yeni Adana gazetesine verdiği demeçte gezisinin maksadı hakkında bir açıklama yapmasının mümkün olmadığını söylemiştir.¹³⁶⁷ General Townshend Adana'da sıcaklığın etkisiyle biraz hastalanmış,¹³⁶⁸ ilaç almak suretiyle hastalığını yatıştırmıştır.¹³⁶⁹

Atatürk Büyük Taarruz yakın olduğundan 23 Temmuz 1922 günü akşamüstü Akşehir'e gelmiştir. Geceyi Akşehir'de geçirdikten sonra sabahleyin trenle Konya'ya gitmiştir.¹³⁷⁰ General Townshend da 23 Temmuz 1922 günü Konya'ya gelmiş bulunmaktadır.¹³⁷¹ Atatürk'ün Konya'yı ziyaret edeceği önceden haber alındığı için şehrin içi ve istasyon bayraklarla süslenmiştir. Atatürk içlerinde öğrencilerin de

¹³⁶² Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s.308.

¹³⁶³ **Peyam-ı Sabah**, 26.7.1922.

¹³⁶⁴ **Vakit**, 27.7.1922; **Tevhid-i Efkâr**, 28.7.1922.

¹³⁶⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 25.7.1922.

¹³⁶⁶ Avni Altınar, **Her Yönüyle Atatürk**, Bakış Matbaası, İstanbul, 1961, s.238.

¹³⁶⁷ **Yenigün**, 25.7.1922.

¹³⁶⁸ **Vakit**, 8.8.1922.

¹³⁶⁹ **Vakit**, 9.8.1922.

¹³⁷⁰ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TİSA Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1975, s.245; **Yenigün**, 26.7.1922.

¹³⁷¹ **Akşam**, 23.7.1922; **İkdam**, 28.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 25.7.1922; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, TTK, Ankara, 1988, s.331; **Tevhid-i Efkâr**, 27.7.1922; **Yeni Şark**, 24.7.1922; **Yenigün**, 25.7.1922.

olduğu, milletvekilleri, belediye başkanı ve diğer ileri gelenlerin olduğu kalabalık tarafından karşılanmıştır. General Townshend da karşılayıcılar arasında bulunmaktadır. Atatürk trenden inip kendisini karşılayanlarının ellerini sıktıktan sonra Dar'ül-eytam (Öksüzler Yurdu) öğrencileriyle konuşmuş, General Townshend ile birlikte otomobille görüşmeyi yapacakları İstasyon Caddesi'nde bulunan köşke gitmişlerdir.

Atatürk ve General Townshend köşke vardıktan sonra biraz istirahatın sonunda Atatürk köşkün balkonuna çıkarak toplanan kalabalığa karşı bir konuşma yapmıştır. İzmir Öksüzler Yurdu Temsilcisi Atıf Bey kalabalık adına Atatürk'e Konya'da bulunduğundan dolayı hoş geldiniz demiştir. Atatürk de kalabalığa hitaben bir konuşma yaparak kendisine söylenen sözlere teşekkür ederek milli amaca sonunda varılacağını, kendisine inanmaya devam etmelerini istemiştir. Atatürk konuşmasını bitirdikten sonra kalabalık tarafından coşkun bir şekilde alkışlanmıştır.¹³⁷² Daha sonra Atatürk ve General Townshend birlikte öğle yemeğini yiyerek, bir odada görüşme yapmışlardır.¹³⁷³

O gün ve daha sonraki gün Atatürk ile General Townshend'in görüşmeleri devam etmiştir. Atatürk ve General Townshend Napolyon'un savaş stratejileri üzerinde konuşmuşlardır. Özellikle Napolyon'un 1805 Austerlitz Seferi uzun sohbet konusu olmuştur.¹³⁷⁴ Sohbet sırasında Atatürk ve General Townshend Napolyon'un savaş stratejilerinin 100 sene önce olduğu gibi o zaman da değerli olduğu üzerinde anlaşmışlardır.¹³⁷⁵ General Townshend da Atatürk'ün Napolyon'un 1799 İtalya Seferi'nin hayranı olduğu duygusu uyanmıştır.¹³⁷⁶ Konuşmalarda General Townshend Atatürk'ün Avrupa politikası ve meselelerine hakim olduğunu anlamıştır.¹³⁷⁷ Konuşmalardan birinde General Townshend Atatürk'e Napolyon'a benziyorsunuz diye söyleyince Atatürk bunu kabul etmemiş, Napolyon'un ardına değişik milletlerden insanları takarak adeta bir macera aradığını, onun için de başarılı olamadığını söyleyerek kendisinin ise aynı milletten olan insanlarla ülkesini kurtarmak amacıyla olduğunu bunu da başaracağını belirtmiştir. General Townshend

¹³⁷² Mehmet Önder, **Atatürk Konya'da**, s.21.

¹³⁷³ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.231.

¹³⁷⁴ **The West Australian**, 9.10.1922.

¹³⁷⁵ **Evening Post**, 28.10.1922.

¹³⁷⁶ **The Brisbane Courier**, 28.12.1922.

¹³⁷⁷ **The Times**, 1.9.1922.

Atatürk'ün mücadelesini hayranlıkla karşılamıştır. Türkiye'yi anladığını belirtmiştir. General Townshend Atatürk'e karşısındaki devletlerin gücünü dikkate almıyorsunuz dediği zaman Atatürk onların gücünü bildiğini, insanlık ideallerini savunan kimselerin tehdit edilseler bile ölmeyeceklerini, daima yaşamaya devam edeceklerini ifade etmiştir.¹³⁷⁸

Atatürk ile General Townshend'in konuşması sabaha kadar devam etmiş, General Townshend sabah ayrılırken refakatindeki Türk subayına o güne kadar 15 devlet başkanı ile görüşmeler yaptığını kendisini Atatürk'ün konuşması altında o geceki kadar ezilmiş hissetmediğini aktarmıştır ve Atatürk de büyük bir ruh kuvveti olduğunu eklemiştir.¹³⁷⁹

Ertesi gün Atatürk Konya'da General Townshend için bir tanıdığıın evinde yemek vermiştir. Yemek samimi bir hava içinde geçmiştir. General Townshend Atatürk'e Türk Milli Hareketi'nin En Büyük Kahramanı diye hitap etmiştir.¹³⁸⁰ Atatürk ile General Townshend yemekte aynı masa etrafında oturmuşlardır. Yemeğin sonunda Atatürk Türklerde bir adetin olduğunu, misafirlere mutlaka hediye takdim edildiğini, kendisinin asil bir milletin mütevazi bir askeri olduğunu, kendisine ancak bir tesbih verebileceğini söyleyerek kırmızı renkte bir tesbih hediye etmiştir.¹³⁸¹ Yemekten kalkmadan önce Atatürk kolunda bulunan saati çıkararak o saati Anafartalar'da hayatını kaybeden bir İngiliz subayının kolundan çıkararak bir Türk askerinin verdiğini ifade etmiştir. Saatin arkasında subayın kimliğinin yazılı olduğunu söyleyerek kendisinin subayın ailesini arattığını, fakat bulamadığını söyleyerek General Townshend'a İngiltere'ye geri döndüğünde subayın ailesini bulup saati verirse memnun olacağını aktarmıştır.¹³⁸²

Aynı gün General Townshend Konya'dan ayrılmıştır. Atatürk de General Townshend ayrıldıktan sonra 27 Temmuz 1922 günü Akşehir'e geri gelmiştir.¹³⁸³ Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da Akşehir'de bulunduğundan büyük taarruz

¹³⁷⁸ Avni Altner, **a.g.e.**, s.238.

¹³⁷⁹ General Townshend Atatürk hakkında açıklamalarına benzer şeyleri Vakit gazetesi muhabirine de söylemiştir. General Townshend muhabire açıklamalarında Atatürk'ün yola çıktığında bütün dünyanın ona karşı olduğunu, yalnız başına başlayıp sonunda bir şaheser meydana getirdiğini, bu nedenle olağanüstü insanlardan biri olduğunu belirtmiştir. Bkz. **Vakit**, 8.8.1922.

¹³⁸⁰ **The West Australian**, 12.8.1922.

¹³⁸¹ M.Orhan Bayrak, **Atatürk ve Atatürk**, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005, s.110.

¹³⁸² Avni Altner, **a.g.e.**, s.238.

¹³⁸³ Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s.332.

hazırlıklarını konuşmuşlar, hazırlıkların 15 Ağustos 1922 gününe kadar bitirilmesi kararına varmışlardır.¹³⁸⁴

3-3-GENERAL TOWNSHEND'İN ANKARA'YA GELİŞİ

Atatürk General Townshend'in Ankara'ya gelmek istediğini anladığı için kendisini Ankara'ya davet ederek "Orada sizin de tanıdığınız insanlar var" diyerek General Townshend'i bırakmamış,¹³⁸⁵ Konya'da görüşmelerinden sonra Atatürk'ün otomobili ile akşam 6.00'da Ankara'ya gelerek¹³⁸⁶ İçişleri Bakanı Refet Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa olduğu halde diğer birçok kişi tarafından halkın samimi tezahüratı altında şehir dışında parlak bir şekilde karşılanmış,¹³⁸⁷ Temmuz sonuna kadar General Townshend Ankara'da kalmıştır.¹³⁸⁸ Kendisine seyahatinde bir deniz yüzbaşı olan Cemil Bey eşlik etmiştir.¹³⁸⁹

General Townshend Avam Kamarası üyesi sıfatıyla geldiği Ankara'da da resmi olarak iyi bir şekilde ağırlanmış,¹³⁹⁰ Atatürk'ün Ankara İstasyonu'nda bulunan konutunda bir süre misafir edilmiş,¹³⁹¹ sabahleyin TBMM'sine giderek Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey tarafından kabul edilmiştir.¹³⁹² General Townshend mecliste Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey ile de yarım saat kadar görüşmüş, daha sonra Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i görmeye gitmişse de kendisi hasta olduğundan Dışişleri Bakanlığı memuru tarafından karşılanmıştır. Öğleyin, TBMM'te kendisi onuruna bir yemek verilmiş¹³⁹³ ve sonra General Townshend Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa'yı ve Fransız Albayı Mösyö Moujen'i ziyaret etmiştir.¹³⁹⁴ General

¹³⁸⁴ Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s.22.

¹³⁸⁵ Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s.545.

¹³⁸⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 22.7.1922; *İkdam*, 26.7.1922; *İkdam*, 28.7.1922; *Akşam*, 23.7.1922;

Ayrıca *İleri*, 28.7.1922; *Tevhid-i Efkâr*, 28.7.1922.

¹³⁸⁷ *Vakit*, 28.7.1922; *İleri*, 28.7.1922; *Akşam*, 25.7.1922; *İleri*, 26.7.1922; *İkdam*, 28.7.1922;

Peyam-ı Sabah, 26.7.1922; *Tevhid-i Efkâr*, 26.7.1922; *Yeni Şark*, 27.7.1922; *Yenigün*, 27.7.1922.

¹³⁸⁸ *İkdam*, 28.7.1922.

¹³⁸⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 22.7.1922; *Yenigün*, 27.7.1922.

¹³⁹⁰ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.495; *Peyam-ı Sabah*, 26.7.1922.

¹³⁹¹ *İleri*, 31.7.1922; *İleri*, 26.7.1922.

¹³⁹² *Hakimiyet-i Milliye*, 28.7.1922.

¹³⁹³ *Peyam-ı Sabah*, 28.7.1922; *Vakit*, 28.7.1922; *İleri*, 28.7.1922; *İkdam*, 28.7.1922; *Tevhid-i*

Efkâr, 28.7.1922; *Yenigün*, 27.7.1922.

¹³⁹⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 28.7.1922.

Townshend Refet Paşa'nın Keçiören'deki köşkünde misafiri olmuştur.¹³⁹⁵ General Townshend Ankara'da Atatürk'ün devlet işleri ile meşgul olması nedeniyle kendisi ile görüşmemiş, diğer devlet görevlileri ile görüşme imkanı bulmuştur.¹³⁹⁶

Bu görüşmeler esnasında, General Townshend Türk Dışişleri Bakanı'na Türkiye'ye kalkınmasını gerçekleştirmek için kredi sağlabileceği konusunu gündeme getirmiş, Türkler bu konuya istekli davranmamışlar, soğuk yaklaşmışlardır. Türk Dışişleri Bakanı sadece Lozan Antlaşması imzalandığı zaman General Townshend'in Türkiye'ye Büyükelçi yapılmasını destekleyeceklerini söylemiştir. General Townshend Ankara'da Refet Paşa (Bele)'nin Keçiören'deki köşkünde arkadaşı Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy ile de görüşme imkanı bulmuştur. Burada Refet Paşa General Townshend için bir davet vermiştir.¹³⁹⁷ Bu davette, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Adnan Bey, Halide Hanım, Kazım Paşa, Fuat Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey hazır bulunmuştur.¹³⁹⁸ General Townshend'a Türkiye ve Türkler hakkındaki iyi niyetinden dolayı teşekkür edilmiştir. Ayrıca kendisine artık Türklerin 1918'deki gibi bir durumda bulunmadıkları uygun şekilde anlatılarak, barışın ve antlaşmanın artık silahların galibiyetiyle sağlanabileceği ifade edilmiştir.¹³⁹⁹ O görüşmede Ali Fuat Cebesoy'da General Townshend'in gerçek bir Türk dostu olduğu düşüncesi meydana gelmiştir.¹⁴⁰⁰ General Townshend kendisine verilen davette görüşmelerden sonra yanında tercüman yüzbaşı Cemil Bey eşliğinde Ankara Karaoğlan Çarşısı'na giderek antika eşya satan mağazaları gezmiştir.¹⁴⁰¹ Burada Avrupa malı birkaç parça eşya almış, fiyatların hemen hemen Avrupa ile aynı olması sebebi ile Türklerle uygulanan ablukanın Anadolu insanını etkilemediğini görüp şaşırılmış ve Anadolu'nun yakında isteğine kavuşacağına inanmıştır.¹⁴⁰²

¹³⁹⁵ **Vakit**, 28.7.1922; **Tevhid-i Efkar**, 28.7.1922; Refet Paşa'nın köşkü o zamanki Ankara'nın yaz aylarında güzel dinlenme yerlerinden olan Keçiören'in yer ve bina bakımından en güzel köşkü seçilmiştir. Bkz. **Vakit**, 8.8.1922; **İleri**, 28.7.1922; **Yeniğün**, 27.7.1922.

¹³⁹⁶ **Vakit**, 29.7.1922.

¹³⁹⁷ **Akşam**, 28.7.1922; **Ati**, 29.7.1922; **İkdam**, 29.7.1922; **Yeniğün**, 27.7.1922.

¹³⁹⁸ **Vakit**, 29.7.1922; **Ati**, 29.7.1922.

¹³⁹⁹ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.496.

¹⁴⁰⁰ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.43-44.

¹⁴⁰¹ **Vakit**, 9.8.1922.

¹⁴⁰² **Hakimiyet-i Milliye**, 9.8.1922; **Yeniğün**, 4.8.1922.

4-GENERAL TOWNSHEND'İN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ'NİN YANKILARI

4-1-GENERAL TOWNSHEND'İN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ'NİN İÇTEKİ YANKILARI

General Townshend'in Ankara ziyareti Türk çevrelerinde heyecan ve memnuniyet meydana getirmiştir.¹⁴⁰³ Ayrıca Türkiye'de İngiliz halkının iyi niyetine olan inancın oluşmasına yardımcı olmuştur.¹⁴⁰⁴ General Townshend gelene kadar Türk basını hergün İngiliz Başbakanı Lloyd George hakkında saldırgan yazılar yazmaktadır. General Townshend'in gelmesiyle Türk basını sert üslubunu bırakmıştır. Atatürk ve Türk Hükümeti barışı gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Basının dikkatli davranması da ilk önlemlerden biri olmuştur.¹⁴⁰⁵

Kazım Karabekir General Townshend'in Ankara'ya geldiğini 28 Temmuz'da ajanslardan duymuş, General Townshend'in Ankara'yı ziyaretinin Yunanlıları içinde buldukları zor durumdan kurtarmak için yapılmış olabileceği endişesini taşımıştır.¹⁴⁰⁶ Yine de, General Townshend'in Ankara'yı ziyareti Anadolu Hareketi için büyük bir başarı sayılmıştır.¹⁴⁰⁷

İstanbul'daki Padişah Vahdettin, General Townshend'in Anadolu'ya gezisini İngiltere'ye sordurtmuş, kendisine İngiltere Hükümeti'nin General Townshend'in girişimleri ile bir ilgisinin bulunmadığı ve İngiliz Hükümeti'nin gezinin yapılmasını istemediği belirtilmiştir.¹⁴⁰⁸

General Townshend 30 Temmuz 1922 Pazartesi günü Ankara'dan ayrılırken¹⁴⁰⁹ meclisin kendisini sıcak karşılaması için müteşekkir olduğunu belirtmiş, Türkiye'yi güçlü, faaliyet içinde ve muzaffer bulduğunu söylemiş,¹⁴¹⁰ Ankara'ya gezisinin

¹⁴⁰³ Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış PolitikaII**, TTK Basımevi, Ankara, 2003, s.229.

¹⁴⁰⁴ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.233.

¹⁴⁰⁵ S.İ.Aralov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Hatıraları**, Çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s.136.

¹⁴⁰⁶ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz'in Esasları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.327.

¹⁴⁰⁷ Salahi R.Sonyel, **a.g.e.**, s.229.

¹⁴⁰⁸ Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s.323.

¹⁴⁰⁹ **Akşam**, 30.7.1922; **İleri**, 31.7.1922; **Yenigün**, 30.7.1922.

¹⁴¹⁰ **Vakit**, 3.8.1922; **Peyam-ı Sabah**, 31.7.1922.

amacının barışın tekrar kurulması için ortak bir kapasite içinde çalışmak olduğunu,¹⁴¹¹ Anadolu insanıyla tanıştıktan sonra Türklerin davası için çalışmanın kendisi için bir amaç olduğunu ve Türklerin bir savunucusu olmakla övündüğünü kaydetmiştir.¹⁴¹² General Townshend Türklerin kahramanlığını ve centilmenliğini öğrendiğini,¹⁴¹³ dönüşünde bunları Londra'daki hükümete anlatacağını,¹⁴¹⁴ büyük umutlarla ayrıldığını ekleyerek¹⁴¹⁵ eğer barış için görüşmeler ertelenirse veya başarısızlığa uğrarsa¹⁴¹⁶ bunun sonucunda ciddi gelişmelerin olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴¹⁷

Atatürk General Townshend'ı 30 Temmuz 1922 sabahı Ankara'dan trenle uğurlamış,¹⁴¹⁸ Konya Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne de General Townshend'in trenle Konya'ya gelmekte olduğunu haber vererek, ardından Adana ve İskenderun'a götürülmesi için istekte bulunmuştur. General Townshend Konya'da Babalık gazetesine de bir açıklamada bulunarak mutlaka barışın gerçekleşeceğini, bunun için hiçbir engel düşünemediğini, Konya'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü, görüşmeden çok memnun kaldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın çok müstesna bir insan, büyük bir kumandan, büyük bir teşkilatçı ve büyük bir vatansever olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹⁹ General Townshend gazete muhabirinden bir de Türk halkını barış içinde yaşamaya teşvik etmeleri ricasında bulunmuştur.¹⁴²⁰

General Townshend Ankara'yı ziyareti sırasında Türklere onurlu bir barış olarak düşündüğü anlaşma şartlarını hazırlamıştır. Anlaşma şartlarını dönüşünde İngiltere'de bir İngiliz milletvekiline vermiştir. İngiliz milletvekili de bu şartları İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Sir William Tyrrell'a bir mektupla bildirmiştir. İngiliz milletvekili bu şartların barış görüşmeleri sırasında İngiliz Hükümeti tarafından dikkate alınacağını da eklemiştir. Anlaşma şartları aşağıdaki gibidir:

¹⁴¹¹ **Akşam**, 30.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 31.7.1922.

¹⁴¹² **İleri**, 28.7.1922.

¹⁴¹³ **Vakit**, 3.8.1922.

¹⁴¹⁴ **Evening Post**, 1.8.1922.

¹⁴¹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 30.7.1922.

¹⁴¹⁶ **The Mercury**, 2.8.1922.

¹⁴¹⁷ **The Times**, 1.8.1922; Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.556.

¹⁴¹⁸ **İleri**, 31.7.1922; **Peyam-ı Sabah**, 31.7.1922; **İleri**, 9.8.1922; **Yenigün**, 1.8.1922.

¹⁴¹⁹ **Yeni Şark**, 3.8.1922; **Yenigün**, 3.8.1922.

¹⁴²⁰ **Vakit**, 9.8.1922.

- 1-İzmir boşaltılacak. Azınlıklar için Türkler güvence sağlayacaklar.
- 2-Trakya sınırı değiştirilecek. Edirne'yi içine alacak şekilde Meriç sınırı Türklerin lehine düzeltilecek.
- 3-Çanakkale Boğazı güvence altına alınacak.
- 4-Türk Silahlı Kuvvetleri 45000 değil en az 300000 kişi olacak. Bu yapılmadığı zaman Türk Ordusu Kafkaslardan gelen Rus tehlikesine karşı kendini savunamaz.
- 5-Mustafa Kemal İslam dünyasındaki büyük hareketi henüz İngiltere aleyhine kullanmamıştır, ama barış sağlanamazsa bu silahı kullanabilir ve İngiltere'yi güç durumda bırakabilir.
- 6-Türk Milli Ordusu oldukça güçlenmiştir. İngiltere hala bunu bilememektedir. Örneğin, Konya'da Yunanlılardan elde edilen motorlarla tamir edilen uçaklar yeni kanatlar ve malzemelerle yenilenmektedir. Türkler Sakarya Savaşı'ndan beri Yunanlılardan 14 uçak ele geçirdiklerini, buna karşılık sadece 1 uçak kaybettiklerini söylemişlerdir. Türk Genelkurmayı'ndaki subaylar iyi ve etkilidir. Genel olarak bakılırsa, Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı öncesindeki koşullara göre büyük bir değişim vardır.¹⁴²¹ Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa, iyi taktik ve strateji bilgisi olan yüksek karakterli ve yetenekli bir kişidir. Bölük subayları 10 yıllık bir savaştan sonra mükemmel bilgili duruma gelmişlerdir. Avrupa subaylarından daha üstün bilgiye sahiptirler.¹⁴²²
- 7-Yepyeni bir Türkiye meydana gelmiştir. İngiltere bunun farkında değildir.
- 8-İngiltere'nin düşmanca davranışları yüzünden Türkiye ticaretini başka ülkeler elde etmişlerdir.
- 9-İngiltere ve Fransa Yakın Doğu konusunda bir araya gelmelidir. Fransa Türk sempatzamı , İngiltere ise Yunan sempatzamı olursa barış nasıl yapılabilir?
- 10-İngiltere ve Fransa için ortak tehlike İslam tehdididir, bu tehdidi birleştirdiği için de Türk tehlikesidir. İngiltere barış için aklını başına almalıdır. Kutsal Cihad çağrısı henüz oynanmamış bir koz olarak Türklerin elindedir. Mustafa Kemal'in bugüne kadar bu yola başvurmamış olması iyi niyetinin bir belirtisidir.¹⁴²³
- 11-İngiltere savaştan sonra ordusunu terhis etmiştir. Bundan dolayı Anadolu'da

¹⁴²¹ İleri, 3.9.1922.

¹⁴²² İleri, 30.8.1922; İleri, 4.9.1922.

¹⁴²³ Osman Ulagay, a.g.e., s.223.

Yunanlılar için savaşabilecek durumda değildir. Lloyd George Yunanlıların yeni bir saldırı yapması için 150000 kişiyi askere almağa kalkışarsa ya da parlamentodan 100 milyon sterlin isterse bu hükümetinin ve onun sonu olur. Türk'ü Avrupa dışına, Anadolu'ya çekilmeğe zorlamak akıl işi değildir.

12-İngiltere toplanacak konferans yeri olarak Beykoz'u istemiştir. Mustafa Kemal oraya gidemez. İzmit'e gelebilirdi. Ama en iyi konferans yeri Mersin olabilir.¹⁴²⁴

İstanbul'daki gazetelerin muhabirleri de General Townshend'in gezisi ile ayrıntıları ve gezi ile ilgili intibaları kendi gazetelerine göndermişlerdir. Bu amaçla Ankara'daki Peyam-ı Sabah gazetesi muhabiri İstanbul'daki merkezine General Townshend'in gezisinin iyi geçtiğini, Ankara'dan memnun olarak ayrılmasının¹⁴²⁵ seyahatinin sebebinin gerçekleştiğine işaret edeceğini,¹⁴²⁶ Akşam gazetesi muhabiri ise İstanbul'a General Townshend'in kendisine verilen kabulden memnun ayrıldığı ve ziyaretinin amacının barışın gerçekleştirilmesi için üzerine düşen görevin yapılması olduğu haberini göndermiştir.¹⁴²⁷ Tan gazetesi haberinde General Townshend'in Ankara ve Konya Valileri tarafından iyi karşılandığını, TBMM'de General Townshend için bir yemek verildiğini yazmıştır.¹⁴²⁸ Vakit gazetesi ise muhabirini General Townshend'in kaldığı Refet Paşa'nın evine göndererek General ile bir mülakat yaptırmıştır.¹⁴²⁹ Mülakata göre gazete General Townshend'in seyahatinin çok iyi geçtiğini,¹⁴³⁰ kendisinin hareketinden önce birçok kişi ile görüştüğünü ve gördüğü iyi kabulden dolayı teşekkür ettiğini ve Türkiye'yi ilerleme çabasında gördüğünü yazmıştır.¹⁴³¹ Aynı gazete haberine devam ederek General Townshend'in uzun zaman Türkler arasında yaşadığı ve onları iyi tanıdığı için Türkler aleyhindeki dedikodulara, mezalim iddialarına önem vermediğini söylediğini ifade etmiştir.¹⁴³² Ankara'da bulunan İkdam gazetesi muhabiri de İstanbul'a General Townshend'in Türkleri çocukluğundan beri sevdiğini söylediğini, savaş esnasında da

¹⁴²⁴ Bilal N.Şimşir, a.g.e., s.381-388.

¹⁴²⁵ İleri, 2.8.1922.

¹⁴²⁶ Peyam-ı Sabah, 31.7.1922; İkdam, 2.8.1922; Peyam-ı Sabah, 2.8.1922; Yenigün, 30.7.1922.

¹⁴²⁷ İleri, 31.7.1922; Peyam-ı Sabah, 2.8.1922.

¹⁴²⁸ İleri, 28.7.1922; Peyam-ı Sabah, 28.7.1922.

¹⁴²⁹ Vakit, 8.8.1922.

¹⁴³⁰ Vakit, 9.8.1922.

¹⁴³¹ Vakit, 31.7.1922; İleri, 8.8.1922; İkdam, 2.8.1922; Yenigün, 30.7.1922.

¹⁴³² Vakit, 27.7.1922; The West Australian, 19.8.1922; İleri, 28.7.1922; Yenigün, 13.8.1922.

Türkleri daha yakından tanıma fırsatı bulmuş olduğunu, Mustafa Kemal ve bakanlarla konuştuğundan sonra büyük umutla geri döndüğünü söylediğini aktarmıştır.¹⁴³³ Ankara'daki Anadolu Ajansı ise İstanbul'daki merkezine General Townshend'in Hakimiyet-i Milliye gazetesine söylediği "Henüz çocuktum. Türkler ile Ruslar arasında savaş çıktığı zaman Tuna Boylarında Bulgaristan'da bir avuç Türk askerinin ne kahramanlıklar yaptığını hayretle ve hürmetle okudum. Plevne Savaşı'nda Osman Paşa'nın kahramanlığın en yükseğine çıktığını gördüm. Ondan beridir, Türklerle ve Türk Askeri Tarihi ile ilgileniyorum."¹⁴³⁴ Kendim Türk askerinin kahramanlığına ve centilmenliğine karşı karşıya savaştığım Birinci Dünya Savaşı'nda şahit oldum, bu Türkler ile ilk temasımdı. Daha sonra Türk esirlerinin rahatı için gayret gösterdim. İngiltere'de Türklerin ve Türkiye'nin önemine inanan bir kesim var.¹⁴³⁵ Türkler ve İngilizler ortak bir politika takip ederek eskisi gibi anlaşma yapabilirler ve birbirlerine yaklaşabilirler. Delil olarak tarihimizi gösteririm. Lord Palmerston, Lord Salisbury, Lord Baconfield'in siyasetlerini gösteririm. Hepsi İngiltere yönetiminde söz sahibi kişiler idi ve Türklerin dostları idi.¹⁴³⁶ Tarihin incelemelerine tecrübelerimi de ekleyerek şunu söyleyebilirim ki bu siyaset çok gerçekçi bir siyasettir." şeklindeki beyanlarını yollamıştır.¹⁴³⁷ Ayrıca General Townshend "Bu siyaset İngiltere'nin hakimiyetini tehlikeye düşürecek bir tarz mıdır? Bu konuda İngiltere'deki partinizin fikri nedir?" sorusuna "İngiltere'yi sağlamlaştırmak ve ileriye götürmek" cevabını vererek¹⁴³⁸ başlangıçta partisinin zayıf bir teşkilat iken sonra taraftarlarının çoğaldığını, İngiltere'de Aubrey Herbert'ların, General Sortis'lerin ve Marmaduke Picdall'ların Türk yanlısı cereyana başka bir akış verdiklerini yani durumun eski durum olmadığını anlatmıştır.¹⁴³⁹

"Partinizin Türkiye hakkındaki esasını anlayabilir miyiz? Türkler ile İngilizlerin yolda beraber yürümek üzere uzlaşmaları imkanı görebiliyor musunuz?" sorularına ise "Buna bir cümle ile cevap vereceğim. Türkiye'yi İngiltere için kuvvetli

¹⁴³³ **İkdam**, 31.7.1922.

¹⁴³⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 8.8.1922.

¹⁴³⁵ **İkdam**, 2.8.1922.

¹⁴³⁶ **İleri**, 8.8.1922.

¹⁴³⁷ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.346-347; Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.554; **Vakit**, 3.8.1922; **Hakimiyet-i Milliye**, 30.7.1922.

¹⁴³⁸ **Vakit**, 8.8.1922.

¹⁴³⁹ **Vakit**, 9.8.1922; **Yeni Şark**, 3.8.1922; **Yeni Gün**, 3.8.1922.

görmektir.¹⁴⁴⁰ Bilakis, bundan kolay bir şey yoktur zannedirim.¹⁴⁴¹ Bunu iki memleketi birbirine yaklaştırmak için en iyi yol olarak görüyorum.¹⁴⁴² Ayrıca Türkler ile İngilizlerin dostluğu eskiye dayanır. İngiltere’de Türk askerinin kahramanlığını anlamayan yoktur. Ben öyle Türk askeri gördüm ki İngiliz Kralı bizzat eli ile nişan takmıştır.”¹⁴⁴³ diye belirttikten sonra “İngiltere’nin barış sağlamada etkili bir rol oynayacağından ümitli misiniz ?” sorusuna ise “Her türlü ümide sahip bulunuyorum. İngiltere’nin barışı gerçekleştirmede önemli bir rol oynayacağına inancım fazladır.” cevabını aktarmıştır.¹⁴⁴⁴

General Townshend Adana’dan İskenderun’a dönerken¹⁴⁴⁵ 1 Ağustos 1922 Salı günü Adana’da Yeni Adana gazetesine de bir mülakat vermiş,¹⁴⁴⁶ konuşmasında Türklerin savunucusu olmakla gurur duyduğunu söylemiş,¹⁴⁴⁷ Yunanistan’ın Anadolu’yu boşaltmasından başka bir yol bulunmadığını,¹⁴⁴⁸ Yunan Ordusu’nda malzeme çok olmasına rağmen savaşmak için kuvvet kalmadığını,¹⁴⁴⁹ işgalin sonuçsuz kaldığını, Anadolu’da mühimmatın ve silahın çok olduğunu ayrıca İngiltere’de son zamanlarda Türkiye lehine bir cereyan oluştuğunu ve Türkleri haklı bulan partinin güçlendiğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁰ General Townshend Yenigün gazetesine de aynı yolda açıklamada bulunmuş,¹⁴⁵¹ ‘Yunanlıların Yaptıkları Zulümleri İnceleme Meselesi’ hakkındaki bir soruya da bu meselenin basında görüldüğünü, mesele hakkında İngiltere’de düşüncenin mevcut olduğunu, aslında meselenin eskimiş bulunduğunu¹⁴⁵² ve kendisine göre incelemenin iki taraflı olması ayrıca Yunan işgali altında bulunan arazilerde de inceleme yapılması gerektiği, bu yapıldığı taktirde ise incelemenin Yunanlıların aleyhine olacağı cevabını vermiştir ve “Yunanlıların İzmir’de yaptıkları eziyetleri de biliyoruz” diye eklemiştir.¹⁴⁵³

¹⁴⁴⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 8.8.1922; **İleri**, 8.8.1922.

¹⁴⁴¹ **İleri**, 8.8.1922.

¹⁴⁴² **Hakimiyet-i Milliye**, 30.7.1922; **Yeni Şark**, 3.8.1922.

¹⁴⁴³ **İleri**, 8.8.1922.

¹⁴⁴⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 30.7.1922.

¹⁴⁴⁵ **Akşam**, 2.8.1922.

¹⁴⁴⁶ **Akşam**, 28.7.1922.

¹⁴⁴⁷ **Vakit**, 27.7.1922; **Hakimiyet-i Milliye**, 25.7.1922; **Yenigün**, 4.8.1922.

¹⁴⁴⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 9.8.1922.

¹⁴⁴⁹ **Vakit**, 8.8.1922; **Yeni Şark**, 3.8.1922.

¹⁴⁵⁰ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.560; **Yeni Şark**, 27.7.1922; **Yeni Şark**, 7.8.1922.

¹⁴⁵¹ **Vakit**, 3.8.1922.

¹⁴⁵² **Hakimiyet-i Milliye**, 25.7.1922.

¹⁴⁵³ **Vakit**, 29.7.1922; **Akşam**, 28.7.1922; **İleri**, 23.8.1922; **Yenigün**, 25.7.1922.

4-2-GENERAL TOWNSHEND'İN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ'NİN DIŞTAKİ YANKILARI

Belçika'nın Ankara temsilcisi De Welle, General Townshend'in Ankara'yı ziyaretinden sonra ülkesine gönderdiği raporunda İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'yı iktidardan uzaklaştırma gayretlerinden bahsetmiştir. Ankara'daki Ulusal Meclis'teki bazı muhaliflerin davranışını İngilizlerin oynadığı oyunlara dayandıran De Welle, General Townshend'in Rauf Bey ile yakın ilişkileri bulunmasından dolayı Ankara ziyaretini ilginç bulmaktadır. De Welle, İngiltere'ye karşı gelen Mustafa Kemal Paşa'yı işbaşından uzaklaştırmak için İngilizlerin Rauf Bey'in etrafında oluşturulacak bir yönetim meydana getirmeye çalıştıklarını düşüncesindedir.¹⁴⁵⁴

İngiltere'nin İstanbul'daki temsilciliği General Townshend'in Ankara'yı ziyaretinin ayrıntılarından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı sürekli haberdar etmektedir. Bu amaçla, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold İngiliz Dışişleri Bakan Vekili Balfour'a General Townshend'in Anadolu gezisinin Türkiye'de coşku ve ilgi meydana getirdiğini, geziyle ilgili basın haberlerinin önceleri İngiliz sansürüne takıldığını, sonra serbest bırakıldığını yazmıştır. Yüksek Komiser Rumbold General Townshend'in Türkiye'yi savunmaktan gururlu olduğunu, Avam Kamarası'nda Türk taraftarı milletvekillerinin arttığını, Yunanlıların işledikleri eziyetlerin de araştırılmasını söylediğini aktarmıştır. General Townshend ile Evening News gazetesi arasındaki haberleşme kağıtları da yayınlanmıştır.

General Townshend Türkiye'de bulunurken Anadolu'ya gezisinin büyük etkiler yaptığı bellidir.¹⁴⁵⁵ İngiltere Parlamentosu'nda Avam Kamarası milletvekillerinden William Ormsbygore General Townshend'in Ankara gezisinden bahsetmiş ve kendisinin İngiltere ile Türkiye arasında herhangi bir siyasi görevle görevlendirilip görevlendirilmediğini öğrenmek istemiştir. Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) temsilcisi Harmsworth henüz böyle bir bilgiye sahip olmadığını belirterek¹⁴⁵⁶ General Townshend'in Türkiye'ye gezisi ile ilgili açıklamada bulunurken gezinin sadece İngiliz Hükümeti'nin onay vermemesine rağmen

¹⁴⁵⁴ Zeynep Kerman, **Belçika Temsilciliği Vesikaları'na Göre Milli Mücadele**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s.52.

¹⁴⁵⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 28.7.1922.

¹⁴⁵⁶ **Peyam-ı Sabah**, 30.7.1922.

yapılmasına değil,¹⁴⁵⁷ aynı zamanda General Townshend'in Türkiye ile barış görüşmeleri bitmeden Türkiye'ye gitmeyeceğine olan sözüne de ters düştüğünü belirtmiştir.¹⁴⁵⁸ İngiltere Savunma Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı'na General Townshend'in Anadolu'ya gezisi ile ayrıntıları iletmiştir. İngiltere Savaş Bakanlığı da General Townshend'in Ankara'yı ziyareti ile ilgili olan telgrafların İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderilmesi isteğinde bulunmuştur.¹⁴⁵⁹ İngiltere Hükümeti de General Townshend'in gezisinin hükümetin isteğine aykırı olarak yapıldığı için bu durumu Fransa Hükümeti'ne bildirmiştir.¹⁴⁶⁰ İngiltere Avam Kamarası milletvekillerinden Fraizer ise Morning Post gazetesine imzalı bir mektubunu göndererek General Townshend'in Türkiye'ye özel bir saygısı olan bir fert olarak gittiğini, sözünün aksine bir şey yapmadığını, başarılı olup olmayacağını ise ayrı bir mesele olduğunu yazmıştır.¹⁴⁶¹

İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu Satow İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 10 Ağustos 1922 günü telgrafla General Townshend'in Marsilya'ya hareket ettiğini bildirmiştir. Başkonsolos Satow General Townshend'in kendisiyle konuştuğunu, Generalin Mustafa Kemal ile olan görüşmesini, daha sonra Mustafa Kemal ile beraber Ankara'ya gittiklerini aktardığını yazmıştır. General Başkonsolos Satow'a konferans için en uygun yerin Mersin olacağını ve yeni bir Türkiye'nin meydana geldiğine inandığını söylemiştir. General Townshend'in Suriye'de konuştuğu Fransız yetkilileri de vakit geçirmeden barış yapılmasını ifade etmişlerdir. General Townshend Başkonsolos Satow'a Ankara'ya gitmekle önemli bir görev yaptığını inandığını da anlatmıştır.¹⁴⁶² Daily Telegraph gazetesi General Townshend'in Ankara'yı ziyaretinin İngiliz Hükümeti'nin bilgisi dışında yapıldığına ve hükümetin geziyi şiddetle protesto ettiğini Fransa Hükümeti'ne tebliğ ettiğine işaret etmiştir.¹⁴⁶³

İngiliz Evening News gazetesi de General Townshend'in Türkiye'ye gitmeyeceğine dair verdiği sözü tutmadığını, bu durumu İngiliz Hükümeti'nin

¹⁴⁵⁷ **The West Australian**, 27.7.1922.

¹⁴⁵⁸ **The Guardian**, 27.7.1922; Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.537; **The West Australian**, 19.8.1922; **Akşam**, 24.7.1922.

¹⁴⁵⁹ Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s.345.

¹⁴⁶⁰ **Peyam-ı Sabah**, 28.7.1922.

¹⁴⁶¹ **İkdam**, 4.8.1922.

¹⁴⁶² Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s.343.

¹⁴⁶³ **Peyam-ı Sabah**, 28.7.1922.

Parlamento'ya bildirdiğini yazmıştır.¹⁴⁶⁴ General Townshend ise Evening News gazetesine verdiği cevapta, İngiltere'deki milletvekili Mareşal Wilson ve daha bazı milletvekillerinin isteği üzerine Mustafa Kemal'i görmeye gittiğini,¹⁴⁶⁵ bunun İngiliz Hükümeti ve savaşa son verdirerek insanlığın avantajına olacağını, hiç ziyaret etmemek için söz vermediğini, ayrıca barışın sağlanması için kendisinin bir şeyler yapabileceğini belirtmiştir. General Townshend savaş eğer kısa sürede durdurulmazsa bütün Avrupa'nın ateş içinde kalacağı üzerinde durmuştur.¹⁴⁶⁶ General Townshend ayrıca Anadolu'da bir mucize ile karşılaştığını sözlerine eklemiştir. Ve telgrafın bir kopyasının Bayan Townshend'a ve İngiltere'deki partideki arkadaşlarına ulaştırılmasını istemiştir.¹⁴⁶⁷

5-GENERAL TOWNSHEND'IN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ'NDEN EDİNDİĞİ İZLENİMLER

General Townshend 17 Ağustos'ta Marsilya'ya varmış,¹⁴⁶⁸ 18 Ağustos 1922 günü Messageri Şirketi'ne ait Lotus adlı buharlı gemiyle Londra'ya gitmek üzere Marsilya'dan ayrılmıştır. Marsilya'da General Townshend Türkiye'ye olan gezisinin amacı veya sonucu hakkında bir açıklama yapmamış, gerekli açıklamayı İngiliz ve Fransız Hükümetleri'ne sakladığını belirtmiştir.¹⁴⁶⁹ Kendisi sadece İngiliz ve Fransız Hükümetleri'nin Türkiye'deki barışı sağlamada aynı amaçları olduğunu, barışın gerçekleştirilebileceğini, Türkiye'deki barışı sağlamada iki hükümetin el ele yürümek zorunda kalacaklarını söylemiştir.¹⁴⁷⁰

General Townshend İngiltere'de Avam Kamarası'nda Yüzbaşı Gee'ye¹⁴⁷¹ gönderdiği yazıda Mustafa Kemal ile görüşükten sonra Yunanlıların

¹⁴⁶⁴ **Akşam**, 30.7.1922; **İkdam**, 30.7.1922; **Yeni Şark**, 30.7.1922.

¹⁴⁶⁵ **Akşam**, 30.7.1922; **Yeni Şark**, 30.7.1922; **Yeni Gün**, 27.7.1922.

¹⁴⁶⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 28.7.1922; **Yeni Gün**, 27.7.1922.

¹⁴⁶⁷ **Akşam**, 30.7.1922; **İkdam**, 30.7.1922; Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.346; Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s.552.

¹⁴⁶⁸ **The West Australian**, 19.8.1922; **İleri**, 23.8.1922; **İleri**, 18.8.1922; **İleri**, 19.8.1922.

¹⁴⁶⁹ **Vakit**, 19.8.1922.

¹⁴⁷⁰ **The Times**, 18.8.1922; **İleri**, 19.8.1922; **Yeni Gün**, 21.8.1922.

¹⁴⁷¹ Yüzbaşı Gee İngiliz Parlamentosu'nda milletvekilidir ve General Townshend'in arkadaşıdır. İngiliz Parlamentosu'ndaki oturumlar sırasında General Townshend'in Türkiye'yi ziyareti ile ilgili tartışmalarda yokluğunda General Townshend'ı savunmaktadır. Bkz. A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.230.

Anadolu'yu boşaltırlarsa barışın süratle gerçekleştirilebileceği düşüncesine vardığını, İngiltere'ye dönüşünde bu durumu İngiliz Hükümeti'ne anlatmak istediğini, Türkiye'de çok iyi karşılandığını, Türkiye'yi ziyaret etmeyeceği sözünün şarta bağlı bir söz olduğunu, mecliste kendisini savunursa memnun olacağını ifade etmiş ayrıca Yüzbaşı Gee'nin telgrafın bir örneğini İngiltere'de Bayan Townshend'a ve partisine göndermesini istemiştir.¹⁴⁷²

General Townshend'in bu görüşlerine rağmen Atatürk, Sovyet elçisi Aralov'a bir ara konuşmaları sırasında İngiltere'nin Türklerle anlaşmak için ciddi adımlar atmadığını, General Townshend'in gelmesinin ise siyasi yönden bir ağırlığı olmadığını ve ziyaretin özel bir ziyaret olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, General Townshend'in ziyareti, Atatürk'ün Konya'ya gitmesi, Ankara'nın siyasi çevrelerinde ve TBMM'de gerginlik yaratmış, muhalefet bunu yıkıcı çalışmalarını arttırmak için bir araç olarak kullanmıştır.¹⁴⁷³

General Townshend 20 Eylül 1922'de Londra'ya geri dönmüş ve basına bir mülakat vermiştir. Konuşmasında öncelikle Büyük Taarruz Zaferi'ni tebrik eden General Townshend bu başarının Türk subaylarının bilgisinden ve Türk askerinin manevi kuvvetinin fazla olmasından kaynaklandığını belirtmiş,¹⁴⁷⁴ Ankara'da aklı başında yurtseverlerin önderliğinde silahlanmış bir ulus gördüğünü, Türklerin morallerinin yüksek olduğunu,¹⁴⁷⁵ orada kendi imkanlarıyla yaptıkları cephaneleri ve teçhizatlarıyla donanmış olarak, kutsal topraklarını savunmak için son adama kadar çarpışmaya hazır bir ordu bulduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷⁶

General Townshend Daily Telegraph gazetesine verdiği mülakatta da Türkiye gibi bir milleti Afrika sömürgesi sanan Avrupa devletlerinin bu hatalarını pahalı olarak ödeyeceklerinden korktuğunu söylemiştir.¹⁴⁷⁷

General Townshend Daily Express gazetesinin muhabirine ise Lloyd George'un son Orta Doğu konuşmasının bütün barış umutlarını bir tarafa kaldırdığını,¹⁴⁷⁸ Sevr

¹⁴⁷² Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s.325; **Hakimiyet-i Milliye**, 28.7.1922; **Yeni Şark**, 30.7.1922.

¹⁴⁷³ S.İ.Aralov, **a.g.e.**, s.134-135.

¹⁴⁷⁴ **İleri**, 2.9.1922.

¹⁴⁷⁵ **İleri**, 18.8.1922; **İleri**, 24.8.1922.

¹⁴⁷⁶ **Vakit**, 24.8.1922; General Townshend Türklerin Ordusu'nun güçlü olduğunu yalnızca kendi söyleyemeyip Fransızların da bu düşüncede olduğunu belirtmektedir. Bkz. **İleri**, 30.8.1922; **Aynı Tarihi**, Yıl:1929, s.4782; **İleri**, 29.8.1922.

¹⁴⁷⁷ İlhan Bardakçı, **Taşhan'dan Kadifekale'ye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s.137-138.

¹⁴⁷⁸ **The Brisbane Courier**, 1.9.1922; **The West Australian**, 23.10.1922.

Antlaşması'nın her paragrafının Türkiye'ye bir hakaret olduğunu, Fransızların bu antlaşmayı kabul etmediklerini, İtalyanların ise gözardı ettiklerini hatırlatarak¹⁴⁷⁹ Fransızların ve İtalyanların İngiliz Başbakanı'nın Türklerin Avrupa'dan çıkarılacağı yolundaki açıklamalarına güldüklerini ifade etmiştir.¹⁴⁸⁰ İngiliz Hükümeti'nin Mustafa Kemal'in ordusunun seçkin niteliği hakkında en ufak bir fikri olmadığını, Türk Ordusu'ndaki herkesin zafer ile adeta yanıp tutuştuğunu,¹⁴⁸¹ Türklerin son birkaç yılda ne kadar azimli olduklarını kanıtladıklarını, dünyanın en son Türk'ü de öldürmeden bu ulusu yok edemeyeceğini, ve en son adamın da ölümlerini çarpışarak öleceğini, Türk Milli Hükümeti'nin mükemmel olduğunu ve Türkiye'nin iyi idare edildiğini¹⁴⁸² söylemiştir.¹⁴⁸³

General Townshend demecinde eğer İngiltere İstanbul'un işgalini uzatırsa kutsal bir savaşın başlayabileceğini,¹⁴⁸⁴ işgalin akıllıca olmadığını, Boğazları Süveyş Kanalı haline getirmeyi düşünmenin yararsız olduğunu ifade etmiştir. Türklerle ancak savaştan önceki sınırlar saklı kalmak kaydıyla ülkedeki işgal sona erdirilirse barış yapılabileceğini belirtmiştir. Ancak o şekilde İngiltere'nin Mezopotamya, Mısır, Filistin ve Hindistan'da barışı bekleyebileceğini sözlerine eklemiştir. General Townshend İngiliz halkının Lloyd George'un Yunanistan'ı destekleme, Türkleri İstanbul'dan uzaklaştırma politikasına asker ve silah vermeyeceğini, İngiltere'deki kabine üyelerinin de Türkleri İstanbul'dan uzak tutmanın zorluğunu anlamış gözükmediklerini kaydetmiştir.¹⁴⁸⁵ İtalya'nın da bu konuda Fransa ile birlikte olduğunu söyleyerek,¹⁴⁸⁶ Lloyd George'un Yunanlıların Türkiye'yi işgalinin ve İngiltere'nin Yunan başarısızlığı yüzünden prestijinin azalmasının tek sorumlusu olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹⁴⁸⁷

General Townshend 21 Ekim 1922'de İngiltere'de bir basın temsilcisiyle yaptığı bir röportajda yine Lloyd George'a yaptığı eleştirilerini sürdürmüş, kendisini

¹⁴⁷⁹ **BOA, HR.SYS, Dosya No:2467, Gömlek No:52**, 5.8.1921, General Townshend'in Pall Mall'da Yayınlanan Mektubu.

¹⁴⁸⁰ Osman Ulagay, **a.g.e.**, s.224.

¹⁴⁸¹ **İleri**, 3.9.1922; **İleri**, 4.9.1922.

¹⁴⁸² **İleri**, 30.8.1922.

¹⁴⁸³ **Milliyet**, 30.8.1924.

¹⁴⁸⁴ **Evening Post**, 21.11.1922.

¹⁴⁸⁵ **The Times**, 21.9.1922.

¹⁴⁸⁶ **Evening Post**, 6.11.1922.

¹⁴⁸⁷ **The Mercury**, 23.10.1922; **Evening Post**, 23.10.1922.

yürüttüğü yakın doğu politikası nedeniyle eleştirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türk Hükümeti'nin Lloyd George'a rağmen İngiltere ile barış yapmak istediklerini¹⁴⁸⁸ İngiltere'de artık Gladstone'un zamanının geçtiğini, yeni bir devir başladığını ve Türklerin yalnız haklarının peşinde, sözlerine sadık bir millet olduklarını ve çok zor koşullar altında yeniden örgütlenip kendilerini toplamayı başarmalarının bağımsızlığı hak ettiklerinin bir göstergesi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸⁹ General Townshend aynı yöndeki görüşlerini Sunday Post gazetesine de tekrarlayarak Atatürk'ün konuşmalarında kendisine eğer İngiltere isterse üç dakikada barış yapabilir dediğini hatırlatarak Türklerin İngiltere'ye düşman olmadığını, Türk'ün İngiliz'le savaşmak istemediğini ifade etmiştir.¹⁴⁹⁰ General Townshend'a göre Türkler de İngilizler gibi gelişmeleri yakından takip ederek kendileri için en uygun çözüm yolunu seçmeyi istemektedirler. İngiltere Hükümeti'ne Türkiye için takip ettiği siyasetini değiştirmesi için yapılan baskıların artması üç yıldan beri yapılan hataların düzeltilebileceği ümidini vermektedir. Türklerin İngiltere'ye duyduğu güvenin azalmamış olması İngiltere için olumludur. Bunu da herhalde İngiliz politikacılarından çok İngiliz karakterinin inandırıcılığının olmasına bağlamak gerekir.¹⁴⁹¹

General Townshend son olarak Lozan Görüşmeleri sırasında İsviçre'nin Lozan kentine gelerek Türklere aracılık yapmak sureti ile yardım etmek istemiştir. Türkiye'nin Paris Temsilcisi aracılığı ile Rauf Bey'e bir telgraf göndererek Ankara'da veya gidebileceği bir yerde kendisi ile görüşmek istediğini bildirmiştir. Rauf Bey cevap olarak General Townshend'ın İsmet Paşa'ya müracaat etmesi gerektiğini yazmıştır. Durumu da 20 Kasım 1922 günü bir telgraf ile Refet Paşa'ya bildirerek aynı telgrafın Refet Paşa tarafından İsmet Paşa'ya çekilmesini rica etmiştir.¹⁴⁹² İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından kendisine, Türklere sempatisi olduğu için İngiliz menfaatleri aleyhine çalıştığı ve ülkesine karşı vatan hainliği yaptığı suçlaması yöneltilmiştir.¹⁴⁹³ Dolayısı ile İngiliz Hükümeti'nin

¹⁴⁸⁸ **The Observer**, 22.10.1922.

¹⁴⁸⁹ Osman Ulagay, **a.g.e.**, s.224-225.

¹⁴⁹⁰ **Evening Post**, 10.11.1922.

¹⁴⁹¹ Osman Ulagay, **a.g.e.**, s.227.

¹⁴⁹² Bilal N.Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.110.

¹⁴⁹³ Kemal Melek, **İngiliz Belgeleri'yle Musul Sorunu**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s.38.

General Townshend'in aracı olmasını uygun görmemesi nedeni ile bu girişimi yarım kalmıştır.

6-GENERAL TOWNSHEND'İN EMEKLİLİK HAYATI VE KENDİSİ İÇİN SÖYLENENLER

General Townshend son yıllarını İngiltere Vere Lodge'daki ailesinden kalma evinde çoğunlukla okuyup yazarak geçirmiştir. Bu zamanlarda ünlü bir ressam kendisinin büyük boy bir tablosunu yapmıştır.¹⁴⁹⁴ Evde kendisini biraz aile problemleri meşgul etmiştir. Önce Kızı Audrey 1922'de evlenip evden ayrılmış, Mezopotamya'da yanında bulunan ve askerlik kariyerinden tek arta kalan şey olarak düşündüğü köpeği Spot ölmüş, bu durum General Townshend'ı biraz üzmüştür.

General Townshend bu gibi durumlarla uğraşırken aynı zamanda yeni Muhafazakar Başbakan Stanley Baldwin'i İngiltere ile Türkiye arasında bir arabuluculuk yapması amacıyla herhangi bir göreve getirilmesi için zorlamayla geçirmiş, Baldwin de önceki başbakan gibi Türk dostu bir kişinin iki ülke arasında uzlaştırmacı olmasını istememiştir. General Townshend Londra'da tekrar politikaya girmenin yollarını aramaktadır. Fakat sağlığı iyi değildir ve sağlık durumu yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Eşi Alice Townshend bu sırada onu kış için Fransa'nın güneyine tatile götürmüştür.

General Townshend 1 Ocak 1884'ten beri tuttuğu günlüğüne¹⁴⁹⁵ son olarak ölmeden 2 gün önce 16 Mayıs 1924'te küçük bir not düşmüştür. Notta pekala yazılıdır.¹⁴⁹⁶ Ve trajik son kaçınılmaz olarak gelmiştir. Londra'da çıkan Daily Telegraph gazetesi General Townshend'in 18 Mayıs 1924 günü Paris'te altı aydır tedavi gördüğü bağırsak hastalığından 63 yaşında hayatını kaybettiğini bildirmektedir.¹⁴⁹⁷ Gazeteler General Townshend'in ölüm haberini 'Ünlü General Öldü' başlığı ile vermişlerdir.¹⁴⁹⁸ Başka bir gazetede General Townshend'in ölüm

¹⁴⁹⁴ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.333.

¹⁴⁹⁵ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.103.

¹⁴⁹⁶ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.234.

¹⁴⁹⁷ **The New York Times**, 18.5.1924; Ronald Millar, **Death of An Army, The Siege of Kut 1915-1916**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1970, p.288; Russell Braddon, **a.g.e.**, p.333; **The Mercury**, 19.5.1924; **The Sydney Morning Herald**, 19.5.1924.

¹⁴⁹⁸ **The Argus Melbourne**, 19.5.1924.

haberi ile ilgili olarak ‘Dikkate Değer Bir Kariyerin Sonu’ şeklinde başlık atılmıştır.¹⁴⁹⁹ Türk basınında da General Townshend’in ölümü ‘Kut-ül Amare Müdafii Townshend Öldü’ başlığı ile duyurulmuştur.¹⁵⁰⁰

Paris’te İngiltere Elçilik Kilisesi’nde General Townshend’in İngiliz bayrağına sarılı tabutu önünde İngiliz Elçisi’nin de katılımıyla cenaze töreni düzenlenmiştir. Törende General Townshend’in yakın aile dostları hazır bulunmuş, generalin İngiliz bayrağına sarılı tabutu önünde akrabaları ve dostları ona karşı son görevlerini yerine getirmişlerdir. Tabutun üstünde General Townshend’in kızı Audrey ile eşinden gelen çiçeğin üstünde “Sevgili Babamız’a” sözleri yazılıdır. Tabutu General Townshend ile birlikte Mezopotamya’da bulunmuş olan askerlerden bazıları taşımıştır.¹⁵⁰¹ Törenden sonra naaş İngiltere’ye gönderilmiştir.¹⁵⁰²

General Townshend’in İngiltere’deki cenaze töreni ailesinin malikanesinin bulunduğu Norfolk Raynham’da¹⁵⁰³ 24 Mayıs 1924 günü geniş bir insan katılımıyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere’de yapılan törende Kut’tan kurtulanlar, Mezopotamya’da kendisinin yanında savaşmış olan eski askerler hazır bulunmuşlardır.¹⁵⁰⁴ Bununla birlikte, General Townshend’in cenazesine İngiltere’den resmi hiçbir hükümet yetkilisi katılmamıştır.¹⁵⁰⁵ Sadece Lord Haig İngiliz Ordusu’nu temsilen bir subayı göndermiştir.¹⁵⁰⁶ Törende rahip, yaptığı konuşmasında General Townshend’in büyük bir insan ve asker, kendini görevine adanmış değerli bir subay olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰⁷ Törende General Hamilton General Townshend’in Kut’ta Türklerin taşınmasına izin verdiği kılıcını, Albay Seymour da General Townshend’in madalyalarını taşımıştır.

General Townshend’in yeğeni Erroll Sherson General Townshend’in bütün hayatı boyunca daima görevini yerine getirdiğini, başka hiçbir insanın daha fazlasını

¹⁴⁹⁹ **The Brisbane Courier**, 19.5.1924.

¹⁵⁰⁰ **Cumhuriyet**, 20.5.1924; **Akşam**, 20.5.1924.

¹⁵⁰¹ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.235.

¹⁵⁰² **The Guardian**, 19.5.1916.

¹⁵⁰³ General Townshend’in Norfolk’ta defnedilmesinin sebebi Kut savunması sırasında komutasında bulunan 6. Tümen’in üç bölüğünden birinin Norfolk Bölüğü olmasından ve orada aile mezarlıkları olmasındandır. Bkz. **The Guardian**, 11.3.1920.

¹⁵⁰⁴ **The Observer**, 25.5.1924.

¹⁵⁰⁵ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.333.

¹⁵⁰⁶ **The Guardian**, 28.4.1930.

¹⁵⁰⁷ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.236.

yapamayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁰⁸ İngiltere’de yayınlanan The Norfolk News and Weekly Advertiser gazetesi cenaze töreninin sade fakat etkileyici bir tören olduğunu yazmıştır. Törenden sonra General Townshend’in mezar taşına kısa fakat anlamlı bir ifade konulmuştur: ‘Kut’lu Townshend’.

İngiliz Basını’nda sadece Daily Express gazetesi General Townshend’in ölüm haberini ön sayfadan vermiştir. Gazete haberinde General Townshend’in iyi ve cesur bir asker olduğunu yazmıştır.¹⁵⁰⁹ Daily Telegraph gazetesinin askerlik muhabiri ve General Townshend’in eski bir arkadaşı Albay Repington ise gazetede ölümü dolayısıyla General Townshend için yazdığı bir makalesinde onu askerlik alanında iyi bir komutan olarak anlatmıştır. İngiliz Basını Kut Savunması’nın İngiltere açısından tartışılrsa da General Townshend’in cesaretinin tartışmanın üstünde olduğunu¹⁵¹⁰ genel olarak General Townshend’in Kut savunmasıyla her zaman hatırlanacağını yazmaktadır.¹⁵¹¹ Reuter Haber Ajansı’nın bildirdiğine göre General Townshend’in öldükten sonra açıklanan vasiyetinde ise geriye bıraktığı mal varlığının sadece 119 pound olduğu açıklanmıştır.¹⁵¹²

6 Eylül 1925’te Norfolk West Raynham’da büyük bir insan katılımıyla törenle General Townshend’in mezarının üstüne bir tablet dikilmiştir. Tablet üzerinde şunlar yazılıdır: “1861-1924. Eşinden hatırası daima yaşayacak olan kişiye.”¹⁵¹³

General Townshend ile birlikte Mezopotamya Seferi’ne katılan ve Kut-ül Amare’de onunla birlikte kuşatma altında kalan askerler İngiltere’ye dönünce Kut Kuşatması’nın ve General Townshend’in hatırası için Londra’da Kut Cemiyeti’ni kurmuşlardır.¹⁵¹⁴ Londra’da St.Paul Katedrali’nde Kut’ta ölen İngilizler ve Hintliler için yapılmış bir tablet mevcuttur.¹⁵¹⁵

Türkler Kut’un ele geçirilmesinin anısına 1920 yılında Kut’ta etrafı duvarlarla çevrili büyük bir anıt inşa etmişlerdir.¹⁵¹⁶ Ayrıca, Kut’ta Birinci Dünya Savaşı

¹⁵⁰⁸ **The Observer**, 27.4.1930.

¹⁵⁰⁹ A.J.Barker, **A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, p.235.

¹⁵¹⁰ **The West Australian**, 28.6.1924.

¹⁵¹¹ **The Times**, 19.5.1924.

¹⁵¹² **The West Australian**, 21.7.1924.

¹⁵¹³ **The Observer**, 6.9.1925.

¹⁵¹⁴ Taylan Sorgun, **Kut-ül Amare Kahramanı Halil Paşa’nın Anıları**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1972, s.190.

¹⁵¹⁵ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.11.

¹⁵¹⁶ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, p.244.

sırasında Irak'ta ölmüş olan askerler için yapılmış olan Türk Şehitliği bulunmaktadır.¹⁵¹⁷

Kut kuşatmasında bulunan ve esir düşen Kut Garnizonu'nun askerlerinden İngiltere'ye sağ dönebilenler döndükten sonra Türkler hakkında düşmanlık beslememişler ve kötü bir söz söylememişlerdir. Kut kuşatmasında bulunmuş olmak ve esir düşmek onlara gurur duyacakları bir askeri geçmiş hazırlamıştır.¹⁵¹⁸

Türkiye'de de General Townshend ve 6.Tümeni Kut-ül Amare'de teslim alan Halil Paşa Milli Mücadele sırasında Rusya'da bulunarak Türk Ulusal Direnişi'nin orada temsilciliğini yapmış, Anadolu Hareketi'nin İstiklal Savaşı sırasında Rusya'dan önemli miktarda para ve silah yardımı almasında aracılık rolü üstlenmiştir.¹⁵¹⁹

Kendisi, Mezopotamya Cephesi'nin hatırasına 1934'te Soyadı Kanunu çıkınca Kut soyadını almıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de kurulan Irak Eski Muharipleri Cemiyeti'ne fahri üye seçilmiştir. Ve İngiltere'yi ziyaret etmiş, orada çok saygı görmüştür.¹⁵²⁰ Kendisi kanser hastalığının tedavisi için Londra'ya gitmiş, İngilizler kendisiyle yakından ilgilenmişler, ölmeden önce orada Londra Hastanesi'nde bir süre tedavi edilmiştir.¹⁵²¹

¹⁵¹⁷ Orhan Avcı, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Entitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1997, s.184.

¹⁵¹⁸ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.333.

¹⁵¹⁹ Sovyetler Birliği Milli Mücadele sırasında Türkiye'ye ilk aşamada yarısı altın olmak üzere 2 milyon lira, 60000 tüfek, 12 ağır top, 108 sahra topu vermiştir. Bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.155.

¹⁵²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa**, C:3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.198.

¹⁵²¹ Russell Braddon, **a.g.e.**, p.334.

SONUÇ

11 Kasım 1914'te başta bulunan yönetici zümre tarafından bir oldu bitti ile savaşa giren Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere karşı savaştığı cephelerden biri Irak Cephesi'dir. Irak Seferi Türklerin en hazırlıksız ve o bölgeyi en az düşünmek mecburiyetinde oldukları bir zamanda başlamıştı. İngilizler ise bölgedeki çıkarları nedeni ile bu cepheye çok önem vermişlerdir. Nitekim daha Osmanlı Devleti resmen savaşa dahil olmadan İngilizlerin İran Körfezi'nin girişine asker çıkarmaları bu amaçlarını doğrulamaktadır. 24 Kasım 1914'te İngilizlerin Basra'ya asker çıkarmaları ile başlayan savaşlar, İngilizlerin hızlı bir şekilde sırasıyla Kurna'yı işgali, 3 Haziran 1915'te Kut-ül Amare'yi, daha sonra Nasıriye'yi ele geçirmeleriyle devam etmiştir. İngilizlerin Çanakkale'de yenilgiye uğramaları nedeni ile azalan itibarlarını tekrar arttırmak, bölgede Almanların hareket alanını daraltmak gibi birtakım politik ve askeri etmenler Bağdat'a kadar ilerleyip orayı ele geçirmek istemelerinin sebebi olmuştur. Türkler ise savaşın koşulları gereği Selmanpak mevzilerine kadar çekilmişler, General Townshend'in 22 Kasım 1915 günü Türklere saldırısı ile başlayan Selmanpak Savaşı'nda İngilizler ağır kayıplar vererek savunmaya elverişli bir yer olması gibi mecburi nedenlerle 3 Aralık'ta Kut-ül Amare'ye kapanıp orayı savunmaya başlamışlardır. Böylece İngiltere ve Türkiye tarihinde Kut-ül Amare Kuşatması adıyla bilinen ünlü kuşatma başlamıştır. Bu tarihten sonra General Townshend Ordusu savunma durumuna geçmiştir. Türkler ise iki gün sonra gelip şehri çember içine almışlardır. İngilizler Aralık 1915 ile Nisan 1916 arasında her yolu deneyerek 6.Tümeni kurtarmaya çalışmışlar, kara, deniz ve hava yoluyla oldukça fazla gayret göstermişler fakat girişimlerinde başarılı olamamışlar, sonuçta General Townshend ve 6.Tümen 29 Nisan 1916'da Halil Paşa komutasındaki Türklere teslim olmuştur. Bu Türkler için parlak bir başarı olduğu kadar İngilizler için de kendi prestijlerini sarsan bir gelişmedir. Irak Seferi tarihinde bir safhanın kapanıp diğerinin başladığını göstermektedir. Irak Türk Ordusu Komutanı Halil Paşa'nın deyimiyle Türk sabrının İngiliz inadını yendiği ilk yer Çanakkale, ikinci yer ise Kut-ül Amare olmaktadır. Osmanlı Devleti Ordusu'nun çok zor şartlar ve adeta imkansızlıklara rağmen bu başarıları kazanmış olması bu

zaferlerin değerini daha da arttırmıştır. Türkler bu savaşlarda dürüst ve namuslu savaşçı olarak İngilizlerin gözünde yer etmişlerdir. General Townshend bu savaşlarda Türk askerinin gösterdiği sabır ve metaneti her türlü övgünün üzerinde bulmuştur. Türkler ile savaştığı için zgn olduğunu belirtmiştir.

General Townshend açısından bakıldığı zaman Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi General Townshend'in askerlik kariyerini ispatladığı başarılarıyla aynı zamanda askerlik mesleğinin bittiği de bir yerdir. Kut-l Amare şimdi unutulmuş olsa da Birinci Dünya Savaşı zamanında Türk ve İngiliz kamuoyunda yer etmiş bir konu olmuştur. Her iki ordu da bölgenin ikliminin çok elverişsiz olmasına rağmen Irak Cephesi'nde büyük fedakarlıklar göstermişlerdir. Özellikle İngilizler açısından Kut-l Amare kuşatması savaş tarihinde karşılaştıkları en uzun ve sonu kötü biten bir savunmadır. Kut-l Amare kuşatmasında savaş tarihinde ilkler de yaşanmıştır. Kut-l Amare kuşatması kalede mahsur bulunanlara İngiliz uçakları tarafından paradan yiyeceğe kadar çeşitli şeylerin ilk defa atıldığı bir kuşatma olmuştur. İngilizler ayrıca deniz yoluyla da askerlere yardım göndermeye çalışmışlar, Türklerin etkili karşı koyması sayesinde bunda başarılı olamamışlardır.

Türklerin kazandıkları bu başarının önemli olmasına rağmen daha sonra Osmanlı Genelkurmayı'nın kuvvetlerinin çoğunu İran Cephesi'ne nakletmesi ve İngilizlerin sürekli yardım alarak bölgede güçlerini arttırmaları sonunda 11 Mart 1917'de Bağdat'a girmeleri sonucunu doğurmuştur. İngilizler ilerlemelerine devam ederek 3 Kasım 1918'de ateşkes hükümlerini çiğneyerek Musul'u da işgal etmişlerdir.

General Townshend kuvvetlerinin Kut-l Amare'de esir olmasından sonra esaret hayatını Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İstanbul Büyükada'da geçirmiştir. General Townshend esir olduktan sonra Türkler ile yakından temasta bulunmuştur. General Townshend'in bir Türk dostu olmasında Türkler ile yakından temasının etkisi büyük olmuştur. Türkler gerçek bir hayat kahramanı olan General Townshend'in rahatlığı için ellerinden geleni yapmışlar, var olan imkanlarını kendisinin hizmetine sunmuşlardır. General Townshend Büyükada'da vaktini geçirebilmek için çoğunlukla kendisine tahsis edilen bahçeli köşkte çalışmış, kitap okumak imkanı bulmuş, ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında cephede tuttuğu notları kullanarak askeri konulu iki kitap yazmıştır. Ara sıra İstanbul'daki Amerikan

Konsoloslugu'na da giderek İngilizce gazeteleri okumuştur. Denizcilik Bakanı Rauf Bey, Londra'dan tanıdığı Mısırlı İzzet Paşa General Townshend'in esareti sırasında ara sıra konuştuğu kişilerdir. Ayrıca kendisi iki defa olarak biri Tanin gazetesi diğeri Times gazetesi muhabirine Büyükada'da mülakat vermiştir. General Townshend Birinci Dünya Savaşı'nda kendi milletinden olan askerlerden olduğu gibi Büyükada'daki ikameti sırasında da oradaki Türklere büyük saygı görmüş, hatta kendisi Büyükada'nın en saygın kulübünün onur üyesi yapılmıştır. General Townshend'in esareti sırasında gösterdiği sabır savaştaki cesareti gibi Türkleri etki altında bırakmıştır. Bununla beraber General Townshend esareti sırasında birtakım uğraşlarla kendini oyalayabilmiş, Büyükada'da ailesinden uzakta yalnız kaldığı süre içerisinde fazla yıpranmamış, tebessüm eden çehresi eski görünümünü kaybetmemiştir.

Takip eden süreçte Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri adına İngiltere arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın ateşkes istemekte çok geç kalınıp iş işten geçmemesi için bir an evvel girişimleri karşısında General Townshend Türklere teşekkürlerinin bir ifadesi gereğince ayrıca ülkesine geri dönebilmek ve esir olan İngiliz askerlerinin ülkelerine dönebilmeleri için bu durumu bir fırsat olarak gördüğünden aracılık rolü üstlenmiş, adeta ülkesine ve Türklere karşı olan tarihi görevini yerine getirmiştir. Şüphe götürmeyecek şekilde Osmanlı Devleti'nin zor anında memlekete büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu şekilde, Osmanlı Devleti General Townshend'in deyimiyle İtilaf Devletleri'ne dört yada beş ay daha dayanabilecekken ateşkesi imzalayarak savaştan ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik olarak ayrılması ülkenin parçalanması ve işgal edilmesi sürecini hazırlamıştır.

Kendisi esaretinin bitiminden sonra ülkesinden gördüğü davranışın daha fazlasını hak etmiştir. Buna rağmen, kendisinin İngiltere'nin dış politikasındaki görüşleri İngiliz Hükümeti'nin düşünceleri ile yakın çizgide olmadığı için savaşın bitmesiyle birlikte bir bakıma General Townshend'in askerlik kariyeri de sona ermiş olmaktadır. General Townshend 1918 Kasımı'nda esareti bitip ülkesine döndükten sonra İngiltere Hükümeti yetkilileri açıkça General Townshend'ı suçlamamakla birlikte ona herhangi bir görev vermekten de kaçınmışlardır. Hem Başbakan Lloyd George hem de İngiltere Hükümeti Orta Doğu Diplomasisi konusunda General

Townshend'ın tecrübesi ve kapasitesi ile ilgilenmemişlerdir. O da askerlikten ayrılarak halkın oylarıyla bir süre daha İngiltere Parlamentosu'na girerek milletin menfaati için çalışmaya devam etmiştir. Kendisi iki yıl kadar İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası'ndaki milletvekilliği sırasında sakin bir insan olarak çoğunlukla konuşmamış, fakat iyi bildiği konularda çıkıp fikrini söylemiştir. İngiltere Parlamentosu'nda General Townshend ilginç bir konuşmacı olarak tanımlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sıralarında ve savaştan sonra Avrupa'da Türklerin haklı olarak haklarını savunan milletler çok değildi. Fakat, Türkler kendilerine güvenerek ve inanarak o zor zamanların üstesinden gelmeyi bildiler. İşte General Sir Charles Townshend adlı İngiliz Generali Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki hararetli dönemde "Tekrar bir savaş çıksa İngiltere'deki görevimi bırakır ve Türk Ordusu'na gönüllü yazılırdım." diyecek kadar Türkiye ve Türklere gerçek dostluk gösteren, Türklerin meşru haklarını Avrupa'da dile getiren az sayıdaki askeri ve politik şahsiyetlerden biridir. Nitekim "Fedakar, kanaatkar ve alicenap Anadolu insanıyla tanıştıktan sonra Türklerin davasını savunmak benim için bir amaç olmuştur." Ve "Türk Milleti'nin büyüklüğünü ebedi unutamayacağız.", "Türklerin haklarını savunmaktan gurur duyarım." sözleri bunu doğrular niteliktedir.

Kendisini Birinci Dünya Savaşı'nda askeri kişiliği ile gördüğümüz General Townshend savaştan sonra ordudan ayrılarak politik kişiliği ile bir süre daha ülkesine hizmet etmeye devam etmiştir. General Townshend askerlik hayatında olduğu gibi parlamentoda da başarılı olmayı istemiştir. Kesinlikle ülkesinin avantajına olan güçlü bir görev sorumluluğu duygusuna sahip olan bir insan olmuştur. General Townshend almış olduğu askerlik eğitimi gereği askerlik konularına olduğu gibi zamanın şartları sonucu kendini yetiştirerek politika konularına özellikle dış politika konusuna da ağırlık vermiştir.

O Türkleri iyi tanımış bir insan olarak Türkler hakkında ortaya atılan soykırım iddialarına itimat etmemiş, Türklerin ve İngilizlerin ortak bir politika takip ederek ünlü İngiliz devlet adamları Lord Palmerston ve Lord Baconfield zamanındaki gibi tekrar dost olabileceklerine inanmıştır. İngiliz Hükümeti'nin Başbakanı Lloyd George'un Yunanistan'ı destekleme politikasına karşı olmuş, Yunanistan'ın Türkiye'yi işgalinin sonuçsuz olduğunu savunmuştur. İngiltere'nin Türkleri bir düşman olarak kabul etmesini anlamamıştır. İngiltere'nin Hindistan sömürgesi

yolunda Türkleri bir dost olarak kazanması görüşünü ifade etmiştir. Türklerin sadece onurlu bir barış istediğini İngiltere’de anlatmıştır. İngiltere’nin Türkleri bir müttefik olarak kazanması gerektiği, bunun iki ülke açısından da olumlu olacağı üzerinde durmuştur.

O az da olsa Türkiye’ye resmi bir görev ile gönderilme umudu gördüğü zaman bunu gerçekleştirmek için inisiyatifi kendi eline almıştır. Ama Türkiye için istediği vize başvuruları İngiliz Hükümeti tarafından kişisel sebepler için reddedilmiştir. General Townshend Paris Konferansı’nda Atatürk’e haber göndererek Türkiye’de çalışmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Atatürk ise gönderdiği cevapta savaştan beri yabancıların Türk Ordusu’nda görev yapmaları kaldırıldığından kendisine uygun görev olmadığını fakat kendisini önemli bir ziyaretçi olarak ağırlamaktan onur duyacaklarını bildirmiştir. Bu General Townshend için bir davettir.

Bunun üzerine, General Townshend İstanbul’daki esaret hayatının bitiminden sonra da milletvekili sıfatıyla özel bir ziyaret gerçekleştirerek Anadolu topraklarına gelerek Türkleri tekrar ziyaret etmiştir. General Townshend’in Türkiye’yi ziyareti Türkler için bir şans olmuştur. Kendisi Türklerle olan yakınlığını kullanmasını barış, insanlık ve İngiltere’nin menfaatleri için bir görev sayarak bu ziyaretini gerçekleştirmiştir. Türkler de büyük bir misafirperverlik ile General Townshend’ı parlak bir şekilde ağırlamışlardır. General Townshend Atatürk ile konuşmasından sonra Türklerin haklı mücadelesini hayranlıkla izlemiştir. Türkleri ebedi olarak unutamayacağını söylemiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Türklere karşı savaşmasını talihsizlik olarak nitelmiş, Türkler ile İngilizlerin çok eski dost olduğunu, Türkiye ile İngiltere’nin bu yolda tekrar beraber yürüyebileceklerini düşünmüştür. Ayrıca İngiltere’nin Türkleri layıkıyla öğrenemediğini ve Türkler kadar kıymetli bir müttefik kazanmayı düşünemediğini belirtmiştir. Karşılıklı konuşmalarında Türk İnkılabı’nın büyük şahsiyeti Atatürk’ün almış olduğu askerlik eğitimine rağmen Avrupa politikasına da hakim olması General Townshend da Atatürk’ün büyük bir kişilik olduğu sonucunu uyandırmıştır.

General Townshend’in Anadolu’yu ziyareti Büyük Taarruz’un yaklaşık bir ay öncesine rastladığı için TBMM’de Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu’nun karşısında olan muhalifler bu ziyareti kışkırtıcı çalışmalarına bir vasıta olarak kullanmışlardır. Yine de resmi bir gezi olmamasına ve İngiltere ile savaş ortamı

içinde bulunulmasına rağmen İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası üyesi, Birinci Dünya Savaşı'nda ve daha evvel önemli bir askerlik geçmişi olan ve İngiltere'nin en yetenekli askerleri arasında sayılan bir milletvekilinin ulusal mücadelenin devam ettiği bir sırada Anadolu'ya gelerek başta Atatürk olmak üzere Türk yetkililerle konuşmasının Türk Ulusal Hareketi'nin tanınması, dünyaya haklılığının gösterilmesi ve moral kazanması bakımından önemi küçümsenemez.

Bu ziyareti esnasında General Townshend yine kendi ifadesiyle onurlu bir barış olarak Türklerin kabul edebileceği şartlar adıyla Türkiye'ye ve İngiltere'ye yardımcı olabilecek bir barış raporu hazırlamıştır. Bu raporu bir İngiliz Parlamenti İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bir yetkiliye mektupla göndermiş ve barış görüşmelerinde bunun dikkate alınacağını kendisine bildirmiştir.

Raporda General Townshend İngiltere ve Türkiye hakkında yapıcı ve olumlu birçok düşünceler bahsettikten sonra maddeler arasında Türk Milli Hareketi ile ilgili olarak Napolyon'dan "Türkleri öldürebilirsiniz fakat topraklarını işgal ederek onları köle yapamazsınız." şeklinde bir alıntı yaparak Türkleri Avrupa'dan Asya Kıtası'na atmaya çalışmanın akılla bağdaşmayacağını eğer bu yapılırsa, Türklerin gerçek bir Asya gücü olacaklarını ve İngiltere'nin Hindistan'a ve Mısır'a olan yolunda kendisine karşı hareket edecekleri üzerinde durmuştur. Bu açıklamalara ilave olarak 30 Mayıs 1922'de Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmasını da eklemiştir. Kendisi o konuşmada söylediği her şeyin doğru olduğunu ve sonra haklı çıktığını, o konuşmanın Türkçe'ye çevrildiğini ve okullarda basıldığını Ankara'ya ziyaretinde gördüğünü ifade etmiştir.

General Townshend'in İngiltere Hükümeti ile ilişkileri soğuk olsa da kendisi halktan büyük tanınma görmüştür. Gerek esareti sırasında gerekse İngiltere'ye döndükten sonra insanlarla temaslarında bu görülmektedir. Bütün hayatı boyunca cesaretini ve askeri bilgisini kanıtlamış, askerlik şerefini korumak için her yolu denemiş bir insan sıfatı ile General Townshend İngiltere'de üstleri ile ilişkileri ne olursa olsun görevini yapmış bir insan olarak kendisiyle birlikte savaşan insanların kalplerinde ve hatıralarında yaşamaya devam edecek ve ismi şükranla anılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi: (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

1-Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri (HR.SYS.)

2-Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Belgeleri (DH.KMS.)

-----Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü 5.Şube Belgeleri (DH.EUM.5.Şb.)

-----İradeler Dosya Usulü Belgeleri (İ.DUİT)

-----Dahiliye Şifreli Kalem Belgeleri (DH.ŞFR)

B-İngiltere Parlamento Arşivi (Hansard Archive): (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

1-Avam Kamarası Oturumu Tutanakları (House of Commons Sittings): (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

Avam Kamarası Oturumu, 22.12.1915-30.5.1922

2-Lordlar Kamarası Oturumu Tutanakları (House of Lords Sittings): (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

Lordlar Kamarası Oturumu, 15.2.1916-24.7.1918

C-İngiltere Parlamentosu Araştırma Raporları (House of Commons Parliamentary Papers):

1-Papers relating to Major-General C.V.F.Townshend's appreciation of the position after the battle of Kut-El-Amara, cd:8253, 1916

2-Vincent-Bingley Report, 29 Haziran 1916

3-Mesopotamia Commission Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia, London, 1917

D-İngiliz Ulusal Arşivi (NA): (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

1-İngiltere Hükümet Tutanakları (CAB Papers):

CAB/16.10.1915-29.9.1922

2-İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri (FO Papers):

FO/19.6.1916-28.8.1918

II. YERLİ GAZETELER (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

YENİ HARFLİ GAZETELER

Cumhuriyet, 20.5.1924-11.12.1972

Milliyet, 7.8.1950-7.11.1993

ESKİ HARFLİ GAZETELER

Akşam, 8.10.1918-20.5.1924

Atı, 28.10.1918-29.7.1922

Hakimiyet-i Milliye, 22.7.1922-9.8.1922

İkdam, 24.1.1915-2.8.1922

İleri, 24.7.1922-3.9.1922

Peyam-ı Sabah, 24.7.1922-31.7.1922

Tanin, 4.7.1915-18.12.1945

Tevhid-i Efkar, 26.7.1922-28.7.1922

Vakit, 8.10.1918-24.8.1922

Yenigün, 22.10.1918-21.8.1922

Yeni Şark, 23.7.1922-20.8.1922

Zaman, 28.8.1918-31.10.1918

III. YABANCI GAZETELER (Sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

The Guardian, 1.10.1915-28.4.1930

Evening Post, 11.1.1916-21.11.1922

Grey River Argus, 2.12.1915-2.11.1920
Otautau Standard and Wallace Country Chronicle, 23.1.1917
The Observer, 5.12.1915-27.4.1930
Poverty Bay Herald, 6.11.1915-11.8.1919
The New York Times, 27.11.1915-23.11.1920
The Illustrated London News, 6.3.1915-4.7.1917
Third Supplement To The London Gazette, 9.5.1915-22.3.1918
The Times, 7.4.1915-27.11.1925
The Argus Melbourne, 1.5.1916-19.5.1924
The Mercury, 1.5.1916-19.5.1924
The Sydney Morning Herald, 2.5.1916-2.11.1928
The Advertiser, 16.3.1917
The West Australian, 2.11.1918-21.7.1924
The Brisbane Courier, 11.6.1917-19.5.1924

IV. ZABIT CERİDELERİ

1-Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Cilt:1, 1 Teşrinisani 1332 (14 Kasım 1916)
-----Cilt:1, 1 Teşrinisani 1333 (1 Kasım 1917)
2-Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt:1, 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1915)
-----Cilt:1, Devre:3, İçtima Senesi:3, 14 Teşrinisani 1332 (27 Kasım 1916)
-----Cilt:1, 26 Teşrinisani 1333 (26 Kasım 1917)
3-Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Cilt:1, Devre.3, İçtima Senesi:3, 14 Teşrinisani
1332 (27 Kasım 1916), TBMM Basımevi, 1990
-----Cilt:2, İ:9, 14 Teşrinisani 1334 (14 Kasım 1918)

V. ANILAR

Aralof, Semianov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Hatıratı**, Burçak Yayınevi,
İstanbul, 1967
Barber, Charles H., **Besieged in Kut and After**, William Blackwood and Sons,
Edinburg and London, 1918

Bishop, H.C.W., **A Kut Prisoner**, John Lane Co., Newyork, 1920

Black Tab, Pseud, **On The Road To Kut, A Soldier's Story Of The Mesopotamian Campaign**, Hutchinson and Co., London, 1917

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar: Büyük Zafer'den Lozan'a I**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002

Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki ve Birinci Dünya Harbi**, Selek Yayınevi, İstanbul, 1954

Çeviren: Emekli General Pertev Demirhan, **Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi**, K.K.K.İstanbul Basımevi, İstanbul, 1953

George, Lloyd, **War Memoirs of David Lloyd George**, Ivor Nicholson and Watson, London, 1933

İnönü, İsmet, **Hatıralarım**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969

Kanathı, Şükrü, **Irak Muharebeleri'nde 3.Piyade Alayı Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960

Lawrence, T.E., **Seven Pillars of Wisdom**, Doran and Company, Newyork, 1935

Marshall, Sir W R, **Memories of Four Fronts**, Benn, London, 1929

Mousley, E.O., **The Secrets of A Kuttite**, William Clowes and Sons Ltd., London, 1921

Naval Intelligence Division, **Iraq and The Persian Gulf**, Kegan paul Limited, London, 2005

Nogales, Rafael De, **Four Years Beneath the Crescent**, Taderon Press, London, 2003

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003

Parker, A G, **The Diaries of Pasha Parker: War in the Desert 1914-1918**, Quartet, London, 1983

Sanders, Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çeviren: M.Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968

Simavi, Lütfi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973

Sorgun, M.Taylan, **Kutulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1972

Townshend, Sir C V F, **My Campaign in Mesopotamia**, Butterworth, London, 1920
-----**Irak Seferi ve Esaret**, Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni,
Sadeleştiren: Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007
Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1931
Yılmaz, Faruk, **General Falkenheim'in Hatıratı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002
-----**General Allenby'nin Hatıratı**, Barikan Yayınevi, Ankara, 2003

VI. ARAŞTIRMA KİTAPLARI

Ağakay, Mehmet Ali, **Atatürk'ten 20 Anı**, TDK Yayınları, Ankara, 1967
Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976
-----**Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004
-----**Türkiye Tarihi 4 (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul
Altın, Avni, **Her Yönüyle Atatürk**, Bakış Matbaası, İstanbul, 1961
Apatay, Çetinkaya-İlter, Yalçın, **İstanbul ve Cumhuriyet**, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1998
Arı, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997
Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000
-----**19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK, Ankara, 1997
Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000
Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul
-----**Babanız Atatürk**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006
Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1984
-----**Siyasal Tarih**, Der Yayınevi, İstanbul, 1994
Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, İzmir, 1984

Aydemir, Şevket Süreyya, **Enver Paşa**, C:3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972

Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, TTK Basımevi, Ankara, 1997

Bardakçı, İlhan, **Taşhan'dan Kadifekale'ye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975

Barker, A J, **The Neglected War: Mesopotamia 1914-1918**, Faber, London, 1967

-----**A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

-----**The Bastard War: The Mesopotamian Campaign of the 1914-1918**, The Dial Press, Newyork, 1967

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara, 2007

Bayrak, M.Orhan, **Atatürk ve Atatürk**, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005

Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970

-----**İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C:3, K:3, TTK Basımevi, Ankara, 1991

-----**Türk İnkılabı Tarihi**, C:2, K:3, TTK Basımevi, Ankara, 1991

-----**Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, TTK Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 1995

Belen, Fahri, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi I-V**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1964-1967

-----**Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965

-----**Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983

-----**20.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Genelkurmay Atase Yayınları, Ankara, 1973

Biographical History of Townshend, Liddell Hart Centre for Military Archives

Bird, W D, **A Chapter of Misfortunes: The Battles of Ctesiphon and of the Dujailah in Mesopotamia**, Forester-Groom, London, 1923

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C:3, **Irak-İran Cephesi 1914-1918**, 1.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979

Boğuşlu, Mahmut, **I. Cihan Harbi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1997

Braddon, Russell, **The Siege**, Jonathan Cape, London, 1969

- Bruce, Anthony, **An Illustrated Companion to the First World War**, Penguin Group, London, 1989
- Buchanan, Sir G C, **The Tragedy of Mesopotamia**, Blackwood, Edinburg, 1938
- Burak, Durdu Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004
- Burne, A H, **The Campaign of the British Army in Mesopotamia 1914-1918**, Pitman, London, 1930
- Busch, Briton Cooper, **Mudros to Lousanne: Britain's Frontier in West Asia 1918-1923**, State University of New York Press, New York, 1976
- Candler, Edmund, **The Long Road to Baghdad**, Houghton Mifflin Company, V:1, Newyork, 1919
- Çakar, Coşkun, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001
- Çankaya, Necati, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Ankara
- Çavdar, Tefvik, **Türkiye Ekonomisi'nin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003
- Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970
- Çetiner, Yılmaz, **Son Padişah Vahdettin**, Milliyet gazetecilik, İstanbul, 2005
- Çulcu, Murat, **Tarihin Satır Aralarında İngiliz Esir**, Toplumsal Çözüm Yayınları, İstanbul, 2007
- Dane, Edmund, **British Campaigns in the Nearer East (1914-1918)**, Hodder and Stoughton, London, 1917-1919
- Danişmend, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972
- Davis, Paul K., **Ends and Means: The British Mesopotamian Campaign and Commission**, Associated University Press, Toronto, 1994
- Davison, Roderic H., **Turkey: A Short History**, The Eothen Press, Huntington, 1988
- Dereli, Hamit, **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951

- Dupuy, R.Ernest and Dupuy, Trevor N., **The Encyclopedia of Military History from 3500 B.C.to the Present**, Jane's Publishing Company Limited, London, 1986
- Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2001
- Egan, Eleanor Franklin, **The War in the Cradle of the World: Mesopotamia**, Harper and Brothers Publishers, Newyork, 1918
- Engin, Vahdettin, **II.Abdülhamit ve Dış Politika**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005
- Enser, A.G.S., **A Subject Bibliography of the First World War**, Gower Publishing Company Limited, Worchester, 1979
- Erickson, Edward J., **A History of Ottoman Army in the First World War**, Greenwood Press, Connecticut, 2001
- Ottoman Army Effectiveness in World War I**, Routledge, Great Britain, 2007
- Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara, 1990
- Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953
- Evans, R., **A Brief Outline of the Campaign in Mesopotamia (1914-1918)**, Sifton Praed, London, 1930
- Field Marshal Lord Carver, **The National Army Museum Book of the Turkish Front 1914-1918**, London, 2003
- Fromkin, David, **A Peace to End All Peace**, Henry Holt and Company, Newyork, 2001
- Gencer, Ali İhsan-Özel, Sabahattin, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2000
- Genelkurmay Başkanlığı, **Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975
- Gönlübol, Mehmet ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 7.Baskı, Alkım Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, A.Ü.S.B.F.Yayınları, No:279, Ankara, 1974
- Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK Kurumu Basımevi, Ankara, 1993

- Hacıbrahimoğlu, Işıl Çakan-Özel, Sabahattin, **Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010
- Halid, Halil, **İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti**, Ekim Yayınları, İstanbul, 2008
- Heller, Joseph, **British Policy Towards The Ottoman Empire 1908-1914**, Frank Cass and Company Limited, London, 1983
- Helmreich, Paul C., **From Paris To Sevres**, The Ohio State University Press, 1974
- Herwig, Holger H.-Heyman, Neil M., **Biographical Dictionary of the World War I**, Greenwood Press, Connecticut, 1982
- History of World War I**, American Heritage Publishing Co., 1964
- Hogg, Ian V., **Historical Dictionary of World War I**, The Scarecrow Press, London, 1998
- Hook, Alex, **Gün Gün I. Dünya Savaşı**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2005
- History of the European War From Official Sources, The Story of the Great War**, P.F.Collier and Sons, Newyork, 1916
- History of World War I**, V:1, Marshall Cavendish Corporation, Newyork, 2002
- V:2, Marshall Cavendish Corporation, Newyork, 2002
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Milli Eğitim Basımevi, Cilt:13, İstanbul, 1952
- , **Son Sadrazamlar**, 4.Cilt, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimizin Esasları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, TTT Yayını, Ankara, 1988
- Karakuş, Erdoğan, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Kasaba, Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi 19.Yüzyıl**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1988
- Kedourie, Elie, **England and The Middle East**, Mansell Publishing Limited, London, 1987
- Keegan, John, **An Illustrated History of the First World War**, Alfred A.Knopf, Newyork, 2001

- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Şefik Matbaası, İstanbul, 2002
- Kent, Marian, **The Great Powers and The End of The Ottoman Empire**, Frank Cass, London, 1996
- Kepek, Yakup-Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004
- Kerman, Zeynep, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982
- Kıray, Emine, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- Knudsen, Erik Lance, **Great Britain-Constantinople and the Turkish Peace Treaty 1919-1922**, Garland Publishing, Newyork, 1987
- Kocabaş, Süleyman, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1994
- İngiliz Tuzağı (Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü (1783-1923))**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003
- Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar: Türkiye ve İngiltere**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1985
- Kocatürk, Önder, **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, TTK, Ankara, 1988
- Kurat, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetleri'ne Kısa Bir Bakış (1553-1952)**, TTK Basımevi, Ankara, 1952
- Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1978
- Kütükoğlu, Mübahat, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976
- Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Dergisi Yayınları, Ankara, 1974
- Liddell Hart, B.H., **The Real War: 1914-1918**, Little, Brown and Company, Boston, 1933

- B.H., **History of the First World War**, The Chaucer Press Ltd., London, 1970
- Longrigg, Stephen Hemsley, **Iraq 1900 to 1950**, Oxford University Press, London, 1956
- Iraq**, Frederick A.Praeger, Newyork, 1958
- Mango,Andrew, **Atatürk**, John Murray Publishers, London, 2004
- Mansel, Philip, **Constantinople, City of the World Desire 1453-1924**, John Murray Publishers, London, 2006
- Marshall, S.L.A., **World War I**, American Heritage Press, NewYork, 1985
- Melek Kemal, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983
- Mepherston, William L., **A Short History of the Great War**, G.P.Putnam's Sons, 1920
- Meram, Ali Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969
- Millar, Ronald, **Death of an Army, The Siege of Kut 1915-1916**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1970
- Moberly, F J, **Official History of the Great War, Military Operations: The Campaign in Mesopotamia**, HMSO, London, 1923-1927
- Morrow JR, John H., **The Great War: Imperial History**, Routledge, London, 2004
- Neiberg, Michael, **World War I**, Cromwell Pres, Wiltshire, 2005
- Önder, Mehmet, **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989
- Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TİSA Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1975
- Özakman, Turgut, **Şu Çılgın Türkler**, 257.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005
- Özel, Mehmet, **Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na**, C:1, Ankara Ticaret Odası, Ankara, 2003
- Özel, Sabahattin, **Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul, 2009
- Büyük Milletin Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006
- Palmer, R.R., **A History of the Modern World**, New York, 1962
- Pamuk, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988

- Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994
- Parfit, Joseph Thomas, **Marvellous Mesopotamia**, Partridge Co.Ltd., London, 1920
- Polk, William R., **Irak'ı Anlamak**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul, 2007
- Pollard, A.F., **A Short History of the Great War**, Harcourt, Brace and Howe, Newyork, 1920
- Pomiankowiski, Joseph, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918**, Çev: Dr.Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990
- Renouvin, Pierre, Çeviri: Adnan Cemgil, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi 1914-1918**, C:2
- I.Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004
- Roberts, J.M., **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1999
- Robbins, Keith, **The First World War**, Oxford University Press, 1984
- I.Dünya Savaşı**, Dost Yayınları, Ankara, 2005
- Saatçi, Suphi, **Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996
- Sabis, Ali İhsan, **Birinci Cihan Harbi**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990
- Sander, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, TTK, Ankara, 1996
- Sayar, Nihad S., **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**
- Selek, Selahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965
- Sluglett, Peter, **Britain in Iraq 1914-1932**, Ithaca Press, London, 1976
- Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Basımevi, Ankara, 2003
- Sorgun, Taylan, **Halil Paşa: Bitmeyen Savaş**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003
- Strachan, Hew, **First World War**, Oxford University Press, 1998
- Swayne, M L, **In Mesopotamia**, Hodder and Stoughton, London, 1917
- Şamsuddinov, A.M., Çev: Ataol Behramoğlu, **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1993
- Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, R.Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958

- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, 2.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C:4, Ekim 1921-Ekim 1922**, TTK, Ankara, 2000
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C:6:British Documents on Atatürk (1919-1938)**, V:6, TTT, Ankara, 2005
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938): Nisan-Aralık 1920: British Documents on Atatürk (1919-1938)**, TTK, Ankara, 2000
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938): Ocak-Eylül 1921: British Documents on Atatürk (1919-1938)**, TTK, Ankara, 2000
- İngiliz Belgelerinde Atatürk: 1919-1938: c.1**, TTK, Ankara, 1992
- İngiliz Belgelerinde Atatürk: 1919-1938: c.4: Ekim 1921-Ekim 1922**, AKDITYK, Ankara, 2000
- Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Basımevi, Ankara, 1990
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973
- Taylor, AJP, **The First World War**, Penguin Books, 1963
- The Times History of the War**, V:10, London, 1917
- Terraine, John, **The Great War**, Wordsworth Editions, London, 1965
- Trumpener, Ulrich, **Germany and The Ottoman Empire 1914-1918**, Princeton University Press, New Jersey, 1968
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992
- Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000
- Ulagay, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974
- Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982
- Uluğ, Naşit, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973

- Uyar, Elif, **Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri(1929-1936)**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007
- Üçok, Coşkun, **Siyasal Tarih**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından, Ankara, 1978
- Ülman, A.Haluk, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002
- Ünal, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara, 1978
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 12.Baskı, imge Kitabevi, Ankara, 2004
- Villatta, Jorge Blanco, **Atatürk**, Çev: William Campell, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1991
- Wilson, Sir Arnold T., **Loyalties Mesopotamia 1914-1918: A Personal and Historical Record**, Oxford University Press, London, 1930
- Woodward, Sir Llewellyn, **Great Britain and The War of 1914-1918**, Methuen Co.Ltd., London, 1967
- Yale, William, **The Near East**, The University of Michigan Press, 1958
- Yalt, Ali Rıza, **Birinci Dünya Savaşı**, Cumhuriyet Yayınları
- Yurdusev, A.Nuri, **Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?**, Palgra and Macmillan, London, 2004
- Zürcher, Erik J., **Turkey: A Modern History**, I.B.Tauris Co.Ltd. Publishers, London, 1998

VII. ANSİKLOPEDİLER

Encyclopedia Britannica, V:22

İslam Ansiklopedisi, C:2/5, İstanbul, 1950

Meydan Larousse, C:2, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti., 1972

Türk Ansiklopedisi, C:19

VIII. MAKALELER

Avcı, Orhan, **“İsmail Hakkı Süerdem’in Kaleminden Kutulamare Zaferi”**, Türk Kültürü, Sayı:386, Haziran, 1995

- Bağış, Ali İhsan, **“British Economic Policy in the Otoman Empire Under George III”**, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984
- Berridge, G.R., **“Diplomatic Interaction with Europe Before Selim III”**, Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?, Palgra and Macmillan, London, 2004
- Boztemur, Recep, **“Avrupa’nın Uzun Ondokuzuncu Yüzyılı”**, Doğu-Batı Dergisi Darkot, Besim, **“Irak”**, İslam Ansiklopedisi, Cilt:2/5, İstanbul, 1950
- Dyer, Gwynne, **“The Turkish Armistice Of 1918: A Lost Opportunity; The Armistice Negotiations Of Moudros”**, Middle Eastern Studies, V:8, October, 1972
- Eraslan, Cezmi, **“Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)”**, Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sayı:35, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994
- Erdemir, Aynur Soydan, **“Türk Düşüncesinde Avrupa ve Avrupalılık-1”**, İktisat Dergisi, Ekim, 2004
- Erdoğan, A.Teyfur, **“Osmanlı’nın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”**, Doğu-Batı Dergisi, Yıl:11, Sayı:45, Mayıs-Haziran-Temmuz, 2008
- Esmer, Ahmet Şükrü, **“Türk Diplomasisi 1920-1955”**, Yeni Türkiye, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959
- Gardner, Nikolas, **“Sepoys and the Siege of Kut-al-Amara, December 1915-April 1916”**, War in History, Sage Publications, 2004
- Hale, William, **“Introduction: The Historical Background”**, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984
- “Anglo-Turkish Trade Since 1923: Experiences and Problems”**, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984
- Heywood, C.J., **“English Diplomatic Relations With Turkey 1689-1698”**, Four Centuries of Turco-British relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984
- İnalçık, Halil, **“Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün”**, Doğu-Batı Dergisi

Kasalak, Kadir, “**Sömürgecilik ve Osmanlı Devleti’nin Son Yılları**”, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:17, Sayı:33, Ağustos, 1992

Kemal, Cemal, “**Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi**”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Kasım 2007

Kürkçüoğlu, Ömer, “**Türk-İngiliz İlişkileri 1920’lerden 1950’lere**”, Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984, Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985

-----“**Turco-British Relations Since The 1920s**”, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984

Kütükoğlu, Mübahat, “**The Ottoman-British Commercial Treaty of 1838**”, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984

Lewis, Geoffrey, “**Turks and Britons Over Four Hundred Years**”, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984

Mejcher, Helmut, “**Oil and British Policy Towards Mesopotamia 1914-1918**”, Middle Eastern Studies, V:8, October, 1972

Okyar, Osman, “**Turco-British Relations in the Inter-War Period: Fethi Okyar’s Missions to London**”, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984

Özel, Sabahattin-Kocatürk, Önder, “**II.Meşrutiyet’ten I.Dünya Savaşı’na Osmanlı Bahriyesi’ne Dair Notlar**”, Tarih Dergisi, Sayı:46, İstanbul, 2009

Sarıkoynucu, Ali, “**Osmanlı Devleti’nin Çöküşünü Hızlandıran Bir Antlaşma: 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi Sonuçları**”, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:17, Sayı:33, Ağustos, 1992

Skilliter, Susan, “**William Harborne, The First English Ambassador 1583-1588**”, Four Centuries of Turco-British Relations: studies in diplomatic, economic and cultural affairs, The Eothen Press, 1984

Tuncer, Hüner, “**19.Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri**”, Doğu-Batı Dergisi

Ural, Selçuk, “**Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar**”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs-Kasım 2006

Üzen, İsmet, “**Türklerin Kut-ül Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu’nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)**”, Akademik Bakış, C:2, S:3, 2008

-----“**İki Kuşatma, İki Komutan: Plevne (1877) Ve Kut-ül Amare (1915-1916), Gazi Osman Paşa Ve Tümgeneral C.V.F.Townshend**”, Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sayı:35, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994

Yalazan, Talat, “**Mezopotamya ve Musul**”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:110, Sayı:327, Ocak 1991
York, Thomas A., “**A Comparison Between The Mesopotamia Campaign And The Persian Gulf War**”, U.S.War College Periodicals, Pennsylvania, 1991

IX. TEZLER

Akkor, Mahmut, **Birinci Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006

Akoğlu, Memduh, **Milli Mücadele Yıllarında Türk-İngiliz İlişkileri (1918-1923)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001

Avcı, Orhan, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997

Burak, Durdu Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000

Güven, Veli, **Türk-İngiliz İlişkileri (1923-1960)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992

Kocatürk, Önder, **Türk-İngiliz İlişkilerinde Son Aşama (1911-1914)**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010

Ölçen, Yavuz, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülamare Muharebeleri (29 Nisan 1915-16 Şubat 1917)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992

Özalp, Yalçın, **Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987

Özdemir, Suzan, **Türk-İngiliz İlişkileri (1923-1938)**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993

Saygı, Tarık, **İngiltere Kralı VIII.Edward'ın Türkiye'yi Ziyareti ve Bu Ziyaretin İçteki ve Dıştaki Akisleri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003

Tunç, Salih, **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1999

Yılmaz, Mustafa, **Türk-İngiliz İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991

X. ÜNİVERSİTE KATALOGLARI

İstanbul Üniversitesi Kataloğu
Boğaziçi Üniversitesi Kataloğu
Bilgi Üniversitesi Kataloğu
Kocaeli Üniversitesi Kataloğu
Bilkent Üniversitesi Kataloğu
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kataloğu

XI. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.tsk.tr/>
<http://www.kcl.ac.uk/>
<http://www.Bulletin.com/>
<http://www.wk2.com/>

EKLER

EK 1-İngilizler Türk Uçaklarını Düşürmek İçin Uçaksavarı Hazırlarlarken¹⁵²²

¹⁵²² **The Illustrated London News**, 1.7.1916

EK 2-Kızıllaç Gemisi Yaralıları Alıp Basra Limanı'ndan Ayrılırken¹⁵²³

¹⁵²³ **The Illustrated London News**, 1.7.1916

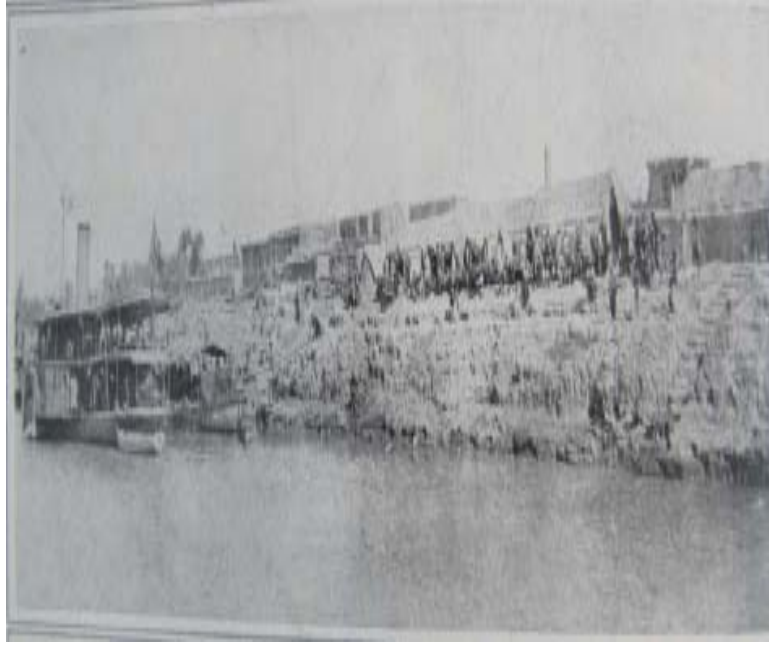
EK 3-Kut-ül Amara'da Bir Hastane¹⁵²⁴

¹⁵²⁴ **The Illustrated London News**, 1.7.1916

EK 4-Kut-ül Amara'da Hastanede Hemşireler¹⁵²⁵

¹⁵²⁵ **The Illustrated London News**, 1.7.1916

EK 5-Kut-ül Amare Kasabası'nın Dicle'den Görünüşü¹⁵²⁶

¹⁵²⁶ **The Illustrated London News**, 15.1.1916

EK 6-6.Tümen Komutanı General Townshend¹⁵²⁷

¹⁵²⁷ **The Illustrated London News**, 15.1.1916

EK 7-İngiliz Irak Ordusu Yeni Komutanı
General Sir Percy Lake¹⁵²⁸

¹⁵²⁸ **The Illustrated London News**, 15.1.1916

EK 8-İngiliz Irak Ordusu Eski Komutanı
General Sir John Nixon¹⁵²⁹

¹⁵²⁹ **The Illustrated London News**, 15.1.1916

Yer¹⁵³⁰ EK 9-Dicle ile Fırat'ın Birleştiği Kurna'da Eden'in Bahçesi Olarak Anılan

¹⁵³⁰ The Illustrated London News, 29.1.1916

EK 10-Ezra'nın Türbesi Olarak Anılan Yer¹⁵³¹

¹⁵³¹ **The Illustrated London News**, 29.1.1916

EK 11-Kut-ül Amare'de Bir Sokak¹⁵³²

¹⁵³² **The Illustrated London News**, 29.1.1916

EK 12-Kut-ül Amare'de Yaralılar Tedavi Edilirken¹⁵³³

¹⁵³³ **The Illustrated London News**, 29.1.1916

EK 13-İngiliz Ordusu Tarafından Kut-ül Amare'de İstihdam Edilen
2 Arap Polis¹⁵³⁴

¹⁵³⁴ The Illustrated London News, 29.1.1916

EK 14-İngiliz Subayları Tarafından Komuta Edilen Bir Hint Süvari Bölüğü¹⁵³⁵

¹⁵³⁵ The Illustrated London News, 1.1.1916

EK 15-Irak'taki İngiliz Kuvvetleri Araziye çıkarırken¹⁵³⁶

¹⁵³⁶ **The Illustrated London News**, 1.1.1916

EK 16-Selmanpak'ta Bulunan Ünlü Bir Kalıntı¹⁵³⁷

¹⁵³⁷ **The Illustrated London News**, 4.12.1915

EK 17-Kut-ül Amare'de Bulunan İngiliz Siperleri¹⁵³⁸

¹⁵³⁸ **The Illustrated London News**, 4.12.1915

EK 18-Bağdat'ta Bir Cadde¹⁵³⁹

¹⁵³⁹ **The Illustrated London News**, 4.12.1915

EK 19-Fırat Nehri'nin Üstünden Geçen Bağdat Demiryolu¹⁵⁴⁰

¹⁵⁴⁰ **The Illustrated London News**, 4.12.1915

EK 20-General Townshend ve Kurmay Heyeti¹⁵⁴¹

¹⁵⁴¹ **The Illustrated London News**, 4.12.1915

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت عالیہ نہالیہ تلفراف ادارہ سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتین دولای مسئولیت قبولانمز

Retransmission ou Expédition			تکرار کشیده ویا سونق		RECEPTION			اشد	
N° d'expédition	Date	Signature de l'employé	Date	Signature de l'employé	Reçu de	N° d'ordre			
	3/11/16		3/11/16						
	II								

De *Deutsches grosses Hauptquartier*
 No *reichskanzleramt*
 Voie *213 109 27* Indje. Eventuelles *10405*

*Ich an des kaisers der
 Osmanen majestaet Cons
 seelen erhalte ich die freundschaft
 kemma dass kutelamara
 sich den tapferen angreifer
 ergeben hat kemma die
 kemma allen entsatzversuch
 trotzend kemma nun den
 wohlverdienten lohn ihres
 goechen ausharrens ernten
 pünkt euere majestaet sage
 ich zu diesem heroischen waffen
 folge meinen aufgäutigstem
 pünkt der name kutelamara*

EK 21-Kut-ül Zaferi Üzerine Sultan Mehmed V ile Alman İmparatoru Wilhelm J.R. Arasında Teati Olunan Tebrik Mesajları Yıl 30.4.1916

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 66

TELEGRAMME

دولت عالیہ تلغراف ادارہ سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la Télégraphie

دولت تلغراف - مملکتین دولای مسئولیت قبول نہی

Retransmission ou Expédition			RECEPTION		
شکلیہ اولتان N° d'expédition	تاریخ Date	تکرار کثیفہ و یا سونق Signature de l'employé	شکلیہ اولتان N° d'ordre	تاریخ Date	مأمور اعلیٰ Signature de l'employé
	H. M.			H. M.	

De _____ Pour _____ موزی _____

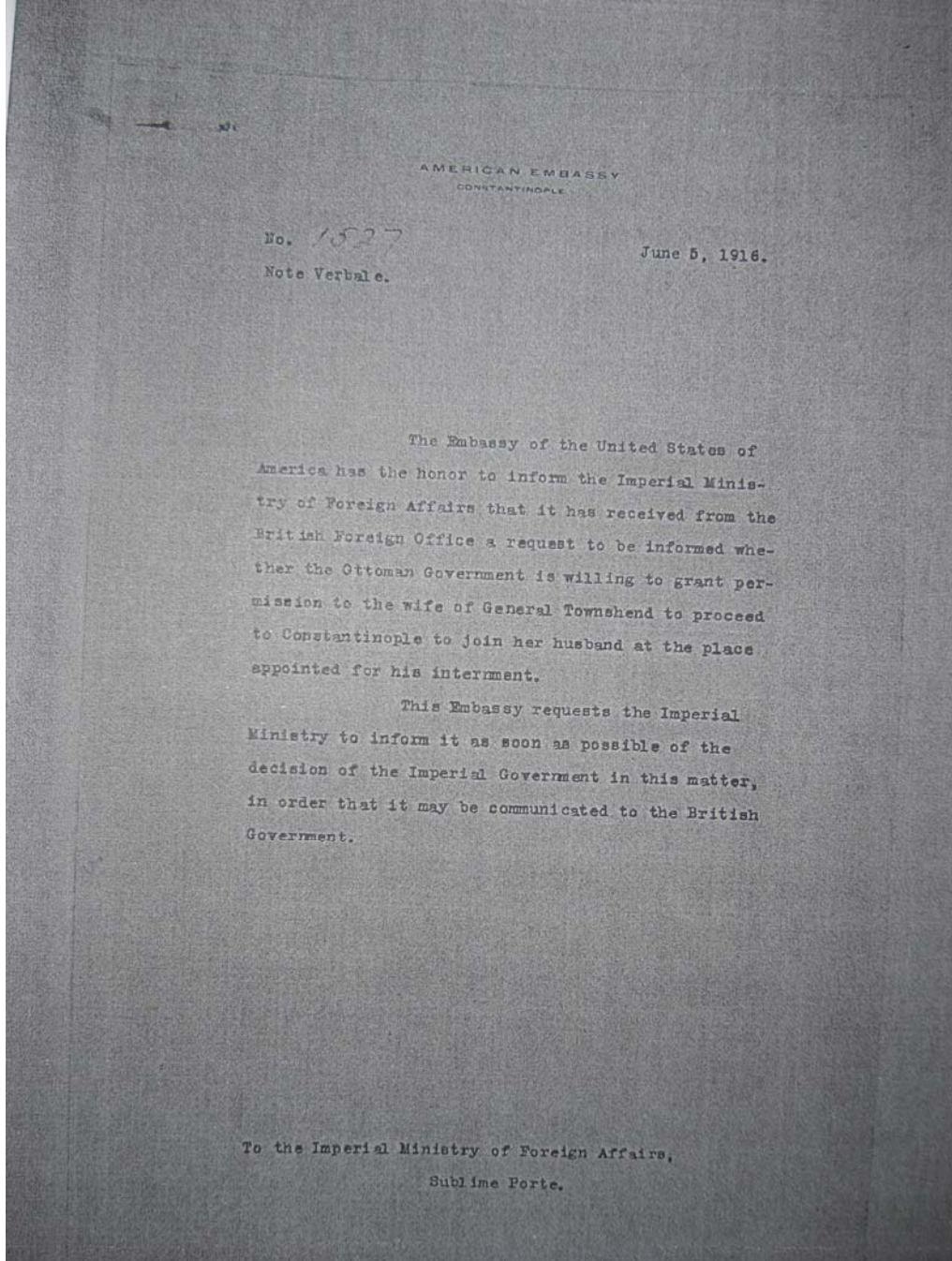
N° _____ Mois _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
M. _____ دقیقه _____ تاریخ _____ کات _____

Voie _____ Indir. Eventuelles _____ اشارت عندہ _____ طریق _____

Wird neben gallipoli nun an ein ruhmvolles Wagnis-eichen bilden in der geschichte tuerkisch deutscher waffenbruederschaft pünktet eure majestät werden mit mir voll wehmet des mannes gedanken komme an deszen lahre vor wenig tagen unsere armee im geiste gemeinsam transporten konnte sic werden siehaft im seinem andenken noch fester verbunden sein fahlen
W. Helms J. R.

Kut-ül Amare Zaferi Üzerine Sultan Mehmed V ile Alman İmparatoru Wilhelm J.R. Arasında Teati Olunan Tebrik Mesajları¹⁵⁴²

¹⁵⁴² BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR.SYS (Hariciye Siyasi Belgeleri), Dosya No:2419, Gömlek No:128, 30.04.1916

EK 22-İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu Tarafından Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Gönderilen General Townshend'in Eşinin Gelebilmesi İçin İzin İsteme Yazısı¹⁵⁴³

¹⁵⁴³ BOA, HR.SYS, Dosya No:221, Gömlek No:55, 5.6.1916

AMERICAN EMBASSY
CONSTANTINOPLE

URGENT. May 6, 1916.

No. 144

Note Verbale.

The American Embassy has the honor to inform the Imperial Ministry of Foreign Affairs that it is in receipt of a telegraphic communication from the British Foreign Office, relative to the situation of the British prisoners of war who were captured at Kut-ul-Amara.

The British Foreign Office requests to be informed at the earliest possible moment as to the disposal of General Townshend and the British force which surrendered at Kut-ul-Amara. It would especially be glad to learn that General Townshend and his officers are being treated in the matter of accommodations and in other respects with the consideration due to their rank, and in accordance generally with the spirit of the Hague Convention in regard to prisoners of war. The British Government further trust that the general treatment of the British prisoners taken at Kut will not be less favorable than that given to the Ottoman officers and men who are held by the British forces, which treatment, as the Ottoman Government is well aware, leaves nothing to be desired.

In bringing the above communication from the British Government to the knowledge of the Imperial Ministry, the American Embassy has the honor to request that, in order to facilitate and to hasten the obtaining of the information desired by the British Foreign Office, the American Consul at Bagdad be given all possible facilities in visiting and talking with the aforementioned officers and men, and in doing whatever may be possible to supply their needs.

To the Imperial Ministry of Foreign Affairs,
Sublime Porte.

EK 23-İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'ndan Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Kut-ül Amare'de Esir Olan General Townshend ve Diğer İngiliz Esirleri Hakkında Bilgi İstendiğine Dair Yazı¹⁵⁴⁴

¹⁵⁴⁴ BOA, HR.SYS, Dosya No:2221, Gömlek No:45, 6.5.1916

EK 24-Soldaki Resimde Görülen General Townshend.Sağdaki Resimde Görülen Alman General Von der Goltz Paşa.Ortakdaki Resimde Görülen Kut-ül Amare'nin Dicle'den Görünüşü¹⁵⁴⁵

¹⁵⁴⁵ İkdam, 14.4.1916

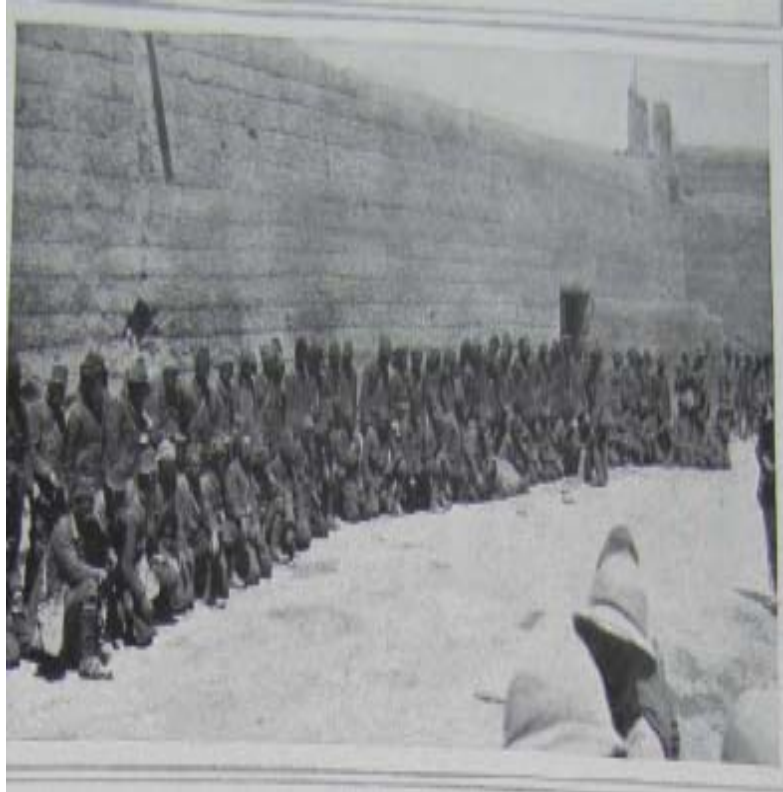
EK 25-Süveyş Kanalı Savaşı'nda Esir Olan Türk Askerleri İngilizler Tarafından Eski Kahire'nin Caddeleri Boyunca Yürütülürken^{1546*}

¹⁵⁴⁶ **The Illustrated London News**, 6.3.1915 *Enver Paşa bu resmi kastederek General Townshend ile bir konuşmasında General Townshend'in "Siz İngiliz esirlerini yürüterek kamplara götürdünüz." sözüne karşılık "Biz İngilizlerin yaptığı gibi Türk esirlerini Mısır'ın caddeleri boyunca yürütüp halka göstermedik." ifadesini kullanmıştır.

EK 26-İngiliz Askerleri Siperlerde¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴⁷ **The Illustrated London News**, 19.6.1915

EK 27-Şuayyibe Bölgesi'nde İngilizlerin Esir Aldığı Türk Esirleri Kale'nin İçinde¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁸ **The Illustrated London News**, 19.6.1915

EK 28-İngilizler Tarafından Esir Alınan Türk Askerleri Toplu Halde Yürütülürken¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁹ **The Illustrated London News**, 6.3.1915

EK 29-Bir Türk Askeri¹⁵⁵⁰

¹⁵⁵⁰ **The Illustrated London News**, 19.6.1915

APPENDIX I.
TELEGRAM FROM GENERAL TOWNSHEND.
(Not paraphrased.)

Decypher "Aegis" (Nitzlene) October 20th, 1918.

D. 2 p.m. October 20th, 1918.

R. 8 a.m. October 21st, 1918.

Following from General Townshend.

Begins.

1. I have been given my liberty by the new Turkish Government and charged with mission to British Government asking for peace on certain terms.

2. These conditions may be summed up as follows :-

(a) Turkey desires above all things to be friendly to England.

(b) Turkey is ready to give autonomy (? to) occupied territory under sovereignty of Sultan.

(c) Asks England to stop active operations at once.

(d) Hopes England will give financial aid to Turkey should latter need it as financial crisis in Turkey is possible should Germany fall.

(e) Desire financial, political and industrial (Group undecypherable). It should be understood that present Turkish Ministry has now been formed to make peace with England - Izzet Pasha, Grd Vizier and Minister of War, assuring me that he has been friend and admirer of England always and considered it a crime that Turkey should have declared war against England. This is universally known and no man is more respected and admired throughout Turkey and he has the army at his back. But he hopes that England will not drive Turkey with her back to the wall, for he said that Turkey is not Bulgaria and there is honour in her army for he said if active operations are continued either in Dardanelles or Zone it is very probable that the Greeks in Constantinople may rise, in which case there will be terrible results, for

EK 30-General Townshend Tarafından Mondros Limanı'ndan İngiliz Amiralligi Başkomutanlığı'na Çekilen ve Serbest Bırakıldığını, Osmanlı Devleti'nin Ateşkes Yapmak İstedğini Bildiren ve 21 Ekim 1918 Tarihli İngiliz Savaş Kabinesi Toplantısına Sunulan Telgraf

Turks would start killing Greeks and innocent people of all nationalities living at Constantinople (group omitted) massacred. Every day agitation in Constantinople is increasing.

5. He and other members of his Ministry convinced me that if a peace can be arranged quickly and quietly all danger of any rising will be avoided. The Germans whose force at Constantinople and Chataldja I reckon 20,000 men are now fomenting civil war between the two political parties of Turks so that at the critical moment they can take a side and regain their hold over the capital and their grasp over the nation which they lost when Taalat Enver Government was compelled to resign.

6. Germans are organising Black Sea Fleet with the idea, Turkish Government tells me, of strengthening the Dardanelles and menacing Constantinople but Minister of Marine, Raouf, assures me not only will they prevent Black Sea Fleet passing Bosphorus but they have already prepared Military measures to take this German menace by the collar.

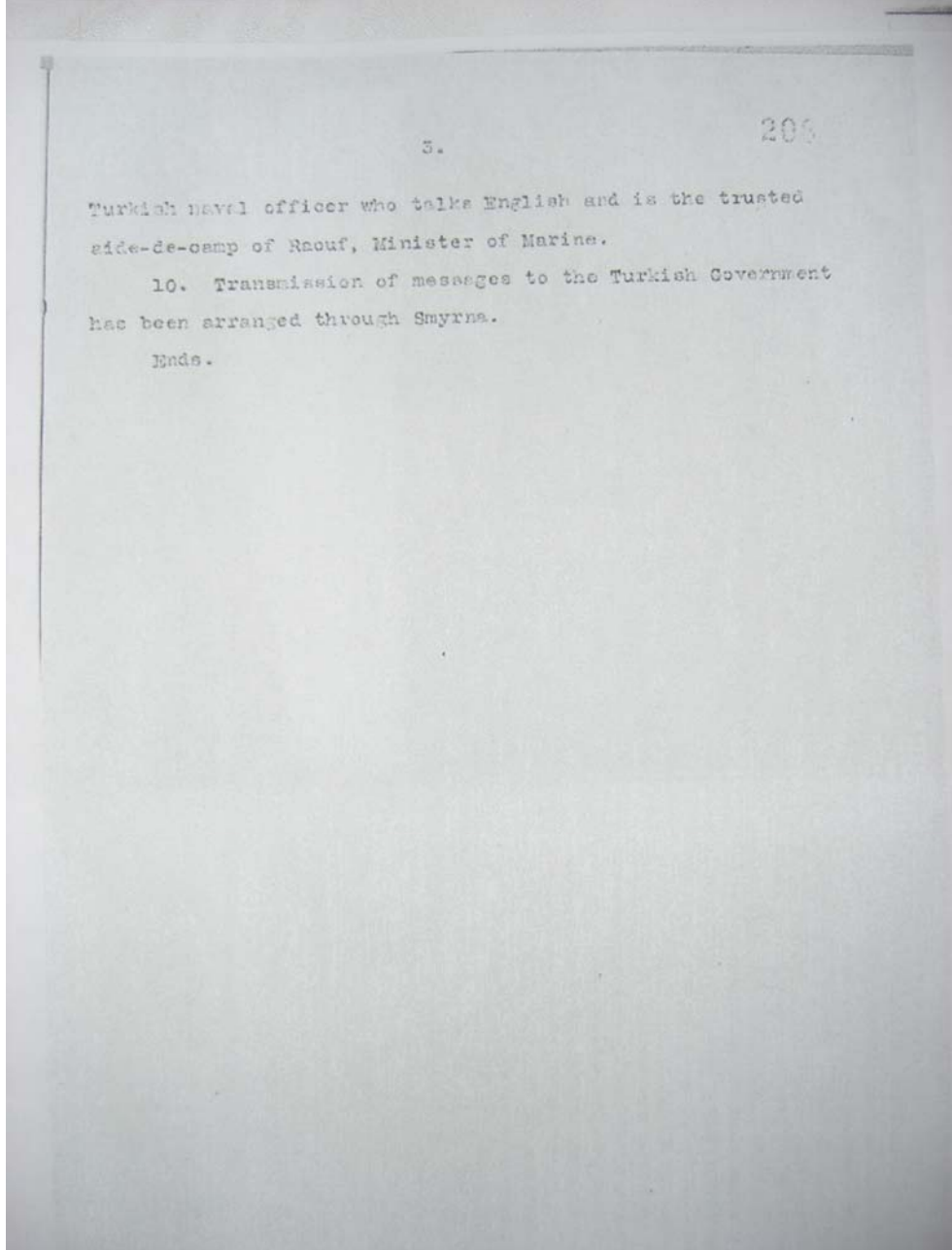
7. In continuation of their begging England to stop active operations Raouf told me they cannot resist on the Syrian coast "we have not 20,000 men left there against Allenby's 80,000. We are in a bad situation but we trust England will find it more to her benefit to have a friendly and obedient Turkey than drive us to necessity of desperate resistance by dictating impossible terms".

8. Turkish Government asks that the British should send diplomatic mission at once who could settle these (? details) and if I may be allowed to express an opinion I should ask the Turks to open Dardanelles at once for I am sure they will accept, this will save Constantinople from a massacre tranquillise all classes and compel German force at Constantinople to surrender.

Diplomatic mission above mentioned can settle details afterwards.

9. Am starting for Lemnos and will show the Admiral commanding copy of this telegram. Am accompanied by a

General Townshend Tarafından Mondros Limanı'ndan İngiliz Amiralliği Başkomutanlığı'na Çekilen ve Serbest Bırakıldığını, Osmanlı Devleti'nin Ateşkes Yapmak İstedğini Bildiren ve 21 Ekim 1918 Tarihli İngiliz Savaş Kabinesi Toplantısına Sunulan Telgraf

General Townshend Tarafından Mondros Limanı'ndan İngiliz Amiralliği Başkomutanlığı'na Çekilen ve Serbest Bırakıldığını, Osmanlı Devleti'nin Ateşkes Yapmak İstedğini Bildiren ve 21 Ekim 1918 Tarihli İngiliz Savaş Kabinesi Toplantısına Sunulan Telgraf¹⁵⁵¹

¹⁵⁵¹ CAB/23/14, 22.10.1918, Telegram From General Townshend

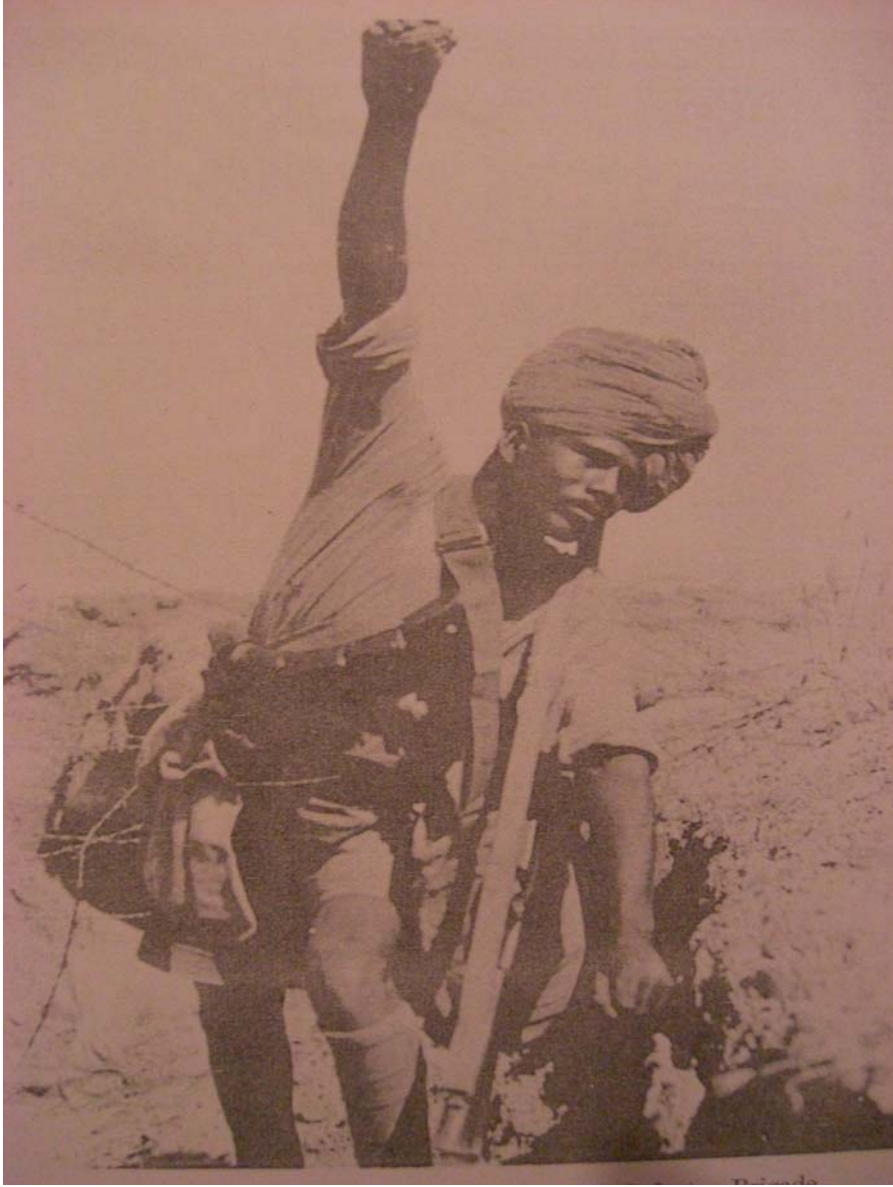
EK 31-General Townshend 1919 Yılında Esaretden Dönüşte¹⁵⁵²

¹⁵⁵² A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

EK 32-General Townshend Wrekin Milletvekili Olarak İngiliz Parlamentosu'nda 1920¹⁵⁵³

¹⁵⁵³ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

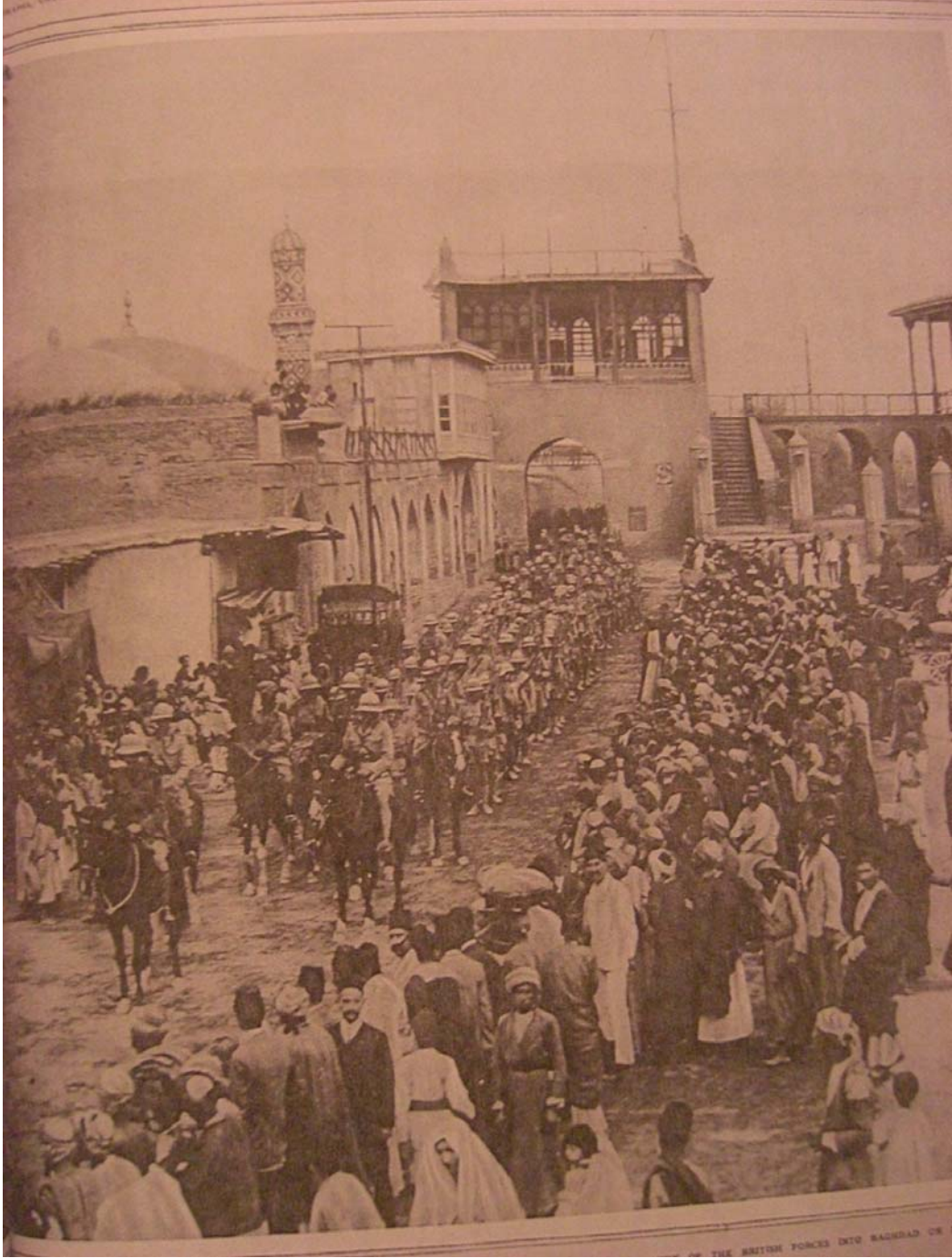
EK 33-17.Tümenin 34.Piyade Bölüğünden Bir Hintli Asker
Siperden Bir El Bombası Atarken¹⁵⁵⁴

¹⁵⁵⁴ Ronald Millar, **Death of an Army 1915-1916**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1970

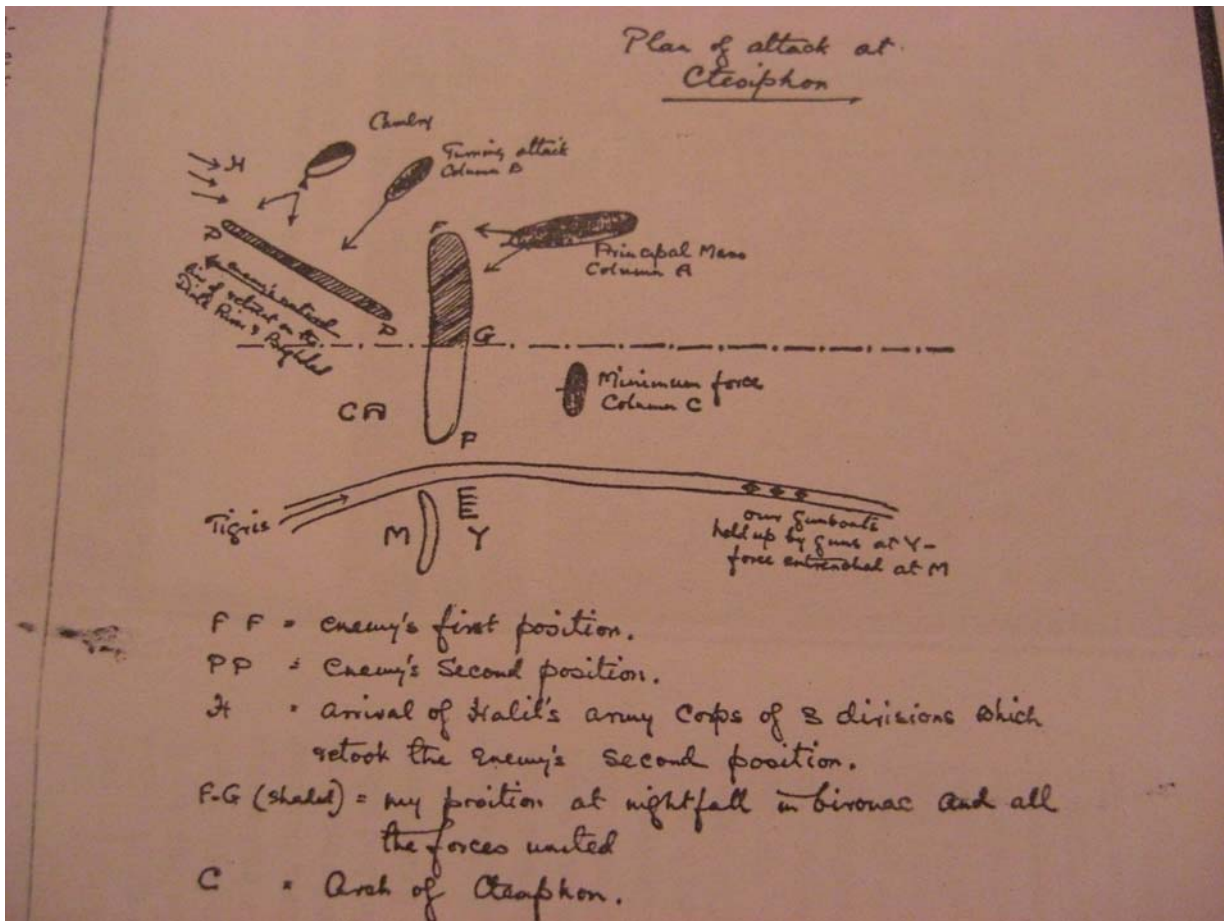
EK 34-General Townshend'in İngiltere'de Ailesinden Kalma Vere
Lodge Raynham'daki Evi 1920¹⁵⁵⁵

¹⁵⁵⁵ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

EK 35-İngiliz Kuvvetleri'nin 11 mart 1917'de Bağdat'a Girişlerinin İlk Fotoğrafi¹⁵⁵⁶

¹⁵⁵⁶ The Illustrated London News, 30.6.1917

EK 36-General Townshend'in 22 Kasım 1916'daki Selmanpak Savaşı'nda Kendi El Yazısı ile Yazdığı Türklere Saldırı Planı¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁷ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

August 12th 1916
10, Downing Street,
Whitehall, S.W.

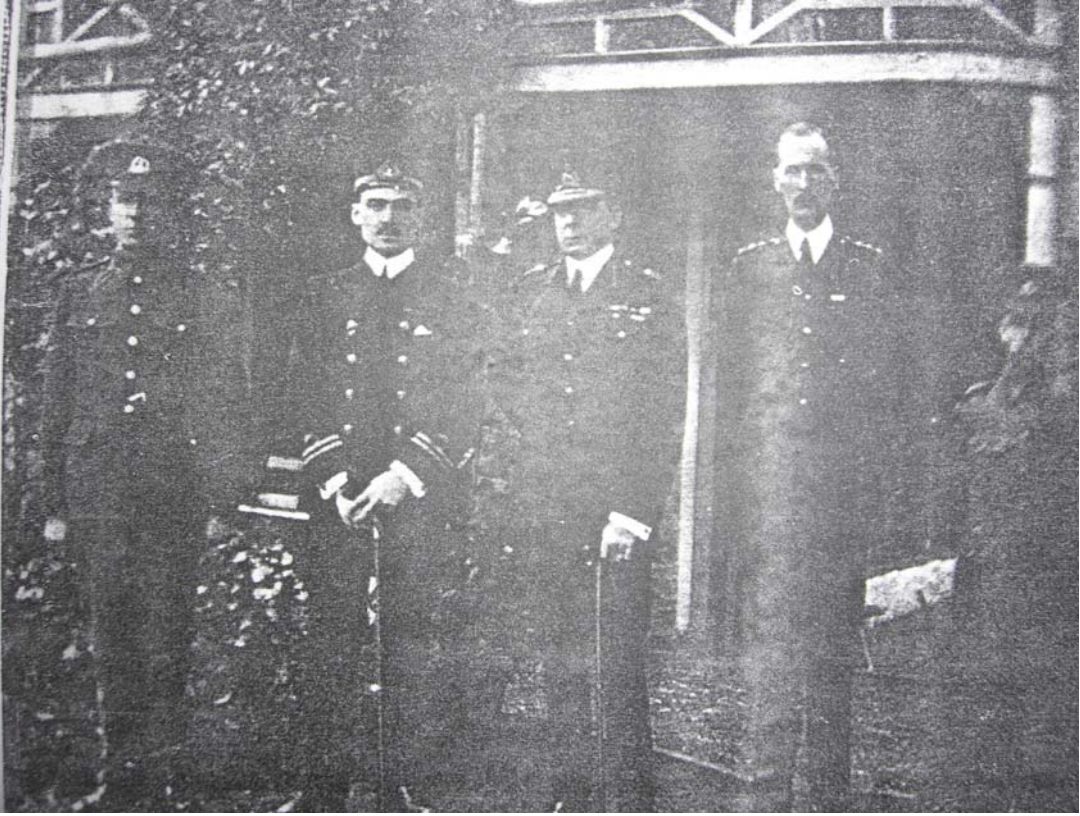
Dear Mr. Townshend

I sympathize with you
very much in your disappointment
at not being allowed to join
General Townshend at Constantinople,
but I am sorry to say that the
matter is not one in which
I feel able to interfere.

Believe me
Yours sincerely
H. W. Asquith

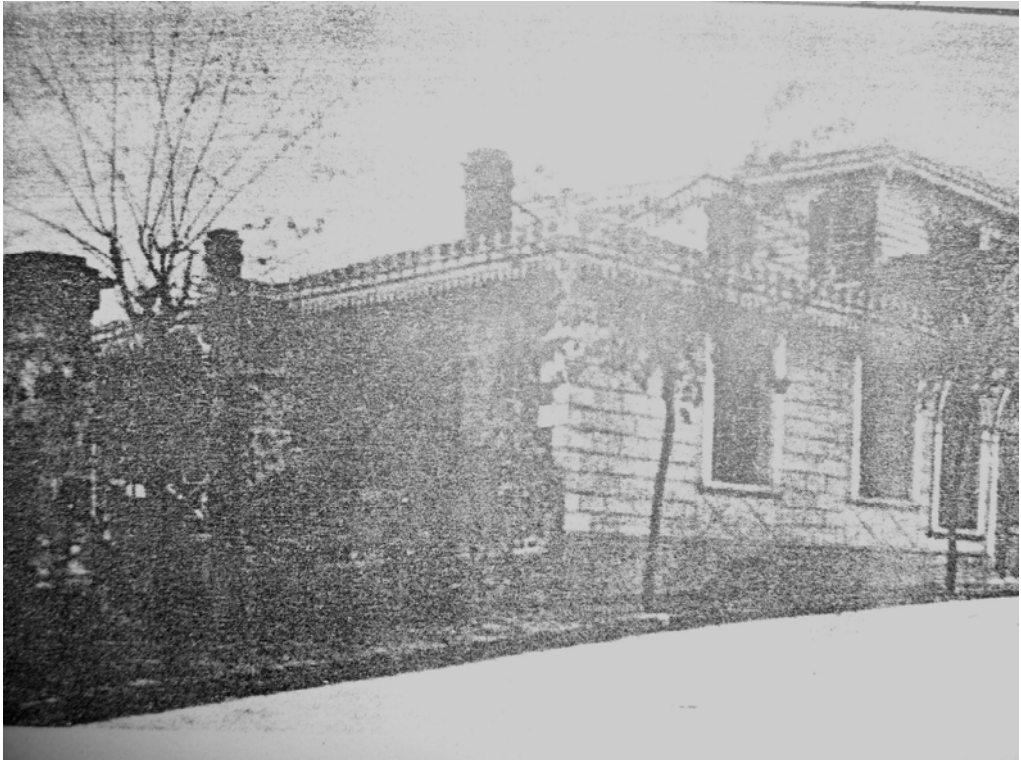
EK 37-İngiltere Başbakanı Asquith'in 12 Ağustos 1916'da Bayan Townshend'a İstanbul'da Bulunan Eşinin Yanına Gitmesine İzin Verilmediğini Belirten mektubu¹⁵⁵⁸

¹⁵⁵⁸ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

EK 38-General Townshend Türk Yaveri Yüzbaşı Tefik Bey Ve İngiliz Yaveri Yüzbaşı Morland İle Birlikte. Büyükada 1917 General Townshend'in Emir Eri Çavuş Boggis En Solda¹⁵⁵⁹

¹⁵⁵⁹ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

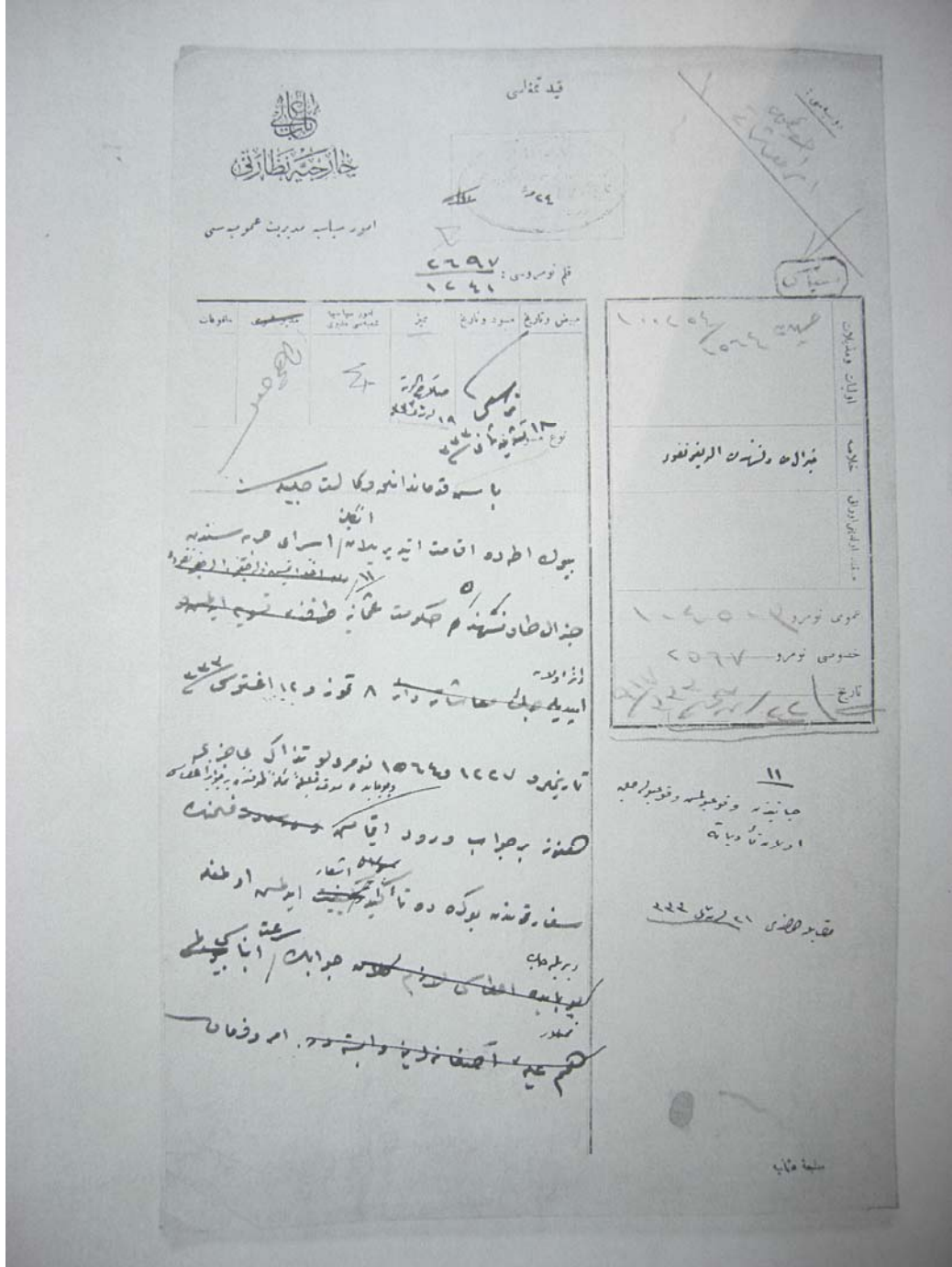
EK 39-General Townshend'ın Büyükada'da Nizam Caddesi'nde Kaldığı
Villa Hampson¹⁵⁶⁰

¹⁵⁶⁰ A.J.Barker, **A Biography of Major General Sir Charles Townshend**, Cassell, London, 1967

EK 40-Büyükada'da Bulunan General Townshend'in Maaşı Hakkında Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden Başkomandanlık Vekaleti'ne Gönderilen Yazı¹⁵⁶¹

¹⁵⁶¹ BOA, HR.SYS, Dosya No:2235, Gömlek No:4, 22.11.1917

EK 41-General Townshend'a Büyükada'da Verilen Maaş Hakkında Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne Gönderilen Yazı¹⁵⁶²

¹⁵⁶² BOA, HR.SYS, Dosya No:2236, Gömlek No:4, 26.2.1918

YAZARIN KISA ÖZGEÇMİŞİ

Tarık Saygı 10.10.1972'de Üsküdar'da doğdu. 1991 yılında girdiği Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1998 yılında bitirdi. 2001 yılında başladığı İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansı İngiltere Kralı VIII.Edward'ın Türkiye'yi Ziyareti ve Bu Ziyaretin İçteki ve Dıştaki Akisleri teziyle tamamladı. Halen 2004 yılında başladığı İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimi yapmaktadır. Aynı zamanda Milli Eğitim Bakanlığı'nda 1998 yılında başladığı İngilizce Öğretmenliği görevini sürdürmektedir. Tarık Saygı ileride özellikle Atatürk Devrimi ve Atatürkçülük konularında çalışmalar yapmak istemektedir.